

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ : ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ

ਇਸੇ ਕਲਮ ਤੋਂ :

- ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ (1995)
- ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ : ਸਰੋਤ ਅਤੇ ਸਰੂਪ (2004,2012, 2015)
- ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ: ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ (2008,2012, 2016)
- ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ: ਭਾਸ਼ਾਈ ਸਰੋਕਾਰ (2009)
- ਵਾਰਤਕ ਵਿਰਸਾ (ਸਹਿ-ਸੰਪਾਦਨ) (2011)
- ਪੰਜਾਬੀ ਕਿੱਸਾ ਕਾਵਿ : ਪਰੰਪਰਾ ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਹ (ਸੰਪਾ.)(2013)
- ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ : ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ (2014)
- ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਲਿਪੀ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਨ (2015)

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ :
ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ

ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਬਰਾਰ

ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ

ਪੰਜਾਬੀ ਭਵਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ

Panjabi Viakarn Sidhant Ate Vihar
by

Dr. Boota Singh Brar ©

Professor

Punjabi University Regional Centre

Bathinda

E-mail: brarbs56@gmail.com

ISBN : 978-81-7883-496-0

Rs. 350/-

First Edition-2008

Second Edition-2012

Third Edition : 2016

Printed and Binding In India

Published by:

Chetna Parkashan

PUNJABI BHAWAN, LUDHIANA (Pb.) INDIA

Ph. 0161-2413613, 2404928, Website: www.chetnaparkashan.com

E-mail: chetnaparkashan@sify.com, chetnaparkashan@gmail.com

Sub Off.: Qila Road, Opp. Bus Stand, **KOTKAPURA** (Pb.) INDIA

Ph.: 01635-222651

Printer : R.K. Offset, Delhi

*

All rights reserved

This book is sold subject to the condition that it shall not, by way of trade or otherwise, be lent, resold, hired out, or otherwise circulated without the publisher's prior written consent in any form of binding or cover other than in which it is published and without a similar condition including this condition being imposed on the subsequent purchaser and without limiting the rights under copyright reserved above, no part of this publication may be reproduced, stored in or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form or by any means (electronic, mechanical, photo copying, recording or otherwise), without the prior written permission of both the copyright owner and the publisher of this book.

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ
ਦੇ
ਸਿਰੜੀ ਖੋਜੀ
ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ
ਨੂੰ

ਪਾਠਾਂਵਲੀ

ਨਮੋ ਸਰਬ ਗਯਾਨੰ	10
ਆਮੁੱਖ	13
ਸੰਕੇਤਾਵਲੀ	15
1. ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ : ਵਿਰਸਾ, ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ	17
1.1 ਵਿਰਸਾ	
1.2 ਵਿਕਾਸ	
1.3 ਵਰਤਮਾਨ	
2. ਵਿਆਕਰਨ : ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਸੰਕਲਪ	28
2.1 ਵਚਨ	
2.2 ਲਿੰਗ	
2.3 ਪੁਰਖ	
2.4 ਕਾਲ	
2.5 ਪੱਖ	
2.6 ਮਨੋਦਸ਼ਾ	
2.7 ਵਾਚ	
2.8 ਕਾਰਕ	
3. ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰ	51
3.1 ਇਕਾਈ : ਪਛਾਣ, ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧ	
3.2 ਵਾਕ : ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼-ਵਿਧੇ	
3.3 ਉਚਾਰ	
3.3.1 ਅਪੂਰਨ ਉਚਾਰ	
3.3.2 ਬਣੇ-ਬਣਾਏ ਉਚਾਰ	
3.4 ਵਾਕ ਤੱਤ	
3.5 ਵਾਕ ਵਰਗੀਕਰਨ	
3.5.1 ਸਧਾਰਨ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੈਟਰਨ	
3.5.2 ਸੰਜੁਗਤ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੈਟਰਨ	
3.5.3 ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੈਟਰਨ	
3.5.4 ਕਾਰਜੀ ਵਰਗ : ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚੀ, ਆਗਿਆਵਾਚੀ ਤੇ ਬਿਆਨੀਆਂ	
4. ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਉਪਵਾਕ ਜੁਗਤ	86
4.1 ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਵਰਗੀਕਰਨ	
4.2 ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ	

4.3 ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ			
4.3.1 ਨਾਂਵ ਉਪਵਾਕ			
4.3.2 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਉਪਵਾਕ			
4.3.3 ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਉਪਵਾਕ			
4.4 ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਦੀ ਬਣਤਰ			
5. ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਾਕੰਸ਼ ਜੁਗਤ	99		
5.1 ਵਾਕੰਸ਼ : ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਵਰਗੀਕਰਨ			
5.1.1 ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ : ਬਣਤਰ ਤੇ ਕਾਰਜ			
5.1.2 ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ : ਬਣਤਰ ਤੇ ਕਾਰਜ			
5.1.3 ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ : ਬਣਤਰ ਤੇ ਕਾਰਜ			
6. ਵਾਕੰਗ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧ	116		
6.1 ਨਿਕਟ ਅੰਗ			
6.2 ਅੰਦਰ ਕੇਂਦਰੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਕੇਂਦਰੀ ਸੰਬੰਧ			
6.3 ਸਮਤਾ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰ			
7. ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ-ਸੰਰਚਨਾ	131		
7.1 ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ			
7.2 ਭਾਵੰਸ਼ ਦਾ ਸੰਕਲਪ			
7.3 ਭਾਵੰਸ਼ ਵਰਗੀਕਰਨ			
7.4 ਭਾਵੰਸ਼ ਅਤੇ ਰੂਪ			
7.5 ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭਾਵੰਸ਼			
7.6 ਧਾਤੂ ਤੇ ਸਟੈਮ			
7.7 ਵਧੇਤਰ : ਅਗੇਤਰ, ਮਧੇਤਰ ਤੇ ਪਿਛੇਤਰ			
7.8 ਰੂਪਾਂਤਰੀ ਤੇ ਵਿਉਤਪਤ ਵਧੇਤਰ			
8. ਸ਼ਬਦ : ਸਥਾਪਿਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ	147		
8.1 ਸ਼ਬਦ ਵਰਗੀਕਰਨ :			
ਕੋਸ਼ੀ ਤੇ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼ਬਦ			
ਬੰਦ ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਬੰਧ			
ਸਥਿਰ ਤੇ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਸ਼ਬਦ			
ਵਿਕਾਰੀ ਤੇ ਅਵਿਕਾਰੀ ਸ਼ਬਦ			
ਸਧਾਰਨ, ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਤੇ ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦ			
8.2 ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ			
8.2.1 ਨਾਂਵ			
8.2.2 ਪੜਨਾਂਵ			
8.2.3 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ			
8.2.4 ਕਿਰਿਆ			
8.2.5 ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ			
8.2.6 ਸੰਬੰਧਕ			
8.2.7 ਯੋਜਕ			
8.2.8 ਨਿਪਾਤ			
9. ਪੰਜਾਬੀ ਧੁਨੀਵਿਉਂਤ	191		
9.1 ਧੁਨੀਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਧੁਨੀਵਿਉਂਤ			
9.2 ਵਰਗੀਕਰਨ : ਖੰਡੀ ਅਤੇ ਪਾਰਖੰਡੀ ਧੁਨੀਆਂ			
9.3 ਪੰਜਾਬੀ ਸਵਰ : ਪਛਾਣ, ਵਰਗੀਕਰਨ ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਵਿਉਂਤ			
9.4 ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਅੰਜਨ, ਪਛਾਣ, ਵਰਗੀਕਰਨ ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਵਿਉਂਤ			
9.5 ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਪਾਰਖੰਡੀ ਧੁਨੀਆਂ : ਨਾਸਕਿਤਾ, ਬਲ, ਸੁਰ ਤੇ ਵਾਕ ਸੁਰ			
10. ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪਾਂਕਵਿਉਂਤ	221		
10.1 ਮੌਖਿਕ ਤੇ ਲਿਖਤੀ ਭਾਸ਼ਾ			
10.2 ਲਿਪੀ			
10.3 ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਤੇ ਸੰਰਚਨਾ			
10.4 ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ :			
10.4.1 ਮੁਕਤ ਲਿਪਾਂਕ : ਸਵਰ ਵਾਹਕ, ਵਿਅੰਜਨ ਲਿਪਾਂਕ, ਪੈਰ ਬਿੰਦੀ ਤੇ ਗੂੜ ਲਿਪਾਂਕ			
10.4.2 ਜੜ੍ਹਤ ਲਿਪਾਂਕ : ਲਗ ਲਿਪਾਂਕ, ਲਗਾਖਰ ਪਾਰਖੰਡੀ ਲਿਪਾਂਕ, ਪੈਰ ਲਿਪਾਂਕ			
10.5.3 ਵਿਰਾਮ ਲਿਪਾਂਕ			
10.6 ਐਂਕ ਲਿਪਾਂਕ			
10.7 ਖਾਕਾ ਤੇ ਤਰਕੀਬਾਂ : ਕ੍ਰਮਵਾਰ, ਸੰਜਮੀ, ਮੁੱਢ ਲਿਪਾਂਕੀ, ਸੰਖੇਪ, ਭਿੰਨਤਾ ਸੂਚਕ			
10.8 ਲਿਪਾਂਕਣਕਾਰੀ (ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ)			
11. ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਵੰਨਗੀਆਂ	242		
11.0 ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ			
11.1 ਪਛਾਣ ਤੇ ਸਥਾਪਨਾ			
11.2 ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਵੰਨਗੀਆਂ : ਵਿਅਕਤੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਅਪਭਾਸ਼ਾ, ਗੁਪਤ ਭਾਸ਼ਾ, ਰਜਿਸਟਰ			
11.3 ਪਿਜਿਨ ਤੇ ਕਰੀਓਲ ਵੰਨਗੀਆਂ			
11.4 ਇਲਾਕਾਈ ਵੰਨਗੀਆਂ			
11.5 ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ : ਮਾਝੀ, ਮਲਵਈ, ਦੁਆਬੀ, ਪੁਆਧੀ			
11.6 ਟਕਸਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ : ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਟਕਸਾਲੀ ਰੂਪ			
ਪੁਸਤਕਾਵਲੀ	259		
ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ	266		

ਦੂਜੇ ਤੇ ਤੀਜੇ ਸੰਸਕਰਨ ਬਾਰੇ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਸੁਹਿਰਦ ਅਧਿਆਪਕਾਂ, ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਸਮੁੱਖ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਇਹ ਸੰਸਕਰਨ ਪੇਸ਼-ਏ-ਨਜ਼ਰ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਬੇਹੱਦ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪੋਥੀ ਦਾ ਇਹ ਨਵਾਂ ਐਡੀਸ਼ਨ ਸੋਧਾਂ ਅਤੇ ਵਾਧਿਆਂ ਸਮੇਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ' ਅਤੇ 'ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼' ਨਾਮੀ ਦੋ ਚੈਪਟਰ ਹੋਰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਪਾਠਾਂਵਲੀ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਕੁ ਬਦਲੀ ਗਈ ਹੈ। ਕੁਝ ਪਾਠਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ ਬਦਲੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵੀ ਨਵੀਂ ਘੜੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ: ਅਖੰਡੀ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਪਾਰਖੰਡੀ ਧੁਨੀਆਂ ਮਦ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਦੀ ਇਕਸਾਰਤਾ ਡਾ. ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪਾਦਿਤ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਕੋਸ਼' ਅਨੁਸਾਰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਸੁਚੇਤ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਦੀ ਹੋਰ ਵੀ ਸੁਧਾਈ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਹਵਾਲੇ ਦੇਣ ਅਤੇ ਪੁਸਤਕਵਾਲੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਐਮ.ਐਲ.ਏ. ਅਤੇ ਐਲ.ਐਸ.ਏ. ਸਟਾਈਲ ਸ਼ੀਟਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹਨ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਐਲ.ਐਸ.ਏ. ਸਟਾਈਲ ਸ਼ੀਟ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਸਭ ਕੁਝ ਜ਼ਹੀਨ ਪਾਠਕਾਂ/ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅਕਾਦਮਿਕ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹੋ ਹੀ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਥਮ ਸਰੋਕਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਕਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸਫਲ ਹੋਇਆ ਹਾਂ, ਇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਮੇਰੇ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਪਾਠਕ ਹੀ ਕਰਨਗੇ।

ਬੁਟਾ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ

ਨਮੋ ਸਰਬ ਗਯਾਨੰ

ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮੇਰੀ ਤੀਜੀ ਪੁਸਤਕ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ' ਲਿਖੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਮੇਰੇ ਸਮੁੱਖ ਬੀ. ਏ. ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪਾਠਕ੍ਰਮੀ ਲੋੜਾਂ ਸਨ। ਡਾ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪੁਆਰ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਨੂੰ ਬੀ. ਏ. ਦੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕੋਰਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਆਧਾਰ ਪਾਠ ਪੁਸਤਕ ਹਾਸਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਸਹਿਕਰਮੀਆਂ (ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਮਾਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਰਾਜਪਾਲ ਸਿੰਘ) ਦੀ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਨਾਲ ਮੈਂ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀਆ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਲਿਖੀ ਤਾਂ ਬੀ. ਏ. ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਐਮ. ਏ. ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਲੋਂ ਵੀ ਇਸਤਕਬਾਲ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਅਗਲੇ ਸੰਸਕਰਨ ਦੀ ਮੰਗ ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਗਿਆਨ ਹਾਸਿਲ ਕਰਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਕਾਰਨ, ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਡਾ. ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਬੰਧ ਲਿਖਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁੱਖ ਬੰਧ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਿਆਣੇ ਸੁਝਾਅ ਵੀ ਲਿਖ ਭੇਜੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਤਰੁਟੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਉਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਅਗਲੇ ਸੰਸਕਰਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੁਝਾਵਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਰੂਪਰੇਖਾ ਡੌਲ ਲਈ।

ਗਿਆਨ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਅਥਾਹ ਹੈ। ਸੀਮਤ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਥਾਹ ਪਾਉਣੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਨਿਰੰਤਰ ਕਰੜੀ ਸਾਧਨਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦੌਰਾਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਾਸ਼ਾ ਚਿੰਤਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਆਤਮਸਾਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂਦੇਵ ਡਾ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪੁਆਰ, ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਕਪਿਲ ਕਪੂਰ, ਡਾ. ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ, ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਐਸ. ਐਸ. ਜੋਸ਼ੀ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਮਿਤਰ-ਗੁਰੂ ਡਾ. ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਸਰੋਤ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਮੈਂ ਮਕਰੂਜ਼ ਹਾਂ।

ਡਾ. ਵੇਦ ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ, ਡਾ. ਮੰਗਤ ਰਾਮ ਭਾਰਦਵਾਜ਼ (ਯੂ.ਕੇ.), ਡਾ. ਚੰਚਲ ਸਿੰਘ ਕੰਬੋਜ, ਡਾ. ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂਰ, ਡਾ. ਜਗਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ

ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ, ਡਾ. ਹਰਿਭਜਨ ਭਾਟੀਆ, ਡਾ. ਸੁਖਦੇਵ ਖਾਹਰਾ, ਡਾ. ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਸਹਿਪਾਠੀ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਬਲਦੇਵ ਚੀਮਾ, ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸੰਘਾ, ਪਰਮਜੀਤ ਢੀਂਗਰਾ, ਗੁਰਨੈਥ, ਗੁਰਬਖਸ਼, ਕਵਲਜੀਤ ਜੱਸਲ ਅਤੇ ਡਾ. ਸੁਮਨਪ੍ਰੀਤ ਹੋਰਾਂ ਪਾਸੋਂ ਅਕਸਰ ਹੀ ਹੌਸਲਾ-ਅਫ਼ਜ਼ਾਈ ਮਿਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵੀ ਮੈਂ ਮਸ਼ਕੂਰ ਹਾਂ।

ਕੋਈ ਵੀ ਲਿਖਾਰੀ ਆਪਣਾ ਲਿਖਣ ਕਾਰਜ ਇਕਾਗਰ-ਚਿਤ ਹੋ ਕੇ, ਤਾਂ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਯੋਗ ਸੰਸਥਾ ਅਤੇ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਖੁਸ਼ਗਵਾਰ ਮਾਹੌਲ ਮਿਲੇ। ਮੇਰੀ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਅਧਿਐਨ-ਅਧਿਆਪਨ ਦੀ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ (ਰਿਜਨਲ ਸੈਂਟਰ, ਬਠਿੰਡਾ) ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਅਕਾਦਮਿਕ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਸਹਿਕਰਮੀ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਵਿੱਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨ ਦਿਮਾਗ ਖੋਜਾਰਥੀ ਮਿਲੇ ਹਨ ਜੋ ਮੇਰੇ ਅਧਿਆਪਨੀ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਰੁਸ਼ਨਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਮੂਹ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਵੀ ਰਿਣੀ ਹਾਂ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਜੁੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਦੋ ਇਤਫ਼ਾਕਨ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਬੇਹੱਦ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੈ। ਇੱਕ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਦੂਜੀ ਪੁਸਤਕ 'ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ : ਸਰੋਤ ਅਤੇ ਸਰੂਪ' ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜੀ ਦੇ ਸੁਝਾਵਾਂ ਮੁਤਾਬਿਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਸਾਡੇ ਦਰਮਿਆਨ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਵੀ ਮੈਂ ਡਾ. ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਸਦਾ ਮੇਰੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਖ਼ੈਰਾਜੇ-ਅਕੀਦਤ ਹੈ।

ਮੈਂ ਸਤੀਸ਼ ਗੁਲਾਟੀ (ਚੇਤਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ) ਦਾ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਹਿਰਦ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਹੀ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਸਕੀ ਹੈ।

ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ

ਆਮੁੱਖ

ਡਾ. ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਦੇ ਲਿਖੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਆਮੁੱਖ ਲਿਖਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਦਿਲੀ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਲੇਖਕ ਨੇ ਵਿਆਕਰਨ ਵਰਗੇ ਖੁਸ਼ਕ ਤੇ ਅਣਗੌਲੇ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਤਬਾਅਜ਼ਮਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰਅਤ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਈ ਵਿਆਕਰਨ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲ ਦੀਆਂ ਕਲਾਸਾਂ ਦੇ ਸਿਲੇਬਸ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਹੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਲਗਪਗ ਇਹ ਸਾਰੇ ਹੀ ਵਿਆਕਰਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਉੱਤੇ ਉਸਾਰੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਿਲੇਬਸ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇ ਸੰਬੰਧੀ ਪੂਰੇ ਵੇਰਵੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕੇ। ਉਪਰੰਤ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਡਾ. ਬਰਾੜ ਦਾ ਇਹ ਵਿਆਕਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਇਸਦੇ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਖ਼ਾਸ ਖੁਸ਼ੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਿਕ ਪੱਖ ਬਾਰੇ ਵੀ ਵੇਰਵੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਆਕਰਨਕਾਰਾਂ ਪਾਣਿਨੀ, ਪਤੰਜਲੀ ਅਤੇ ਭਰਤਰੀਹਰਿ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੋਸਿਊਰ, ਚੌਮਸਕੀ, ਗਲੀਸਨ, ਰੌਬਿਨਜ਼ ਅਤੇ ਜੌਹਨ ਲਾਇਨਜ਼ ਵਰਗੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪੱਛਮੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੋਂ ਸੇਧ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹ ਉਦਮ ਸਲਾਹੁਣਯੋਗ ਹੈ।

ਲੇਖਕ ਨੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਨੂੰ ਤਾਰਕਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਅੱਠ (ਹੁਣ ਗਿਆਰਾਂ) ਪਾਠਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪਾਸਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜਿਕ ਵੰਨਗੀਆਂ ਨਾਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਕਰਵਾ ਕੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਉਪ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਟਕਸਾਲੀ ਰੂਪ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸੰਕਲਪਾਂ-ਵਚਨ, ਲਿੰਗ, ਪੁਰਖ, ਪੱਖ, ਮਨੋਦਸ਼ਾ (ਮੂਡ), ਵਾਚ ਅਤੇ ਕਾਰਕ ਆਦਿ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤਿਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ ਦਾ ਇਹ ਸੁੰਦਰ ਸਮੇਲ ਹੈ। ਤੀਜਾ ਪਾਠ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਇਕਾਈਆਂ-ਵਾਕ, ਉਪਵਾਕ ਅਤੇ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ

ਵਾਕ ਜੁਗਤ ਦਾ ਏਨਾ ਭਰਪੂਰ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। 'ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਬਣਤਰਾਂ' ਨਾਮੀ ਚੌਥੇ ਚੈਪਟਰ ਵਿੱਚ 'ਨਿਕਟ ਅੰਗ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿਧੀ', 'ਅੰਦਰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਬਣਤਰਾਂ' ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਮੇਲ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਨੇਮ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅਗਲੇ ਦੋ ਪਾਠ ਭਾਵੇਂ ਸੰਕਲਪ, ਸ਼ਬਦ-ਸੰਰਚਨਾ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਬਦ-ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨਾਲ ਤੁਅਲਕ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਬਲੂਮਫੀਲਡ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਬਾਰੇ ਦਿਤੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਦਾ ਤਾਰਕਿਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਸ਼ਬਦ-ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸੱਤਵੇਂ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਧੁਨੀ-ਵਿਉਂਤ ਨੂੰ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਧੁਨੀਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਿਕ ਪੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਖੰਡੀ ਅਤੇ ਪਾਰਖੰਡੀ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਚਿੱਤਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਵੀ ਲਈ ਗਈ ਹੈ।

ਆਖਰੀ ਪਾਠ (ਪਾਠ ਅੱਠ) ਵਿੱਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪਾਂਕ ਵਿਉਂਤ ਬਾਰੇ ਬਰੀਕਬੀਨੀ ਨਾਲ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦਾ ਵਿਸਤਰਿਤ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੌਖਿਕ ਅਤੇ ਲਿਖਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਦਿਆਂ ਅਜੋਕੇ ਯੁਗ ਵਿੱਚ ਲਿਖਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਾਠ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣਾ ਨਜ਼ਰੀਆ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਨਵੀਂ ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵੀ ਘੜ ਲਈ ਗਈ ਹੈ।

ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਇਹ ਵਿਆਕਰਨ ਸਿਧਾਂਤਿਕ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸਿਹਤਮੰਦ ਹੈ। ਡਾ. ਬਰਾੜ ਕੋਲ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਸੂਝ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਧਿਆਪਨ ਤੁਜ਼ਰਬਾ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬੜੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਖੈਨ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਡਾ. ਬਰਾੜ ਦੇ ਇਸ ਸਿਰੜੀ ਉਦਮ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਦਿਲੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਉਚੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਪਰ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਪੁਸਤਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਬਿਨਾਂ ਸੰਕੋਚ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਹ ਵਿਆਕਰਨ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਵੱਲ ਪੁੱਟਿਆ ਇੱਕ ਠੋਸ ਕਦਮ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ੁੱਭ ਇੱਛਾਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

330, ਅਰਬਨ ਇਸਟੇਟ
ਫੇਜ਼-1
ਪਟਿਆਲਾ

ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ
ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ
ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ

ਸੰਕੇਤਾਵਲੀ

ਅ.ਕ.ਨ.ਵ.	ਅਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼
ਸ.	ਸੰਬੰਧਕ
ਸ.ਵ.	ਸੰਬੰਧਕੀ ਵਾਕੰਸ਼
ਸ.ਉ.	ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ
ਸ.ਹ.	ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ
ਸੰ.ਸੰ.ਕਿ.	ਸੰਭਾਵੀ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ
ਕ.	ਕਰਤਾ
ਨ.ਵ.	ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼
ਕ.ਨ.ਵ.	ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼
ਕਰਮ.ਨ.ਵ.	ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼
ਕ.ਸੰ.ਕਿ.	ਕਰਮਵਾਚੀ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ
ਕਿ.	ਕਿਰਿਆ
ਕਿ.ਵ.	ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼
ਕਿ.ਵਿ.	ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
ਕਿ.ਵਿ.ਵ.	ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼
ਗ.ਸੰ.ਕਿ.	ਗਤੀਵਾਚਕ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ
ਦ.	ਦਬਾ ਸੂਚਕ
ਨ.	ਨਾਂਹ ਸੂਚਕ
ਨਾਂਵਾ	ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼
ਪ.	ਪੜਨਾਂਵ
ਪੂ.	ਪੂਰਕ
ਪ.ਸ.	ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ
ਪ.ਕਿ.ਵਿ.	ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
ਪ.ਉ.	ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ
ਪ.ਕ.ਨ.ਵ.	ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼
ਮੁ.ਕਿ.	ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ
ਮੁ.ਸੰ.ਕਿ.	ਮੁੱਢਲੀ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ

ਯ.	ਯੋਜਕ
ਵਿ.	ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
ਵਿ.ਵ.	ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼
///	ਵਾਕ ਸੀਮਾ
//	ਉਪਵਾਕ ਸੀਮਾ
/	ਵਾਕੰਸ਼ ਸੀਮਾ
/o/	ਧੁਨੀ ਸੂਚਕ, ਜਿਵੇਂ : /ਕ/ ਧੁਨੀ
<O>	ਲਿਪਾਂਕ ਸੂਚਕ, ਜਿਵੇਂ : <ਕ> ਲਿਪਾਂਕ
/o-/	ਅਗੇਤਰ, ਜਿਵੇਂ : /ਕ-/ ਅਗੇਤਰ
/-o/	ਪਿਛੇਤਰ, ਜਿਵੇਂ : /-ਕ/ ਪਿਛੇਤਰ
/	ਚੜ੍ਹਦੀ ਸੁਰ
-	ਪੱਧਰੀ ਸੁਰ
\	ਲਹਿੰਦੀ ਸੁਰ
+	ਜੋੜ ਚਿੰਨ੍ਹ
-	ਨਾਂਹ ਸੂਚਕ ਚਿੰਨ੍ਹ

ਪਾਠ 1

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ : ਵਿਰਸਾ, ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ

1. ਵਿਰਸਾ

ਪਾਣਿਨੀ ਦਾ ਅਸ਼ਟਾਧਿਆਈ, ਪਤੰਜਲੀ ਦਾ ਮਹਾਂਭਾਸ਼ ਅਤੇ ਭਰਤਰੀਹਰੀ ਦਾ ਵਾਕਯਪਦੀਯ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਵਿਰਸਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਇਹ ਵਿਰਸਾ ਬੜਾ ਮਾਣਯੋਗ ਹੈ। ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ (2005 : 5) ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, 'ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਅਰਥਾਤ ਸਿੰਧ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕੰਨਿਆਕੁਮਾਰੀ ਤੱਕ ਸਭ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣਾ ਵਿਆਕਰਣ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ.....'। ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕਿ ਅਸ਼ਟਾਧਿਆਈ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਵਿਆਕਰਣ ਹੈ.....।' ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਾ. ਕਪਿਲ ਕਪੂਰ (1995 : 72) ਨੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਰਿਸ਼ੀ ਪਾਣਿਨੀ ਦਾ ਅਸ਼ਟਾਧਿਆਈ ਉਸ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਈਸਾ ਤੋਂ ਪੰਜ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉਤਰੀ-ਪੱਛਮੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ'। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪੱਛਮ ਦੇ ਸਿਰਕੱਢ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਅਦਭੁੱਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਬਲੂਮਫੀਲਡ (1933 : 1) ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਇਹ ਵਿਆਕਰਨ ਮਾਨਵੀ ਸੂਝ ਦੀਆਂ ਯਾਦਗਾਰੀ ਸਿਰਜਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ।' ਰੋਬਿਨਜ਼ (1967 : 134) ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਣਿਨੀ ਦੀ ਸੂਖਮ, ਵਿਗਿਆਨਕ, ਵਸਤੂਵਾਦੀ ਅਤੇ ਸੂਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਪੱਧਰੀ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਦੇ ਬਣਤਰੀ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨ, ਰੂਪਾਂਤਰੀ ਵਿਆਕਰਨ ਅਤੇ ਕਾਰਕ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਸੂਤਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਰੂਪਾਂਤਰੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਰਿਚੈਤਾ ਨੌਮ ਚੌਮਸਕੀ (1965 : 5) ਖੁਦ ਤਸਲੀਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਪਾਣਿਨੀ-ਵਿਆਕਰਨ ਇੱਕ ਮਾਤਰ ਸਿਰਜਨਾਤਮਿਕ ਵਿਆਕਰਨ ਹੈ'। ਆਪਣੇ ਸੰਜਮ, ਵਿਉਂਤ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਲਈ ਬੇਜੋੜ, ਇਹ ਵਿਆਕਰਨ ਅਜੋਕੇ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨ, ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਅਤੇ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੇ ਜੁੱਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅੰਤਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਦਾ ਅਖੁੱਟ ਸੋਮਾ ਹੈ ; ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਨਿਰੂਪਣ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਮਾਡਲ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਾਰ ਅਜੇ ਕੋਈ ਲੰਘਿਆ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਨੇਮ ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਕੰਪਿਊਟਰ ਰਾਹੀਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਲਈ ਬਣਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਅਤੇ ਨੋਟੇਸ਼ਨਾਂ ਨਾਲ

ਮਿਲਦੇ-ਜੁਲਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਅਕਸਰ ਭਾਰਤੀ ਗਰੁੱਪ (1995) ਨੇ ਬੜਾ ਸਿੱਕੇਬੰਦ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਈ ਕੰਪਿਊਟਰ-ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਪਾਣਿਨੀ ਵਿਆਕਰਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੈ।

2. ਵਿਕਾਸ

2.1 ਭਾਵੇਂ ਪਾਣਿਨੀ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਪਤੰਜਲੀ (ਮਹਾਂਭਾਸ਼) ਅਤੇ ਭਰਤਰੀਹਰੀ (ਵਾਕਯਪਦੀਯ) ਨੇ ਪਾਣਿਨੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਖੂਬ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪਰ ਵਿਆਕਰਨ ਦੀ ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਧੁਨਿਕ ਸਮਿਆਂ ਤੱਕ ਬੜਾ ਲੰਮਾ ਖਾਲੀ ਕਾਲ-ਵਕਫ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸੁਆਲ ਜ਼ਰੂਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅਨੰਤ ਲੰਮੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਵਿਕਾਸ-ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੌਰਾਨ ਕੋਈ ਹੋਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ? ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ (1980-ਓ : 30) ਨੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਪਿਛੋਂ ਵੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਪਾਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਉਤਮ ਵਿਆਕਰਨ ਲਿਖੇ ਗਏ। ਪਰੰਤੂ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਆਰੀਆ-ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ, ਸਾਡੀ ਵਿਆਕਰਨ-ਪਰੰਪਰਾ ਲਗ-ਪਗ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ।' ਪਰ ਜਦ ਅਸੀਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਸ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਵਿਆਕਰਨ-ਚੇਤਨਾ ਫਿਰ ਸਿਖਰਾਂ ਨੂੰ ਛੂੰਹਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਸਬੂਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਣ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਗੁਰਬਾਣੀ-ਤੁਕਾਂ ਕਾਬਲੋਗੋਰ ਹਨ :

(1) ਥਿਤਿ ਵਾਰੁ ਨ ਜੋਗੀ ਜਾਣੈ॥	(ਜਪੁਜੀ)
(2) ਰਾਤੀ ਰੁਤੀ ਥਿਤੀ ਵਾਰ॥	”
(3) ਕਵਣ ਥਿਤਿ ਕਵਣੁ ਵਾਰੁ॥	”
(4) ਟੂਟੀ ਗਾਢਨਹਾਰ ਗੁੱਪਾਲ॥	(ਸੁਖਮਨੀ)

ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਵਿੱਚ 'ਵਾਰ' ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਲੇ <ਰ> ਨੂੰ ਔਕੜ ਹੈ ਪਰ ਦੂਜੀ ਤੁਕ ਵਿੱਚ 'ਵਾਰ' ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਲਾ <ਰ> ਔਕੜ ਰਹਿਤ ਹੈ ਭਾਵ ਔਕੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਤੁਕ ਵਿਚਲਾ 'ਵਾਰ' ਇਕਵਚਨ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਤੁਕ ਵਿਚਲਾ 'ਵਾਰ' ਬਹੁਵਚਨ ਹੈ। ਤੀਸਰੀ ਤੁਕ ਵਿੱਚ 'ਕਵਣ' ਸ਼ਬਦ ਦੋ ਵਾਰੀ ਆਇਆ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ 'ਕਵਣ' ਔਕੜ ਮੁਕਤ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ 'ਕਵਣ' ਨੂੰ ਔਕੜ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਹਿਲਾ 'ਕਵਣ', 'ਥਿਤਿ' ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੈ ਅਤੇ 'ਥਿਤਿ' ਇਲਿੰਗ ਰੂਪ ਹੈ ਪਰ ਦੂਜਾ 'ਕਵਣ', 'ਵਾਰ' ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੈ ਅਤੇ 'ਵਾਰ' ਪੁਲਿੰਗ ਹੈ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਭਾਵ ਇਹ ਗ੍ਰਾਮੈਟੀਕਲ ਇੰਡੀਕੇਟਰ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਿਲਚਸਪ ਚੌਥੀ ਤੁਕ ਹੈ। ਇਸ ਤੁਕ ਵਿੱਚ 'ਗੁੱਪਾਲ

ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਲੇ <ਗ> ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਹੋੜਾ ਅਤੇ ਔਕੜ ਦੋਵੇਂ ਲਗਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਥੇ ਇਹ ਧੁਨੀਮਕ ਅਤੇ ਨਿਰੁਕਤਕ ਸੰਕੇਤਕ (Phonological & ety mological) ਹੈ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਨ ਬਾਰੇ ਬੜੀ ਡੂੰਘੀ ਸੂਝ ਸੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਾਚਿਆਂ ਮਾਨਵ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ-ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ (Vision) ਉਹਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਉਹਦੇ ਨੇਮ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਭਾਵ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚੋਂ ਝਲਕਦੀ ਹੈ।

2.2 ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 19ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਲਿਖਣ ਦਾ ਨਵਾਂ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪਾਦਰੀਆਂ ਨੇ ਇੱਕ ਦਰਜਨ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਆਕਰਨ ਲਿਖੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲਾ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿਲੀਅਮ ਕੇਰੀ ਨੇ 1812 ਈ. ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਾਧਿਅਮ ਵਿੱਚ ਲਿਖੇ, ਇਸ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਾਲੀਆਂ ਹੀ ਮੰਨੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਕ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹਾ ਵਿਆਕਰਨ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਆਰ ਲੀਚ (1838) ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਰੋਮਨ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਜੌਨ ਨਿਉਟਨ (1898) ਨੇ ਜੋ ਵਿਆਕਰਨ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਉਸਦਾ ਆਧਾਰ ਕੈਲੋਗ ਦਾ ਹਿੰਦੀ ਵਿਆਕਰਨ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਅਤੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਤਮਿਕ ਕੀਮਤਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕੁੱਲ 57 ਅਧਿਆਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 31 ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਰਿਆ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਪਰੰਪਰਾਈ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ-ਵੰਡ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਆਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਇਕਾਈਆਂ-ਵਾਕੰਸ਼, ਉਪਵਾਕ ਅਤੇ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸੰਨ 1878 ਵਿੱਚ ਹੀ ਜੇ. ਵਿਲਸਨ ਨੇ ਇੱਕ ਸੰਖੇਪ ਜਿਹਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ (66 ਪੰਨੇ) ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ। ਲੇਖਕ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਚੇਤ ਹੈ ਅਤੇ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਤੀ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਦਾ ਸੋਮਾ ਲਿਖਤੀ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਨਪੜ੍ਹ, ਪੇਂਡੂ ਕਿਸਾਨ-ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਛੋਹ ਬੋਲੀ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ 9 ਵਰ੍ਹੇ ਉਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਸਿਖੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਉਪਭਾਸ਼ਾਈ ਅੰਤਰ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਬਹੁਤਾ ਜ਼ੋਰ ਸ਼ਬਦ-ਵੰਡ ਉਪਰ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਉਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾਈ ਵਿਆਕਰਨ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਸੂਚੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਇਕਾਈਆਂ ਵਾਕੰਸ਼, ਉਪਵਾਕ ਜਾਂ ਵਾਕ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਆਧਾਰ

ਉੱਤੇ ਹੀ ਗਰਾਹਮ ਬੋਲੀ (1904) ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਿਆਕਰਨ ਲਿਖਿਆ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਿਆਕਰਨ ਉਸ ਨੇ ਵਿਲਸਨ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ। ਸਿਰਫ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲੜੀ ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਵਿਆਕਰਨ ਕਮਿੰਗਜ਼ ਤੇ ਗਰਾਹਮ ਬੋਲੀ (1912) ਨੇ ਲਿਖਿਆ। ਇਹ ਵਿਆਕਰਨ ਵੀ ਪਹਿਲਿਆਂ ਵਾਂਗ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਖਾਉਣ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਿਆਲਕੋਟ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਲੇਖਕ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਨੇਮਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਚੇਤ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ-ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਯਥਾਯੋਗ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ। ਬੋਲਚਾਲ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਉੱਤੇ ਵਧੇਰੇ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਧੁਨੀਵਿਗਿਆਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੁਚੇਤ ਸੇਧ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਧੁਨੀਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਦੂਜੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਸੰਗਿਆ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਪੜਨਾਂਵ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ-ਵੰਡ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ, ਕਿਰਿਆ ਬਾਰੇ ਵਿਸਤਰਿਤ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੰਖੇਪ ਚਰਚਾ ਹੈ। ਕਿਧਰੇ-ਕਿਧਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਟੱਪਲਾ ਵੀ ਖਾਧਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਵਾਚ (Voice) ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਮਣੀਵਾਚ (Passive Voice) ਧਾਤੂ ਨਾਲ 'ਘੱਤਣਾ' ਲਾ ਕੇ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ : ਮਾਰ ਘੱਤਿਆ, ਵੱਢ ਘੱਤਿਆ ਆਦਿ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਘੱਤਿਆ ਮਾੜੀ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟਿਆ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ ਅਤੇ 'ਸੁੱਟਿਆ' ਕਰਮਣੀਵਾਚ ਦਾ ਤੱਤ ਨਹੀਂ। ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ Reinforce ਕਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮਜੀਤ ਵਾਲੀਆ/ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪੁਆਰ ਨੇ ਸੰਚਾਲਕ (Operators) ਆਖਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕਰਮਣੀਵਾਚ ਦੀ ਵਿਧੀ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਮੂਲ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਪੂਰਨ ਕਾਲ (Perfect Tense) ਨਾਲ /ਜਾ/ ਦਾ ਕੋਈ ਰੂਪ ਆਵੇਗਾ। ਜਿਵੇਂ, ਮੈਥੋਂ ਤੁਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਜਾਂ ਗਲਾਸ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਖੈਰ ਇਹ ਔਗੁਣ ਇਸ ਲੜੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਦਾ ਮਕਸਦ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਨਾਲ ਨਿਆਂ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਸਥਾਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਵਜੋਂ ਲਿਖੇ ਗਏ। ਵਿਗਾਰਿਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਤੁਰੰਤ ਪੂਰਤੀ ਲਈ

ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਰਸਰੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵੀ ਬੜੀ ਸਤੱਹੀ ਪੱਧਰ ਦੀ ਸੀ। ਉੱਜ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੱਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਵੇਂ, ਗ੍ਰਾਹਮ ਬੇਲੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਜਾਹਨ ਬੀਮਜ਼ ਨੇ ਤਾਂ ਉਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਬੜੇ ਸ਼ੌਕ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਨਿਆਂ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ *A comparative Grammar of the Modern Aryan Languages of India (1872-79)* ਤਿੰਨ ਜਿਲਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਦੋ ਨੁਕਤਿਆਂ ਤੇ ਖਾਸ ਬਲ ਦਿੱਤਾ :

- (1) ਕੁਝ ਕਿਰਿਆ ਪਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਸੰਦਰਭ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਭੂਤਕਾਲ, ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਜਾਂ ਭਵਿੱਖ ਕਾਲ ਵਾਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (2) ਜੇ ਕੁਝ ਕਿਰਿਆ ਲੜੀਆਂ 'ਕਾਲ' ਹਨ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ?
- (3) ਜੇ ਹਰ ਕਿਰਿਆ ਲੜੀ ਨੂੰ ਕਾਲ (Tense) ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਟੈਂਸਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਨੰਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।

ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਆਕਰਨੀ ਨੇ ਜਾਹਨ ਬੀਮਜ਼ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਦਾ ਗੰਭੀਰ ਨੋਟਿਸ ਨਹੀਂ ਲਿਆ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਜੋ ਮਾਡਲ ਸੀ, ਉਸੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਫਿੱਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਅੱਗੋਂ ਯੂਨਾਨੀ-ਲਾਤੀਨੀ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਉਪਰ ਅਧਾਰਿਤ ਸਨ। ਇਹ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਜਦ 16ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਯੂਰਪੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸਭ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲਾਤੀਨੀ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਫਿੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਅਦਲਾ-ਬਦਲੀ ਵੀ ਕਰ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮਸਲਨ 'ਕਾਲ' ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵੇਲੇ ਅਤੀਤ-ਵਰਤਮਾਨ-ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਸਰਬ ਸਾਂਝੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਬਦਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ 100 ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸਮਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਜੇ.ਸੀ. ਨੈਸਫੀਲਡ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਆਕਰਨ ਇਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੀ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਅੱਗੋਂ ਇਹੋ ਵਿਆਕਰਨ-ਸਾਹਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ ਬਣਿਆ।

ਸਾਮਰਾਜੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਇਹ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਵੀ

ਸੁਮੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਭਾਰੂ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਧੜਾਧੜ ਅਜਿਹੇ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨਕ-ਭਾਸ਼ਾ ਅਧਿਐਨ ਮਾਡਲਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰਵ-ਭਾਸ਼ੀ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਦਾਅਵੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਫਿੱਟ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤਕ ਢਾਂਚਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਧ ਤੱਕ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨ ਹਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਦੂਜੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਯੂਨੀਵਰਸਲ ਗਰਾਮਰ ਉੱਤੇ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕੋਈ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਧਿਐਨ ਮਾਡਲ ਸਰਵ-ਭਾਸ਼ਕ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਹਾਂ, ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਗਹਿਰਾਈ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ, ਸਮਝਣ ਲਈ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤਕ ਚਿੰਤਨ ਨੇ ਸੇਧ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

2.3 ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਲਿਖਣ ਦਾ ਅਗਲਾ ਦੌਰ ਉਦੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵਿਦਿਅਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ-ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ। ਵਿਦਿਅਕ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦਹਾਕੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਛੇਵੇਂ-ਸੱਤਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਤੱਕ ਫਿਰ ਇੱਕ ਦਰਜਨ ਦੇ ਕਰੀਬ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਆਕਰਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੇ ਗਏ। ਇਸ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵਿਆਕਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਵੀ ਲਿਖੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਬਿਹਾਰੀ ਲਾਲਪੁਰੀ ਦਾ 'ਪੰਜਾਬੀ ਬਯਾਕਰਨ' ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਧਿਅਮ ਵਿਚ, ਇੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਲੇਖਕ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ, ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਹੈ ਜੋ ਕਿ 1924 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ। ਸੰਨ 2005 ਵਿੱਚ ਵੈਲਵਿਜ਼ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼ ਦਿੱਲੀ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀ ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਆਕਰਨ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦੇ ਮੰਤਵ ਬਾਰੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ :

“ਹਰ ਭਾਖਾ ਦੀ ਉਨਤੀ ਤਿਸ ਦੇ ਵਿਆਕਰਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨ ਅੱਜ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਕੰਮ ਆਏ। ਇੱਕ ਨਿਉਟਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਜੋ ਨਿਰਾ ਸਾਹਿਬ ਲੋਕਾਂ ਜੋਗਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਵਿਆਕਰਨ ਗੁਰਮੁਖੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਿਆਂ ਦੇ ਉਪਕਾਰ ਲਈ ਵੱਡੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਹੈ....।”

ਇਸ ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸ੍ਰੋਤ ਪਾਣਿਨੀ-ਵਿਆਕਰਨ ਹੈ। ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦੀ ਉਹੋ ਸੂਤਰੀ ਵਿਧੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਆਕਰਨ

ਵਿੱਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਵਿਆਕਰਨ ਦੀਆਂ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਉੱਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਨੇਮਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ। ਮਸਲਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸੰਧੀ ਨੇਮਾਂ ਦਾ ਵਿਸਤਰਿਤ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਬੜੇ ਸਰਲ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕ੍ਰਿਦੰਤ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਹੈ :

‘ਜੋ ਨਾਉਂ ਕ੍ਰਿਯਾ ਤੋਂ ਬਣੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਦੰਤ ਆਖਦੇ ਹਨ।’

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਧਿਤ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਹੈ :

‘ਨਾਉਂ ਨਾਲ ਪਰਤਯਯ ਲਾ ਕੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਬਣਾਉਣ ਨੂੰ ਤਧਿਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।’

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਪਿੰਗਲ ਅਤੇ ਅਲੰਕਾਰ ਦਾ ਵੀ ਵਿਸਤਾਰ ਵਿੱਚ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ, ਇਹ ਵਿਆਕਰਨ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਆਕਰਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਲੜੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਵਿਆਕਰਨ ਹੋਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਮੌਲਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ/ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਤਾਂ ਮਾਸਟਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਗੰਗਾਵਾਲਾ (1929) ਦਾ ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਆਕਰਨ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਦੀ ‘ਵਿਆਕਰਨ ਸੁਧਾਰ ਕਮੇਟੀ’ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣਾਈ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਭਾਗ ਹਨ : ਵਰਣ ਬੋਧ, ਸ਼ਬਦ ਬੋਧ ਅਤੇ ਵਾਕ ਬੋਧ। ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਵਾਕੰਸ਼, ਮੁਹਾਵਰੇ ਅਤੇ ਅਖਾਣ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਅਰੰਭ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਦੇ ਨੇਮ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨੇਮਾਂ ਨੂੰ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਤਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤਕ ਚੋਖਟਾ ਪਰੰਪਰਾਈ ਵਿਆਕਰਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੈ। ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਰਥਾਂ ਆਧਾਰਿਤ ਹਨ। ਇਸ ਲੜੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਵਿਆਕਰਨ ਰਾਮ ਸਿੰਘ (1930) ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਵੱਡਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਵੱਡਾ-ਆਕਾਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ 516 ਸਫਿਆਂ ਦਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਭਾਗ 540 ਸਫਿਆਂ ਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਭੂਮਿਕਾ ਵਿੱਚ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਠ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਵਿਆਕਰਨ ਗੰਭੀਰ ਖੋਜ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ :

‘ਅਸਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਆਕਰਨ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰ

ਕੇ ਮੱਖੀ ਤੇ ਮੱਖੀ ਨਹੀਂ ਮਾਰੀ ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਬਣਤਰ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰ ਕੇ ਵਿਆਕਰਨ-ਨਿਯਮ ਬਣਾਏ ਹਨ।’

ਇਸ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਉੱਤੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਕਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਇੱਕ ਦਰਜਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਿਸਮ ਦੇ ‘ਕਰਮਵਾਚੀ ਢਾਂਚਿਆਂ’ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕਰਤਰੀਵਾਚ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਮਵਾਚ ਦਾ ਵੀ ਮੌਲਿਕ ਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੌਣ ਕਿਰਿਆ, ਸਜਾਤੀਯ, ਅਨੁਸੂਚਕ (Reflective) ਅਤੇ ਅਚਲ (Retained) ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਨਵੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੱਸੀਆਂ ਹਨ। ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇਸ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸਤਰਿਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਤੀਜਾ ਵਿਆਕਰਨ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਨ ਹੈ ਜੋ ਕਿ 1939 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ। ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸ੍ਰੋਤ ਵੀ ਪਾਣਿਨੀ-ਵਿਆਕਰਨ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਮਹਲਾ ਦਾ ਉਚਾਰਨ, ਵਰਣਬੋਧ ਅਤੇ ਸੰਧੀ ਆਦਿ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ, ਪੜਨਾਂਵ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਆਦਿ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਅਧਿਐਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਨ ਤੇ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਹੋ ਇਸ ਵਿਆਕਰਨ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸੀ।

ਇਸ ਲੜੀ ਦਾ ਚੌਥਾ ਵਿਆਕਰਨ ਦੁਨੀ ਚੰਦਰ (1964) ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਡਾ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪੁਆਰ (1980 :15) ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਵਿਆਕਰਨ ਨੂੰ ਰਵਾਇਤੀ ਅਤੇ ਰੂਪਕ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਆਕਰਨ ਲਿਖਿਆ ਤਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਵਿਆਕਰਨ ਦੀ ਸੇਧ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਪਰੰਪਰਾਈ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਵੀ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਕੈਲੋਗ (Kellog) ਨੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸਾਫ ਸੁਥਰਾ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਦੁਨੀ ਚੰਦਰ ਨੇ ਵੀ ਕੈਲੋਗ ਦੀ ਵਿਆਕਰਨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸੇਧ ਲਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਲੇਖਕ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਪਰੰਪਰਾਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ‘ਜੇ ਉਹ ਜਾਂਦਾ’ ਨੂੰ ਸ਼ਰਤੀ ਭੂਤਕਾਲ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੱਕ ਗੱਲ

ਹੋਰ ਜਿਹੜੀ ਇਸ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੜਕਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਨੇ ਕਾਵਿ-ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦੀ ਸਰੋਤ-ਸਮੱਗਰੀ ਵਜੋਂ ਵਰਤਣ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਅੱਗੇ ਚੱਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਿਆਕਰਨੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹੈ : ਕਾਲੀ ਚਰਨ ਬਹਿਲ। ਭਾਵੇਂ ਕਾਲੀ ਚਰਨ ਬਹਿਲ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨੀ ਹੈ; ਕੰਮ ਵੀ ਉਸਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੰਦੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਬਣਤਰ ਬਾਰੇ ਬਹਿਲ ਦੀ ਸੂਝ ਕਮਾਲ ਦੀ ਸੀ। 1964 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕਿਤਾਬ (A Grammatical Sketch of Panjabi) ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਦੋ ਲੇਖ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਏ ਸਨ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਕਈ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਪਾਠਕ੍ਰਮੀ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਲਿਖੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਨੇ ਉੱਤੇ ਜਾਂ ਭੂਮਿਕਾ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹਰੇਕ ਵਿਆਕਰਨ ਰਚੇਤਾ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਜਮਾਤ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ, ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਆਕਰਨ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸਮਾਸ-ਪੱਧਤੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਲੇਖ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਵੱਲ ਖ਼ਾਸ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਨੂੰ ਟਕਸਾਲੀ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ (1948) ਦਾ ਨਾਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ।

3. ਵਰਤਮਾਨ

3.1 ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ 7ਵੇਂ-8ਵੇਂ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਿਕ ਸੂਝ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੜਾਅ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ, ਪੱਛਮ ਦੇ ਉਚਕੋਟੀ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਈਆਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਡਾ. ਸਮਿਰਨੋਵ (ਰੂਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀ) ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਜਟਿਲ (Composite) ਵਾਕਾਂ ਬਾਰੇ ਦੀਰਘ ਖੋਜ ਕੀਤੀ। ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਨੇ ਹੈਨਰੀ ਗਲੀਸਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਰੈਫਰੈਂਸ ਗਰਾਮਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਬਲਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਨੇ ਪੁਆਧੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨ ਲਿਖਿਆ। ਐਸ.ਐਸ. ਜੋਸ਼ੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਧੁਨੀ ਵਿਉਂਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਗਹਿਨ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ। ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪੁਆਰ ਨੇ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਦੋ ਅਹਿਮ ਪੱਖਾਂ (ਕਿਰਿਆ ਅਤੇ ਕਾਲ) ਬਾਰੇ ਡੂੰਘੀ ਖੋਜ ਵੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਨੂੰ ਕਾਲਜ ਅਤੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਬਾਕਾਇਦਾ ਅਧਿਆਪਨ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਹਿਮ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਪਰਮਜੀਤ ਵਾਲੀਆ ਨੇ ਸਿਸਟਮੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਿਕ ਚੌਖਟੇ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ। ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਝੀ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਲਜ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ, ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ, ਰੂਪਾਂਤਰੀ ਵਿਆਕਰਨ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਵਿਆਕਰਨ ਆਦਿ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਜਲ ਸਿੰਘ ਬਾਹਰੀ ਅਤੇ ਚਮਨ ਲਾਲ ਅਗਰਵਾਲ ਆਦਿ ਨੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਜਾਂ ਤਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਖੋਜ-ਪੱਤਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਸਾਲਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਹਾਸਿਲ ਹੈ।

3.2 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ, 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦਹਾਕੇ ਦੌਰਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਅਕਾਦਮਿਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿਤ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖੋਜਾਰਥੀਆਂ/ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਉੱਚ ਪੱਧਰ ਦਾ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ, ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ, ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਚੰਚਲ ਸਿੰਘ ਕੰਬੋਜ, ਵੇਦ ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ, ਕਵਲਜੀਤ ਕੌਰ ਜੱਸਲ, ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਚੀਮਾ ਅਤੇ ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਘਾ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸਣਯੋਗ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨੀ ਤੇਜ ਭਾਟੀਆ (1993) ਨੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਮੰਗਤ ਰਾਏ ਭਾਰਦਵਾਜ ਨੇ ਇੰਗਲੈਂਡ (ਯੂ.ਕੇ.) ਦੀ ਮਾਨਚੈਸਟਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਗਹਿਨ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵੀ ਪੁਸਤਕਾਂ/ਖੋਜ ਪੱਤਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਗਿਆਨ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਇਹ ਵਿਦਵਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਖੁਦ ਵੀ ਖੋਜ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਖੋਜਾਰਥੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਵੀ ਹੁਣ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ-ਲੇਖਣ ਲਈ ਨਵੇਂ ਪੂਰਨੇ ਪਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਇਹ ਸਾਰਾ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰੁੱਟੀ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ (1997) ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਤਰੁੱਟੀਆਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੁਆਇਆ ਹੈ।

1. ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ/ਖੋਜ-ਪੱਤਰਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵੇਰਵਾ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ 'ਪੁਸਤਕਾਵਲੀ' ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਦਰਅਸਲ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਾਦਾਂ-ਵਿਵਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਘਿਰਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੋਸ਼ਿਊਰ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਵਿਆਕਰਨ ਚਿੰਤਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ, ਚਿੰਨ੍ਹਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਆਧੁਨਿਕ ਸੰਰਚਨਾਤਮਿਕ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਨ-ਚਿੰਤਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਅਮਰੀਕੀ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨ ਤਾਂ ਗਣਿਤ ਵੱਲ ਉਲਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਲੌਜੀਕਲ ਪੌਜ਼ਿਟਿਵਿਜ਼ਮ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵਤੀਰਾਵਾਦੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਤੇ ਛਾਏ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆ। ਇਹ ਸੋਚ ਵੀ ਬਣੀ ਕਿ ਵਿਆਕਰਨ ਤਾਂ ਮੈਟਾਫੋਰੀਕਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 21ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੰਸਟ੍ਰਕਸ਼ਨ ਗਰਾਮਰਾਂ ਬਣੀਆਂ, ਉਹ ਵਾਕ ਨੂੰ ਮੂਲ ਅਰਥਵਾਨ ਢਾਂਚਾ ਸਮਝਕੇ, ਇਹਦੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਦੇਣ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਭਰਤਰੀਹਰੀ ਦੇ 'ਅਖੰਡ ਵਾਕ ਸਫੋਟ' ਵਰਗਾ ਹੀ ਹੈ।

ਪਰ ਸਾਡਾ ਖੋਜ ਕਾਰਜ 'ਡਿਗਰੀ-ਸਾਪੇਖ' ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਾਲ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਸੋਚਣਾ ਇਸ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ, ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨਾ, ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਆਪਨ ਕਰਨਾ, ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੀ ਵੱਖ-ਵੱਖਰੇ ਅਧਿਐਨ-ਖੇਤਰ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਨਿਖੇੜੇ ਥਾਪਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਤਤਕਾਲੀ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਦੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਸਮਾਜ-ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨਕ ਸਥਿਤੀਆਂ ਬਦਲ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਦਲੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਮੁਤਾਬਕ ਹੁਣ ਕਾਰਜੀ-ਵਿਆਕਰਨ, ਰੂਪਕੀ-ਵਿਆਕਰਨ, ਟੀਚਰ-ਵਿਆਕਰਨ, ਲਰਨਰ ਵਿਆਕਰਨ, ਪਾਠ-ਵਿਆਕਰਨ ਅਤੇ ਕੰਪਿਊਟਰ-ਵਿਆਕਰਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਮਕਾਲ ਦੇ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਵਰਤਮਾਨ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਭਰਪੂਰ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਸਾਰਥਿਕ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

✱

ਪਾਠ 2

ਵਿਆਕਰਨ: ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਸੰਕਲਪ

ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੋਚ-ਵਿਧੀ ਦਾ ਸਹਿਜ ਲੱਛਣ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੁਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਕਲਪ ਘੜਦਾ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਬਣਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਗਿਆਨ ਤੱਥਾਂ ਨਾਲ ਵਾਕਫ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ-ਤਿਵੇਂ ਉਸ ਦੀ ਗਿਆਨ-ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਗਿਆਨ-ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਿਸਤਾਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਿਧਾਂਤ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ, ਤੱਥ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਰਤਾ ਕੁ ਪੱਛੜ ਕੇ, ਸਹਿਜ ਗਤੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਹਾਸਿਲ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਸਹਿਜ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਵਿਹਾਰ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਅਟੁੱਟ ਅਤੇ ਅਨਿੱਖੜ ਹੈ। ਸਿਧਾਂਤ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵਿਹਾਰਿਕ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤ-ਸੰਸਕਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਵਡਮੁੱਲਾ ਹਾਸਿਲ ਹੈ। ਸਰਜੀਤ ਪਾਤਰ ਦੀ ਇੱਕ ਗਜ਼ਲ ਦਾ ਸ਼ਿਅਰ ਹੈ :

ਮੈਂ ਰਾਹਾਂ ਤੇ ਨਹੀਂ ਤੁਰਦਾ

ਮੈਂ ਤੁਰਦਾ ਤਾਂ ਰਾਹ ਬਣਦੇ ਹਨ

ਮਨੁੱਖ ਜਦ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੇਧ ਵਿੱਚ ਤੁਰਿਆ ਤਾਂ ਰਾਹ ਬਣਦੇ ਗਏ। ਇਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਜਦ ਬੋਲਿਆ ਤਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣੀ ਤਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨ ਬਣਿਆ। ਵਿਆਕਰਨ ਕੀ ਹੈ ? ਵਿਆਕਰਨ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨੇਮ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ। ਇਹ ਨੇਮ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਇੱਕ ਸਿਸਟਮ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬੱਝ ਕੇ, ਭਾਸ਼ਾ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸੰਚਾਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਸਟਮ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਗੁੰਮਨਾਮ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਆਕਰਨੀ ਇਸ ਗੁੰਮਨਾਮ ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਨੂੰ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੰਕਲਪੀਕਰਨ ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੁਰਿਆਂ, ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

(1) ਮਾਂ ਚੂਰੀ ਕੁੱਟਦੀ ਹੈ।

(2) ਬੱਚਾ ਚੂਰੀ ਖਾਂਦਾ ਹੈ।

(3) ਬਾਪੂ ਹਾਲ ਵਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾ+ਕਰਮ+ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਨੇਮ ਪ੍ਰਬੰਧ (ਸਿਧਾਂਤ) ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ। ਮਾਂ, ਬੱਚਾ ਅਤੇ ਬਾਪੂ ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਸ਼ਬਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ

ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਕਰਤਾ ਹਨ ਪਰ ਵਾਕ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇਹ ਨਾਂਵ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਾਂਝ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਕਵਚਨੀ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਪਰ ਜਿਥੇ ਬੱਚਾ ਤੇ ਬਾਪੂ ਪੁਲਿੰਗ ਹਨ ਉਥੇ ਮਾਂ ਇਲਿੰਗ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਤਾ-ਕਰਮ-ਕਿਰਿਆ ਅਤੇ ਨਾਵਾਂ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੇ ਲਿੰਗ-ਵਚਨ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਸੰਕਲਪ ਵਿਆਕਰਨ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ-ਸੂਤਰ ਹਨ। ਇਉਂ ਵਚਨ, ਲਿੰਗ, ਪੁਰਖ, ਕਾਲ, ਪੱਖ, ਵਾਚ ਅਤੇ ਕਾਰਕ ਆਦਿ ਸੰਕਲਪਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਿਆਕਰਨ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਡੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਲਾਇਨਜ (1968 : 274) ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪ੍ਰਵਰਗ (Category) ਕਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਆਕਰਨ ਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਤੱਥ ਧਿਆਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਨਾਂਵ, ਪੜਨਾਂਵ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਕਿਰਿਆ, ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਸੰਬੰਧਕ, ਯੋਜਕ ਅਤੇ ਨਿਪਾਤ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹਨ। ਵਚਨ, ਲਿੰਗ, ਪੁਰਖ, ਕਾਲ, ਪੱਖ, ਮਨੋਦਸ਼ਾ (mood), ਵਾਚ ਅਤੇ ਕਾਰਕ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪ੍ਰਵਰਗ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਾਕ, ਉਪਵਾਕ ਅਤੇ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਇਕਾਈਆਂ ਹਨ।

ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਤਰਕ-ਸੂਤਰ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਇਕਾਈਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਰੂਪ-ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਇਕਾਈਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਹਰੇਕ ਨਾਂਵ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਚਨ ਅਤੇ ਕਾਰਕ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕ ਵੀ ਵਾਚ-ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਵਾਕ ਕਰਤਰੀ ਜਾਂ ਕਰਮਣੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਾਕ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵੀ ਵਿਧੇ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦਾ ਨੇਮ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਇਕਾਈਆਂ ਦੀ ਵਰਗਗਤ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਵੰਡ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵੰਡ ਮਤਾਬਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਕਵਚਨ/ਬਹੁਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ/ਇਲਿੰਗ, ਕਰਤਰੀ/ਕਰਮਣੀ, ਵਰਤਮਾਨ/ਭੂਤ/ਭਵਿੱਖ ਕਾਲ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਵਰਗ/ਸੰਕਲਪ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਰੂਪ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਅਰਥ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸ਼ਬਦਾਂ/ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁਪਾਂਤਰ ਜਾਂ ਵਿਕਾਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਵਿਕਾਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ (ਪ੍ਰਵਰਗ/ਸੰਕਲਪ) ਸਭ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਹਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਵੱਖਰੀ-ਵੱਖਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵੱਧ ਅਸਰਦਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਘੱਟ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਲਿੰਗ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ-ਭੇਦ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਉੱਤੇ ਵਚਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਖਾਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਰੂਪ ਵੀ ਵਚਨ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

2.1 ਵਚਨ (Number)

ਵਚਨ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਾਂਵ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਵਿਕਾਰੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ, ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਘੱਟ ਜਾਂ ਵੱਧ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਚਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਗਿਣਤੀ ਪੱਖ ਨਾਲ ਹੈ। ਪਰ ਕੇਵਲ ਗਿਣਤੀ ਦਰਸਾਉਣ ਨੂੰ ਵਚਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਚਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਕਈਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਚਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਮਾਜ ਦੀ ਰੁਚੀ ਜਾਂ ਭਾਸ਼ਾਈ ਮੁਹਾਵਰਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕਈ ਇਕੱਠ ਵਾਚਕ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ ਭਾਵੇਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ, ਜੀਵਾਂ, ਵਸਤਾਂ ਆਦਿ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਇਕਵਚਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭੀੜ, ਟੱਬਰ, ਇੱਜੜ, ਵੱਗ, ਡਾਰ ਆਦਿ ਇਕਵਚਨੀ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਟੱਬਰ ਤੇ ਡਾਰ ਤੋਂ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਟੱਬਰਾਂ ਤੇ ਡਾਰਾਂ ਆਦਿ ਬਹੁਵਚਨ ਵੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਨਾਂਵ ਕੇਵਲ ਬਹੁਵਚਨ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਲੋਕ ਤੇ ਕਰਮ ਆਦਿ। ਕਈਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਵੀ ਬਹੁਵਚਨ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਗਿਣਨ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਨਾਂਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਜਿਵੇਂ ਚੁੱਪਾਂ, ਹਵਾਵਾਂ ਬਹੁਵਚਨੀ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਕਣਕ ਪਕ ਗਈ', 'ਛੋਲੇ ਪਕ ਗਏ', 'ਖਿਚੜੀ ਰਿੱਝ ਗਈ', 'ਚੌਲ ਰਿੱਝ ਗਏ' ਵਿੱਚ ਵਚਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਗਿਣਤੀ ਆਧਾਰਿਤ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਜੈਸਪਰਸਨ (1924) ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਵਚਨ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਚਾਰ ਤਕ ਦਰਸਾਈ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਚਨ ਹਨ : ਇਕਵਚਨ ਤੇ ਬਹੁਵਚਨ। ਲਿੰਗ ਵਾਂਗ

ਵਚਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਵਚਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਭਾਵੇਂ ਨਾਂਵ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੜਨਾਂਵ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਉੱਤੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਵੱਸ਼ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਵਚਨ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਸਮਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਰਕੇ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਦਾ ਸੰਬੰਧਕ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸੰਬੰਧਕੀ ਪਿਛੇਤਰ ਵੀ ਪਿਛੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨਾਂਵ ਦੇ ਵਚਨ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਦੇ ਹਨ। ਅਸਲੀਅਤ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕਈਆਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਤੇ ਕਾਰਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸੰਜੁਗਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਘੋੜਾ, ਸੋਟਾ, ਨਿੱਕਾ, ਵੱਡਾ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਅੰਤਮ /-ਆ/ ਜਿਥੇ ਪੁਲਿੰਗ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਉਥੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਕਵਚਨ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵੀ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਵਚਨ ਦੇ ਸੂਚਕ ਸਾਂਝੇ ਰੂਪਾਂਤਰੀ ਪਿਛੇਤਰ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਕਾਰਕ ਤੇ ਵਚਨ ਮੁਤਾਬਕ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਸੈਟ ਬਣਦੇ ਹਨ। ‘ਘੋੜਾ’ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਇਕਵਚਨ ਅਤੇ ਬਹੁਵਚਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਰਕਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਇਕਵਚਨ ਦੇ ਰੂਪ ਘੋੜਾ, ਘੋੜੇ (ਨੇ, ਨੂੰ ਆਦਿ) ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਬਹੁਵਚਨ ਦੇ ਰੂਪ ਘੋੜੇ, ਘੋੜਿਆਂ ਆਦਿ ਹਨ। ਸੋ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਇਕਵਚਨ/ਬਹੁਵਚਨ ਦੇ ਰੂਪ ਸਿੱਧੇ ਜਿਹੇ (ਘੋੜਾ-ਘੋੜੇ) ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਸਗੋਂ ਇਕਵਚਨ/ਬਹੁਵਚਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਰਕਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਘੋੜਾ-ਘੋੜੇ ਵਿਚਲਾ ਇਕਵਚਨ/ਬਹੁਵਚਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਰਤਾ ਦੇ ਸਧਾਰਨ ਰੂਪ ਨਾਲ ਹੈ। ਕਰਤਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪ ਦੇ ਇਕਵਚਨ/ਬਹੁਵਚਨ ਰੂਪ ਘੋੜੇ-ਘੋੜਿਆਂ ਹਨ।

ਨੋਟ : ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਂਵ/ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਚਨ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਰੂਪਾਂਤਰ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਸਿਰਲੇਖ ਤਹਿਤ ਸਾਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

2.2 ਲਿੰਗ (Gender)

ਲਿੰਗ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਬਾਰੇ ਪਰੰਪਰਾਈ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪਹੁੰਚਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਭੇਦ ਹੈ। ਪਰੰਪਰਾਈ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਨਰ ਤੇ ਮਾਦਾ ਭੇਦ ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਸ਼ਬਦ ਵਰਗਾਂ ਨਾਲ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਪਰੰਪਰਾਈ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਰ ਅਤੇ ਮਾਦਾ ਭੇਦ ਦੇ ਸਮਵਿਭ ਬਣੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਗਾਂ ਪੁਲਿੰਗ/ਇਲਿੰਗ/ਅਲਿੰਗ ਆਦਿ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਸ਼ਬਦਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪਹੁੰਚ ਲਿੰਗ ਨੂੰ ਪਰੰਪਰਾਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਕਲਪੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ

ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਸ਼ਬਦਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਲਿੰਗ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਮਾਨਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਜੈਂਡਰ (Gender) ਹੈ। ਜੈਂਡਰ ਲਾਤੀਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮੂਲ ਜੀਨਸ (Genus) ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਜੀਨਸ ਦਾ ਅਰਥ ਵੀ ਵਰਗ/ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਜਾਂ ਕਿਸਮ ਹੈ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਲਿੰਗ ਇੱਕ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ, ਜਿਨਸੀ ਸੰਕੇਤ ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਾਸ਼ਾਈ ਲਿੰਗ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕੁਦਰਤੀ ਲਿੰਗ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਲਿੰਗ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ, ਇਸ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤੀ ਲਿੰਗ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਵੇਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

ਕੁਦਰਤੀ ਲਿੰਗ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਸਜੀਵ ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸਜੀਵਾਂ ਦਾ ਨਰ ਜਾਂ ਮਾਦਾ ਹੋਣਾ ਇੱਕ ਕੁਦਰਤੀ ਲੱਛਣ ਹੈ। ਸਜੀਵ ਪੁਲਿੰਗ/ਇਲਿੰਗ/ਅਲਿੰਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਨਿਰਜੀਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਨਿਖੇੜਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਫਿਰ ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਹਰ ਇਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਉਲਟ ਪੁਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਹਰ ਪੁਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਉਲਟ ਇਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਵਿੱਚ ਨਰ ਅਤੇ ਮਾਦਾ ਦਾ ਜੋੜਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਲਿੰਗ ਦਾ ਅਪਵਾਦ ਤਾਂ ਹੈ। ਸੋ ਕੁਦਰਤੀ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਲਿੰਗ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਸਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਭਾਸ਼ਾ ਤਾਂ ਬੇਜਾਨ ਵਸਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੁਲਿੰਗ/ਇਲਿੰਗ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬੇਜਾਨ ਵਸਤਾਂ ਕਿਸੇ ਜਿਨਸੀ ਲਿੰਗ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ।

ਦਰਅਸਲ ਹਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਮਾਜਕ/ਪ੍ਰਕਿਰਤਕ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਆਪਣਾ ਨਿੱਜੀ ਸੰਜਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿੰਗ-ਸੰਜਮ ਵੀ ਹਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਲਿੰਗ-ਸੰਜਮ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬੜੇ ਦਿਲਚਸਪ ਤੱਥ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜੀਵ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਲਿੰਗ ਭੇਦ ਤਾਂ ਲਗ-ਪਗ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਬੇਜਾਨ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਲਿੰਗ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਈ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੁਲਿੰਗ/ਇਲਿੰਗ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੂਸਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਅਫਰੀਕਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਵਾਹਿਲੀ ਵਿੱਚ ਛੇ ਲਿੰਗੀ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਫਰੀਕਾ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਹੋਰਨਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੋਲਾਂ ਤੱਕ ਲਿੰਗ ਭੇਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਇਥੇ ਇਸ ਵੰਡ ਦੇ ਆਧਾਰ ਨਰ ਤੇ ਮਾਦਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਹਨ। ਸਵਾਹਿਲੀ ਵਿੱਚ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਇਕਵਚਨ ਤੇ ਬਹੁਵਚਨ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲਿੰਗ ਭੇਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਹੋਰਨਾਂ ਅਫਰੀਕੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਨਦਾਰ ਪੁਲਿੰਗ ਤੇ ਬੇਜਾਨ ਪੁਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਇਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਜਾਨਦਾਰ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ

ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਮਨੁੱਖੀ ਪੁਲਿੰਗ ਤੇ ਇਲਿੰਗ ਲਈ ਵੱਖਰੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜੀਵਾਂ ਲਈ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਲਿੰਗ ਭੇਦ ਹਨ।

ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਸਾਡੇ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੀਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲਿੰਗ ਸੰਬੰਧੀ ਮਾਨਤਾਵਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਪਰ ਇਹ ਕਰਤਾ ਦੇ ਲਿੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਰਿਆ ਤੇ ਮਾਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ਉਹ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ।
2. ਉਹ ਗਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤੀ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ। ਉਥੇ ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਲਿੰਗ ਭੇਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਕਿਰਿਆ ਉੱਤੇ ਮਾਰਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. He is singing.
2. She is singing.

ਸੋ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਲਿੰਗ ਬੋਧਕ ਹਨ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਲਿੰਗ ਬੋਧਕ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਅਰਥਾਤ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਲਿੰਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਕੇਵਲ ਸ਼ਬਦਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਜਿਨਸੀ ਸੰਕੇਤ ਦੇਣ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹੈ ; (ਪਾਮਰ, 1978 : 37)।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਲਿੰਗ ਸੰਜਮ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਦਿਲਚਸਪ ਤੱਥ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, 'ਮੁਸਾਫ਼ਰ' ਸ਼ਬਦ ਪੁਲਿੰਗ ਹੈ ਅਤੇ 'ਸਵਾਰੀ' ਇਲਿੰਗ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੁਸਾਫ਼ਰ/ਸਵਾਰੀ, ਔਰਤ/ਮਰਦ ਦੋਨੋਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਕੋ ਸ਼ਬਦ 'ਪੱਤ' ਪੁਲਿੰਗ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਇਲਿੰਗ ਵੀ। ਇਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਵੀ ਕਾਫੀ ਅੰਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਭੇਦ ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਅਗੇਤਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਗੇਤਰ/ਪਿਛੇਤਰ ਦੋਵੇਂ ਲਿੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਦਰਤੀ ਲਿੰਗ, ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਲਿੰਗ ਤੇ ਸ਼ਬਦਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਿਦਮਾਨ ਲਿੰਗ ਭੇਦ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਲਿੰਗ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਿਕਾਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸੰਬੰਧ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲਿੰਗ ਭੇਦ ਕਾਰਨ ਭਾਵੇਂ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਰ ਨਾ ਆਵੇ ਪਰ ਇਸ ਭੇਦ ਕਾਰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ, ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਥੇ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਲਿੰਗ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬੜਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਹਰ ਨਾਂਵ ਪੁਲਿੰਗ ਜਾਂ ਇਲਿੰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਵਰਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕੋਸ਼ਗਤ ਲੱਛਣ ਹੈ। ਵਧੇਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਵੀ ਨਾਂਵ ਦੇ ਲਿੰਗ ਮੁਤਾਬਕ ਬਦਲਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਲਿੰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਵੀ ਹੈ। ਕਿਰਿਆ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸੰਖਿਆ ਲਿੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਦੀ ਹੈ। ਸੰਬੰਧਵਾਚੀ ਸੰਬੰਧਕ ਵੀ ਪਿਛੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨਾਂਵ ਦੇ ਲਿੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਕੁੜੀ ਦੇ ਹਥ, ਕੁੜੀ ਦਾ ਹਥ, ਕੁੜੀ ਦੀ ਬਾਂਹ, ਕੁੜੀ ਦੀਆਂ ਬਾਂਹਵਾਂ ਆਦਿ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਕ ਦਾ ਰੂਪ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਦੋਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਿਆ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਸੰਬੰਧਵਾਚੀ ਪਿਛੇਤਰ ਵੀ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਦੋਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ : ਮੇਰਾ ਹਥ, ਮੇਰੇ ਹਥ, ਮੇਰੀ ਲਤ, ਮੇਰੀਆਂ ਲੱਤਾਂ, ਸਾਡਾ ਹਕ, ਸਾਡੇ ਹਕ, ਸਾਡੀ ਮੱਝ, ਸਾਡੀਆਂ ਮੱਝਾਂ, ਆਪਣਾ ਘਰ, ਆਪਣੇ ਘਰ, ਆਪਣੀ ਦੁਕਾਨ, ਆਪਣੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਆਦਿ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਆਏ ਪਿਛੇਤਰ/-ਰਾ, -ਰੇ, -ਰੀ, -ਰੀਆਂ, -ਡਾ, -ਡੇ, -ਡੀ, -ਡੀਆਂ, -ਣਾ, -ਣੇ, -ਣੀ, -ਣੀਆਂ/ ਪਿਛੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨਾਂਵਾਂ ਦੇ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵਾਂ ਤੋਂ ਇਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੈਟਰਨ ਮਿਲਦੇ ਹਨ :

1. ਪਹਿਲਾ ਪੈਟਰਨ ਸਵਰਾਂਤ ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵਾਂ ਦਾ ਹੈ। /-ਆ/, /-ਈ/, /-ਈਆਂ/ ਸਵਰਾਂਤ ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵਾਂ ਤੋਂ ਇਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਬਣਾਉਣ ਲਈ /-ਈ/, /-ਅਣ-ਅਨ/, /-ਇਣ/ ਆਦਿ ਪਿਛੇਤਰ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪਿਛੇਤਰ /-ਆ/=/-ਈ/, /-ਈ/=/-ਅਣ-ਅਨ/, /-ਈਆਂ/=/-ਇਣ/, /-ਈ/=/-ਇਣ/ ਆਦਿ ਵਿਰੋਧੀ ਜੁਟਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ : ਘੋੜਾ/ਘੋੜੀ, ਮਾਲੀ/ਮਾਲਣ, ਪਹਾੜੀਆ/ਪਹਾੜਣ, ਨਾਈ/ਨਾਇਣ ਆਦਿ।
2. ਦੂਜਾ ਪੈਟਰਨ ਵਿਅੰਜਨਾਂਤ ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਨਾਲ /-ਈ/, /-ਣੀ-ਨੀ/, /-ਆਣੀ/, /-ੜੀ/ ਆਦਿ ਪਿਛੇਤਰ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਦਾਸ/ਦਾਸੀ, ਮੋਰ/ਮੋਰਨੀ, ਜੇਠ/ਜੇਠਾਣੀ, ਖੱਤਰੀ/ਖੱਤਰਾਣੀ, ਬਾਲ/ਬਾਲੜੀ ਆਦਿ।
3. ਤੀਜਾ ਪੈਟਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਂਵਾਂ ਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪਾਂ ਤੇ ਇਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝੀ ਧਾਤੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜਿਵੇਂ : ਮਾਤਾ/ਪਿਤਾ, ਮੁੰਡਾ/ਕੁੜੀ, ਨਰ/ਮਾਦਾ, ਡਾਚੀ/ਉਠ ਆਦਿ।

ਉਕਤ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਪੈਟਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿੰਗ ਤੇ ਇਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦ ਸਾਂਝੇ ਧਾਤੂ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਪੈਟਰਨ ਵਿੱਚ ਪੁਲਿੰਗ ਤੇ ਇਲਿੰਗ ਸ਼ਬਦ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ

ਧਾਤੂਆਂ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਇੱਕ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਵੇਂ ਲੱਗਣ ਦਾ ਆਧਾਰ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਅਰਥਗਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਜਾਤ, ਪੇਸ਼ਾ, ਰਿਸ਼ਤਾ, ਵੱਡਾ/ਛੋਟਾ ਆਦਿ ਪੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੇ ਪਰ ਲਿੰਗ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਸੂਚਕ ਇਹ ਸ਼ਬਦ-ਜੁੱਟ ਅਰਥ-ਵਿਰੋਧ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ।

2.3 ਪੁਰਖ (Person)

ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਾਜ-ਭਾਸ਼ਾਈ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਦੂਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਦੇ ਪਲ ਹੀ ਸਮਾਜ-ਭਾਸ਼ਾਈ ਸਥਿਤੀ ਹਨ। ਗੱਲਬਾਤ ਵੇਲੇ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਬੋਲਿਆ ਤੇ ਸੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਵਾਕ ਕਿਸੇ ਬੁਲਾਰੇ (ਮੈਂ) ਵੱਲੋਂ ਸੁੱਤੇ (ਤੂੰ) ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪਲਟਵੇਂ ਸੰਕੇਤ ਵੀ ਹਨ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੜਨਾਂਵ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਕੇਤਵਾਚੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ (deictic categories) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਖ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਅਜਿਹੇ ਸੰਕੇਤਵਾਚੀ ਸ਼ਬਦਾਂ (ਪੜਨਾਂਵਾਂ) ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਖ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪੜਨਾਂਵਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ, ਦੂਜਾ ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਪੁਰਖ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੰਡ ਅੱਗੋਂ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਕਾਰਜ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ।

ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਜੋਂ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਭਾਈਵਾਲ ਦੇ ਧਿਰਾਂ (ਪੁਰਖਵਾਚੀ ਪੜਨਾਂਵਾਂ) ਦੀ ਵਾਕ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਹੈ, (ਲਾਇਨਜ਼, 1968 : 276) ਉਦੇਸ਼ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੁਰਖ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਿਰਿਆਵੀ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਪੁਰਖ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਰੂਪਾਂਤਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ; (ਪਾਮਰ, 1978 : 89)। ਜਿਸ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪੁਰਖ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਕਾਰਜ ਹੋਵੇ, ਉਥੇ ਪੁਰਖ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਿਰਫ ਸ਼ਬਦਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਜੋਂ ਪੁਰਖ ਦਾ ਕਾਰਜ ਜਿਥੇ ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ, ਉਥੇ ਇਸ ਵੰਡ ਦੇ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਨਾਲ ਵੀ ਹੈ। ਵਿਕਾਰ ਪੱਖੋਂ ਪੁਰਖ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਪੁਰਖਬੋਧਕ ਰੂਪਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ।

ਵਿਆਕਰਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ, ਦੂਜਾ ਤੇ ਤੀਜਾ ਆਦਿ ਤਿੰਨ ਪੁਰਖ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵਿਭਿੰਨ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਾਕ ਕਿਸੇ ਵਕਤੇ (ਮੈਂ) ਭਾਵ ਪਹਿਲੇ ਪੁਰਖ ਵਲੋਂ, ਸੁੱਤੇ (ਤੂੰ) ਭਾਵ ਦੂਜੇ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਦੂਜੀ ਧਿਰ (ਤੂੰ) ਦੂਜਾ ਪੁਰਖ ਵੀ ਬੋਲਣ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ (ਮੈਂ)

ਭਾਵ ਪਹਿਲੇ ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਪਹਿਲੀ ਧਿਰ ਨੂੰ (ਤੂੰ) ਭਾਵ ਦੂਜੇ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇੰਜ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪਲਟਵੇਂ ਸੰਕੇਤ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਕਿਸੇ ਵਕਤੇ ਵਲੋਂ ਉਚਾਰੇ ਗਏ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਵਕਤੇ ਜਾਂ ਸੁੱਤੇ ਦੀ ਬਜਾਏ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤੀਜੇ ਵਿਅਕਤੀ (ਉਹ) ਤੀਜੇ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਖਵਾਚੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ :

	ਇਕਵਚਨ	ਬਹੁਵਚਨ
ਪਹਿਲਾ ਪੁਰਖ	ਮੈਂ	ਅਸੀਂ
ਦੂਜਾ ਪੁਰਖ	ਤੂੰ	ਤੁਸੀਂ
ਤੀਜਾ ਪੁਰਖ	ਉਹ, ਉਹ,	ਉਹ, ਉਹ

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ (ਆਪ, ਆਪੇ, ਆਪਾਂ, ਖੁਦ) ਆਦਿ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵੀ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਹੈ, ਭਾਵ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਪੁਰਖ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। 'ਆਪ', 'ਆਪੇ' ਤੇ 'ਖੁਦ' (ਮੈਂ) ਤੇ (ਤੂੰ) ਆਦਿ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਨਿਜਵਾਚੀ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। 'ਆਪਾਂ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ (ਮੈਂ+ਤੂੰ) ਜਾਂ 'ਮੈਂ+ਅਸੀਂ' ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੁਰਖ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਕਾਰਜ ਕਿਰਿਆਵੀ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਪੁਰਖ ਦਾ ਭੇਦ ਕਿਰਿਆ-ਭੇਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੁਰਖ ਪੱਖੋਂ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ ਤੇ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਭਵਿੱਖਕਾਲੀ, ਇੱਛਾਬੋਧਕ ਤੇ ਆਗਿਆਰਥਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੁਰਖ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵਿਕਾਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਵਰਤਮਾਨ ਅਤੇ ਭੂਤ ਦੇ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੁਰਖ ਭੇਦ ਕੇਵਲ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ : ਪੁਰਖਵਾਚੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਰੂਪਾਂਤਰੀ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਅੱਗੇ ਅੱਠਵੇਂ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਤਹਿਤ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

2.4 ਕਾਲ (Tense)

ਫਰੈਂਕ ਪਾਮਰ (1978 : 92) ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਲ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ, ਭਾਵ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕਾਲ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਿਰਿਆਵੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਕਾਲਬੋਧਕ ਵਿਕਾਰੀ ਰੂਪਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਲ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਸੰਕੇਤਕ ਘਟਨਾ, ਕਾਰਜ ਜਾਂ ਦਸ਼ਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਉਚਾਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ, (ਜੌਨ ਲਾਇਨਜ਼, 1968 : 305) ਅਰਥਾਤ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਕਾਲ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਦੋਨੇ ਸਮੇਂ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵਾਪਰ ਚੁੱਕੀ ਤੇ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪਾਂ

ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ‘ਪੜ੍ਹਿਆ’ ਤੇ ‘ਪੜ੍ਹੇਗਾ’ ਆਦਿ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋ ਚੁਕੇ ਕਾਰਜ ਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕਾਰਜ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵਾਕ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਉਸ ਵਾਕ ਵਿਚਲੇ ਕਾਰਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਕਾਲ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਵਾਕ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਾਰਜ ਵਾਕ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਭੂਤਕਾਲ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਆਵੇਗਾ। ਜੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਕਾਰਜ ਵਾਕ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਭਵਿੱਖਕਾਲ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਆਵੇਗਾ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਾਰਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਉਚਿਤ ਕਿਰਿਆਵੀ ਰੂਪ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਥੇ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਿਧੀ ਅਪਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ (ਹੌਕਿਟ, 1970 : 237)। ਜਿਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਲਈ Will, Shall ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਰਿਆ ਦੀ Modality ਅਧੀਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਲ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਅਧੀਨ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਕਿਰਿਆਵੀ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਕਾਲ ਵਿਰੋਧਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਸਮਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਜੁਗਤਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਾਰੀ ਵਾਕ ਦਾ ਸੰਦਰਭ ਵੀ ਕਾਲ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਕਾਲ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਸਧਾਰਨ ਸਮੇਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਵੇਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਲ ਤੇ ਸਮਾ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਸੰਕਲਪ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸਮਾ ਤਾਂ ਇੱਕ ਵਿਆਪਕ ਹੋਂਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਇਕੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਧਾਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੀਤ ਚੁੱਕਾ ਸਮਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਬੀਤ ਰਿਹਾ ਸਮਾ ਹੈ ਤੇ ਇੱਕ ਬੀਤਣ ਵਾਲਾ ਸਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾ ਇੱਕ ਅਵਿਆਕਰਨਿਕ ਜਾਂ ਗੈਰ-ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੰਕਲਪ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਲ੍ਹ, ਅੱਜ ਤੇ ਭਲਕ ਨਾਲ ਹੈ ਪਰ ਕਾਲ ਇੱਕ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸੰਕਲਪ ਹੈ। ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਕਾਲ ਹੀ ਹੋਣ। ਵੱਖ ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ-ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਾਲਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘੱਟ ਵੱਧ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਹੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਵੀ ਦੋ ਹੀ ਰੂਪ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਕਾਲ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤਿੰਨ ਕਾਲਾਂ (ਭੂਤ, ਵਰਤਮਾਨ ਤੇ ਭਵਿੱਖ) ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕਾਲ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਿਤੇ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ ਰਾਹੀਂ, ਕਿਤੇ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਜਾਵਾਂਗਾ। (ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ)
2. ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। (ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ)
3. ਮੈਂ ਕੱਲ੍ਹ ਦਿੱਲੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। (ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ, ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਕਾਰਕ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕੁਝ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਂਝੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਨੋਟ : ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਕਾਲਕੀ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵੇਰਵਾ 8.2 ਵਿੱਚ ਹੈ।

2.5 ਪੱਖ ਜਾਂ ਕਾਲਰੂਪ (Aspect)

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀ ਸੀ.ਐਫ. ਹੌਕਿਟ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਪੱਖ, ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਕਾਲੀਵਾਚੀ ਵੰਡ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ, (1970 : 237)। ਪੱਖ ਕਾਲ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਿਰਿਆਵੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਦੋਹਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਾਕ ਵਿਚਲੇ ਕਾਰਜ ਦੀ ਵਿਧੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਾਕ ਦਾ ਕਾਰਜ ਤਾਂ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਹਰੇਕ ਕਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਰਜ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਬੋਧ ਵੀ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਰਜ ਸਥਿਤੀਆਂ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੋ ਹੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੱਖ ਦੀਆਂ ਵੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹੀ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ :

ਪੂਰਨ ਪੱਖ ਤੇ ਅਪੂਰਨ ਪੱਖ

ਕਾਲ ਦਾ ਪੂਰਨ ਪੱਖ ਉਥੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਕਾਰਜ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਅਪੂਰਨ ਪੱਖ ਉਥੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਕਾਰਜ ਅਜੇ ਵੀ ਨਾ ਮੁਕਿਆ ਹੋਵੇ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ਬੱਚਾ ਰੋਟੀ ਖਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। (ਪੂਰਨ ਪੱਖ)
2. ਬੱਚਾ ਰੋਟੀ ਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। (ਅਪੂਰਨ ਪੱਖ)
3. ਬੱਚਾ ਰੋਟੀ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। (ਅਪੂਰਨ ਪੱਖ)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ, ਪਹਿਲਾ ਵਾਕ ਕਾਲ ਦੇ ਪੂਰਨ ਪੱਖ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਅਪੂਰਨ ਕਾਰਜ ਸਥਿਤੀ ਵਾਲੇ ਵਾਕ ਹਨ ਜਾਂ ਇਹ ਕਾਲ ਦੇ ਅਪੂਰਨ ਪੱਖ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਜੋਂ ਪੱਖ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਿਰਿਆਵੀ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਰੀ ਰੂਪਾਂ-ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਅਵਸਥਾਵਾਂ, ਕਾਲ ਤੇ ਕਾਲ ਰੂਪਾਂ ਨਾਲ ਪਰਸਪਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਾਲ ਅਤੇ ਪੱਖ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਿਰਿਆਵੀ ਸ਼ਬਦ ਦੋ ਵਿਕਾਰੀ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ :

1. ਅਪੂਰਨ ਪੱਖੀ ਵਰਤਮਾਨਕਾਲੀ ਕਿਰਦੰਤ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਰੂਪ : ਕਿਰਿਆ+-ਦਾ/ਦੇ/ਦੀਆਂ

ਪੜ੍ਹ = ਪੜ੍ਹਦਾ, ਪੜ੍ਹਦੇ, ਪੜ੍ਹਦੀ, ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ

2. ਪੂਰਨ ਪੱਖੀ ਭੂਤਕਾਲੀ ਕਿਰਦੰਤ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਰੂਪ :

ਕਿਰਿਆ+-ਇਆ/ਈ/ਈਆਂ/ਏ

ਪੜ੍ਹ = ਪੜ੍ਹਿਆ, ਪੜ੍ਹੀ, ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਪੜ੍ਹੇ

ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸੰਚਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਤੋਂ ਕਾਲ ਦੇ ਪੱਖ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

1. ਮੁੰਡਾ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। (ਪੂਰਨ ਪੱਖ)
2. ਮੁੰਡਾ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ। (ਅਪੂਰਨ ਪੱਖ)
3. ਮੁੰਡਾ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹ ਸਕਿਆ ਹੈ। (ਪੂਰਨ ਪੱਖ)
4. ਮੁੰਡਾ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। (ਅਪੂਰਨ ਪੱਖ)
5. ਕੁੜੀ ਨੇ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹ ਲਈ ਹੈ। (ਪੂਰਨ ਪੱਖ)
6. ਕੁੜੀ ਨੇ ਸਕੂਲ ਦਾ ਕੰਮ ਮੁਕਾ ਲਿਆ ਹੈ। (ਪੂਰਨ ਪੱਖ)
7. ਜਗਦੀਪ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (ਅਪੂਰਨ ਪੱਖ)
8. ਜਗਦੀਪ ਸਕੂਲ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ। (ਪੂਰਨ ਪੱਖ)
9. ਮੁੰਡਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। (ਅਪੂਰਨ ਪੱਖ)
10. ਹਰਦੀਪ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। (ਅਪੂਰਨ ਪੱਖ)
11. ਹਰਦੀਪ ਇਥੇ ਕਾਫੀ ਸਮਾ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। (ਅਪੂਰਨ ਪੱਖ)
12. ਹਰਦੀਪ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ। (ਅਪੂਰਨ ਪੱਖ)

ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੱਖ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਿਰੋਲ ਵਿਕਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਸਮੁੱਚੇ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਕਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮੁੱਚੇ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪੱਖ ਦਾ ਬੋਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੱਖ ਦੇ ਦੋਨੇ ਰੂਪ ਕਾਰਜ ਦੇ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵਧ ਕਾਲ ਵਕਫ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਕੁਝ ਵਾਕਾਂ ਤਤਕਾਲੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਹਨ ਤੇ ਕੁਝ ਅਸੀਮਤ ਵਕਫ਼ੇ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਖ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਜ ਦੇ ਵਕਫ਼ੇ ਤੇ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਅਪੂਰਨ ਪੱਖ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਉਪਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਛਣਿਕ ਪੱਖ, ਸੁਭਾਵਕ ਪੱਖ, ਦੁਹਰਾਵਾਂ ਪੱਖ ਤੇ ਸਰਵ ਵਿਅਪਕ ਪੱਖ ਆਦਿ। ਛਣਿਕ ਪੱਖ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਤਤਕਾਲੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਨਾਲ ਹੈ। ਸੁਭਾਵਕ ਤੇ ਦੁਹਰਾਵੇਂ ਪੱਖ ਅਧੀਨ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਕਾਰਜ ਦਾ ਬਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਰਬਵਿਆਪਕ ਪੱਖ ਤਹਿਤ ਕਿਸੇ ਅਟੱਲ ਨੇਮ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਕਾਲ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਕਾਲ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪੱਖ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਵਰਗਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਾਕ ਹਨ।

2.6 ਮਨੋਦਸ਼ਾ (Mood)

ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਜਾਂ ਵਿੱਤੀ (ਕ੍ਰਿਆਰਥ) ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵਕਤਾ (ਕਰਤਾ) ਦੇ ਮਨੋਭਾਵ ਨਾਲ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਹਰੇਕ ਵਾਕ ਪ੍ਰਸੰਗਾਰਥੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸੰਗ ਹੀ ਵਕਤਾ (ਕਰਤਾ) ਦੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਕਤੇ ਦੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਕ ਬਿਆਨਾਰਥੀ, ਆਗਿਆਰਥੀ, ਸੰਦੇਹਾਰਥੀ, ਇੱਛਾਰਥੀ ਜਾਂ ਸ਼ਰਤਅਰਥੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਸ਼ਾਈ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਿਭਿੰਨ ਕਿਰਿਆਵੀ ਰੂਪਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, (ਲਾਇਨਜ਼, 1968 : 307)। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਵੀ ਕਾਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਹੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆਵੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

1. ਬਿਆਨਾਰਥੀ
 1. ਭਾਰਤ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਗਿਆ।
 2. ਮੋਹਨ ਪਾਠ ਕਰਦਾ ਹੈ।
 3. ਬੱਚਾ ਦੁੱਧ ਪੀਂਦਾ ਹੈ।
2. ਆਗਿਆਰਥੀ
 1. ਤੂੰ/ਤੁਸੀਂ ਜਾਹ/ਜਾਓ।
 2. ਉਹ ਜਾਵੇ/ਜਾਣ।
 3. ਤੂੰ/ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹ/ਪੜ੍ਹੋ।
3. ਇੱਛਾਰਥੀ
 1. ਮੈਂ/ਅਸੀਂ ਜਾਵਾਂ/ਜਾਈਏ।
 2. ਉਹ ਜਾਵੇ/ਜਾਣ।
 3. ਤੂੰ/ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹ/ਪੜ੍ਹੋ।
4. ਸੰਦੇਹਾਰਥੀ
 1. ਉਹ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਕੁਝ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਜੋੜ ਕੇ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

1. ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੋਵੇ। (ਸੰਦੇਹਾਰਥੀ)
2. ਜੇ ਤੂੰ ਪੜ੍ਹ ਲੈਂਦਾ। (ਸ਼ਰਤਾਰਥੀ)
3. ਜੇ ਉਹ ਇਥੇ ਹੁੰਦਾ। (ਸ਼ਰਤਾਰਥੀ)

2.7 ਵਾਚ (Voice)

ਵਾਚ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ ਜੋ ਸਮੁੱਚੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਚੌਮਸਕੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਚ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਹੈ। ਸੰਬੰਧਕੀ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਾਚ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਸਥਿਤੀਗਤ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, (ਬੇਰੀ, ਜੇ. ਬਲੇਕ; 1990 : 2)। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਵਾਚ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸਰਵਭਾਸ਼ਕ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਜੈਸਪਰਸਨ, ਪਾਮਰ ਤੇ ਜੌਨ ਲਾਇਨਜ਼ ਵਰਗੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ

ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ 'ਤੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਵਾਚ-ਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਅੰਤਰ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕਰਤਰੀਵਾਚ ਅਤੇ ਕਰਮਣੀਵਾਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਾਕ ਬਣਤਰਾਂ ਹਨ ਜੋ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਵੀ, ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਅਰਥ-ਸਮਾਨਤਾ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਕਰਤਰੀਵਾਚ ਭਾਸ਼ਾਈ ਘਟਨਾ ਕ੍ਰਮ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਦਕਿ ਕਰਮਣੀਵਾਚ ਘਟਨਾ ਕ੍ਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਦਕਾ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਈ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣਾ ਹੀ ਬਿਹਤਰ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਵਿੱਚ 'ਵਾਚ' ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਬਾਰੇ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਚ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਕਰਤਾ (ਉਦੇਸ਼) ਦੇ ਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਜੇ ਵਾਕ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਮੇਲ ਕਰਤਾ ਨਾਲ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਵਾਕ ਕਰਤਰੀਵਾਚੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਮੇਲ ਕਰਮ ਨਾਲ ਹੈ ਤਾਂ ਵਾਕ ਕਰਮਵਾਚੀ ਹੈ। ਜੇ ਵਾਕ ਦਾ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਮੇਲ ਕਰਤਾ ਜਾਂ ਕਰਮ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਵਾਕ ਭਾਵ ਵਾਚੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ

1. ਬੱਚਾ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। (ਕਰਤਰੀਵਾਚ)
2. ਬੱਚੇ ਨੇ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ। (ਕਰਮਵਾਚ)
3. ਮਾਂ ਨੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਇਆ। (ਭਾਵਵਾਚ)

ਉਪਰੋਕਤ ਤਿੰਨੇ ਵਾਕ ਕਰਤਰੀਵਾਚ ਹਨ ਪਰ ਸਾਡੀਆਂ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਮੁਤਾਬਕ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਵਾਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਾਚਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ 'ਵਾਚ' ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਵਾਕ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਦਾ ਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਕਾਰਕੀ ਸੰਬੰਧ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀਗਤ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਕਰਤਾ/ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਾਰਕੀ ਤਬਦੀਲੀ ਅਤੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਕਿਰਿਆਵੀ ਰੂਪਾਂਤਰ/ਵਿਕਾਰ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਕਰਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਾਲਾ ਉਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਕਾਰਕ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਨਾਂਵ, ਉਦੇਸ਼ ਦਾ ਸਥਾਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਚ ਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾ ਦੀ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲਤਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸੰਕਲਪ ਜਾਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਧੀਨ ਕਰਤਾ ਦੀ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲਤਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਰਤਰੀਵਾਚ ਵਿੱਚ ਤਾਰਕਿਕ ਕਰਤਾ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਰਮਵਾਚ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾ ਅਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ

ਨਿਸ਼ਚੇਮੂਲਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਵਾਚ ਬਦਲੀ ਵੇਲੇ 'ਕਾਰਜ-ਕਾਰਨ' ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਰਤਰੀਵਾਚ ਕਾਰਜ ਨਾਲ ਵਾਬਸਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰਮਵਾਚ ਕਾਰਨ ਨਾਲ। ਕਰਤਰੀਵਾਚ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਰਮਵਾਚ ਵਿੱਚ ਸਾਧਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਰਤਾ (Agent) ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭੂਮਿਕਾ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਦੋ ਹੀ ਵਾਚ ਹਨ : ਕਰਤਰੀਵਾਚ ਤੇ ਕਰਮਵਾਚ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵਾਕ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਬਣਦੇ। ਡਾ. ਜੇ.ਐਸ. ਪੁਆਰ (1990 : 59) ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ 'ਅਵਾਚੀ' ਜਾਂ 'ਵਾਚ ਰਹਿਤ' ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਾਕ ਦਿੱਤੇ ਹਨ :

1. ਇਹ ਸੜਕ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
2. ਮੁੰਡਾ ਸੌਂ ਰਿਹਾ ਹੈ।
3. ਇਹ ਸਾਡਾ ਪਿੰਡ ਹੈ।
4. ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਫੁੱਲ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਰਤਰੀਵਾਚੀ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕਰਤਰੀ ਵਾਚੀ ਬਣਤਰ ਵਾਲੇ ਵਾਕ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਵਾਕ ਦਾ (ਉਦੇਸ਼) ਤਾਰਕਿਕ ਕਰਤਾ (Nominative, Agentive) ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ। ਅਜਿਹੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦਾ ਕਰਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਸੰਬੰਧਕੀ ਨਾਂਵ-ਰੂਪਾਂ ਅਤੇ ਭੂਤ ਕਿਰਦੰਤੀ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਤੇ ਪੁਰਖ ਆਦਿ ਕਰਤਾ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਬਦਲਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਇਹ ਸਮਤਾ ਕਈ ਥਾਈਂ ਤਿੰਨਾ ਮੁਤਾਬਕ ਤੇ ਕਈ ਥਾਈਂ ਦੋਹਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਵਾਚ ਦਾ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਲਿੰਗ-ਵਚਨ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਰਤਰੀਵਾਚੀ ਬਣਤਰ ਵਾਲੇ ਵਾਕ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ :

1. ਮੁੰਡਾ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦਾ ਹੈ।
2. ਕੁੜੀ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹੈ।
3. ਬੱਚੇ ਸਰਕਸ ਵੇਖਣ ਗਏ।
4. ਇਹ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਮੈਂ ਤੋੜਿਆ ਹੈ।
5. ਮੈਂ ਸੱਪ ਮਾਰਿਆ।
6. ਅਧਿਆਪਕ ਨੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਇਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ (ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਕਰਤਾ), ਤਾਰਕਿਕ ਕਰਤਾ ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਵੀ ਕਰਤਰੀਵਾਚੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ

ਸਾਰੇ ਵਾਕ ਕਰਤਰੀਵਾਚੀ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਰਮਵਾਚੀ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ

ਕਰਮਚਾਰੀ ਵਾਕ ਉਹ ਹੈ ਜਿਥੇ ਕਰਤਰੀਵਾਚ ਦਾ ਕਰਮ, ਵਾਕ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਬਣ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਕਰਤਰੀ ਰੂਪ ਕਰਮਵਾਚੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਵੇ। ਡਾ. ਜੇ.ਐਸ. ਪੁਆਰ (1990 : 60) ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਰਮਵਾਚੀ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਬਣਤਰ ਤੇ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਚਾਰ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ : ਵਾਕ ਰੂਪ ਕਰਮਣੀ, ਵਾਕ ਕਰਮਣੀ, ਅਕਰਮਕ ਕਰਮਣੀ ਤੇ ਕਿਰਿਆਗਤ ਕਰਮਣੀ।

1. ਵਾਕ ਰੂਪ ਕਰਮਣੀ (Morpho-syntactic Passive)

ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਕਰਮਵਾਚੀ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਾਲਾ ਨਾਂਵ ਕਰਣ ਕਾਰਕ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰਮਵਾਚੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ /ਹੋ/ ਜਾਂ /ਜਾ/ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਦਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਰੂਪ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਰੂਪ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਰੂਪ ਪੂਰਨ ਭੂਤਕਾਲੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਦੇ ਪੱਖ ਸਮਤਾ ਸੰਬੰਧਕ ਰਹਿਤ ਨਾਂਵ/ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

1. ਅੱਜ ਜਪਾਨ ਵਿਖੇ ਛੇਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕੰਪਿਊਟਰਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।
2. ਇਸ ਵਿੱਚ ਅੰਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕੀ ਬੋਰਡ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਮਸ਼ੀਨ ਵਿੱਚ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
3. ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਮੇਰੀ ਖਰੀਦੀ ਹੋਈ ਹੈ।
4. ਇਥੇ ਲੱਕੜਾਂ ਨੂੰ ਮਸ਼ੀਨੀ ਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਚੀਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਹ ਵਾਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਿਆ /-ਆ/ ਅੰਤਕ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਹ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੇ ਵਚਨ ਤੇ ਲਿੰਗ ਦੇ ਅਸਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਵੇ, ਨੂੰ ਵੀ ਇਸੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

- ਜੀਵਨ ਦੇ ਲੋਪ ਹੋਣ ਦੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

2. ਵਾਕ ਕਰਮਣੀ (Syntactic Passive)

ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ /ਜਾ/ ਤੇ /ਹੋ/ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ ਕਰਮਣੀਕਰਨ ਦੇ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਅਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

1. ਤੈਥੋਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸੁਆਲ ਨੀ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ।
2. ਇਹ ਗਲਾਸ ਮੈਥੋਂ ਟੁੱਟਿਆ ਹੈ।
3. ਸਾਨੂੰ ਐਵੇਂ ਸੌਂਦਿਆ ਗਿਆ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ : ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ /43

3. ਅਕਰਮਕ ਕਰਮਣੀ (Impersonal Passive)

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਅਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਕਰਮਣੀਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੋਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਕਰਮਕ ਕਰਮਣੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਰੂਪ ਹਮੇਸ਼ਾ /-ਆ/ ਅੰਤਕ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਦੇ ਪੱਖ ਸਮਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ /ਤੋਂ/ ਸੰਬੰਧਕ ਜਾਂ /-ਓ/ ਪਿਛੇਤਰ ਲੱਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

1. ਮੈਥੋਂ ਤੁਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ।
2. ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਨੱਚਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ।
3. ਮੈਥੋਂ ਘੁੰਡ ਕੱਢਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। (ਮੈਥੋਂ ਘੁੰਡ ਕੱਢਿਆ ਨਾ ਜਾਵੇ)
4. ਹਾਥੀ ਤੋਂ ਦੌੜਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ।

4. ਕਿਰਿਆਗਤ ਕਰਮਣੀ (Lexical Passive)

ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੁਝ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਕਰਤਰੀਭਾਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਕਰਮਭਾਵੀ। ਜਿਵੇਂ 'ਦੇਣਾ' ਕਰਤਰੀਭਾਵ ਵਾਲੀ ਕਿਰਿਆ ਹੈ ਤੇ 'ਮਿਲਣਾ' ਕਰਮ ਭਾਵ ਵਾਲੀ ਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਸੋ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕਰਮਭਾਵੀ ਕਿਰਿਆ ਵਿਚਰਦੀ ਹੋਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਰਿਆਗਤ ਕਰਮਣੀ ਬਣਤਰ ਵਾਲੇ ਵਾਕ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

1. ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਮੈਨੂੰ ਇਨਾਮ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀ ਹੈ।
2. ਅੱਜ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਕਾਲਜ ਮੈਚ ਹਾਰ ਗਿਆ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਵਾਚ ਬਦਲੀ ਕਾਰਨ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰਤਾ/ਕਰਮ ਦੀ ਕਾਰਕੀ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਬਦਲਦੀ ਹੈ।

2.8 ਕਾਰਕ

ਭਾਰਤ ਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਆਕਰਨ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਦੀ ਯੂਨਾਨੀ-ਲਾਤੀਨੀ (ਪਰੰਪਰਾਈ) ਵਿਆਕਰਨ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਸੱਜਰੇ ਭਾਸ਼ਾ-ਅਧਿਐਨ ਮਾਡਲਾਂ ਤੱਕ ਕਾਰਕ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਬਾਰੇ ਭਰਪੂਰ ਵਿਵੇਚਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਹੀ ਅੱਜ ਸਾਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਰਕ ਸਿਧਾਂਤ ਹਾਸਿਲ ਹੋਏ ਹਨ। ਫਿਲਮੋਰ, ਸ਼ੇਫ, ਐਂਡਰਸਨ, ਕੁੱਕ, ਸਤਰੋਸਤਾ ਅਤੇ ਚੌਮਸਕੀ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਕਾਰਕ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਉਚ-ਪੱਧਰੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਾਰਕ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਵਿਵਾਦਗ੍ਰਸਤ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਸਿਰਫ ਕਾਰਕ ਦੇ ਸੰਕਲਪ, ਕਾਰਕ ਸੰਖਿਆ ਜਾਂ ਵਰਗੀਕਰਨ ਬਾਰੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਾਰਕਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ : ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ /44

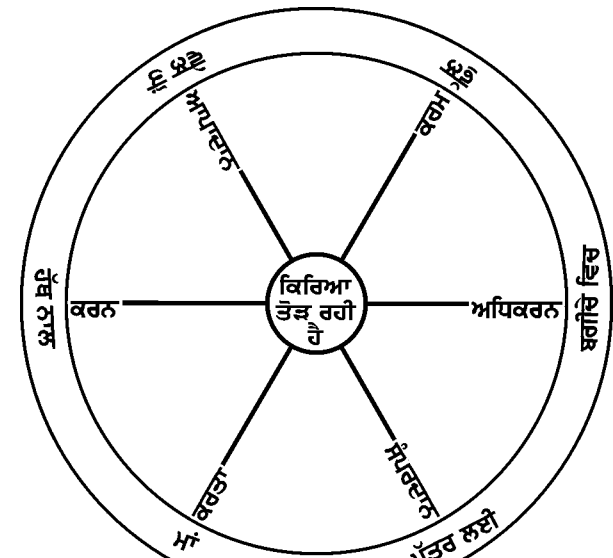
ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਭਾਸ਼ਾ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਰਾਇ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਲਾਤੀਨੀ, ਯੂਨਾਨੀ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਕਾਰਕਾਂ ਦਾ ਵਜੂਦ ਹੈ ਪਰ ਅਜੋਕੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਜਦਕਿ ਚਾਰਲਸ ਫਿਲਮੋਰ ਵਰਗੇ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਕਾਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਵਾਕ-ਸਰੂਪ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਫਿਲਮੋਰ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਹਰੇਕ ਵਾਕ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਾਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਲੇਕ ਜੇ ਬੇਰੀ (1994:64) ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਫਿਲਮੋਰ ਦਾ ਕਾਰਕ-ਸਿਧਾਂਤ ਨਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਬਲਕਿ ਇਹੋ ਸਿਧਾਂਤ ਪਾਣਿਨੀ ਦੇ 'ਅਸਟਾਧਿਆਈ' ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਆਕਰਨ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਪਾਣਿਨੀ, ਪਤੰਜਲੀ ਅਤੇ ਭਰਤਰੀਹਰੀ ਆਦਿ ਆਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਕਾਰਕ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਪਾਰਖੂ ਸੂਝ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਭਾਸ਼ਾ ਚਿੰਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਰਕ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਬਾਰੇ ਮੱਤਭੇਦ ਦਾ ਕਾਰਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਭੇਦ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਨਿਹਿਤ ਹੈ।

ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ 'ਕਾਰਕ' ਅਤੇ 'Case' ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਕਾਰਕ ਦੀ ਵਿਉਂਤਪਤੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ 'ਕ੍' ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ 'ਅਕ' ਪਿਛੇਤਰ ਜੋੜ ਕੇ 'ਕਾਰਕ' ਪਦ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਇਉਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ Case ਪਦ ਲਾਤੀਨੀ Casus ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਯੂਨਾਨੀ Ptois ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨਿਰੁਕਤੀ ਮੂਲਕ ਭਾਵ 'ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ' ਅਸਧਾਰਨ ਰੂਪ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸਟੋਇਕਾਂ ਨੇ ਤੀਜੀ ਸਦੀ ਈਸਾ ਪੂਰਵ ਇਹ ਪਦ ਨਾਂਵੀ ਵਿਭਕਤੀਕਰਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਇਆ। ਇਉਂ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਉਥੋਂ ਦੀ ਰਵਾਇਤੀ ਵਿਆਕਰਨ ਪਰੰਪਰਾ ਤਾਂ ਕਾਰਕ ਨੂੰ ਵਿਭਕਤੀਮੂਲਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸਤੱਹੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਬਣਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨ (ਡੇਵਿਡ ਕ੍ਰਿਸਟਿਲ, ਲਾਇਨਜ਼ ਅਤੇ ਹਾਕਿਟ ਆਦਿ) ਕਾਰਕ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਆਧਾਰ ਨਾਂਵ ਦੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਹੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਫਿਲਮੋਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਆਕਰਨੀ ਕਾਰਕ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਸਥਾਪਿਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਵਾਕਾਰਥਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਕਾਰਕ ਇੱਕ ਸੰਬੰਧਵਾਚੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸੰਕਲਪ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਆਧਾਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਾਕ ਸੰਰਚਨਾ ਅੰਦਰਲੇ ਵਾਕਾਰਥਿਕ ਸੰਬੰਧ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਵਾਕਾਰਥਿਕ ਸੰਬੰਧ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਪੱਛਮੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ

ਫੇਰ ਰੇੜਕਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਪੱਛਮੀ ਚਿੰਤਕ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਬਨਾਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਾਰਕ ਸੰਬੰਧ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਚਿੰਤਕ ਕੇਵਲ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੇ ਆਪਸੀ ਵਾਕਾਰਥਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕਾਰਕ ਸੰਬੰਧ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਵਾਕ ਰਚਨਾ ਦਾ ਪੁਰਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਾਕਾਰਥਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਕਾਰਕ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸੇਫ (1970:97) ਨੇ ਵਾਕਾਰਥੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਸੌਰ-ਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਸੂਰਜ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਂਵ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਸੌਰ ਮੰਡਲ ਵਿਚਲੇ ਇੱਕ ਗ੍ਰਹਿ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕਾਰਕ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਵਾਕ ਦਾ ਇੱਕ ਕੇਂਦਰੀ ਪੁਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਵਾਕ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਖੰਡਾਂ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਰਾ ਕਿਰਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇ ਹਰ ਨਾਮਪਦ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਕਾਰਕੀ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਮਨੋਕਤ ਆਰੇਖ ਅਨੁਸਾਰ ਉਲੀਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਕਾਰਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੰਬੰਧਵਾਚੀ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਭਾਵ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਾਹਰੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਭਕਤੀਆਂ, ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਜਾਂ ਪਦ-ਕ੍ਰਮ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ /ਮੁੰਡੇ ਨੇ/ ਵਾਕੰਸ਼ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ ਅਤੇ /ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ/ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ /ਘਰ ਤੋਂ/ ਵਾਕੰਸ਼ ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ ਦਾ, /ਸ਼ਹਿਰਾਂ

ਵਿਚ/ ਅਧਿਕਰਨ ਕਾਰਕ ਦਾ, /ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ/ ਕਰਨ ਕਾਰਕ ਦਾ ਅਤੇ /ਸਹੁਰਿਆਂ ਨੂੰ/ ਸੰਪਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਦਾ ਸੂਚਕ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਨੇ, ਨੂੰ, ਤੋਂ, ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਨਾਲ ਆਦਿ ਸੰਬੰਧਕ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਾਰਕ ਦਾ ਅਮੂਰਤ ਸੰਕਲਪ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਘਰੋਂ, ਸ਼ਹਿਰੀਂ, ਹੱਥੀਂ, ਕੰਨੀ ਅਤੇ ਸਹੁਰੀਂ ਰੂਪ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਸੰਬੰਧਕ ਲਿਖਣ ਦੀ ਹੀ ਰੁਚੀ ਵੱਧ ਹੈ ਪਰ ਆਮ ਗੱਲਬਾਤ ਵੇਲੇ ਦੂਜਾ ਰੂਪ ਵੱਧ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੂਜੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਮਵਾਰ /ਘਰੋਂ/ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ /-ਓਂ/ਸ਼ਹਿਰੀਂ ਵਿੱਚ /-ਈਂ/, ਹੱਥੀਂ ਵਿੱਚ/-ਈਂ/ ਆਦਿ ਪਿਛੇਤਰ (ਵਿਭਕਤੀ ਚਿੰਨ੍ਹ) ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਕਾਰਕੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਭਕਤੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਜਾਂ ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਵਿਭਕਤੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਸੰਯੋਗਾਤਮਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਸੰਯੋਗਾਤਮਿਕ ਰੂਪ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ:-

ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ॥

ਇਥੇ /ਜਿਨੀ/ ਸੰਬੰਧਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ /ਜੋ/ ਦਾ ਵਿਕਾਰੀ ਬਹੁਵਚਨੀ ਰੂਪ ਹੈ। /ਜਿਨੀ/ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ /ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ/। ਅੱਜ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਕਹਾਂਗੇ :

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਮ ਧਿਆਇਆ...

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਭਕਤੀ ਵੀ ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਵਾਂਗ ਕਾਰਕ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕਾਰਨ ਸੂਚਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਪਰੰਪਰਾਈ ਸੰਯੋਗਾਤਮਿਕ ਰੂਪ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।

ਕਾਰਕ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਤੀਜੀ ਵਿਧੀ ਪਦ-ਕ੍ਰਮ ਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਰਤਾ+ਕਰਮ+ਕਿਰਿਆ (S+O+V) ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ ਸਥਾਨ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਦਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸਥਾਨ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਵਾਕੰਸ਼-ਕ੍ਰਮ ਦੀ ਅਦਲਾ-ਬਦਲੀ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕਾਰਕ ਆਪਣਾ ਸਥਾਨ ਬਦਲੀ ਵੀ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

(1) ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ।

(2) ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਪੜ੍ਹਿਆ।

ਇਸ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕਾਰਕੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਸਾਧਨਾਂ ਵਾਕੰਸ਼-ਕ੍ਰਮ, ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿਭਕਤੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਜਾਂ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਸਿਧਾਂਤਕ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸੇ ਸਿੱਟੇ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਾਂ ਕਿ

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾ, ਕਰਮ, ਅਪਾਦਾਨ, ਅਧਿਕਰਨ, ਕਰਣ ਅਤੇ ਸੰਪਰਦਾਨ ਆਦਿ ਛੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਕਈ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਵਿੱਚ 'ਸੰਬੰਧ' ਅਤੇ 'ਸੰਬੋਧਨ' ਕਾਰਕ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਨਾਂਵਾ ਬਨਾਮ ਨਾਂਵਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਜਦਕਿ ਕਾਰਕ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਂਵ ਦੇ ਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਸੰਬੋਧਨ ਕਾਰਕ' ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਕੋਈ ਯੋਗਦਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ।¹ ਇਸ ਲਈ ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਛੇ ਕਾਰਕਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਮੰਨਦਿਆਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਾਂਗੇ:

(1) ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ, ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਂਵ/ਪੜਨਾਂਵ ਦੇ ਮੌਲਿਕ ਸਧਾਰਨ ਰੂਪ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਦਾ ਸਥਾਨ ਵਾਕ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਰਤਾ ਦੇ ਸਧਾਰਨ ਰੂਪ ਦੀ ਅਕਰਮਕ ਜਾਂ ਸਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸਮਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਪੂਰਨ ਭੂਤਕਾਲੀ ਸਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਕਰਤਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾ ਨਾਲ /ਨੇ/ ਸੰਬੰਧਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਮੇਲ ਕਰਮ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

(1) ਬੱਚੇ ਖੇਡਦੇ ਹਨ।

(2) ਕੁੜੀ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੀ ਹੈ।

(3) ਦਾਦੀ ਨੇ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਈ।

(4) ਚਪੜਾਸੀ ਨੇ ਘੰਟੀ ਵਜਾਈ।

2. ਕਰਮ ਕਾਰਕ

ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਮੰਤਵ ਜਾਂ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕ ਦੇ ਸਧਾਰਨ ਪਦ-ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦਾ ਸਥਾਨ ਕਰਤਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਦੋ ਕਰਮ (ਪ੍ਰਧਾਨ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਧਾਨ) ਹੋਣ ਤਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਅਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਰਤਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਮੇਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

(1) ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੇਚਦਾ ਹੈ।

(2) ਮਾਂ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਚੂਰੀ ਖੁਆਉਂਦੀ ਹੈ।

1. ਸੰਬੋਧਨ ਕਾਰਕ ਕਿਰਿਆਗੀਣ ਅਤੇ ਵਿਧੇਗੀਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(3) ਬੱਚੇ ਨੇ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹੀ।

3. ਕਰਣ ਕਾਰਕ (ਸਾਧਨ)

ਵਾਕ ਜੁਗਤ ਵਿੱਚ ਕਰਨ ਕਾਰਕ ਕਿਸੇ ਕਾਰਜ ਦੇ ਹੋਣ ਦੇ ਸਾਧਨ ਜਾਂ ਢੰਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕਾਰਕ ਦੇ ਵਾਕਾਰਥਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਵਚਨ ਵਿਭਕਤੀ /-ਈ/ ਪਿਛੇਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਗਾ ਕੇ ਜਾਂ/ਰਾਹੀਂ, ਨਾਲ, ਦੁਆਰਾ/ਆਦਿ ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਸਾਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

1. ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅੱਖੀਂ ਕੱਟ-ਵੱਢ ਹੁੰਦੀ ਵੇਖੀ ਸੀ।
2. ਅੱਖੀਂ ਦੇਖੇ ਤੇ ਕੰਨੀ ਸੁਣੇ ਦਾ ਹੀ ਇਤਬਾਰ ਕਰੋ।
3. ਗੱਲੀਂ ਬਾਤੀਂ ਮੈਂ ਵੱਡੀ ਤੇ ਕਰਤੂਤੀਂ ਮੇਰੀ ਜਠਾਣੀ।
4. ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਤਨਖਾਹ ਚੈਕ ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।
5. ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਵਾਢੀ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

4. ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ ਕਿਸੇ ਸਥਾਨ, ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਕਾਰਜ ਤੋਂ ਵਿਛੜਣ ਜਾਂ ਵੱਖ ਹੋਣ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਕ ਦੇ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਤੇ ਸਥਾਨਕ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ ਦੀਆਂ ਵਿਭਕਤੀਆਂ /-ਓ/, /-ਇਓ/, /-ਓਂ/ ਆਦਿ ਰਾਹੀਂ ਜਾਂ ਨਾਵਾਂ, ਪੜਨਾਂਵਾਂ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ, ਕਿਰਿਆਵੀ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪਾਂ ਪਿਛੋਂ ਸੰਬੰਧਕ /ਤੋਂ/ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

1. ਖੱਡ ਵਿੱਚੋਂ ਸੱਪ ਨਿਕਲਿਆ।
2. ਮੈਂ ਬਟਾਲਿਓਂ ਕੱਲ੍ਹ ਹੀ ਆਇਆ ਹਾਂ।
3. ਸਟੇਸ਼ਨ ਸਾਡੇ ਘਰ ਤੋਂ ਚਾਰ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਹੈ।
4. ਉਹ ਇਥੋਂ ਚਲੇ ਗਏ।
5. ਫਿਰ ਉਹ ਮੈਥੋਂ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਪਰ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ।

5. ਅਧਿਕਰਨ ਕਾਰਕ (ਸਥਾਨੀ)

ਅਧਿਕਰਨ ਕਾਰਕ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਕਰਤਾ ਜਾਂ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਕਾਰਜ ਸਥਾਨ ਜਾਂ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਰਕ ਜਾਂ ਤਾਂ ਅਧਿਕਰਨ ਕਾਰਕ ਦੀਆਂ ਪਿਛੇਤਰ ਵਿਭਕਤੀਆਂ /-ਏ/ ਅਤੇ /-ਈ/ ਰਾਹੀਂ ਜਾਂ ਫਿਰ ਅਧਿਕਰਨੀ ਸੰਬੰਧਕਾਂ /ਵਿਚ, ਥੱਲੇ, ਹੇਠਾਂ, ਕੋਲ, ਪਾਸ, ਨੇੜੇ, ਥੱਲੇ, ਪਿੱਛੇ, ਅੱਗੇ, ਅੰਦਰ ਵੱਲ, ਉੱਤੇ/ ਆਦਿ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ਦੀਵੇ ਥੱਲੇ ਨ੍ਹੇਰਾ।

2. ਸਾਹਬ ਦੇ ਮਨ ਉੱਤੇ ਜੱਟਾਂ ਦਾ ਛੱਪਾ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
3. ਤੜਕੇ ਹੀ ਉਹ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ।
4. ਨਦੀ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਛਾਂ ਵਾਲੇ ਦਰਖ਼ਤ ਸਨ।
5. ਚੋਰ ਥਾਣੇਦਾਰ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਪੈ ਗਿਆ।

6. ਸੰਪਰਦਾਨ ਕਾਰਕ

ਸੰਪਰਦਾਨ ਕਾਰਕ ਕਿਸੇ ਸਥਾਨ, ਵਸਤ ਜਾਂ ਕਾਰਜ/ਵਿਚਾਰ ਆਦਿ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਜਾਂ ਮਿਲਣ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਕ ਦੇ ਵਕਾਰਥਕ ਕਾਰਜ ਨੂੰ /-ਏ/, /-ਈ/ ਵਿਭਕਤੀਆਂ ਜਾਂ /ਨੂੰ/, /ਲਈ/, / ਵਾਸਤੇ/ ਆਦਿ ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜਾਂ ਨਾਂਵ ਦੇ ਸਧਾਰਨ ਰੂਪ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

1. ਮੈਂ ਪਟਿਆਲੇ ਚੱਲਿਆ ਹਾਂ।
2. ਮੈਂ ਸਹੁਰੀਂ ਚੱਲਿਆ ਹਾਂ।
3. ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਚੱਲਿਆ ਹਾਂ।
4. ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਮਠਿਆਈ ਲਿਆਏ ਹਾਂ।
5. ਮਾਲੀ ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

✱

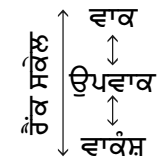
ਪਾਠ 3

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰ

3.1 ਇਕਾਈ : ਪਛਾਣ, ਸਥਾਪਨਾ ਤੇ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧ

ਭਾਸ਼ਾ ਇੱਕ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਪਰਪੰਚ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿਸਟਮ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਹੈਲੀਡੇ ਨੇ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਿਸਟਮਾਂ ਦਾ ਸਿਸਟਮ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਇਸ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪਾਸਾਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਲਈ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ 'ਇਕਾਈ' (Unit) ਨਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਇਕਾਈ ਇੱਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਧਾਂਤਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ। ਕੁੱਕ (1969 : 7) ਅਨੁਸਾਰ ਇਕਾਈ ਰੂਪ ਤੇ ਕਾਰਜ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰੂਪ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਢਲ ਕੇ ਹੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰੂਪ ਇੱਕ ਨਿਖੇੜੂ ਸਮੁੱਚ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਗ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸਾਰਥਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਅੰਗ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਾਰਥਕਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਉਹ ਦੂਜੇ ਅੰਗਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਹੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸਿਧਾਂਤਕ ਸੰਕਲਪ ਇਕਾਈ ਤਹਿਤ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਾਕ, ਉਪਵਾਕ ਅਤੇ ਵਾਕੰਸ਼ ਆਦਿ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਇਕਾਈਆਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਇਕਾਈਆਂ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਇਕਾਈਆਂ ਦੀ ਦਰਜੇਵਾਰ ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਹੈਲੀਡੇ ਨੇ ਨਿਮਨੋਕਤ ਅਨੁਸਾਰ ਉਲੀਕਿਆ ਹੈ :

ਇਸ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਾਕ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਇਕਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਦਰਜੇਵਾਰ ਛੋਟੀਆਂ ਹਨ। ਹੈਲੀਡੇ ਨੇ ਰੈਂਕ ਸਕੇਲ (Rank scale) ਉਪਰ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਭਾਵੇਂਸ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਵਾਕੰਸ਼, ਉਪਵਾਕ ਅਤੇ ਵਾਕ ਦਾ ਹੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ

ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਾਕਾਂਸ਼ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਪੱਧਰਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਵਾਕਾਂਸ਼, ਉਪਵਾਕ ਅਤੇ ਵਾਕ ਹੀ ਕਾਰਜੀ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਇਕਾਈਆਂ ਹਨ। ਸ਼ਬਦ ਇੱਕ ਕੋਸ਼ੀ ਮਦ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ‘ਵਾਕਾਂਸ਼’ ਲਈ ‘ਪਦ’ ਟਰਮ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ‘ਪਦ’ ਅਤੇ ‘ਸ਼ਬਦ’ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਸਤਿਤਵ ਵਾਕ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਵਾਕ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ‘ਪਦ’ ਬਣਦਾ ਹੈ ਵਾਕ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਤਾਂ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਵਾਕ ਮੁਕਤ ਹੈ ਪਰ ਪਦ ਵਾਕਬੱਧ ਹੈ। ਇਉਂ ਵਾਕਾਂਸ਼ (ਪਦ) ਪ੍ਰਕਾਰਜੀ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਇਕਾਈ ਹੈ।

ਹਰੇਕ ਇਕਾਈ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਇੱਕ ਜਾਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇਕਾਈਆਂ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੇਠਲੀ ਇਕਾਈ ਉਪਰਲੀ ਇਕਾਈ ਦਾ ਰਚਨਾਤਮਿਕ ਅੰਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਵੱਡੀ ਇਕਾਈ ਛੋਟੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਦਾ ਰਚਨਾਤਮਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਕਾਈਆਂ ਦਰਮਿਆਨ ਅੰਗ ਤੇ ਸਮੁੱਚ (ਪ੍ਰਬੰਧ) ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਇਕਾਈ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਵਿਧਾਨ ਜਾਂ ਨੇਮ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਅਧੀਨ ਪਰਸਪਰ ਅੰਤਰਸੰਬੰਧਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵਚਨ, ਕਾਰਕ, ਲਿੰਗ, ਪੁਰਖ, ਕਾਲ ਆਦਿ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਅਰਥਾਂ ਤੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸਮਤਾ ਜਾਂ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਨੇਮਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਇਕਾਈਆਂ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕਸਾਰਤਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਇੰਜ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ, ਕਾਰਕ, ਪੁਰਖ, ਕਾਲ ਤੇ ਵਾਚ ਆਦਿ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ, ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਇਕਾਈਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਸ਼ਬਦ ਬਾਰੇ ਇਹ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਪੁਲਿੰਗ ਹੈ ਜਾਂ ਇਲਿੰਗ, ਇਕਵਚਨੀ ਹੈ ਜਾਂ ਬਹੁਵਚਨੀ, ਕਿਹੜੇ ਕਾਰਕ ਤੇ ਮੁਤਾਬਕ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕ ਵਾਚ ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਉਂ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਇਕਾਈਆਂ ਦੀ ਵਰਗਗਤ ਪਛਾਣ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕਵਚਨ/ਬਹੁਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ/ਇਲਿੰਗ, ਕਰਤਰੀ/ਕਰਮਣੀ, ਵਰਤਮਾਨ/ਭੂਤਕਾਲ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਵਰਗ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਇਕਾਈਆਂ ਦੇ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਰੂਪ ਤੇ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਅਰਥ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

3.2 ਵਾਕ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼-ਵਿਧੇ

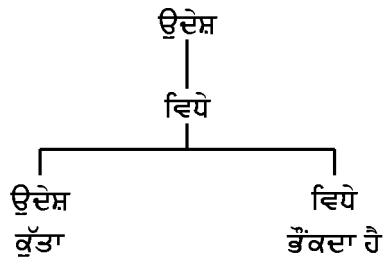
ਵਾਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਇਕਾਈ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਬਲੂਫੀਲਡ (1935 : 170) ਅਨੁਸਾਰ ‘ਵਾਕ ਇੱਕ ਸੁਤੰਤਰ ਭਾਸ਼ਕ ਰੂਪ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਵੱਡੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਰੂਪ ਦਾ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।’ ਲਾਇਨਜ਼ (1968 : 173) ਅਨੁਸਾਰ ‘ਵਾਕ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ

ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਇਕਾਈ ਹੈ।’ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਵਾਕ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਇਕਾਈ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਖੁਦ ਕਿਸੇ ਇਕਾਈ ਦਾ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਉਪਵਾਕਾਂ, ਵਾਕਾਂਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਦੂਜੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਇਸ ਦੇ ਰਚਨਾਤਮਕ ਅੰਗ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਾਕ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਇਕਾਈ ਤਸੱਵਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਦਰਅਸਲ ਵਾਕ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਬਾਕੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਇਕਾਈਆਂ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਤਰ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਇੱਕ ਸਾਰਥਕ ਸਮੁੱਚ ਵਿੱਚ ਬੜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਾਰਥਕ ਸਮੁੱਚ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਡੇਰੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪਸਾਰੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਾਰਥਕ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ‘ਉਡਦਾ ਪੰਛੀ’, ‘ਬਾਸੀ ਰੋਟੀ’ ਆਦਿ ਬਣਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਨਾਂਵ ਦੇ ਕੇਵਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਪੱਖ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਹਰੇਕ ਵਾਕ ਕਿਸੇ ਕਿਰਿਆਪਦ ਦੇ ਨਾਂਵਪਦ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਕਤ ਵਾਕਾਂਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਾਲ ਦਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ, ‘ਪੰਛੀ ਉਡਦਾ ਹੈ’, ‘ਰੋਟੀ ਬਾਸੀ ਹੈ’ ਤਾਂ ਇਹ ਵਾਕ ਹਨ।

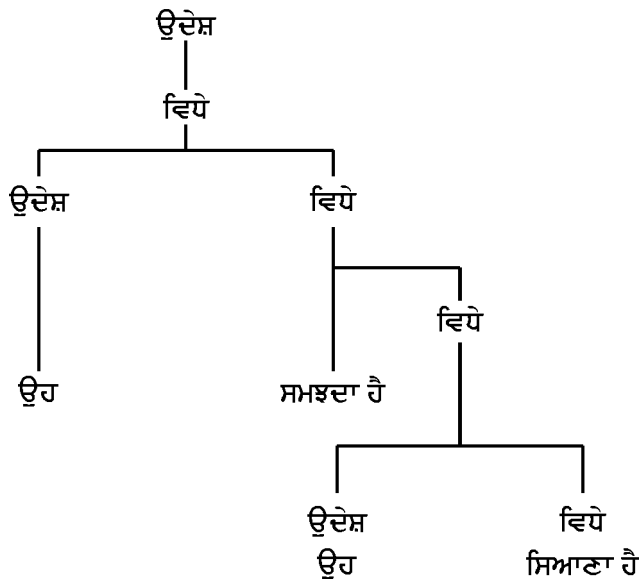
ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ-ਲੜੀ, ਵਾਕ ਤਦ ਹੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਜਦ ਉਹ ਕੜੀਦਾਰ (Syntagmatic) ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਬੜ ਕੇ, ਕਿਸੇ ਕਾਰਜ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਕਰੇ। ਰਵਾਇਤੀ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਾਕ ਨੂੰ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਵਿਧੇ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਧੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਦੇਸ਼ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਧੇ ਦੋਵੇਂ ਵਾਕ ਦੇ ਕਾਰਜੀ ਅੰਗ ਹਨ। ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਦੇਸ਼ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਉਦੇਸ਼ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਧੇ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਦੇਸ਼/ਵਿਧੇ ਦੋਵੇਂ ਵਾਕ ਦੇ ਜਰੂਰੀ ਅੰਗ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਵੀ ਜੇਕਰ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵਾਕ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਵਾਕ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪੱਖੋਂ ਅਪੂਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਧੇ ਦਾ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਕੁਝ ਵਾਕ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ :

ਉਦੇਸ਼ (Subject)	ਵਿਧੇ (Predicate)
1. ਕੁੱਤਾ	ਭੌਂਕਦਾ ਹੈ।
2. ਰੋਗੀ	ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ।
3. ਉਹ	ਤਾਪ ਨਾਲ ਤਪਦਾ ਹੈ।
4. ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਫੁੱਲ	ਬੜਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਹੈ।
5. ਉਮਰ ਖ਼ਿਆਮ ਨੇ	ਆਪਣੀ ਮਹਿਬੂਬ ਨੂੰ ਰੁਬਾਈ ਬਣਾਇਆ।
6. ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ	ਕਿ ਉਹ ਸਿਆਣਾ ਹੈ।

(ੳ) ਕੁੱਤਾ ਭੌਂਕਦਾ ਹੈ।

(ਅ) ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਿਆਣਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਵਿਧੇ ਦੇ ਲੱਛਣ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ, ਪੜਨਾਂਵ ਜਾਂ ਨਾਂਵ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕ ਵਿਚਰ ਕੇ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਨੂੰ ਨਾਂਵ ਵਾਂਗ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। /ਨੇ/, /ਨੂੰ/ ਮਾਰਕੇ ਵਾਲੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਨਾਂਵ ਨਾਲ /ਨੇ/ ਸੰਬੰਧਕ ਲੱਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਦੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਅਪੂਰਨ ਰੂਪ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਵਚਨ, ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਪੁਰਖ ਪੱਖੋਂ ਜਿਸ ਨਾਂਵ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਉਦੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕ ਦੀ ਸਧਾਰਨ

ਤਰਤੀਬ ਵਿੱਚ ਉਦੇਸ਼, ਵਿਧੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਉਦੇਸ਼ (Subject) ਅਤੇ ਕਰਤਾ (Agent) ਦਾ ਅੰਤਰ ਸਮਝਣਾ ਵੀ ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਹੀ Subject) ਟਰਮ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਕਰਤਾ (Grammatical Subject) ਅਤੇ ਤਾਰਕਿਕ ਕਰਤਾ (Logical Subject) ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਵੀ ਤਸੱਵਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਚੌਮਸਕੀ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਥੀਟਾ ਥਿਊਰੀ ਮੁਤਾਬਕ ਅਰਥ ਪੱਧਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ 'ਏਜੈਂਟ' ਅਤੇ 'ਥੀਮ' ਆਦਿ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫਿਲਮੋਰ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ 'ਕਾਰਕ ਵਿਆਕਰਨ' ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਕਲਪਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੁਆਇਆ ਹੈ। ਇਥੇ ਸਮਝਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਾਕ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਵਾਕ ਦਾ ਕਰਤਾ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ, ਜਦ ਕਿ ਕਰਤਾ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਦਾ ਸਥਾਨ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ 'ਬੱਚਾ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਹੈ' ਵਾਕ ਵਿੱਚ 'ਬੱਚਾ' ਉਦੇਸ਼ ਵੀ ਹੈ ਪਰ 'ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਫੁੱਲ ਸੁੰਦਰ ਹੈ' ਵਾਕ ਵਿੱਚ 'ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਫੁੱਲ' ਵਾਕ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ। ਕਰਤਾ ਵਿੱਚ ਕਰਤਰੀਭਾਵ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਉਦੇਸ਼ ਨਿਰੋਲ ਅਰਥਗਤ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਇਕਾਈ ਹੈ।

ਉਦੇਸ਼ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਧੇ ਵੱਧ ਜਟਿਲ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਇਕਾਈ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਉਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕੋ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਵਿਧੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿਚਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿਧੇ ਦਾ ਅਹਿਮ ਭਾਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਣਤਰ, ਤਰਤੀਬ ਅਤੇ ਸਥਾਨ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ, ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ ਤੇ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕਾਰਜ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਸੰਚਾਲਕ ਤੇ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਕਾਰਜ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ ਕਾਲ ਤੇ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦੇਣ ਹਿਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

3.3 ਉਚਾਰ (Utterance)

ਰਵਾਇਤੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਵਾਕ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਵਿਧੇ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਵਾਲਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨ ਤੇ ਸਾਰਥਕ ਉਚਾਰ ਹੈ। ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਵਾਕ ਨੂੰ ਉਚਾਰ (utterance) ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਵਾਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਕਿਰਿਆਤਮਿਕ ਪੱਖ ਦੀ ਇਕਾਈ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਨੁਕਤਾ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਹਰੇਕ ਵਾਕ ਇੱਕ ਉਚਾਰ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਹਰੇਕ ਉਚਾਰ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਤਕਨੀਕੀ

ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਾਕ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਚਾਰ ਵਾਕ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਹੋਂਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਚਾਰਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਰੂਪਾਂਤਰ ਕਰਕੇ ਹੀ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੈਰਿਸ (1951) ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦਾ ਟੁਕੜਾ (stretch of talk) ਉਚਾਰ (utterance) ਹੈ। ਲਾਇਨਜ਼ (1968 : 174-78) ਨੇ ਸੋਸ਼ਿਊਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਅਜਿਹੇ ਉਚਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਵੰਨਗੀਆਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ : ਅਪੂਰਨ ਉਚਾਰ ਤੇ ਬਣੇ ਬਣਾਏ ਉਚਾਰ।

3.3.1. ਅਪੂਰਨ ਉਚਾਰ (Incomplete Utterance)

ਆਮ ਗੱਲਬਾਤੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰ ਦੁਹਰਾਵੇਂ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਗੱਲਬਾਤੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਵਾਕ ਅਪੂਰਨ ਉਚਾਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

- ‘ਆਓ ਜੀ ਬੈਠੋ।’
- ‘ਹੋਰ ਫਿਰ?’
- ‘ਠੀਕ ਐ।’
- ‘ਕਿਧਰੋ?’
- ‘ਸ਼ਹਿਰੋਂ।’
- ‘ਸੁਖ ਨਾਲ ਈ?’
- ‘ਹਾਂ।’
- ‘ਵੱਡੀ ਬਹੂ ਦਾਖਲ ਐ।’
- ‘ਕਿਉਂ!’
- ‘ਨਿਆਣਾ ਨਿੱਕਾ ਹੋਣੈ।’

ਇਹ ਸਾਰੇ ਉਚਾਰ ਇੱਕ ਗੱਲਬਾਤੀ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੇ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪੱਖ ਪੂਰੇ ਵਾਕ ਨਹੀਂ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਕਰਕੇ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਧੇਗਤ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਅੰਸ਼ ਲੋਪ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਅੰਸ਼ ਲੋਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪ੍ਰਸੰਗ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਇੱਕ ਉਚਾਰ ਵਿੱਚ ਵਾਕ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਕਰਮ ਉਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ : ‘ਸ਼ਹਿਰੋਂ’, ਹੁਣ ਇਹ ਉਚਾਰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਉਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਹਿਣਯੋਗ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਕਿ ਮੈਂ ‘ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।’

ਪਾਮਰ (1978 : 75) ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਪੂਰਨ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ :

(ੳ) ਉਹ ਅਪੂਰਨ ਵਾਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਵੇਲੇ ਬੁਲਾਰੇ ਨੂੰ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਟੋਕ

ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵਜ੍ਹਾ ਕਾਰਨ ਬੁਲਾਰਾ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ ਆਪਣਾ ਵਿਚਾਰ ਬਦਲ ਲਵੇ ਤੇ ਵਾਕ ਨੂੰ ਅਪੂਰਾ ਹੀ ਛੱਡ ਦੇਵੇ।

(ਅ) ਉਹ ਅਪੂਰਨ ਵਾਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬੋਲੇ ਗਏ ਵਾਕ ਨਾਲ ਨੇੜਲਾ ਸੰਬੰਧ ਹੋਵੇ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਅਜਿਹੇ ਅਪੂਰਨ ਵਾਕ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦੀ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਅਪੂਰਨ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ੲ) ਉਹ ਅਪੂਰਨ ਵਾਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਸਮੇਂ ਪੂਰੇ ਵਾਕ ਦੀ ਥਾਂ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਬੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਅਪੂਰਨ ਵਾਕ ਪਹਿਲੇ ਵਾਕ ਨੂੰ ਜਾਣੇ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਰਥ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਾਮਰ ਨੇ ਆਗਿਆਵਾਚੀ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਕਰਕੇ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਲੁਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

3.3.2. ਬਣੇ-ਬਣਾਏ ਉਚਾਰ (Ready-Made Utterances)

ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਉਚਾਰ ਪਹਿਲੀ ਵੰਨਗੀ ਨਾਲੋਂ ਭਿੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਰਿਯਾਦਾ ਵਿੱਚੋਂ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਰੂੜੀਗਤ ਉਚਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਆਮ ਕਰਕੇ ਕਿਸੇ ਸੰਪਰਕ ਸਥਾਪਿਤੀ ਵੇਲੇ ਬੋਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਵਾਕਗਤ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਵਿੱਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਦੇ ਅਮਲ ਨਾਲੋਂ ਇਥੇ ਫ਼ਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਪ੍ਰਾਸੰਗਿਕ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਮਰਿਯਾਦਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਉਚਾਰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਦੁਹਰਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਵ-ਸੰਚਾਰੀ ਹਿੱਸਿਆਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਬਾਕੀ ਬੋਲੋੜੇ ਦੁਹਰਾਓ ਵਾਲੇ ਅੰਸ਼ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਰਾਜਨੀਤਿਕ/ਧਾਰਮਿਕ ਨਾਅਰੇ, ਵਿਗਿਆਪਨ ਲਈ ਵਰਤੇ ਗਏ ਉਚਾਰ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਉਚਾਰ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਖਾਣ, ਮੁਹਾਵਰੇ ਵੀ ਇਸੇ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਪੂਰੇਪਣ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਉਚਾਰਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਸ਼ਕਤੀਵਾਨ ਤੱਤ, ਜਿਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਉਚਾਰਨ ਦੀ ਓਜਮਈ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਹਿਜੇ ਵਾਲੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਘਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਹ ਅਪੂਰੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੇਠਾਂ ਬਣੇ-ਬਣਾਏ ਉਚਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ :

1. ਤੁਹਾਡੀ ਬੜੀ ਮੇਰਬਾਨੀ।
2. ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ।
3. ਅਦਬ ਸਹਿਤ ਤੁਹਾਡਾ।
4. ਮਾਨਯੋਗ ਗੁਰੂਦੇਵ।

5. ਤੁਹਾਡਾ ਧੰਨਵਾਦ।
6. ਧੱਕੇ ਸ਼ਾਹੀ : ਨਹੀਂ ਚੱਲੇਗੀ, ਨਹੀਂ ਚਲੇਗੀ।
7. ਪਲ ਮੇਂ ਸ਼ਕਤੀ ਕਿਤਨੀ ਸਸਤੀ।
8. ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਏਕਤਾ : ਜਿੰਦਾਬਾਦ।
9. ਉਲਟੀ ਵਾੜ ਖੇਤ ਨੂੰ ਖਾਏ।
10. ਸਿਰੋਂ ਨੰਗੀ ਹੋਣਾ।

ਉਕਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਉਚਾਰਾਂ ਦੀ ਵਾਕਗਤ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਮਰਿਯਾਦਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਅਮਲ ਕਿਸੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਸਭਿਆਚਾਰ ਅਚੇਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਵੈਚੇਸ਼ਟ ਰੂਪ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਵਾਕ ਦੀ ਹੋਂਦ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਬੋਲਣ ਸਮਝਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਅਮੂਰਤ ਨੇਮਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਬਣਦੇ ਸਮੂਰਤ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਸੰਜੁਗਤ ਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

3.4. ਵਾਕ ਤੱਤ (ਕਾਰਜੀ ਤੱਤ)

ਕਾਰਜ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਸਥਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਤੱਤ ਪੂਰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਧਾਰਨ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾ, ਕਰਮ, ਪੂਰਕ, ਕਿਰਿਆ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਆਦਿ ਵਾਕ ਤੱਤ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਰਜੀ ਇਕਾਈਆਂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੇ ਤਰਤੀਬ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ :

1. ਸੁਖਜੀਤ ਕੌਰ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਜਨਮਸਾਥੀ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀ ਸੀ।
ਕਰਤਾ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਕਰਮ ਕਿਰਿਆ
2. ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮਲਕੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਰਪੰਚ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।
ਕਰਤਾ ਕਰਮ ਪੂਰਕ ਕਿਰਿਆ
3. ਜਪਜੀ ਖਹਿਰਾ ਨੂੰ ਮਿਸ ਪੰਜਾਬ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।
ਉਦੇਸ਼ ਪੂਰਕ ਕਿਰਿਆ
4. ਪਿੰਡ ਦੀ ਪੰਚਾਇਤ ਨੇ ਹੜ੍ਹ ਪੀੜਤਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੱਪੜੇ ਦਿੱਤੇ।
ਕਰਤਾ ਅਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਕਿਰਿਆ

ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਕ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੇ ਤਰਤੀਬ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੁਨਿਆਦੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਮੁੱਖ ਤੱਤ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਪੂਰਨ ਕਿਰਿਆਵੀ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਸਦਾ ਸੰਬੰਧਕ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਵਚਨ, ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਪੁਰਖ ਪੱਖੋਂ ਮੇਲ ਇਸੇ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਾਕ ਦੀ ਸਧਾਰਨ ਤਰਤੀਬ ਅਨੁਸਾਰ ਅਪ੍ਰਧਾਨ

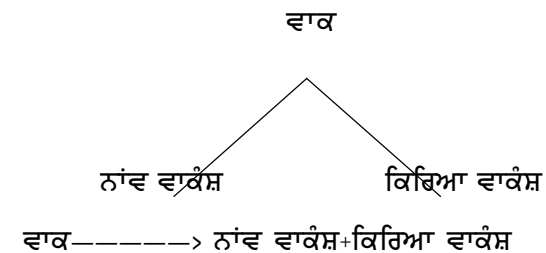
ਕਰਮ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਪੂਰਕ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਇਹ ਕਰਤਾ/ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਜਾਂ ਕਰਮ ਦੀ ਹੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਕਤ ਵਾਕ ਨੰਬਰ 3 ਵਿੱਚ 'ਮਿਸ ਪੰਜਾਬ' ਉਦੇਸ਼ ਪੂਰਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵਾਕ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ 'ਜਪਜੀ ਖਹਿਰਾ' ਨਾਲ ਹੈ। ਵਾਕ ਨੰਬਰ 2, ਵਿੱਚ 'ਸਰਪੰਚ' ਕਰਮ ਦਾ ਪੂਰਕ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ਕਰਮ 'ਮਲਕੀਤ ਸਿੰਘ' ਨਾਲ ਹੈ।

3.5 ਵਾਕ ਵਰਗੀਕਰਨ

ਵਾਕ ਵਰਗੀਕਰਨ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਹਨ : ਬਣਤਰ ਤੇ ਕਾਰਜ
ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਾਕ ਵਰਗੀਕਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਤਰ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ 'ਕਿਰਿਆ' ਕੇਂਦਰੀ (Nucleus) ਤੱਤ ਹੈ। ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲੇ ਤੱਤਾਂ/ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੁੜਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਅਤੇ ਵਿਚਰਨ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਮਹੱਤਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੁੜਤ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਵਰਗ ਹਨ : ਇਕ-ਕਿਰਿਆਵੀ ਵਾਕ ਤੇ ਬਹੁ-ਕਿਰਿਆਵੀ ਵਾਕ।

ਇੱਕ-ਕਿਰਿਆਵੀ ਵਾਕ

ਇੱਕ-ਕਿਰਿਆਵੀ ਵਾਕ ਇਕਹਿਰੀ ਬਣਤਰ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਇੱਕ ਵਿਧੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਾਕ ਵਿਆਕਰਨ (ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ) ਵਿੱਚ ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਧੇ ਦੀ ਬਜਾਏ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਆਦਿ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ-ਕਿਰਿਆਵੀ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਤਾਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਾਕ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ-ਕਿਰਿਆਵੀ ਵਾਕ ਨੂੰ ਸਧਾਰਨ ਵਾਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਇਕ-ਕਿਰਿਆਵੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਨਿਮਨੋਕਤ ਆਰੇਖ ਦੁਆਰਾ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਿਸ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹੋਣ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁ-ਕਿਰਿਆਵੀ ਵਾਕ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਡਾ. ਸਮਿਰਨੋਵ (1966) ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਜੜਤ ਵਾਕ (Composite sentence) ਕਿਹਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੜਤ ਵਾਕ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣੀ ਵਾਕ-ਸੰਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਹੁ-ਕਿਰਿਆਵੀ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਦੋ ਵਰਗ ਹਨ :

ਸੰਜੁਗਤ ਵਾਕ ਤੇ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਜੁਗਤ ਵਾਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਅਤੇ ਇੱਕ ਜਾਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਪਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

(ੳ) ਸਧਾਰਨ ਜਾਂ ਇੱਕ-ਕਿਰਿਆਵੀ ਵਾਕ

(ਅ) ਸੰਜੁਗਤ ਵਾਕ

(ੲ) ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕ

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਬਣਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਝ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪੈਟਰਨ ਬਣਦੇ ਹਨ :

3.5.1 ਸਧਾਰਨ ਵਾਕ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੈਟਰਨ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਪੈਟਰਨ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਸਮਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪੈਟਰਨ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਇੱਕਵਚਨੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇਕੱਠਵਾਚਕ ਨਾਂਵ ਹੈ। ਪੈਟਰਨ ਤੋਂ ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਉਸ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਏਕਤਾ ਤੋਂ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿੱਚ ਸੁਗੱਠਿਤ ਹੋਏ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਇਕਾਗਰਕਾਰੀ ਸੂਤਰ ਵਿੱਚ ਪਰੋ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਮੁੱਚੇ ਦੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਅੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨ ਇਕਾਈ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਪੈਟਰਨ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਇਕਾਗਰਕਾਰੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਧਾਂਤ-ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਅਮੂਰਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਧਿਆਨ ਰਹੇ ਕੋਈ ਇਕੱਲਾ ਅੰਗ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਲੱਛਣਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਪੈਟਰਨ ਦੀ ਹੋਂਦ ਲਈ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਅੰਗਾਂ (ਤੱਤਾਂ) ਦਾ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੇ ਅੰਗ-ਤੱਤ ਆਪਣੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਿੱਚ ਵਿਵਿਧ ਅਤੇ ਵਿਸਤਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਗੜ-ਦੁਗੜ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਪਏ ਹੋਏ ਅੰਗ-ਤੱਤ ਵੀ ਪੈਟਰਨ ਨਹੀਂ ਅਖਵਾ ਸਕਦੇ। ਬਹੁਵਿਧ ਅੰਗ-ਤੱਤ ਜਦੋਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੜੀਦਾਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਜੁੜ ਕੇ, ਸੁਗੱਠਿਤ ਸਮੁੱਚੇ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੈਟਰਨ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤਕ ਚਰਚਾ ਦੀ ਸੇਧ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੈਟਰਨਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਾਂਗੇ।

ਵਾਕ ਵੀ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਰਚਨਾਤਮਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਵਾਕੰਸ਼ ਇੱਕ ਸੁਗੱਠਿਤ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿੱਚ ਬੱਝੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਇੱਕ ਸਰਲ/ਸਧਾਰਨ ਵਾਕ, ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੇ ਰਚਨਾਤਮਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇੱਕ ਸਧਾਰਨ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਾਕੰਸ਼ ਵੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼, ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕ ਰਚਨਾ ਦਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੱਤ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼, ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧਕੀ ਵਾਕੰਸ਼ ਜੁੜ ਕੇ, ਵਾਕ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੁੜਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਜੁੜਨ-ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਧਾਰਨ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪੈਟਰਨ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ।

1. ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼
2. ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼
3. ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼
4. ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਅਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼
5. ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼+ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼
6. ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼+ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼
7. ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਸੰਬੰਧਕੀ ਵਾਕੰਸ਼+ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼
8. ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼
9. ਅਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼
10. ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਸਾਧਨ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼

ਹੇਠਾਂ ਉਕਤ ਪੈਟਰਨ ਤੇ ਵਾਕ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ :

ਪੈਟਰਨ-1. ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼

ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਵਾਕ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਅਕਰਮਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਵਾਕ ਕਰਤਗੀਵਾਚੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ਬੱਚਾ ਹੱਸਦਾ ਹੈ।

ਪਹਿਲੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ /ਬੱਚਾ/ ਇਕਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ, ਨਾਂਵ ਹੈ ਜੋ ਇਥੇ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। /ਹੱਸਦਾ ਹੈ/ ਅਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ। /ਹੱਸਦਾ/ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ /ਬੱਚਾ/ ਨਾਲ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਦੀ ਸਮਤਾ ਹੈ। /ਹੈ/ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਬੋਧਕ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ ਹੈ।

2. ਆਦਮੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਦੂਸਰੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ /ਆਦਮੀ/ ਬਹੁ ਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ। /ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ/ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ। /ਜਾ/ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ ਹੈ। /ਰਿਹਾ/ ਗਤੀਵਾਚਕ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ /ਹੈ/ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਸੂਚਕ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ /ਆਦਮੀ/ ਦੀ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਵਚਨ ਦੀ ਸਮਤਾ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਮਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਨੇਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ ਮੌਜੂਦ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ ਆਪਣੇ ਧਾਤੂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ ਭਾਵ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਸੰਚਾਲਕ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ ਹੀ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ ਸਮਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਥੇ /ਰਹੇ/ ਅਤੇ /ਹਨ/ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨਕ ਮੇਲ, /ਆਦਮੀ/ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ ਹੈ।

ਪੈਟਰਨ-2. (ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ) ਵਾਕੰਸ਼ (ਉਦੇਸ਼) +ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼

ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਦੋ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਾਕ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਰਤਾ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਪਹਿਲੇ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਦਾ ਹੀ ਪੂਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੰਯੋਗੀ ਕਿਰਿਆ (ਸੰਸਰਗੀ) ਜੋੜਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜ ਕਿਰਿਆ (Linking Verb) ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ਪਿਆਰ ਹੀ ਰੱਬ ਹੈ।

ਇਸ ਵਾਕ ਵਿੱਚ /ਪਿਆਰ/ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ ਬਲਕਿ ਵਾਕ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ। /ਹੀ/ ਦਬਾ ਸੂਚਕ ਤੱਤ ਹੈ। /ਰੱਬ/ ਇਕਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਇਥੇ ਉਦੇਸ਼ ਪੂਰਕ ਹੈ। /ਹੈ/ ਇਕਵਚਨ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲਬੋਧਕ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜ ਕਿਰਿਆ ਹੈ।

2. ਡਾਕਟਰ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਡਾਕਟਰ ਬਣ ਗਿਆ।

ਇਹ ਵਾਕ ਕਰਮਵਾਚੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਾਕ ਵਿੱਚ /ਡਾਕਟਰ ਦਾ ਮੁੰਡਾ/ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ। /ਮੁੰਡਾ/ ਇਸ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਨਾਂਵ ਹੈ। /ਡਾਕਟਰ/ ਇਕਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਇਥੇ ਕਰਤਾ ਪੂਰਕ ਹੈ। /ਬਣ ਗਿਆ/ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਦਾ ਮੇਲ /ਮੁੰਡਾ/ ਨਾਂਵ ਨਾਲ ਹੈ।

(3) ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਨੇਤਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਬਣਾਇਆ।

ਇਸ ਵਾਕ ਵਿੱਚ /ਲੋਕਾਂ ਨੇ/ ਬਹੁਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ, ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ। /ਲੋਕਾਂ/ ਨਾਂਵ ਨਾਲ /ਨੇ/ ਸੰਬੰਧਕ ਲੱਗਾ ਹੈ ਇਸ ਲਈ /ਲੋਕਾਂ/ ਪਦਰੂਪ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੈ। /ਨੇਤਾ ਨੂੰ/ ਇਕਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ /ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ/ ਕਰਮ ਪੂਰਕ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ। /ਬਣਾਇਆ/ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਮੇਲ ਮੁਕਤ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕਰਤਾ ਅਤੇ ਕਰਮ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸੰਬੰਧਕ ਯੁਕਤ ਹਨ।

ਪੈਟਰਨ-3. ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼

ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦੋ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਾਕ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਾਕ ਦਾ ਕਰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਸਕਰਮਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਮੇਲ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਜਾਂ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੋਹਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਸਧਾਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧਕ ਨਾ ਲੱਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਮੇਲ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਸਧਾਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਰਥਾਤ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧਕ ਲੱਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਸਮਤਾ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਕਰਤਗੀਵਾਚੀ ਵਾਚੀ ਤੇ ਕਰਮਣੀਵਾਚੀ ਦੋਵੇਂ ਰੂਪ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲੋਕੀਂ ਉਲਟੀ ਗੰਗਾ ਵਗਾਂਦੇ ਹਨ।

2. ਉਸ ਨੇ ਵੱਡਾ ਦਰਵਾਜਾ ਖੋਲਿਆ।

ਪਹਿਲੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ /ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ/ ਸੰਬੰਧਕੀ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ। /ਲੋਕੀਂ/ ਬਹੁਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ। /ਉਲਟੀ ਗੰਗਾ/ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਮੁਹਾਵਰਾ ਹੈ ਜੋ ਇਥੇ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। /ਵਗਾਂਦੇ ਹਨ/ਬਹੁਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ ਸਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ /ਲੋਕੀਂ/ ਨਾਲ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਦਾ ਮੇਲ ਹੈ।

ਦੂਸਰੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ /ਉਸ/, /ਉਹ/ ਇਕਵਚਨ ਤੀਜੇ ਪੁਰਖ, ਨਿਰਪੱਖ ਪੜਨਾਂਵ ਦਾ ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪ ਹੈ ਜੋ ਇਥੇ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ /ਨੇ/ ਸੰਬੰਧਕ ਹੈ। /ਵੱਡਾ ਦਰਵਾਜਾ/ ਇਕਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼

ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ /ਦਰਵਾਜਾ/ ਮੁੱਖ ਨਾਂਵ ਹੈ ਅਤੇ /ਵੱਡਾ/ ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੈ। /ਖੋਲ੍ਹਿਆ/ ਇਕਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ, ਭੂਤਕਾਲ ਬੋਧਕ, ਸਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਦੀ ਸਮਤਾ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼/ਵੱਡਾ ਦਰਵਾਜਾ/ ਨਾਲ ਹੈ। ਨੋਟ : ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਜਦੋਂ ਪੂਰਨ ਭੂਤਕਾਲੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਕਰਤਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਾ ਹੋ ਕੇ, ਉਸ ਨਾਂਵ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਨਾਂਵ ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ ਵਾਲੇ ਰੂਪ (ਪ੍ਰਥਮਾ) ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ।

ਪੈਟਰਨ-4. ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਅਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼

ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਜੋਂ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦੋਵੇਂ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼, ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਕਿਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰਤੀਬ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ /ਨੂੰ/ ਸੰਬੰਧਕ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਸਮਤਾ /ਨੇ/, /ਨੂੰ/ ਮਾਰਕੇ ਰਹਿਤ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਤੇ ਵਾਕ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ :

1. ਸੁਆਣੀ ਨੇ ਰਾਹੀ ਨੂੰ ਰਾਹ ਦੱਸਿਆ।
2. ਫਰਾਂਸ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੇ ਮਹਿਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਐਸ਼ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਾ ਲਿਆ।

ਪਹਿਲੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ /ਸੁਆਣੀ/ ਇਕਵਚਨ, ਇਲਿੰਗ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ। /ਨੇ/ ਸੰਬੰਧਕ ਹੈ ਜੋ ਕਰਤਾ ਦੇ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। /ਰਾਹੀ/ ਇਕਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ, ਅਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਦਾ ਕਾਰਜ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। /ਨੂੰ/ ਵੀ ਸੰਬੰਧਕ ਹੈ। /ਰਾਹ/ ਇਕਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ। /ਦੱਸਿਆ/ ਇਕਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ, ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਦੀ ਸਮਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ /ਰਾਹ/ ਨਾਲ ਹੈ।

ਦੂਸਰਾ ਵਾਕ /ਫਰਾਂਸ ਵਿਚ/ ਸੰਬੰਧਕੀ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। /ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ/ਬਹੁਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ, ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ। /ਨੇ/ ਸੰਬੰਧਕ ਹੈ। /ਮਹਿਲਾਂ/ ਬਹੁਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ, ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ /ਨੂੰ/ ਸੰਬੰਧਕ ਹੈ। /ਆਪਣੀ ਐਸ਼ ਦਾ ਸਾਧਨ/ਇਕਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ। /ਸਾਧਨ/ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਨਾਂਵ ਹੈ। /ਬਣਾਇਆ/ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਦੀ ਸਮਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ /ਰਾਹੀ ਨੂੰ/ /ਮਹਿਲਾਂ ਨੂੰ/ ਵਿਕਾਰੀ ਰੂਪ ਹਨ ਜੋ

ਕਿ ਦੂਜੀ ਵਿਭਕਤੀ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਰੂਪ ਪੂਰਨ ਭੂਤ ਹੈ।

ਪੈਟਰਨ-5. ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼+ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼

ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਧਿਆਨ ਯੋਗ ਨੁਕਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਾਕ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ ਜੋੜਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ਮੇਰੇ ਦਾਦੀ ਜੀ ਬਹੁਤ ਬੁੱਢੇ ਹਨ।
2. ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਵੀ ਇੱਕ ਬੈਰਾਗ ਦੀ ਸ਼ੁਕਦੀ ਨੈਂ ਹੈ।

ਪਹਿਲੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ /ਮੇਰੇ ਦਾਦੀ ਜੀ/ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ। /ਬਹੁਤ ਬੁੱਢੇ/ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ। ਇਹ ਦੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ, ਇੱਕ ਸੰਜੁਗਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਬਣਿਆ ਹੈ। /ਬਹੁਤ/ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ /ਬੁੱਢੇ/ ਦੀ ਹੀ ਤੀਬਰਤਾ ਦਾ ਲੱਛਣ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। /ਦਾਦੀ/ ਇਕਵਚਨ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ ਆਦਰਸੂਚਕ /ਜੀ/ ਤੱਤ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ /ਮੇਰੀ/ ਦੀ ਬਜਾਏ /ਮੇਰੇ/ ਬਹੁਵਚਨੀ ਰੂਪ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ /ਹੈ/ ਦਾ ਵੀ ਬਹੁਵਚਨ ਵਾਲਾ ਰੂਪ /ਹਨ/ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਦੂਸਰੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ /ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਕਿੱਸਾ/ ਇਕਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ, ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ। /ਕਿੱਸਾ/ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਨਾਂਵ ਹੈ ਅਤੇ /ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ/ ਸੰਕੇਤਵਾਚਕ ਖਾਸ ਨਾਂਵ ਹੈ। /ਦਾ/ ਸੰਬੰਧਕ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਦੀ ਸਮਤਾ /ਕਿੱਸਾ/ ਨਾਲ ਹੈ। /ਵੀ/ ਦਬਾ ਸੂਚਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। /ਇੱਕ ਬੈਰਾਗ ਦੀ ਸ਼ੁਕਦੀ ਨੈਂ/ ਇਕਵਚਨ, ਇਲਿੰਗ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ। /ਹੈ/ ਇਕਵਚਨ, ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲਬੋਧਕ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ ਹੈ।

ਦੋਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼, ਉਦੇਸ਼ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਪੈਟਰਨ-6. ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼+ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼

ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਥਾਂ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਾਕ ਦਾ ਕਰਤਾ ਜਾਂ ਉਦੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

1. ਲਾੜਾ-ਲਾੜੀ ਗੱਡੀਓਂ ਉਤਰੇ।

ਇਸ ਵਾਕ ਵਿੱਚ /ਲਾੜਾ-ਲਾੜੀ/ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ। /ਗੱਡੀਓਂ/ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਆਪਣੇ ਅਪਾਦਾਨੀ ਕਾਰਕੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੈ। /ਉਤਰੇ/ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਪੂਰਨ ਭੂਤਕਾਲੀ ਅਤੇ ਅਕਰਮਕ ਹੈ। ਪਾਣਿਨੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਲਿੱਟ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਮੇਲ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ /ਲਾੜਾ-ਲਾੜੀ/ ਨਾਲ ਹੈ।

2. ਸਾਡਾ ਘਰ ਬਾਹਰਵਾਰ ਹੈ।

ਇਸ ਵਾਕ ਵਿੱਚ /ਸਾਡਾ ਘਰ/ ਵਾਕ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ /ਬਾਹਰਵਾਰ/ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੈ। /ਹੈ/ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਬੋਧਕ ਸੰਬੰਧ-ਜੋੜੂ ਕਿਰਿਆ ਹੈ।

(3) ਚੋਰ ਅੰਦਰ ਲੁਕ ਗਿਆ।

ਇਸ ਵਾਕ ਵਿੱਚ /ਚੋਰ/ ਇਕਵਚਨ ਪੁਲਿੰਗ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ। /ਅੰਦਰ/ ਸਥਾਨਸੂਚਕ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ। /ਲੁਕ ਗਿਆ/ ਅਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ /ਚੋਰ/ ਕਰਤਾ ਨਾਲ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਮੇਲ ਹੈ।

(4) ਲੋਕ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਵਿਗੜ ਰਹੀ ਹੈ

ਇਹ ਵਾਕ ਸੰਬੰਧਕੀ ਵਾਕੰਸ਼/ਲੋਕ ਰਾਜ ਵਿਚ/ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਹੈ /ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ/ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ ਅਤੇ /ਦਿਨੋ-ਦਿਨ/ਸਮਾਸੂਚਕ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ/ਵਿਗੜ ਰਹੀ ਹੈ/ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ।

(5) ਲੋਕ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਹਨ।

ਇਸ ਵਾਕ ਵਿਚ/ਲੋਕ/ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ/ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ/ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ/ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਹਨ/ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ। ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਸਮਤਾ/ਲੋਕ/ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ ਹੈ।

ਪੈਟਰਨ-7. ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਸੰਬੰਧਕੀ ਵਾਕੰਸ਼+ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼

ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਕੀ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਥਾਨਵਾਚਕ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸੰਬੰਧਕ ਵਜੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਥਾਨਵਾਚਕ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸਮਤੁਲ ਸੰਬੰਧਕੀ ਵਾਕੰਸ਼ ਨੂੰ ਵਾਕ ਦੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕਤਾ ਭੰਗ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਥਾਨਵਾਚਕ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਤਾਂ ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਵਾਂਗ ਵਿਹਾਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸਥਿਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਅਰਥਾਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੰਬੰਧਕ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਵਰਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਜਿਵੇਂ ਨੂੰ, ਤੋਂ, ਆਦਿ। ਹੇਠਾਂ ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਵਾਕ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ:

1. ਸੁਖਬੀਰ ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ ਬੈਠੀ ਸੀ।

2. ਕੁੱਤਾ ਗਲੀ ਵਿਚ ਭੌਂਕਦਾ ਸੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ : ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ /66

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਤਰਤੀਬਵਾਰ /ਸੁਖਬੀਰ/ ਤੇ /ਕੁੱਤਾ/ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। /ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ/ ਤੇ /ਗਲੀ ਵਿਚ/ ਸੰਬੰਧਕੀ ਵਾਕੰਸ਼ ਹਨ ਅਤੇ /ਬੈਠੀ ਸੀ/ ਤੇ /ਭੌਂਕਦਾ ਸੀ/ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਹੀ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਦੀ ਸਮਤਾ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ ਹੈ।

ਪੈਟਰਨ-8. ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼

ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਪ੍ਰਤੱਖ ਜੁਗਤ (Surface Structure) ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਿਰਫ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਕਰਮਣੀਵਾਚੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਸਮਤਾ ਸੰਬੰਧਕ ਰਹਿਤ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਸੰਬੰਧਕ ਲੱਗਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿਰਿਆ ਸਮਤਾ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹਾ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਗਈ।

2. ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ।

ਪਹਿਲੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ /ਅਰਦਾਸ/ ਇਕਵਚਨ, ਇਲਿੰਗ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ /ਕੀਤੀ ਗਈ/ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਦੀ ਸਮਤਾ, ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ /ਅਰਦਾਸ/ ਨਾਲ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ /ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਾਂ/ ਬਹੁਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ। /ਨੂੰ/ ਸੰਬੰਧਕ ਹੈ। /ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ/ ਸਮਤਾ ਰਹਿਤ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ।

ਪੈਟਰਨ-9. ਅਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼

ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਪ੍ਰਤੱਖ ਜੁਗਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਆਮ ਕਰਕੇ ਇਹ ਅਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਕਰਤਰੀਵਾਚੀ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕੇਵਲ ਕਰਮਣੀ ਰੂਪ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਮੇਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ਸੱਭ ਨੂੰ ਤੋਹਫੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

2. ਓਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਿਆਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ : ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ /67

ਦੋਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਤਰਤੀਬਵਾਰ /ਸੱਭ/ ਤੇ /ਉਨ੍ਹਾਂ/ ਅਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। /ਸੱਭ/ ਬਹੁਵਚਨ, ਅਨਿਸ਼ਚੇਵਾਚਕ ਨਿਰਪੱਖ ਪੜਨਾਂਵ ਹੈ। /ਉਨ੍ਹਾਂ/, /ਉਹ/ ਇਕਵਚਨ, ਤੀਜੇ ਪੁਰਖ, ਨਿਰਪੱਖ ਪੜਨਾਂਵ ਦਾ ਬਹੁਵਚਨੀ, ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ /ਨੂੰ/ ਸੰਬੰਧਕ ਹਨ। /ਤੋਹਫੇ/ ਤੇ /ਦੁੱਧ/ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ। /ਤੋਹਫੇ/ ਬਹੁਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ ਹੈ ਤੇ /ਦੁੱਧ/ ਇਕਵਚਨ ਪੁਲਿੰਗ ਹੈ। /ਦਿਤੇ ਗਏ/ ਅਤੇ /ਪਿਆਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ /ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਦੀ ਸਮਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ ਹੈ।

3. ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਵਰਤਾਇਆ ਗਿਆ

ਇਸ ਵਾਕ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ /ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ/ ਅਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ।/ਨੂੰ/ਸੰਬੰਧਕ ਹੈ ਅਤੇ/ਲੰਗਰ/ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ /ਵਰਤਾਇਆ ਗਿਆ/ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ/ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਸਮਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼/ਲੰਗਰ/ਨਾਲ ਹੈ।

ਪੈਟਰਨ-10. ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ਸਾਧਨ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼+ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼

ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤਿੰਨ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਾਕ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਸਰਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਕਰਮ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਤੀਜਾ ਸਾਧਨ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਕਰਨ ਕਾਰਕੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਦੀ ਸਧਾਰਨ ਤਰਤੀਬ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਤਰਤੀਬ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਵਾਕ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ :

(1) ਉਸ ਨੇ ਸੱਪ ਨੂੰ ਡੰਡੇ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ।

ਇਹ ਵਾਕ/ਉਸ ਨੇ/ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। /ਉਸ/, /ਉਹ/ ਇਕਵਚਨ, ਤੀਜੇ ਪੁਰਖ ਨਿਰਪੱਖ ਪੜਨਾਂਵ ਦਾ ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪ ਹੈ। /ਸੱਪ ਨੂੰ/ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ। /ਡੰਡੇ ਨਾਲ/ ਇਕਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ, ਸਾਧਨ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਕਰਨ-ਕਾਰਕ ਦਾ ਨਾਂਵ ਹੈ। /ਡੰਡੇ/ ਨਾਂਵ ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ /ਨਾਲ/ ਸੰਬੰਧਕ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। /ਮਾਰਿਆ/ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼

ਆਪਣੇ ਪੂਰਨ ਭੂਤਕਾਲੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੈ।

(2) ਰਾਤੀਂ ਅਸੀਂ ਸਾਗ ਨਾਲ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ।

ਇਹ ਵਾਕ /ਰਾਤੀਂ/ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। /ਅਸੀਂ/ ਪਹਿਲੇ ਪੁਰਖ ਦਾ ਬਹੁਵਚਨੀ ਪੜਨਾਂਵ ਹੈ ਜੋ ਇਥੇ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ। /ਸਾਗ ਨਾਲ/ ਇਕਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ, ਸਾਧਨ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਕਰਨ ਕਾਰਕ ਦਾ ਨਾਂਵ ਹੈ। /ਸਾਗ/ ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ ਹੈ ਅਤੇ /ਨਾਲ/ ਕਰਨਕਾਰਕ ਦਾ ਸੂਚਕ ਸੰਬੰਧਕ ਹੈ। /ਰੋਟੀ/ ਇਕਵਚਨ, ਇਲਿੰਗ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ। /ਖਾਧੀ/ ਪੂਰਨ ਭੂਤ ਕਾਲੀ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਮੇਲ /ਰੋਟੀ/ ਕਰਮਨਾਂਵ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ ਹੈ।

3.5.2 ਸੰਜੁਗਤ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੈਟਰਨ

ਸੰਜੁਗਤ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਸਾਂਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪੱਖੋਂ ਇਕੱਲੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਚਰ ਸਕਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਸਮਿਰਨੋਵ (1966 : 2) ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਵ ਜੁਗਤ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸੰਜੁਗਤ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਅਰਥਗਤ ਇੱਕਮੁੱਠਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਵਾਧੀਨ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕਾਰਜੀ ਪੱਖੋਂ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਦੂਜੇ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਜੁਗਤ ਵਾਕ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੰਜੁਗਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚਲੇ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਕਾਮੇ (,) ਨਾਲ ਜਾਂ /ਤੇ, ਅਤੇ, ਪਰ, ਜਾਂ, ਚਾਹੇ, ਜਦਕਿ, ਫਿਰ ਵੀ, ਫੇਰ, ਪਰੰਤੂ, ਸਗੋਂ, ਸੋ/ ਆਦਿ ਸਮਾਨ ਯੋਜਕਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਜੁਗਤ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੁੜਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸੰਜੁਗਤ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੈਟਰਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ :

ਪੈਟਰਨ-1. ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ +/,/ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ

ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਸੰਜੁਗਤ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਮੇ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ///ਜੀਨਤ ਆਪਾ ਗਾਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ, //ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੀਤ ਸੁਣਦੀ ਰਹਿੰਦੀ।///
2. ///ਉਸ ਦਾ ਖਾਵੰਦ ਠੰਡਾ ਹੋ ਗਿਆ, //ਉਹ ਸ਼ਾਂਤ ਅਡੋਲ

ਸੀ।///

3. ///ਆਦਮੀ ਕੋਈ ਖਿਡਾਉਣਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ,///ਕੁਦਰਤ ਕੋਈ ਮੰਤਕ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਤਾਂ ਨਹੀਂ।///
4. ///ਬਹੁਤ ਬੱਚੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ,///ਪਤਾਸਿਆਂ ਦਾ ਬੜਾ ਲਾਲਚ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।///

ਪੈਟਰਨ-2. ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ+/ਯੋਜਕ/ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ

ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਸੰਜੁਗਤ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦੋ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਯੋਜਕਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ///ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਮੀਂਹ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਹੀ ਵਰ੍ਹਦਾ ਸੀ/
/ਪਰ ਪਾਣੀ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਵਗਦਾ ਸੀ।///
2. ///ਪਹਾੜ ਜੰਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਆਂਤੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਸੰਭਾਲ ਲੈਂਦੇ ਸਨ//ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਰਿਸਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।///
3. ///ਲੋਕ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦੇ ਹਨ//ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹਨ।///
4. ///ਰਾਹ ਪਿਆ ਜਾਣੀਏ//ਜਾਂ ਵਾਹ ਪਿਆ ਜਾਣੀਏ।//
5. ///ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਲੇਖਕ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਨਕਲ ਨੂੰ ਚੋਰੀ ਕਰਨਾ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ//ਪਰ ਬਹੁਤੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਨ ਨੂੰ ਖੋਜ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।///

ਪੈਟਰਨ-3. ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ+/,/ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ+/ਯੋਜਕ/ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ

ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਸੰਜੁਗਤ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਕਾਮੇ ਨਾਲ ਜੋੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਤੀਜੇ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਯੋਜਕ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ///ਹੁਣ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵਲ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ,///ਉਸ ਦੀ ਪਿੱਠ ਹੈ// ਸੋ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਵਲ ਪਿੱਠ ਕਰ ਲਈ ਹੈ।///
2. ///ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਚੂਲ ਗੁਆਚ ਗਈ ਹੈ,///ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਧੁਰੇ ਤੋਂ ਹਿਲ ਗਏ ਹਾਂ//ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਤਿਲਕਣ ਵਧ ਗਈ ਹੈ।///
3. ///ਆਂਢੀ ਗੁਆਂਢੀ ਹੈਰਾਨ ਸਨ,///ਉਸ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਪਿਓ ਤੁਰ ਗਿਆ ਸੀ//ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਕਦੀ ਇੱਕ ਵਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ।//
4. ///ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੋਵੇਂ ਦੁੱਖ ਦਿੰਦੇ ਹਨ,///ਦੋਸਤ ਵਿਛੜ ਕੇ

ਦੁੱਖ ਦਿੰਦੇ ਹਨ//ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਮਿਲ ਕੇ ਦੁੱਖ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।///

ਪੈਟਰਨ-4. ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ+/,/ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ+/,/ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ+/,/ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ

ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਸੰਜੁਗਤ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਚਾਰੇ ਹੀ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਕਾਮੇ ਨਾਲ ਜੋੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

1. ///ਇਕ ਦੋਸਤ ਕਾਫੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ,///ਦੋ ਦੋਸਤਾਂ ਜਿਹੀ ਕੋਈ ਰੀਸ ਨਹੀਂ,///ਤਿੰਨ ਦੋਸਤ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ,///ਚਾਰ ਦੋਸਤ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ।///
2. ///ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਮੋਹ ਨਹੀਂ,///ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਦਾ ਮਾਣ ਨਹੀਂ,///ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਣ ਦਾ ਕੋਈ ਚਾਅ ਨਹੀਂ।///

ਪੈਟਰਨ-5. ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ+/ਯੋਜਕ/ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ+/ਯੋਜਕ/ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ

ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਸੰਜੁਗਤ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਯੋਜਕਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

- (1) ///ਪਾਣੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸ੍ਰੋਤ ਹੈ//ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ//ਸੋ ਇਸਤਰੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮਾਂ ਧੀ ਵਾਲਾ ਹੈ।///
- (2) ///ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਹੋਰ ਉਤਾਂਹ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੈ//ਤੇ ਓੜਕ ਉਹਦਾ ਗਿਆਨ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਇਕਸੁਰਤਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ//ਤੇ ਹਰ ਕੋਈ ਉਹਨੂੰ ਅਨੰਤ ਹੋਣ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਦਿਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।///

ਪੈਟਰਨ-6. ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ+/,/ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ+/ਯੋਜਕ/ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ+/,/ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ

ਇਕ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਸੰਜੁਗਤ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਤੇ ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਉਪਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਕਾਮੇ ਨਾਲ ਅਤੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਦੋ ਉਪਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਯੋਜਕ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ:

1. //ਨਿਵੇਕਲੀ ਸ਼ੈਲੀ ਕਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਅਡਰੇ ਪਛਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, // ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਹੁਣ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਕੁ ਵਿਅਕਤੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ // ਪਰ ਸਮਾਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਦਾ, // ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੰਡਦਾ ਹੈ //
2. // ਉਸ ਦੇ ਕਾਫੀ ਚੇਲੇ ਸਨ, // ਉਹ ਵੀ ਸ਼ਰਧਾ ਭਰਪੂਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ // ਪਰ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਜੇ, // ਮੁੱਖ ਚੇਲੇ ਨੂੰ 'ਮੁਰੀਦ' ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ //

ਪੈਟਰਨ-7. ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ+/,/ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ +/,/ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ +/ਯੋਜਕ/ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ

ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਸੰਜੁਗਤ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਚਾਰ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਕਾਮੇ ਨਾਲ ਤੇ ਚੌਥੇ ਉਪਵਾਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਯੋਜਕ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. //ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੁੜ੍ਹ ਨਾਲ ਹਿੰਸਾ ਵੱਧਦੀ ਹੈ, // ਇਕ ਦੂਜੇ ਉੱਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਘੱਟਦੀ ਹੈ, // ਡੂੰਘੇ ਅਤੇ ਹੰਡਣਸਾਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੁੰਗੜਦੀ ਹੈ // ਅਤੇ ਸਾਂਝ ਤੇ ਮਿਲਵਰਤਨ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਮਾਂਦ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ //
2. // ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਰਾਧਾ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੈ, // ਰੁਕਮਣੀ ਉਦਾਸ ਹੈ, // ਸੋਹਣੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੈ // ਅਤੇ ਹੀਰ ਦੁੱਖੀ ਹੈ //

3.5.3 ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੈਟਰਨ

ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪੱਖੋਂ ਅਸਾਂਵੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਅਤੇ ਇੱਕ ਜਾਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ, (ਸਮਿਰਨੋਵ, 1966 : 11)। ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਪਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪੱਖੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਚਰ ਸਕਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ ਤੇ ਸਧਾਰਨ ਵਾਕ ਵਜੋਂ ਵਿਚਰ ਸਕਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਿਥੇ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਵਿੱਚ ਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਾਲਕੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਕਿਸੇ ਮੁੱਖ ਜਾਂ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਨਾਲ ਸਹਿਯੋਗੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਕੇ ਹੀ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚਲੇ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਜਾਂ ਤਾਂ/

ਕਿ, ਜਿਵੇਂ, ਜਿਹੜਾ, ਜੋ, ਜੇ, ਜਿਨ੍ਹਾ, ਭਾਵੇਂ, ਜਦੋਂ, ਕਿਉਂਕਿ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜਿਧਰ, ਜਿਸ/ ਆਦਿ ਅਧੀਨ ਯੋਜਕਾਂ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਅਕਾਲਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਰੂਪ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲੇ ਅਧੀਨ ਯੋਜਕ ਸਧਾਰਨ (ਜੋ, ਜਿਵੇਂ, ਜਦੋਂ, ਜੇ, ਕਿ) ਸੰਜੁਗਤ (ਜਦੋਂ ਕਿ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ) ਅਤੇ ਸਹਿਸੰਬੰਧਕੀ (ਜੇ-ਤਾਂ, ਭਾਵੇਂ-ਫਿਰ) ਆਦਿ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਅਤੇ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚਰਨ ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੁੜਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਆਧਾਰ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੈਟਰਨ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ :

ਪੈਟਰਨ-1. ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ+/ਯੋਜਕ/ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ

ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦਾ ਇਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪੈਟਰਨ ਹੈ। ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ, ਫਿਰ ਅਧੀਨ ਯੋਜਕ ਤੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ:

1. //ਲੋਕ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਜਾਣਦੇ ਹਨ//ਕਿ ਇਸ ਸਮੇਂ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਚਾਰ ਸਿਖਰਾਂ 'ਤੇ ਹੈ//
2. //ਵਾਕ ਰਚਨਾ ਤਾਂ ਹਰ ਕੋਈ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ//ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਕਲੀ ਗੁਨਰ ਆਉਂਦਾ ਹੋਵੇ//
3. //ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਦਿਨ ਹੈ//ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਸਦਾ ਚੇਤੇ ਰਹੇਗਾ//
4. //ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਇਤਨੀ ਗਰੀਬੀ ਹੈ//ਜਿਸ ਦਾ ਕਿ ਅਨੁਮਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ//
5. //ਸੁੰਦਰਤਾ ਉਹ ਹੈ//ਜਿਸਦੀ ਸੌਂਕਣ ਵੀ ਸਿਫਤ ਕਰੇ//
6. //ਪੱਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣ ਹੀ ਉਹ ਸਕਦੇ ਹਨ//ਜਿਹੜੇ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਪੱਕੇ ਦੋਸਤ ਰਹੇ ਹੋਣ//
7. //ਉਹ ਇਉਂ ਤੁਰ ਰਿਹਾ ਹੈ// ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਸੱਟ ਵੱਜੀ ਹੋਵੇ//

ਪੈਟਰਨ-2. /ਯੋਜਕ/ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ+ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ

ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਦੀ ਜੜਤ ਪਹਿਲੇ ਪੈਟਰਨ ਤੋਂ ਉਲਟ ਹੈ। ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਧੀਨ ਯੋਜਕ ਯੁਕਤ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਤੇ ਫਿਰ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਮਾ ਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. //ਜਿਸ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾ ਆਉਣਾ ਹੁੰਦਾ, // ਮਿਸਜ਼ ਸ਼ਰਫ ਉਸ

ਸ਼ਾਮ ਕੱਪੜੇ ਖਰੀਦਣ ਤੁਰ ਪੈਂਦੀ।///

2. ///ਜੇ ਰੋਟੀ ਬਾਰੇ ਕਹਿਣਾ ਹੋਵੇ,///ਪਹਿਲਾਂ ਆਖਿਆ ਜਾਵੇ।///
3. ///ਜਦ ਦਿਆਕੂਰ ਚੱਕ ਨੰਬਰ 22 ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਨਵੇਲੀ ਵਹੁਟੀ ਬਣ ਕੇ ਆਈ,///ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਾਲ ਸੀ।///
4. ///ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਨਵੀਂ ਤਹਿਜੀਬ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ,///ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਢੰਗ ਬਦਲ ਰਹੇ ਹਨ।///
5. ///ਜਿਹੜੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਅਤੇ ਗਰਮੀ ਸਾਨੂੰ ਤਾਰੇ ਜਾਂ ਸੂਰਜ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ,///ਉਹ ਹਾਈਡਰੋਜਨ ਦੇ ਬਲਣ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।///

ਪੈਟਰਨ-3. /ਯੋਜਕ/ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ+/ਯੋਜਕ/ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ

ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੱਕ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਤੇ ਇੱਕ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਉਪਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਸੰਬੰਧਕੀ ਅਧੀਨ ਯੋਜਕਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ///ਭਾਵੇਂ ਸੂਝਵਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ//ਪਰ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦੇ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ ਲੋਕ ਜਾਗਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਆਪਣੀ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਗੁਆ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।///
2. ///ਜਦੋਂ ਚੰਨ 'ਤੇ ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਦਿਨ ਦੀ ਰਾਤ ਮੁੱਕਦੀ ਹੈ//ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਦਿਸ਼ਹੱਦੇ ਤੋਂ ਇਕਦਮ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।///
3. ///ਜੇ ਕਿਤੇ ਨਿਉਕਲੀ ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ//ਤਾਂ ਮਾੜੇ ਮੋਟੇ ਯੁੱਧ ਨਾਲ ਹੀ 250 ਸ਼ਹਿਰ ਜੰਗੀ ਕਹਿਰ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਨਗੇ।///
4. ///ਜਿਥੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੁੜ੍ਹ ਹੋਵੇ//ਉਥੇ ਬਾਕੀ ਬੁੜ੍ਹਾਂ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।///

ਪੈਟਰਨ-4. ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ/,/+ ਸਵਾਧਾਨ ਉਪਵਾਕ

ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਅਕਾਲਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਵਾਕ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉਹ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ///ਦਿੱਲੀ ਜਾਂਦਿਆਂ,///ਮੈਂ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਜਾਖਲ ਉਤਰ ਗਿਆ।///
2. ///ਪਿੰਡ ਰਹਿੰਦਿਆਂ,///ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪੈ ਗਈ।///
3. ///ਉਹ ਜਪਾਨ ਦੇ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰਾਂ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸਾਦਗੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ,///ਬੋਧੀ ਭੀਖੂ ਬਣ ਗਿਆ।///

4. ///ਨਾਜੁਕ ਹਾਲਕ ਵੇਖ ਕੇ///1918 ਵਿੱਚ ਆਪ ਨੇ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।///
5. ///ਸੂਰਜ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆਂ,///ਅੱਖਾਂ ਚੁੰਧਿਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।///

ਪੈਟਰਨ-5. /ਉਦੇਸ਼/ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ+ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ+/ਵਿਧੇ/ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ

ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ (ਨਾਂਵ) ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਅਧੀਨ ਯੋਜਕ ਲਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਉਸ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਅਕਾਲਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਦਾ ਵਿਧੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ///ਸਫੈਦਿਆਂ ਨੇ/ਬਿਨਾਂ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤਿਆਂ,///ਅਮੀਰ ਹੋਣ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਬਲਵਾਨ ਕੀਤੀ ਹੈ।///
2. ///ਇਹ ਪਾਰਟੀ/ਜੋ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਫੜ੍ਹਾਂ ਮਾਰਦੀ ਸੀ,///ਸਾਰੀਆਂ ਸੀਟਾਂ 'ਤੇ ਹਾਰ ਗਈ।///
3. ///ਗੀਤਾ/ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਾਣੋਂ//ਡਰਦੀ ਸੀ।///
4. ///ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀ/ਜੋ ਚੋਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ,///ਕਦੇ ਸੰਗਤ ਨਾ ਕਰੋ।///

ਪੈਟਰਨ-6. ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ+/ਯੋਜਕ/ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ+/ਯੋਜਕ/ਜਾਂ/,/ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ

ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਤੇ ਦੋ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਵਾਕ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿੱਚ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਦ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਨੂੰ ਅਧੀਨ ਯੋਜਕ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਨੂੰ ਯੋਜਕ ਜਾਂ ਕਾਮੇ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

1. ///ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ//ਕਿ ਉਥੇ ਏਹੋ ਜਿਹੀ ਸਰਕਾਰ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ//ਜਿਹੜੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖ ਸਕੇ।///
2. ///ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ//ਕਿ ਮੂਰਖ ਉਸ ਥਾਂ ਫੌਰਨ ਪਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ,///ਜਿਥੇ ਫਰਿਸ਼ਤੇ ਵੀ ਵੜਦਿਆਂ ਤੁਝਕਦੇ ਹਨ।///
3. ///ਯਾਦ ਰੱਖੋ//ਕਿ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ,///

/ਉਸ ਵਿੱਚ ਉਤਨੇ ਹੀ ਉਪਵਾਕ ਹੋਣਗੇ।///

4. ///ਹੁਣ ਸਾਡੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਦਰਿਆ ਲੋਪ ਹੋ ਗਏ ਹਨ// ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਪਾਣੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ//ਤਾਂ ਘਾਟ ਜਾਂ ਬੁਝ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ//

ਪੈਟਰਨ-7. /ਯੋਜਕ/ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ+/ਯੋਜਕ/ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ+/ਯੋਜਕ/ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ

ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਤੇ ਦੋ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਦਾ ਸਥਾਨ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਿੰਨੇ ਹੀ ਉਪਵਾਕ ਯੋਜਕਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ :

1. ///ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਵਾਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ//ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ//ਕਿ ਵਾਰਤਕ ਵਿੱਚ ਉਹ ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬੜੀ ਢੁਕਵੀਂ ਤੇ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਹੀ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।///
2. ///ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਮੀਂਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ//ਤਾਂ ਮੀਂਹ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਸਮੇਂ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਜੰਗਲ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਘੰਟਿਆਂ ਤੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੀਂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ//ਅਤੇ ਕੁਝ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਪਹਾੜ ਅਤੇ ਮੈਦਾਨ ਦੋਵੇਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਹੰਢਾਉਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।///
3. ///ਜੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਪੁੱਤਰ ਜੰਮਿਆ//ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਸੇ ਗੁਰੂ, ਪੀਰ, ਅਵਤਾਰ, ਸੰਤ, ਮਹੰਤ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ//ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਮੜ੍ਹੀ, ਮਸਾਣੀ, ਕਬਰ, ਮੱਠ ਜਾਂ ਮੂਰਤੀ ਦਾ ਫਲ ਹੈ।///

ਪੈਟਰਨ-8. ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ+/ਯੋਜਕ/ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ+/ਯੋਜਕ/ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ

ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਿੰਨੇ ਉਪਵਾਕ ਯੋਜਕ ਨਾਲ ਜੋੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਸਮਾਨਯੋਜਕ ਨਾਲ ਅਤੇ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਧੀਨ ਯੋਜਕ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

(1) ///ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਰੱਬ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ// ਅਤੇ ਰੱਬ ਤੋਂ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮੰਗਦੇ ਹਨ//ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਨੇੜਲੇ ਡਿਪੂ ਤੋਂ ਵੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।///

(1) /// ਇੱਕ ਦਿਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ// ਜਦੋਂ ਸੂਰਜ ਦੇ ਢਲਣ ਨਾਲ ਲੰਮੀ ਨੌਕਰੀ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ// ਅਤੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ///

3.5.4 ਕਾਰਜੀ ਵਰਗ

ਕਾਰਜ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

1. ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚੀ
2. ਆਗਿਆਵਾਚੀ
3. ਬਿਆਨੀਆ

1. ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚੀ ਵਾਕ

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚੀ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਸੂਚਕ ਚਿੰਨ੍ਹ (?) ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਨੋਰਥ ਪ੍ਰਸ਼ਨਸੂਚਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਰਾਹੀਂ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚਕ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਚਾਰ ਉਪਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

(ੳ) ਪੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ 'ਹਾਂ' ਜਾਂ 'ਨਾਂਹ' ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਸ ਉਪਵਰਗ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਉੱਤਰ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ:

1. ਇਥੇ	ਤਾਂ	ਕੁਝ	ਵਾਪਰਿਆ ਲਗਦੈ?
ਕਿ.ਵਿ.	ਨਿ.	ਪ.	ਕਿ.ਵ.
2. ਹੁਣ ਤਾਂ	ਮੈਂ	ਜਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?	
ਕਿ.ਵ.	ਪ.	ਕਿ.ਵ.	
3. ਜਸਬੀਰ	ਨੀ	ਆਇਆ?	
ਨਾਂਵ	ਦ.	ਕਿ.	
4. ਤਸੀਂ	ਦਿੱਲੀ	ਜਾ ਆਏ?	
ਪ.	ਨਾਂਵ	ਕਿ.ਵ.	

(ਅ) ਸੂਚਨਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੀ ਆਸ ਤੇ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚੀ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ /ਕ/ ਲਿਪਾਂਕ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ- ਕੌਣ, ਕਿੱਧਰ, ਕਿਥੋਂ, ਕਿਉਂ, ਕਦ, ਕਦੋਂ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਕਿੰਜ, ਕਿਨ੍ਹਾਂ, ਕਿਸਨੇ, ਕਿਹੜਾ, ਕਿਸਦਾ ਅਤੇ ਕੀ ਆਦਿ- ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰ ਖੰਡ ਦੀ ਤਾਨ ਨੀਵੀਂ ਲਹਿੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨ ਸੂਚਕ, ਕਾਰਨ ਸੂਚਕ, ਕਾਲ ਸੂਚਕ ਤੇ ਵਿਧੀ ਵਾਚਕ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚੀ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਚਾਰ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ:

1. ਸਥਾਨ ਸੂਚਕ

ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕਿਥੋਂ, ਕਿਥੇ, ਕਿਧਰ ਅਤੇ ਕਿਧਰੋਂ ਆਦਿ ਸਥਾਨ ਸੂਚਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚਕ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

1. ਰਾਣੀ	ਕਿਥੋਂ	ਆ ਰਹੀ ਹੈ?
ਨਾਂਵ	ਪ.ਕਿ.ਵਿ.	ਕਿ.ਵ.
2. ਮਹਿੰਦਰ	ਕਿਥੇ	ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ?
ਨਾਂਵ	ਪ.ਕਿ.ਵ.	ਕਿ.ਵ.
3. ਇਹ ਬੱਚੇ	ਕਿਧਰ	ਭੱਜੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ?
ਨ.ਵ.	ਪ.ਕਿ.ਵਿ.	ਕਿ.ਵ.
4. ਤੁਛਾਨ	ਕਿਧਰੋਂ	ਆਇਆ?
ਨਾਂਵ	ਪ.ਕਿ.ਵਿ.	ਕਿ.

2. ਕਾਰਨ ਸੂਚਕ

ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ 'ਕਿਉਂ' ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ :

1. ਤਸੀਂ	ਕਿਉਂ	ਕੜੀ ਦੇ ਘਰ	ਗਏ?
ਪ.	ਪ.ਕਿ.ਵਿ.	ਨ.ਵ.	ਕਿ.
2. ਆਪ ਨੇ	ਮੈਨੂੰ	ਨੱਚਦਿਆਂ	ਕਿਉਂ ਵੇਖਿਆ?
ਨ.ਵ.	ਪ.	ਕਿ.	ਪ.ਕਿ.ਵਿ. ਕਿ.

3. ਕਾਲ ਸੂਚਕ

ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕਦ, ਕਦੋਂ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

1. ਦੁਨੀਆਂ	ਕਦੋਂ	ਬਣੀ ਹੈ?
ਨਾਂਵ	ਪ.ਕਿ.ਵਿ.	ਕਿ.ਵ.
2. ਤਸੀਂ	ਕਦ	ਆਵੋਗੇ?
ਪ.	ਪ.ਕਿ.ਵਿ.	ਕਿ.

4. ਵਿਧੀ ਵਾਚਕ

ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਕਿੰਜ, ਕਿਵੇਂ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

1. ਅਸੀਂ	ਗੁਜ਼ਾਰਾ	ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ	ਕਰਾਂਗੇ?
ਪ.	ਨ.	ਪ.ਕਿ.ਵਿ.	ਕਿ.
2. ਸਰਜੀਤ ਨੇ	ਇਹ ਸਮਾਲ	ਕਿਵੇਂ	ਕੱਢਿਆ?
ਨ.ਵ.	ਨ.ਵ.	ਪ.ਕਿ.ਵਿ.	ਕਿ.
3. ਤਸੀਂ	ਇਹ ਮਕਾਨ	ਕਿੰਝ	ਬਣਾਇਆ?
ਪ.	ਨ.ਵ.	ਪ.ਕਿ.ਵਿ.	ਕਿ.

(ੲ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਉਤਰਦਾਇਕ

ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚੀ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

1. ਉਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਗੁਣਾਤਮਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ 'ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ' ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸੂਚਕ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

1. ਰੋਗੀ ਦੀ ਹਾਲਤ	ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ	ਦੀ	ਹੈ?
ਨ.ਵ.	ਪ.ਕਿ.ਵਿ.	ਸ.	ਕਿ.
2. ਢੋਡੇ ਦਾ ਸਮਾਦ	ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ	ਦਾ	ਹੈ?
ਨ.ਵ.	ਪ.ਕਿ.ਵਿ.	ਸ.	ਕਿ.

2. ਉਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਤਰ ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ :

ਅਜਿਹੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ, ਕਿੰਨੇ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸ਼ਨਸੂਚਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

1. ਇਸ ਮਕੱਦਮੇ ਦੀ ਫੀਸ	ਕਿੰਨੀ	ਹੋਵੇਗੀ?	
ਨ.ਵ.	ਪ.ਕਿ.ਵਿ.	ਕਿ.	
2. ਤੂੰ	ਛੱਤ ਬੀੜ	ਕਿੰਨੇ ਵਾਰ	ਵੇਖਿਆ ਹੈ?

ਪ. ਨ.ਵ. ਪ.ਕਿ.ਵਿ. ਕਿ.ਵ.
 (ਸ) ਨਾਵੀਂ ਜਾਂ ਪੜਨਾਂਵੀ ਉਤਰਦਾਇਕ : ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਉਤਰ ਕਿਸੇ ਨਾਂਵ ਜਾਂ ਪੜਨਾਂਵ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਉਪਵਰਗ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚੀ ਸ਼ਬਦ-ਤੱਤ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਚਾਰ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

1. ਕੌਣ, ਕਿਸਨੇ, ਕਿਸਨੂੰ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸ਼ਨਸੂਚਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੇ ਵਾਕ

1. ਕੌਣ ਬੋਲਦਾ ਹੈ?
ਪ.ਸ. ਕਿ.ਵ.
2. ਤੂੰ ਕਿਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਸੀ?
ਪ. ਪ.ਸ. ਕਿ.ਵ.
3. ਚਾਹ ਕਿਸ ਨੇ ਡੋਲੀ ਹੈ?
ਨਾਂਵ ਪ.ਸ. ਕਿ.ਵ.

2. ਕਿਹੜਾ, ਕਿਹੜੇ, ਕਿਹੜੀ, ਕਿਹੜੀਆਂ, ਕਿਹੜਿਆਂ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੇ ਵਾਕ

1. ਤੂੰ ਕਿਹੜੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਏਂ?
ਪ. ਨ.ਵ. ਸ. ਨਾਂਵ ਕਿ.
2. ਤੂੰ ਕਿਹੜਾ ਏਂ?
ਪ. ਪ.ਸ. ਕਿ.
3. ਕਿਹੜੀ ਕੜੀ ਬਿਮਾਰ ਹੈ?
ਨ.ਵ. ਪੂ. ਕਿ.
4. ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੌਲੂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰ ਸਨ?
ਪ. ਸ. ਕਿ.ਵਿ. ਪ.ਸ. ਪੂ. ਕਿ.

5. ਕਿਹੜਿਆਂ ਮੰਡਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ?
ਨ.ਵ. ਕਿ.ਵ.

3. ਕਿਸਦਾ, ਕਿਸਦੇ, ਕਿਸਦੀਆਂ, ਕਿਸਦਿਆਂ, ਕਿਸ ਲਈ, ਕਿਸਤੋਂ ਆਦਿ ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੇ ਵਾਕ

1. ਕਿਸਦਾ ਲੜਕਾ ਚੁਕਿਆ ਗਿਆ?
ਪ.ਸ. ਨ.ਵ. ਕਿ.ਵ.
2. ਕਿਸ ਦੇ ਘਰ ਚੋਰੀ ਹੋਈ ਹੈ?

3. ਕਿਸ ਦੀ ਮੱਝ ਮਰ ਗਈ ਹੈ?
ਪ.ਸ. ਨ.ਵ. ਕਿ.ਵ.
4. ਕਿਸ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਗੁਆਚ ਗਈਆਂ?
ਪ.ਸ. ਨ.ਵ. ਕਿ.ਵ.
5. ਤੂੰ ਇਥੇ ਕਿਸ ਲਈ ਆਇਆ ਏਂ?
ਪ. ਕਿ.ਵ. ਪ.ਸ. ਕਿ.ਵ.
6. ਤੂੰ ਕਿਸ ਤੋਂ ਘਰ ਪੁੱਛਿਆ?
ਪ. ਪ.ਸ. ਨ.ਵ. ਕਿ.ਵ.

4. ਉਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚੀ ਵਾਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨਿੱਜਵਾਚੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨਸੂਚਕ ਪੜਨਾਂਵ 'ਕੀ' ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

1. ਤੇਰਾ ਨਾਂ ਕੀ ਹੈ?
ਨ.ਵ. ਪ.ਸ. ਕਿ.
2. ਤੂੰ ਮੈਥੋਂ ਕੀ ਲੈਣਾ ਏਂ?
ਪ. ਪ. ਪ.ਸ. ਕਿ.ਵ.

(ੲ) ਵਿਕਲਪੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚੀ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਕਤਾ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਕਲਪ ਸ੍ਰੋਤੇ ਸਨਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ, ਉਤਰ ਦੀ ਸੀਮਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਉਤਰ ਵੀ ਵਕਤਾ ਵੱਲੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

- (1) ਬਈ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੱਚ ਹੈ ਜਾਂ ਝੂਠ?
ਨਿ. ਉਦੇਸ਼ ਨ. ਕਿ. ਯ. ਨ.
- (2) ਪਾਰਟੀ ਵਿਚ ਤੂੰ ਜਾਏਂਗੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਮੈਂ ਜਾਵਾਂ?
ਨ. ਸ. ਪ. ਕਿ. ਯ. ਪ. ਕਿ.

(ਸ) ਪ੍ਰਤੀਯੁਨੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ

ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੁਹਰਾਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਕਤਾ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੁਰ-ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੁਹਰਾਉਂਦਾ ਹ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

- (1) ਕੌਲੂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਮਿਲਾਂਗੇ, ਮਿਲਾਂਗੇ ਨਾ?
ਕਿ.ਵਿ. ਸ. ਨਿ. ਕਿ.ਵ. ਕਿ.ਵ. ਨਿ.

(2) ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਚੱਲ, ਚੱਲੋਂਗਾ ਨਾ?
ਪ. ਪ. ਸ. ਕਿ. ਕਿ.ਵ. ਨਿ.

2. ਆਗਿਆਵਾਚਕ ਵਾਕ

ਆਗਿਆਵਾਚੀ ਵਾਕ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਕਿਸੇ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾ ਦੀ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਅਣਹੋਂਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਆਗਿਆ ਬੋਧਕ ਤੇ ਇੱਛਾਬੋਧਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਾਰਜੀ ਪੱਖੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਸੁਰ ਹੁਕਮੀਆਂ ਜਾਂ ਬੇਨਤੀ ਵਾਚਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ਚਾਹ ਲਿਆਓ।
2. ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰੋ।
3. ਤੂੰ ਹੁਣ ਚਲਾ ਜਾ।
4. ਆਓ ਰੋਟੀ ਖਾਈਏ।

ਇਹ ਵਾਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੁਕਮ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਵੀ। ਇਸ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਸਧਾਰਨ ਆਗਿਆਵਾਚੀ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਅੱਗੇ /ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ/ ਜਾਂ /ਜੀ/ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੇਨਤੀਵਾਚਕ ਸਰੂਪ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

1. ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਦੁੱਧ ਲਿਆਓ।
2. ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰੋ।
3. ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਚਲੇ ਜਾਓ।
4. ਆਓ ਜੀ, ਰੋਟੀ ਖਾ ਲਓ।
5. ਆਓ ਸੈਰ ਨੂੰ ਚੱਲੀਏ।

ਸਿਖਿਆਦਾਇਕ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਸਧਾਰਨ ਆਗਿਆਵਾਚੀ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਣਤਰੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਧਾਤੂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਂ /ਓ/, /ਵੇ/, /ਏ/, /ਦਾ/, /ਣਾ/, ਅਤੇ /ਈ/ ਆਦਿ ਅੰਤਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਧਾਰਨ ਆਗਿਆਵਾਚੀ

/ਓ/ ਅੰਤਕ ਵਾਲੇ :

1. ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਸੌਂ ਜਾਓ।
2. ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਾ ਜਾਓ।

/ਵੇ/ ਅੰਤਕ ਵਾਲੇ :

/ਵੇ/ ਵੀ ਆਗਿਆਵਾਚੀ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਲਗਣ ਵਾਲਾ ਪਿਛੇਤਰ ਹੈ ਜੋ ਕਿ /ਓ/ ਪਿਛੇਤਰ ਦਾ ਹੀ ਇੱਕ ਰੂਪ ਹੈ।

1. ਆਪ ਹੱਥ ਪੈਰ ਧੋ ਲਵੋ।
2. ਇਸ ਨੂੰ ਛਾਵੇਂ ਸੁਕਾਵੋ।

/ਆ/ ਅੰਤਕ ਵਾਲੇ :

1. ਤੂੰ ਵੀ ਘਰ ਜਾ ਆ।
2. ਕੁੜੀਏ, ਚਾਹ ਲੈ ਆ।

/ਐ/ ਅੰਤਕ ਵਾਲੇ :

1. ਕਾਕਾ, ਵੱਡਿਆਂ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕੀਦੈ।
2. ਕੁੜੀਏ, ਸਵੇਰੇ ਜਲਦੀ ਉਠੀਦੈ।

ਬੇਨਤੀਵਾਚਕ ਆਗਿਆਵਾਚੀ

/ਓ/ ਅੰਤਕ ਵਾਲੇ :

1. ਮੇਰੇ ਤੇ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰੋ।
2. ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦਿਓ।

/ਵੇ/ ਅੰਤਕ ਵਾਲੇ :

1. ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਵੋ।
2. ਤੁਸੀਂ ਇਥੇ ਆ ਜਾਵੋ।

/ਏ/ ਅੰਤਕ ਵਾਲੇ :

1. ਆਓ ਜੀ ਬਾਹਰ ਚੱਲੀਏ।
2. ਚਲੋ ਜੀ ਖਾਣਾ ਖਾ ਲਈਏ।

/ਣਾ/ ਅੰਤਕ ਵਾਲੇ :

1. ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਹ ਅਰਜ਼ੀ ਦੇ ਦੇਣਾ।
2. ਤੁਸੀਂ ਅੱਜ ਰਾਤ ਨਾ ਸੌਣਾ।

/ਈ/ ਅੰਤਕ ਵਾਲੇ :

1. ਤੂੰ ਉਥੇ ਨਾ ਜਾਈਂ।
2. ਪੁੱਤ, ਘਰ ਜ਼ਰੂਰ ਚਲਾ ਜਾਈਂ।

ਧਾਤੂ ਰੂਪੀ ਕਿਰਿਆ ਵਾਲੇ ਆਗਿਆਵਾਚੀ

1. ਪੁੱਤ ਐਦਾਂ ਨਾ ਕਰ।
2. ਕਾਕਾ, ਰੋਟੀ ਖਾ ਜਾ।

3. ਬਿਆਨੀਆ ਵਾਕ

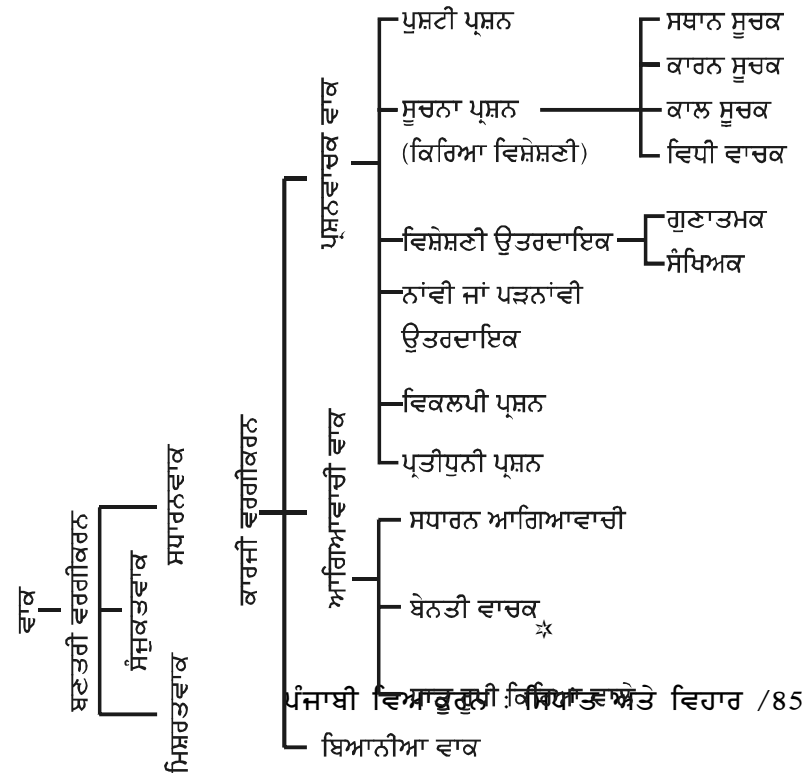
ਬਿਆਨੀਆ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹਾਂ ਵਾਚਕ ਜਾਂ ਨਾਂਹ ਵਾਚਕ ਸੂਚਨਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਕ ਵਰਨਣਮੁੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਤੱਥ ਜਾਂ ਸੱਚਾਈ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਘਟਨਾ, ਵਸਤ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਕ ਤਿੰਨੇ ਹੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪੁਰਖਾਂ ਪਹਿਲੇ, ਦੂਜੇ ਤੇ ਤੀਜੇ ਬਾਰੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਆਮ ਕਰਕੇ ਵਾਕ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਾਹਿਤਕ/ਸ਼ੈਲੀਗਤ ਨਮੂਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਾਕ-ਕ੍ਰਮ ਪਰਾਹਿਤ ਵੀ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਆ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਹੇਠਾਂ ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ :

1. ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਮੋਏ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਮਿਠੇ ਬਚਨ	ਕਵਿਤਾ ਹਨ।
ਨ.ਵ.	ਨਾਂਵ ਕਿ.
2. ਨਾ ਸੌਖਾ ਪਿਆਰ	ਪੈਂਦਾ ਹੈ।
ਨ. ਵਿ. ਨਾਂਵ	ਕਿ.ਵ.
3. ਕਵੀ ਚਿਤ ਇਕ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਅਨੋਖਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ	ਹੈ।
ਨ.ਵ. ਨ.ਵ.	ਕਿ.
4. ਸੰਗਤਾਂ ਭੁਖੀਆਂ ਸਨ।	
ਨਾਂਵ ਵਿ. ਕਿ.	
5. ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਵੀ ਇੱਕ ਬੈਰਾਗ ਦੀ ਛੁਕਦੀ ਨੈਂ ਹੈ।	
ਨ.ਵ. ਦ. ਵਿ.ਵ. ਕਿ.	
6. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀ ਉਮਰ	
ਨ.ਵ. ਕਿ.ਵਿ.ਵਿ. ਕਿ.ਵ.ਵ.	
ਫਿਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਗਏ	
ਕਿ.ਵ. ਯ. ਸ.ਵ. ਕਿ.ਵ.	
ਬੜੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਮਸੀਤਾਂ ਫਿਰੇ ਪਰ ਸਭ ਪਾਸੇ	
ਸ.ਵ. ਕਿ. ਯ. ਕਿ.ਵਿ.	
ਜਹਾਲਤ ਦੀ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਤੱਕੀ।	

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ : ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ /84

ਨ.ਵ. ਕਿ.

ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਇਸ ਸਮੁੱਚੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਆਰੇਖ ਰਾਹੀਂ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ : ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ /85

ਮਸ਼ੀਬਤ ਵੇਲੇ ਪਰਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।/// (ਸੰਜੁਗਤ ਵਾਕ)

ਸ.ਉ.

5. ///ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਜੋ ਸਹਿਜ-ਸਭਾਵਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ//, ਉਹ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ।///(ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕ)

ਪ.ਉ.

ਸ.ਉ.

ਜੁੱਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਉਪਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਕਾਮੇ (,) ਜਾਂ ਯੋਜਕਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਪਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਵਾਲੇ ਯੋਜਕ ਬਣਤਰ ਤੇ ਕਾਰਜ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸਮਾਨ ਤੇ ਅਧੀਨ ਆਦਿ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਮਾਨ ਯੋਜਕ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਧੀਨ ਯੋਜਕ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਨਾਲ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਰੂਪ, ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਵਾਕ ਜੁਗਤ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨ ਸਥਾਨ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸਵਾਧੀਨ ਤੇ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

4.2 ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ

ਕੁੱਕ (1969 : 67) ਅਨੁਸਾਰ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਉਸ ਉਪਵਾਕ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਧਾਰਨ ਜਾਂ ਸੁਤੰਤਰ ਵਾਕ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚਰ ਸਕਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦਾ ਹੋਵੇ, ਭਾਵ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਦੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਬਣਤਰ ਸਧਾਰਨ ਵਾਕ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਧਾਰਨ ਵਾਕ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਾਰਜੀ ਸਥਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਰਤਾ, ਕਰਮ, ਕਿਰਿਆ, ਪੂਰਕ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਆਦਿ ਕਾਰਜੀ ਤੱਤ ਪੂਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਤੱਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੇ ਕੁਝ ਤੱਤ ਇਖਤਿਆਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਤ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਆਮ ਕਰਕੇ ਉਪਵਾਕ ਦੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਖਾਰਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਪਵਾਕ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪੱਖੋਂ ਅਪੂਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ ਜਾਂ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਤ ਹੈ, (ਪੁਆਰ, 1990 : 43)। ਇਖਤਿਆਰੀ ਤੱਤ ਉਹ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਪਵਾਕ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਪੂਰਨ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ

ਹੁਣ ਤਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਛੱਪੜ ਵੀ ਸ਼ੱਕਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ
ਕਿ.ਵਿ.ਵ. ਦ. ਕ.ਨ.ਵ. ਦ ਕਿ.ਵ

ਇਸ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ/ਸ਼ੱਕਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ/ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਤ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਨੂੰ ਉਪਵਾਕ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਖਾਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੰਰਚਨਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ ਵਿਆਕਰਨ ਪੱਖੋਂ ਅਪੂਰਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ /ਹੁਣ/,/ਤਾਂ/ਅਤੇ/ਵੀ/ ਆਦਿ ਇਖਤਿਆਰੀ ਤੱਤ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਕਤ ਉਪਵਾਕ

ਵਿੱਚੋਂ ਖਾਰਜ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪਿੰਡੇ ਹੇਠ ਲਿਖਿਆ ਉਪਵਾਕ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗਾ।

ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਛੱਪੜ ਸ਼ੱਕਣ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ।

ਇਹ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪੂਰਨ ਹੈ। ਸੋ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ ਇਸ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਤ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਸਧਾਰਨ ਵਾਕ ਦਾ ਹਾਣੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਰਜ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਉਹੀ ਕਾਰਜ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਾਰਜ ਕੋਈ ਸਧਾਰਨ ਵਾਕ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਬਿਆਨੀਆ, ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚਕ ਜਾਂ ਆਗਿਆਵਾਚਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਨੁਕਤਾ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਜੁਗਤ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਦੂਜੇ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ, ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ, ਸੰਬੰਧਕੀ ਵਾਕੰਸ ਆਦਿ ਵਿਚਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ ਇੱਕ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ ਕਾਲਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਾਚ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਕਰਤਰੀ ਜਾਂ ਕਰਮਣੀ ਬਣਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਹਰੇਕ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਬਣਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਾਜ਼ਮੀ ਅੰਗ ਵਜੋਂ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਸਾਵੀਆਂ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਬਣਤਰਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਮੁੱਖ ਅੰਗ ਵਜੋਂ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਸੰਜੁਗਤ ਜਾਂ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਨੂੰ/ਤੇ, ਅਤੇ, ਪਰ, ਜਾਂ, ਚਾਹੇ, ਸੋ, ਸਗੋਂ, ਫਿਰ ਆਦਿ/ ਸਮਾਨ ਯੋਜਕਾਂ ਨਾਲ ਜਾਂ ਕਾਮੇ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਥਾਨ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਜਾਂ ਸੰਜੁਗਤ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਆਦਿ, ਮੱਧ, ਅੰਤ ਜਾਂ ਪਹਿਲੇ, ਦੂਜੇ, ਤੀਜੇ ਜਾਂ ਚੌਥੇ ਆਦਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਵਿਚਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸੰਜੁਗਤ ਤੇ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੀ ਵਿਚਰਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ :

1. ///ਆਂਢੀ ਗਆਂਢੀ ਹੈਰਾਨ ਸਨ//ਉਸ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਪਿਉ
ਸ.ਉ. ਸ.ਉ.
ਤੁਰ ਗਿਆ ਸੀ//ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਕਦੀ ਇੱਕ ਵਾਰ
ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ।/// (ਸੰਜੁਗਤ ਵਾਕ)
ਸ.ਉ.
2. ///ਜਿਸ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਖਲੋਂਦੀ//ਜਿਸ ਆਂਗਣ ਵਿੱਚ ਬੈਠਦੀ//
ਪ.ਉ. ਪ.ਉ.

ਖਸ਼ੀਆਂ ਖਲੋਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ।/// (ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕ)

ਸ.ਉ.

3. ///ਲੋਕ ਜਾਣਦੇ ਹਨ//ਕਿ ਮੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲੈਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ
ਸ.ਉ. ਪ.ਉ. (ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕ)

4. ///ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਇਹ ਕੱਦ ਵੇਖਿਆ ਹੈ?//ਜੇ ਇਤਨਾ ਕੱਦ ਕਿਸੇ ਕੜੀ
ਸ.ਉ. ਸ.ਉ.
ਦਾ ਹੋਵੇ।/// (ਸੰਜੁਗਤ ਵਾਕ)

4.3 ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ

ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਸਮੂਹ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਇਕਾਈ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ। ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪੱਖੋਂ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਕ ਵਜੋਂ ਵਿਚਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ (ਕੁੱਕ 1969 : 73) ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਹੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਵਾਂਗ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੁਝ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਾਰਜੀ ਸਥਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਰਤਾ, ਕਰਮ, ਕਿਰਿਆ, ਪੂਰਕ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਆਦਿ ਕਾਰਜੀ ਤੱਤ ਪੂਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਤੱਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਦਾ ਅਹਿਮ ਤੱਤ ਅਵੱਸ਼ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕਾਲਕੀ ਜਾਂ ਅਕਾਲਕੀ ਦੋਵੇਂ ਪਰਕਾਰ ਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੱਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਝ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਕਿਰਿਆ ਰਹਿਤ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, (ਕਵਾਕ ਤੇ ਗਰੀਨਬਾਮ, 1981: 310)। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ///ਮੇਰੇ ਦਾਦੀ ਜੀ ਬਹੁਤ ਬੁੱਢੇ ਹਨ//ਬਹੁਤ ਬੁੱਢੇ//ਤਿੰਨ ਉੱਤੇ
ਸ.ਉ. ਪ.ਉ. ਪ.ਉ.
ਤਰਾਨਵੇਂ ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ।///
2. ///ਭਾਵੇਂ ਠੀਕ ਭਾਵੇਂ ਗਲਤ//ਉਹ ਆਦਮੀ ਇਮਾਨਦਾਰ ਹੈ।///
ਪ.ਉ. ਸ.ਉ.
3. ///ਚੀਨੀ ਅਖਾਣ ਹੈ//ਜਿੰਨਾ ਵੱਧ ਕੰਮ, ਉਤਨਾ ਵੱਧ ਗਿਆਨ///
ਸ.ਉ. ਪ.ਉ. ਪ.ਉ.
4. ///ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਰੋਗੀ ਹਾਂ//ਕੋਈ ਘੱਟ ਕੋਈ ਵੱਧ///
ਸ.ਉ. ਪ.ਉ.

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ ਵਾਲੇ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ/ਕਿ, ਜੇ,ਪਰ, ਜੋ, ਜਿਵੇਂ, ਜਿਹੜਾ,

ਜਦੋਂ, ਕਿਉਂਕਿ, ਭਾਵੇਂ/ ਆਦਿ ਅਧੀਨ ਯੋਜਕਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨ ਸਥਾਨ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕ ਜੁਗਤ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਆਮ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ /ਕਿ/ ਯੋਜਕ ਵਾਲੇ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। (ਪੁਆਰ, 1980 : 44)।

ਕਾਰਜੀ ਪੱਖੋਂ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੇ ਨਾਂਵ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਜਾਂ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਰਜ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਨਾਂਵ ਉਪਵਾਕ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਉਪਵਾਕ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਉਪਵਾਕ ਆਦਿ ਤਿੰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

4.3.1 ਨਾਂਵ ਉਪਵਾਕ (■)

ਨਾਂਵ ਉਪਵਾਕ ਉਸ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਉਪਵਾਕ ਵਿੱਚ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜ ਕਰੇ। ਉਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਾਂਵ ਉਪਵਾਕ, ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਕਰਮ ਜਾਂ ਕਿਰਿਆ ਪੂਰਕ ਵਜੋਂ ਵੀ ਵਿਚਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, (ਦੁਨੀ ਚੰਦਰ, 1964 : 239)। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਾਕ ਜੁਗਤ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲੇ ਨਾਂਵ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ /ਕਿ, ਬਈ/ ਆਦਿ ਅਧੀਨ ਯੋਜਕ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ ਉਪਵਾਕ ਦਾ ਸਥਾਨ ਕਦੇ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੂਜਾ, ਤੀਜਾ ਜਾਂ ਅੰਤਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਹੇਠਾਂ ਨਾਂਵ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੀ ਵਿਚਰਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ :

1. ///ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲੋਕ ਜਾਣਦੇ ਸਨ//ਕਿ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਵਿਗਿਆਨੀ ਵੀ ਸੀ।///
2. ///ਲੋਕ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ//ਕਿ ਲੋਕ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿਆਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।///
3. ///ਕੇਵਲ ਬੀਮਾਰ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ//ਕਿ ਰਾਤ ਕਿਤਨੀ ਲੰਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।///
4. ///ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ//ਲੋਕ ਰਾਏ ਅੱਗੇ ਸਾਰੇ ਨੇਤਾ ਨਿਗੂਣੇ ਹਨ।///
5. ///ਸੱਚ ਹੈ//ਬਈ ਗੁਰੂ ਬਿਨਾ ਗਤੀ ਨਹੀਂ।///

4.3.2 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਉਪਵਾਕ (Adjective Clause)

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਉਪਵਾਕ ਉਸ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਉਪਵਾਕ ਦੇ ਨਾਂਵ ਜਾਂ ਪੜਨਾਂਵ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜ ਕਰੇ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਉਪਵਾਕ ਤੋਂ ਆਮ ਕਰਕੇ ਮੁੱਖ ਉਪਵਾਕ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਜਾਂ

ਵਿਧੇ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ /ਜੋ, ਜਿਹੜਾ, ਜਿਸ/ ਆਦਿ ਅਧੀਨ ਯੋਜਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਾਕ ਜੁਗਤ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਉਪਵਾਕ ਆਦਿ, ਮੱਧ ਤੇ ਅੰਤ ਤਿੰਨਾਂ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਹੀ ਵਿਚਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ///ਇਹ ਉਹ ਬੀਜ ਹਨ//ਜੋ ਅਸਾਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਹਨ।///
2. ///ਇਹ ਉਹ ਗਜ਼ ਹੈ//ਜਿਸ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਬੁਲੰਦੀ ਦਾ ਤਖਮੀਨਾ ਲਗ ਸਕਦਾ ਹੈ।///
3. ///ਹੁਣ ਉਹ ਬੰਦੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇ//ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਚਸ਼ਮਿਆਂ ਵਰਗੇ ਸਨ// ਜਿਹੜੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਾਂਗ ਮਿਲਦੇ ਸਨ//ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਝੀਵਾਂ ਵਾਂਗ ਡੂੰਘੇ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਸਨ।///
4. ///ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕਿਤਾਬ//ਜੋ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਗਈ//ਮਹਾਂਭਾਰਤ ਹੈ।///
5. ///ਜਿਹੜੇ ਵਹਿਮ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹਨ//ਉਹ ਢੇਰ ਪੁਰਾਣੇ ਹਨ।///

□ **ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਉਪਵਾਕ (Adverbial Clause)**

ਜਿਹੜੇ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਉਪਵਾਕ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੱਸਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਉਪਵਾਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੁੱਖ ਉਪਵਾਕ ਦੇ ਵਿਧੇ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਸਥਾਨ, ਕਾਰਨ, ਸ਼ਰਤ, ਫਲ, ਵਿਧੀ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਾਕ ਜੁਗਤ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਉਪਵਾਕ /ਜਿਵੇਂ, ਜਦ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜਿਸ ਸਮੇਂ, ਕਿਉਂਕਿ/ ਆਦਿ ਅਧੀਨ ਯੋਜਕਾਂ ਨਾਲ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ///ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਫਸਲਾਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਗਣਗੀਆਂ//ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸੋਕੜਾ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।///
2. ///ਜਦੋਂ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਮੁੰਡੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲੰਘਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ//ਬਹੁ ਦਾ ਚੇਹਰਾ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।///
3. ///ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ//ਤਾਂ ਬਹੁ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਨੁਰਾਨੀ ਆ ਜਾਂਦੀ।///
4. ///ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਟਾਂਗੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਣਗੇ//ਕਿਉਂਕਿ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਪੀਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।///
5. ///ਮਨੁੱਖੀ ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋਇਆ ਹੈ// ਜਿਥੇ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਪੌਣ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਸੀ।///
6. ///ਮਹਿਬੂਬ ਕੋਲ ਬੈਠਿਆਂ//ਗੱਲਾਂ ਮੁਕਦੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ।///

4.4 ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ

ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪਰਾਧੀਨ (ਅਧੀਨ) ਉਪਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲੇ ਅਹਿਮ ਤੱਤ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ (ਵਿਧੇ) ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਤੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ:

- (ੳ) ਵਿਧੇਯੁਕਤ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ (Predicate Bound Clause)
- (ਅ) ਵਿਧੇਮੁਕਤ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ (Non-Predicate Bound Clause)

(ੳ) **ਵਿਧੇ ਯੁਕਤ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ (Predicate Bound Clause)**

ਜਿਹੜਾ ਉਪਵਾਕ ਆਪਣੇ ਵਿਧੇ (ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼) ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਜਾਂ ਪਿਛਲੇ ਉਪਵਾਕ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਧੇਯੁਕਤ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ (Non-finite) ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ///ਰੱਸੀ ਟੱਪਦਿਆਂ//ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਨੂੰ ਮੋਚ ਆ ਗਈ।///
2. ///ਪੁਲਸ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ//ਚੋਰ ਖਿਸਕ ਗਿਆ।///
3. ///ਖੇਤ ਪਹੁੰਚ ਕੇ//ਜੱਟ ਥਕਿਆਂ ਵਾਂਗ ਖੇਤ ਦੀ ਵੱਟ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ।///
4. ///ਬਿਨਾਂ ਭਕਾਈ ਕੀਤਿਆਂ//ਉਸ ਨੇ ਨਹੀਂ ਜੇ ਮੰਨਣਾ।///

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ/ਟੱਪਦਿਆਂ/, /ਵੇਖਦਿਆਂ/, /ਪਹੁੰਚ ਕੇ/, /ਕੀਤਿਆਂ/ ਆਦਿ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਵਿਧੇ (ਕਿਰਿਆ) ਯੁਕਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਧੇਯੁਕਤ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਧੀਨ ਕਿਰਿਆਵੀ ਅਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਉਪਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲੇ ਵਿਧੇ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਰੂਪ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਗੋਂ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ : ਕਿਰਦੰਤਮਈ, ਅਮਿਤ ਕਿਰਿਆਵੀ ਤੇ ਸੰਯੋਗੀ।

1. **ਕਿਰਦੰਤਮਈ (Participial)**

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੇ ਵਿਧੇ ਦੀ ਅਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ ਆਪਣੇ ਕਿਰਦੰਤੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਰਦੰਤਮਈ ਵਿਧੇਯੁਕਤ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ

ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

1. ///ਦਿੱਲੀ ਜਾਂਦਿਆਂ//ਉਹ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਜਾਖਲ ਉਤਰ ਗਿਆ।///
2. ///ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਦੇ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਿਆਂ//ਭਾਂਬੜ ਠੰਡਾ ਹੋ ਗਿਆ।///
3. ///ਸੂਰਜ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆਂ//ਅੱਖਾਂ ਚੁੰਧਿਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।///
4. ///ਘੋੜੀ ਦੇ ਖਲੋਦਿਆਂ ਹੀ//ਉਹ ਉਤਰ ਗਿਆ।///

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਉਪਵਾਕ ਕਿਰਦੰਤਮਈ ਵਿਧੇਯੁਕਤ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਕਿਰਦੰਤੀ ਰੂਪ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਅਕਾਲਕੀ ਵੀ ਹਨ। ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲੀ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਬਣਤਰ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

—ਪੂਰਨ ਕਿਰਦੰਤਮਈ (Perfect participial)

ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਦਾ /ਇਆ/ ਅੰਤਕ ਰੂਪ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

1. ///ਬਿਨਾ ਬੋਲਿਆਂ//ਚੋਰ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮਗਰ ਹੋ ਤੁਰਿਆ।///
2. ///ਬਿਨਾਂ ਖੰਘਿਆਂ//ਬਜ਼ੁਰਗ ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਆਇਆ।///
3. ///ਬਿਨਾਂ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹਿਆਂ//ਉਹ ਦੀਵਾਲੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਬਾਹਰ ਫਿਰਦਾ ਰਿਹਾ।///
4. ///ਕਾਲੀ ਕੀਤਿਆਂ//ਕੰਮ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।///

—ਅਪੂਰਨ ਕਿਰਦੰਤਮਈ (Imperfect participial)

ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ /ਦਿਆ/ ਅਤੇ /ਈ/ ਅੰਤਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਜੋਂ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

1. ///ਪਿੰਡ ਰਹਿੰਦਿਆਂ//ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪੈ ਗਈ ਸੀ।///
2. ///ਸ਼ਹਿਰ ਰਹਿੰਦਿਆਂ//ਮੈਨੂੰ ਅਖਬਾਰ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਪੈ ਗਿਆ।///
3. ///ਗਾਲਾਂ ਕੱਢਦਿਆਂ//ਰਾਖਾ ਘਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਗਿਆ।///
4. ///ਪਿਤਾ ਦੀ ਉਂਗਲ ਫੜੀ//ਬੱਚਾ ਤੁਰੀ ਗਿਆ।///

2. ਅਮਿਤ ਕਿਰਿਆਵੀ (Infinitival)

ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਿਧੇ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਰੂਪ ਅਪੂਰਨ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਮਿਤ ਕਿਰਿਆ, ਕਿਰਿਆ ਮੂਲ (Root) ਨਾਲ /-ਣ/ , /-ਣੋ/ , /-ਨ/ ਅਤੇ /-ਨੋ/ ਆਦਿ ਲਾ ਕੇ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੀ ਅਮਿਤ ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

—ਸਧਾਰਨ ਅਮਿਤ ਕਿਰਿਆ (Simple Infinitive)

ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਇਸ ਰੂਪ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ /ਨੋ/ ਜਾਂ /ਣੋ/ ਰੂਪ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰੂਪ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਨਾਂਹ ਵਾਚਕ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

1. ///ਰਵੀ/ਹੇਰਾ ਫੇਰੀ ਕਰਨੋ//ਡਰਦਾ ਸੀ।///
2. ///ਬੱਚੇ/ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣੋ//ਡਰਦੇ ਸਨ।///
3. ///ਗੀਤਾ/ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਾਣੋ//ਡਰਦੀ ਸੀ।///

— ਅਪੂਰਨ ਅਮਿਤ ਕਿਰਿਆਵੀ (Imperfective Infinitive)

ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ /ਨਹੀਂ/ ਜਾਂ /ਨਾ/ ਤੱਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

1. ///ਦੇਸ਼ ਭਗਤ/ਦੇਸ਼ ਖਾਤਰ ਮਰਨੋ//ਨਹੀਂ ਡਰਦੇ।///
 2. ///ਓਹ/ਰੋਣੋ/ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੀ।///
 3. ///ਜੀਤ/ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣੋ//ਨਹੀਂ ਝਿਜਕਦਾ।///
- ਨੋਟ : ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਇਸ ਰੂਪ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੁਲਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

1. ਇਥੋਂ ਤੁਰ ਪੈਣੇ ਹੋਰ ਕੀ ਚੰਗਾ ਏ।
2. ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣੇ ਕੀ ਬੁਝਿਆ ਏ।

3. ਸੰਜੋਗੀ (Conjunctival)

ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਧਾਤੂ ਰੂਪ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਧਾਤੂ ਰੂਪ ਨਾਲ /ਕੇ/ ਤੱਤ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

1. ///ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ//ਬੱਚੇ ਖੇਡਣ ਚਲੇ ਗਏ।///
2. ///ਚੰਨ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ//ਚਕੋਰ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।///
3. ///ਰਾਖਾ/ਅੰਜੀ ਡਾਹ ਕੇ//ਬਿਸਤਰਾ ਸਿਰਹਾਣੇ ਰੱਖ ਕੇ//ਲੇਟ ਗਿਆ।///
4. ///ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ//ਉਹ ਕੰਧ ਟੱਪ ਗਿਆ।///

(ਅ) ਵਿਧੇਮੁਕਤ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ (Non-predicate bound clauses)

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਅਧੀਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਤੱਤ ਵਿਧੇ ਨਾ ਹੋਵੇ ਸਗੋਂ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੇ ਤੱਤ ਉਦੇਸ਼ (ਕਰਤਾ), ਪੂਰਕ ਅਤੇ ਸੰਯੋਜਕ (Adjunct) ਆਦਿ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਇੱਕ ਹੋਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਧੇਮੁਕਤ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਧੀਨ ਯੋਜਕੀ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

1. ///ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਲਝਿਆ ਹੋਇਆ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸਾਂ//ਤਦ ਤਾਰਿਆਂ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮਿਲਾਈਆਂ।///
2. ///ਧੁੰਦ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਇੰਜ ਨੱਪੀ ਬੈਠੀ ਸੀ//ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਤਕੜਾ ਭਲਵਾਨ ਮਾੜੇ ਭਲਵਾਨ ਦੀ ਗਿਚੀ ਤੇ ਗੋਡਾ ਰੱਖੀ ਬੈਠਾ ਹੋਵੇ।///
3. ///ਕਈ ਵਿਅਕਤੀ ਇੰਜ ਖਾਂਦੇ ਹਨ//ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਖਰੀ ਭੋਜਨ ਹੋਵੇ।///
4. ///ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਅਰਦਾਸ ਉਪਰੰਤ ਅਰਦਾਸੇ ਗਏ ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਰੁਝ ਜਾਂਦੇ ਹਨ//ਉਹ ਸਦਾ ਸਫਲ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।///
5. ///ਅਰਦਾਸ ਆਮ ਕਰਕੇ ਉਦੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ//ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਵਿੱਚ ਘਿਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ।///

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਵਿਚਲਾ ਵਿਧੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਸੰਯੋਜਕ ਜਦੋਂ, ਜਿਵੇਂ, ਜਿਹੜੇ ਆਦਿ ਦੀ ਹੋਂਦ ਏਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਵਿਧੇਮੁਕਤ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

1. ਲੜੀਬੱਧ (Sequential)

ਲੜੀਬੱਧ ਵਿਧੇਮੁਕਤ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ /ਕਿ/ ਤੱਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸੰਯੋਜਕ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥਕੀ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕੇਵਲ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਮਹੱਤਵ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸੰਯੋਜਕ, ਦਾ ਸਥਾਨ ਕਦੇ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਸ ਲਈ /ਕਿ/ ਸੰਯੋਜਕ ਵਾਲੇ ਅਧੀਨ ਉਪਵਾਕ, ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੂਜੇ ਜਾਂ ਅੰਤਲੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ :

1. ///ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ//ਕਿ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਮੱਛਰ ਬੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।///
2. ///ਉਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ//ਕਿ ਮੁੰਡਾ ਐਥੋਂ ਕੁ ਜਾ ਕੇ ਮੁੜ ਆਵੇਗਾ।///
3. ///ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸਦਾ ਹੈ//ਕਿ ਸਾਡੀ ਸੁਰਤ ਧਿਆਨ ਰਸ ਥੀਂ ਖਾਲੀ ਹੈ।///
4. ///ਉਭਰਦੀਆਂ ਸਿਸਕੀਆਂ ਆਖ ਰਹੀਆਂ ਸਨ//ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਂ, ਬਾਪ, ਭੈਣ, ਭਰਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦੇਖਿਆ।///

2. ਲੜੀ ਰਹਿਤ (Non-Sequential)

ਲੜੀਰਹਿਤ ਵਿਧੇਮੁਕਤ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ /ਕਿ/ ਤੱਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੰਯੋਜਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

1. ///ਜਦੋਂ ਸਵੇਰੇ ਕਲਰਕਾਂ ਦਾ ਟੋਲਾ ਸੈਰ ਕਰਨ ਵੇਰ ਆਇਆ//ਤਾਂ ਬਾਗ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਬੰਦੇ ਸਨ।///
2. ///ਰਾਖਾ ਉਸ ਥਾਂ ਦੇ ਲਾਗੋਂ ਲੰਘਿਆ//ਜਿਥੇ ਸ਼ਹਿਰੀਏ ਕਲਰਕ ਨਹਿਰ ਕੰਢੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਨ।///
3. ///ਜੇਕਰ ਤਾਰੇ ਦਾ ਭਾਰ ਸੂਰਜ ਦੇ ਭਾਰ ਦੇ ਪੰਜ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਵੇ//ਤਾਂ ਗਰੂਤਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਨਿਊਟਰਨ ਹੋਰ ਸੁੰਗੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।///

ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

—ਸੰਬੰਧਮੁਕਤ (Relative)

ਸੰਬੰਧਮੁਕਤ ਲੜੀਰਹਿਤ ਵਿਧੇਮੁਕਤ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ /ਜ/ ਲਿਪਾਂਕ ਵਾਲੇ ਸੰਯੋਜਕਾਂ ਜਦੋਂ, ਜਿਹੜਾ, ਜਿਸਦਾ ਆਦਿ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, (ਸਟੇਜਬਰਗ, 1967 : 249)। ਇਹ ਸੰਯੋਜਕ ਸੰਬੰਧਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ///ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਉਹ ਪਾਣੀ ਹੈ//ਜੋ ਸਦਾ ਦੀ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾਉਂਦਾ ਹੈ।///
2. ///ਸੁੰਦਰਤਾ ਉਹ ਹੈ//ਜਿਸ ਦੀ ਸੌਂਕਣ ਵੀ ਸਿਫਤ ਕਰੇ।///
3. ///ਜਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਕੇਵਲ ਸੁਆਦ ਲਈ ਖਾਧੀ ਜਾਵੇ//ਉਹ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।///
4. ///ਜਦੋਂ ਭੁੱਖ ਲੱਗੀ ਹੋਵੇ//ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਹਿਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।///

ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਫਿਰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

—ਪਰਿਭਾਸ਼ੀ (ਬੰਦਸ਼ੀ) (Defining (Restrictive))

ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਜਾਂ ਉਪਵਾਕ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਕਰ ਕੇ, ਉਸ ਦੇ ਲੱਛਣਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਉਸ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਬੰਧ ਲਾਉਂਦੇ ਹਨ, (ਸਟੇਜਬਰਗ, 1967 : 250)। ਇਹ ਉਪਵਾਕ ਕਰਤਾ, ਪੂਰਕ ਜਾਂ ਸੰਯੋਜਕ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਦੀ ਪਛਾਣ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ///ਗੀਤ/ਜਿਹੜੇ ਜਿੰਦ ਪਾਂਦੇ ਹਨ//ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਕਬੰਦੀ ਦੀ ਵਾਕ ਰਚਨਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।///
2. ///ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ//ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਿਹਨਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ// ਪਰੀਖਿਆ ਦੇਣੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੀ।///

—ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਰਹਿਤ (ਅਬੰਦਸ਼ੀ) Non-defining (No-Restrictive)

ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਰਹਿਤ ਸੰਬੰਧਕਤ ਉਪਵਾਕ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਨਾਂਵ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਤਾਂ ਰੋਕ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਉਪਵਾਕ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਉਪਵਾਕ ਉਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਜੋੜ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕ ਦੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸੌਖਿਆਂ ਹੀ ਖਾਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ///ਬੋੜੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ/ਜੋ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਪਈਆਂ ਹਨ//ਬੜੀਆਂ ਹੀ ਸੋਹਣੀਆਂ ਤੇ ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲਦੀਆਂ ਸਨ।///
2. ///ਮੇਰੇ ਮਾਮਾ ਜੀ/ਜੋ ਕਿ ਜੱਜ ਹਨ//ਅੱਜ-ਕੱਲ੍ਹ ਪਟਿਆਲੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।///
3. ///ਅਰਦਾਸ ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਨਾਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ//ਜਿਵੇਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਹੋਵੇ।///

—ਸੰਬੰਧਮੁਕਤ (Non-Relative)

ਸੰਬੰਧਮੁਕਤ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਵੀ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਨਾਲ ਸੰਯੋਜਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਜੁੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਸੰਯੋਜਕ ਸਹਿਭਾਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਕਤ ਉਪਵਾਕਾਂ ਨਾਲ ਸੰਮਿਲਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਉਪਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲੇ ਸੰਯੋਜਕਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

— ਸ਼ਰਤੀਆ (Conditional)

ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਜੁੜਵੇਂ ਸੰਯੋਜਕਾਂ /ਜੇ-ਤਾਂ/ ਆਦਿ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਸ਼ਰਤੀਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਵਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ /ਤਾਂ/ ਆਦਿ ਸੰਯੋਜਕ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਭਵਿੱਖ ਕਾਲ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ///ਜੇ ਮੇਰੀ ਇਸਤਰੀ ਹੁਣ ਵੱਲ ਕਰਦੇਂ//ਤਦ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਤੇਰੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਗੁਜਾਰਾਂਗਾ।///
2. ///ਜੇ ਉਹ ਜਿਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ//ਤਾਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਅਵੱਸ਼ ਵੱਡਾ ਆਦਮੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ।///
3. ///ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਓਗੇ//ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਜਾਵਾਂਗਾ।///

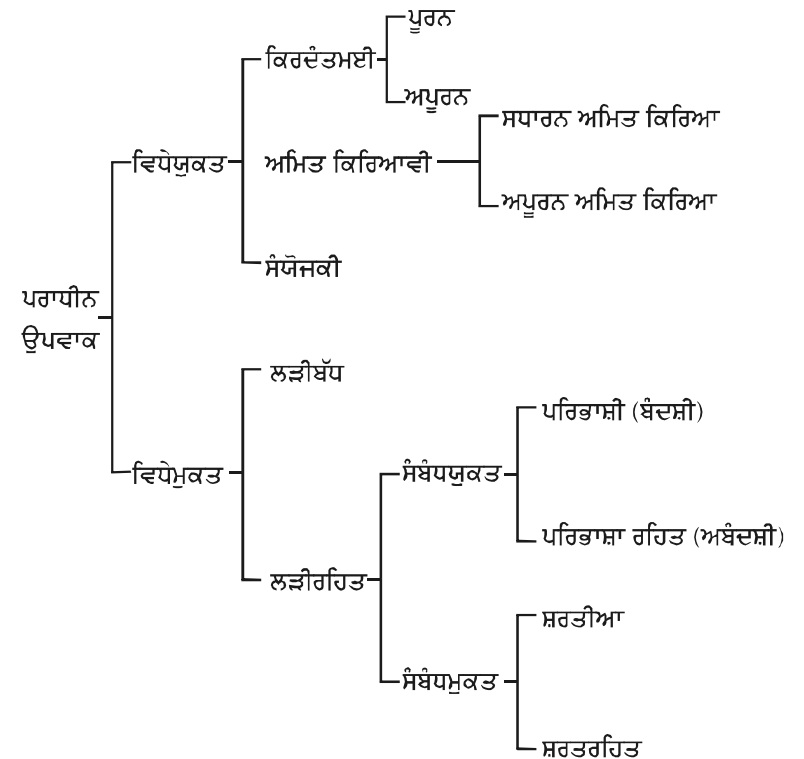
—ਸ਼ਰਤਰਹਿਤ (Non-Conditional)

ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਭਾਵੇਂ, ਕਿਉਂਕਿ, ਪਰ, ਜਦੋਂ ਆਦਿ ਸੰਯੋਜਕਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸ਼ਰਤੀਆ ਨਹੀਂ

ਹੁੰਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਤ ਰਹਿਤ ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

1. ///ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਜਾਗ ਖੁੱਲ੍ਹੀ//ਚੋਰੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।///
2. ///ਭਾਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਕਿੰਨਾ ਸਮਝਾਓ//ਓਹ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗਾ।///
3. ///ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕੋਈ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ//ਤਦ ਵੀ ਹੋਵਾਨ ਹੈ।///
4. ///ਨੌਜਵਾਨ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ//ਕਿਉਂਕਿ ਸੌਣ ਵਾਸਤੇ ਕਮਰਾ ਵੀ ਇਕੋ ਸੀ।///
5. ///ਨਾਸਤਿਕ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਅਰਦਾਸ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ// ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਨੇਮਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਝਾ ਹੋਇਆ ਵੇਖਦੇ ਹਨ।///

ਪਰਾਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਦੇ ਇਸ ਵਰਗੀਕਰਨ ਨੂੰ ਨਿਮਨੋਕਤ ਆਰੇਖ ਰਾਹੀਂ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

*

ਪਾਠ 5 ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਾਕੰਸ਼ ਜਗਤ

5.1 ਵਾਕੰਸ਼ : ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਵਰਗੀਕਰਨ

ਲਾਇਨਜ਼ (1968 : 171) ਨੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਦੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਦੇਸ਼-ਵਿਧੇ ਰਹਿਤ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਸਮੂਹ-ਵਾਕੰਸ਼ (Phrase) ਹੈ ਜੋ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਸ਼ਬਦ ਵਾਂਗ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਵਿਆਕਰਨਾਂ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ/ਪੰਜਾਬੀ) ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਮਝ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਾਕੰਸ਼ ਇੱਕ ਵਿਕਲਪੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਇਕਾਈ ਹੈ ਜੋ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਬਦਲ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਕੰਸ਼ ਇੱਕ ਕਾਰਜੀ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਇਕਾਈ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਤਾਂ ਵਾਕ ਮੁਕਤ ਹੈ ਪਰ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਾਕ ਬੱਧ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵਾਕੰਸ਼ ਲਈ Phrase ਟਰਮ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਾਕੰਸ਼ ਲਈ 'ਪਦ' ਟਰਮ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ। 'ਪਦ' ਅਤੇ 'ਸ਼ਬਦ' ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ-ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਕੋਸ਼ੀ ਮੱਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਵਜੂਦ ਵਾਕ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ, ਜਦਕਿ 'ਪਦ' ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਇਕਾਈ ਹੈ। ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾ, ਕਰਮ, ਪੂਰਕ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਆਦਿ ਦੇ ਕੁਝ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਸਥਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਂਵਪਦ ਜਾਂ ਕਿਰਿਆਪਦ ਆਦਿ ਕਾਰਜੀ ਇਕਾਈਆਂ (ਤੱਤ) ਪੂਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਾਕ ਵਿਚਲੇ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜੀ ਸਥਾਨਾਂ ਉੱਤੇ ਕਦੇ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸ਼ਬਦ-ਸਮੂਹ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ One word phrase, two word phrase ਜਾਂ Long phrases ਆਦਿ ਟਰਮਾਂ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਿਸਟਮੀ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ-ਸਮੂਹ (Group of words) ਟਰਮ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਹਿੰਦੀ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦੀ ਫਰੇਜ਼ ਲਈ 'ਪਦ' ਅਤੇ ਬਹੁਸ਼ਬਦੀ ਫਰੇਜ਼ ਲਈ 'ਪਦਬੰਧ' ਟਰਮ ਘੜੀ ਗਈ ਹੈ। ਪਰ ਆਧੁਨਿਕ ਵਾਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ 'ਪਦਬੰਧ' ਟਰਮ ਹੀ ਆਮ ਮਕਬੂਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹੁਣ 'ਵਾਕੰਸ਼' ਟਰਮ ਹੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਾਕੰਸ਼ ਇਕਸ਼ਬਦੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁ-ਸ਼ਬਦੀ ਵੀ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ ਰਲਗੱਡ ਹੀ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਵਾਕੰਸ਼ ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਾਰਜੀ ਵਾਕਾਤਮਿਕ (ਵਿਆਕਰਨਿਕ) ਇਕਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਇੱਕ ਕੋਸ਼ੀ ਮੱਦ ਹੈ। ਕੁੱਕ (1969 : 91) ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਇਕਾਈਆਂ ਦੀ ਦਰਜੇਵਾਰ ਤਰਤੀਬ ਵਿੱਚ ਵਾਕੰਸ਼, ਉਪਵਾਕ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਦਾ ਦਰਜਾ

ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਾਕ/ਉਪਵਾਕ ਦਾ ਰਚਨਾਤਮਿਕ ਅੰਗ ਹੈ। ਸਧਾਰਨ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਸਧਾਰਨ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੱਤ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਉਚਾਰ (Utterance) ਦਾ ਸੰਭਵ ਹੈ ਪਰ ਵਾਕ ਨਹੀਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਾਕੰਸ਼, ਜਿਵੇਂ : ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਜਾਂ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਆਦਿ ਸੰਮਿਲਿਤ ਹੋ ਕੇ, ਵਾਕ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਵਾਕੰਸ਼ ਵਰਗੀਕਰਨ

ਹਰੇਕ ਭਾਸ਼ਾਈ ਇਕਾਈ ਰੂਪ ਤੇ ਕਾਰਜ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹਰੇਕ ਭਾਸ਼ਾਈ ਇਕਾਈ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਉਸ ਦੀ ਬਣਤਰ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕਾਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਸਮੂਹ ਤੱਤ ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਸਰੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਦੇ ਹਨ। ਇਕਾਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਾ ਕਾਰਜ ਅਰਥ ਭੇਦਕੀ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹਰੇਕ ਭਾਸ਼ਾਈ ਇਕਾਈ ਨੂੰ ਬਣਤਰ ਤੇ ਕਾਰਜ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਇੱਕ ਸੁਗੰਠਿਤ ਸਾਰਥਿਕ ਸਮੁੱਚੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ 'ਵਾਕੰਸ਼' ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵਾਕੰਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸੰਯੋਜਨ ਦੀਆਂ ਦੋ ਮੁੱਖ ਵਿਧੀਆਂ ਹਨ : ਅੰਦਰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਤੇ ਬਾਹਰ ਕੇਂਦਰਿਤ। ਇਸ ਲਈ ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀਆਂ ਵੀ ਏਹੋ ਦੋ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ, (ਕੁੱਕ, 1969 : 92)।

ਨੋਟ : ਅੰਦਰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਤੇ ਬਾਹਰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਬਣਤਰਾਂ ਬਾਰੇ ਛੇਵੇਂ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕਾਰਜ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਮੁਤਾਬਕ ਹੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ/ਪੜਨਾਂਵ, ਕਿਰਿਆ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵਾਕ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਤਮਕ ਇਕਾਈਆਂ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜੀ ਵਰਗ ਸਥਾਪਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

///ਗੌਰਮਿੰਟ ਕਾਲਜ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੌਰਾਨ (1) ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ

ਸਾਬੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ (2) ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਵਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਵਿਤਾ(3)

ਬੜੀ ਝੂਮਝੂਮ ਕੇ (4) ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। (5)

ਅਨੁਸਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ :

1. ਨਾਂਵ—ਮੁੰਡੇ ਬਹਾਦਰ ਹਨ।
2. ਵਿਸ਼ੇਸ਼+ਨਾਂਵ—ਨੌਜਵਾਨ ਮੁੰਡੇ ਬਹਾਦਰ ਹਨ।
3. ਵਿਸ਼ੇਸ਼+ਵਿਸ਼ੇਸ਼+ਨਾਂਵ—ਉਡੇ ਜਾਂਦੇ ਕੁਝ/ਦੋ ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਗੋਲੀ ਵੱਜੀ।
4. ਵਿਸ਼ੇਸ਼+ਵਿਸ਼ੇਸ਼+ਵਿਸ਼ੇਸ਼+ਨਾਂਵ—ਉਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਖਾਨਗਾਹ ਹੈ।
5. ਵਿਸ਼ੇਸ਼+ਵਿਸ਼ੇਸ਼+ਵਿਸ਼ੇਸ਼+ਵਿਸ਼ੇਸ਼+ਨਾਂਵ—ਉਹ ਮੇਰੀ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰੀ ਮਾਂ...।
6. ਵਿਸ਼ੇਸ਼+ਵਿਸ਼ੇਸ਼+ਵਿਸ਼ੇਸ਼+ਵਿਸ਼ੇਸ਼+ਵਿਸ਼ੇਸ਼+ਨਾਂਵ—ਭੱਜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਾਡੀਆਂ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਕਾਲੀਆਂ ਮਾਰਖੁੰਡੀਆਂ ਗਾਵਾਂ...।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਤੈਹਾਂ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ ਲੜਕੇ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਦੀ ਭੈਣ ਦੇ ਸਹੁਰੇ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ
(ਜਟਿਲ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼)

ਇਸ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀਆਂ ਤੈਹਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ :

- (1) ਵੱਡਾ ਭਰਾ
 - (2) ਸਹੁਰੇ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ
 - (3) ਭੈਣ ਦੇ ਸਹੁਰੇ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ
 - (4) ਵਹੁਟੀ ਦੀ ਭੈਣ ਦੇ ਸਹੁਰੇ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ
 - (5) ਸਾਡੇ ਵੱਡੇ ਲੜਕੇ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਦੀ ਭੈਣ ਦੇ ਸਹੁਰੇ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ
- ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਕੀ ਦੇ ਇਖਤਿਆਰੀ ਤੱਤਾਂ (ਸੰਬੰਧਕ, ਆਦਰਵਾਚੀ, ਦਬਾਵਾਚੀ, ਨਾਂਹਵਾਚੀ) ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ /ਦਾ/ ਸੰਬੰਧਕ ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ /ਬਾਗਾਂ ਦਾ ਰਾਖਾ/ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ /ਰਾਖਾ/ ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਤੇ /ਦਾ/ ਸੰਬੰਧਕ /ਰਾਖਾ/ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੰਬੰਧਕ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿਚਲੇ ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਹੀ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ :

1. ਸਿੱਖ ਟਾਂਗੇ ਵਾਲੇ ਨੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਚਾਬਕ ਮਾਰੀ।
2. ਬਚਨੋ ਮਲਾਇਆ ਵਿੱਚ ਜੰਮੀ ਸੀ।
3. ਦਰਖਤਾਂ ਉੱਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਹਨ।

ਇਥੇ ਇਹ ਨੁਕਤਾ ਵੀ ਧਿਆਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸੰਬੰਧਕ ਯੁਕਤ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ ਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਦੀ ਸਮਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਜਦ ਕਿ ਸੰਬੰਧਕ ਮੁਕਤ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੇ ਸਧਾਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ।

ਜੇ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਦਰਵਾਚੀ ਤੱਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ

ਤਾਂ ਉਹ ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧਕ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

1. ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।
2. ਜੱਜ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਮਹਿਮਾਨ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।

ਦਬਾਵਾਚੀ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਦਬਾ ਪਾਉਣਾ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਂਹਵਾਚੀ ਅੰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਂਵ/ਪੜਨਾਂਵ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ/ਪਿਛੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਥਾਂ ਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

1. ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨੇ।
2. ਨਾ ਹੀ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਮੰਨੇ।

ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ : ਸਥਾਪਿਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਅਤੇ ਪਛਾਣ ਵਿਧੀਆਂ :

- (1) ਰੂਪ ਆਧਾਰਿਤ
- (2) ਕਾਰਜ ਆਧਾਰਿਤ

ਰੂਪ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦੇ ਤਿੰਨ ਆਧਾਰ ਹਨ: ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ, ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧਕ। ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਨਾਂਵ ਜਾਂ ਪੜਨਾਂਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

(1) ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ (1) ਮੁਕਤਸਰ ਦੀ ਲੱਕਵੀਂ ਜੁੱਤੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।

(2) ਉਹ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਵਾਸੀ ਹੈ।

ਪਹਿਲੇ ਵਿੱਚ /ਜੁੱਤੀ/ ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਨਾਂਵ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ /ਉਹ/ ਪੜਨਾਂਵ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ /ਵਾਸੀ/ ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਨਾਂਵ ਹੈ। ਇਉਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ : /ਮੁਕਤਸਰ ਦੀ ਲੱਕਵੀਂ ਜੁੱਤੀ/, /ਉਹ/ ਅਤੇ /ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਵਾਸੀ/।

(2) ਸਥਾਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸਧਾਰਨ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਦਾ ਸਥਾਨ ਪਹਿਲਾ, ਦੂਜਾ, ਤੀਜਾ ਅਤੇ ਚੌਥਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸਧਾਰਨ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ, ਦੂਜੇ, ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(3) ਸੰਬੰਧਕ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ /ਨੇ/ ਸੰਬੰਧਕ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਦਾ ਅਤੇ /ਨੂੰ/ ਸੰਬੰਧਕ ਅਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਕ ਨਾ ਲੱਗਾ ਹੋਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਕ ਰਹਿਤ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕਾਰਜ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਾਕ ਦੇ ਕਰਤਾ, ਪ੍ਰਧਾਨ

ਕਰਮ ਜਾਂ ਅਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ :

ਅਧਿਆਪਕ ਨੇ ਸਾਰੀ ਜਮਾਤ ਨੂੰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੰਡੀਆਂ।
ਕ.ਨ.ਵ. ਅ.ਕ.ਨ.ਵ. ਪ.ਕ.ਨ.ਵ. ਕਿ.ਵ.

5.1.2 ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ : ਬਣਤਰ ਤੇ ਕਾਰਜ

ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਜੋ ਵਾਕੰਸ਼ ਉਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਧੇ ਦਾ ਕਾਰਜ, ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿਧੇ ਦੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੱਤ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਉਪਵਾਕ ਜਾਂ ਸਧਾਰਨ ਵਾਕ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਾਕ ਦਾ ਅਹਿਮ ਅੰਗ ਹੈ। ਵਾਕ ਜੁਗਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਸਥਾਨ (Nucleus) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਸਾਰਥਿਕ ਸ਼ਬਦ ਸਮੂਹ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਕਿਰਿਆ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : 'ਬੱਚਾ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ।' ਵਾਕ ਵਿੱਚ 'ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ' ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਾਕੰਸ਼ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ 'ਪੜ੍ਹ' ਕਿਰਿਆ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਹੈ।

ਰੂਪ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

1. ਅਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ (The Non-finite verbal Phrase)
2. ਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ (The finite verbal Phrase)

1. ਅਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼

ਜੋ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਕਾਲ, ਪੱਖ, ਮੂਡ, ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਅਤੇ ਪੁਰਖ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਨਾ ਬਦਲੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਕਾਲਕੀ ਜਾਂ ਸੀਮਾਮੁਕਤ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਸੀਮਤ ਪਿਛੇਤਰੀ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ /-ਕੇ/, /-ਦਿਆਂ/, /-ਇਆਂ/, /-ਨੇ/, /-ਣੇ/ ਆਦਿ ਕਿਰਿਆ ਅੰਤਕ ਰੂਪ ਅਕਾਲਕੀ ਹਨ। ਅਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਸੁਤੰਤਰ ਉਪਵਾਕ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਇਹ ਸਿਰਫ ਅਧੀਨ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ਖਾਲ ਟੱਪਦਿਆਂ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਨੂੰ ਮੋਚ ਆ ਗਈ।
2. ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਕੇ ਮੇਰੀ ਲੱਤ ਟੁੱਟ ਗਈ।
3. ਬਿਨਾਂ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤਿਆਂ ਸਫਲਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।
4. ਉਹ ਰਾਤ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣੋਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ।
5. ਪਾਕਿਸਤਾਨ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕਰਨੋਂ ਝਿਜਕਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ /ਟੱਪਦਿਆਂ, ਡਿੱਗ ਕੇ, ਕੀਤਿਆਂ, ਜਾਣੋਂ ਅਤੇ ਕਰਨੋਂ/ ਆਦਿ ਅਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ-ਰੂਪ ਹਨ।

2. ਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼

ਜਿਸ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਤੋਂ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਕਾਲ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪੱਖ ਦਾ ਬੋਧ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਲਕੀ ਜਾਂ ਸੀਮਾਬੱਧ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ ਦਾ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਕਰਤਾ ਜਾਂ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੇ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਤੇ ਪੁਰਖ ਵਿੱਚੋਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇੱਕ ਸ਼ਰੇਣੀ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਬਦਲਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਧਾਰਨ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਾਕ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਡਾ. ਜੇ.ਐਸ. ਪੁਆਰ (1990 : 28) ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਾਂ ਵਾਚੀ ਕਰਤਰੀ ਵਾਚੀ ਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਤੱਕ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਰਮਵਾਚੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੰਜ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ ਵਿਚਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜੇ ਕਿਸੇ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਰੂਪ ਇਕੱਠੇ ਵਿਚਰਨ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

ਕਰਤਰੀਵਾਚੀ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ (Active verbal Phrase)

ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ+ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ (ਮੁੱਢਲੀ ਸੰਚਾਲਕ, ਗਤੀਵਾਚੀ, ਸੰਚਾਲਕ, ਸੰਭਾਵੀ ਸੰਚਾਲਕ)+ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ।

ਕਰਮਵਾਚੀ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ (Passive verbal Phrase)

ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ+ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ (ਮੁੱਢਲੀ ਸੰਚਾਲਕ, ਕਰਮਣੀ ਸੰਚਾਲਕ, ਗਤੀਵਾਚੀ ਸੰਚਾਲਕ, ਸੰਭਾਵੀ ਸੰਚਾਲਕ)+ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ।
ਹੇਠਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਵਰਗਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ :

(ੳ) ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ (The main verb)

ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ ਕੇਂਦਰੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਦਾ ਮੂਲ ਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੱਤ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇੱਕ ਹਾਂ ਵਾਚੀ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕਾਰਜ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

1. ਬੱਚਾ ਰੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।
2. ਕੁੜੀ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀ ਹੈ।
3. ਧੋਬੀ ਨੇ ਕੱਪੜੇ ਧੋ ਦਿੱਤੇ।
4. ਸੰਗਤ ਨੇ ਚਾਹ ਪੀ ਲਈ ਹੈ।
5. ਜੀਨਤ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
6. ਦਿਨ ਪਰ ਦਿਨ ਉਹ ਬੁੱਢਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਰੋ, ਪੜ੍ਹ, ਧੋ, ਪੀ, ਕਰ ਅਤੇ ਹੋ ਆਦਿ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਧਾਤੂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹਨ।

(ਅ) ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ (The Category of operator)

ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਰਚਨਾ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ, ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ ਤੇ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ operator ਲਈ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ 'ਪ੍ਰੇਰਕ' ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ ਦੀਆਂ ਅੱਗੋਂ ਚਾਰ ਉਪਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਉਹ ਉਪਵਰਗ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬੱਝਵੀਂ ਤਰਤੀਬ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਕਾਲ, ਪੱਖ, ਵਾਚ, ਲਿੰਗ, ਵਚਨ, ਪੁਰਖ, ਸਕਰਮਕਤਾ, ਅਕਰਮਕਤਾ ਦੀਆਂ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਸੰਚਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਡਾ. ਜੇ.ਐਸ. ਪੁਆਰ (1990 : 30) ਨੇ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਅਧਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਰਿਆ-ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਨੂੰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ :

1. ਮੁੱਢਲੀ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ (The Primary operator)

ਮੁੱਢਲੀ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਦਬਾ ਵਾਚੀ ਤੇ ਨਾਂਹ ਵਾਚੀ ਅੰਸ਼ ਮੁੱਖ ਅਤੇ ਮੁੱਢਲੀ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਮੁੱਢਲੀ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ 34 ਮੈਂਬਰ ਹਨ :

ਉਠ, ਆ, ਸਕ, ਸੁਣ, ਸੁਣ, ਹੋ, ਕਰ, ਖੜੋ, ਚੱਲ, ਚੁੱਕ, ਛੱਤ, ਜਾ, ਤੁਰ, ਦਸ, ਦਿਸ, ਦੇ, ਨਿਕਲ, ਪਾ, ਪੈ, ਪੁਜ, ਫੜ, ਫਾੜ, ਫਿਰ, ਬੈਠ, ਬੋਲ, ਬਹਿ, ਬਣ, ਭਿੜ, ਮਰ, ਮਿਲ, ਰਖ, ਲੈ, ਲੰਘ, ਵੇਖ = 34

2. ਕਰਮਣੀ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ (The Passive operator)

ਕਰਮਣੀ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ ਕਰਮਵਾਚੀ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਮੁੱਢਲੀ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ ਮੌਜੂਦ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਉਪਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਦੋ ਮੈਂਬਰ /ਜਾ/ ਤੇ /ਗਿਆ/ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

3. ਗਤੀਵਾਚੀ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ (Progressive operator)

ਗਤੀਵਾਚੀ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ ਮੁੱਢਲੀ ਤੇ ਕਰਮਣੀ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵੀ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਚਲਦੇ ਹੋਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ

ਮੌਜੂਦ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਕੋ ਮੈਂਬਰ /ਰਹਿ/ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਰਿਹਾ, ਰਹਿੰਦਾ, ਰਹੇ ਤੇ ਰਹੇ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ /ਜਾ/ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ ਵੀ ਗਤੀਵਾਚੀ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ; 'ਰਾਮ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਈ ਜਾਓ।'

4. ਸੰਭਾਵੀ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ (The Modal operator)

ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਹ ਉਪਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸਾਰੀਆਂ ਉਪਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ ਮੌਜੂਦ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ। ਸੰਭਾਵੀ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇੱਕ ਹੋਰ ਉਪਸ਼੍ਰੇਣੀ ਆਉਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਭਾਵ ਇਹ ਕਦੇ ਵੀ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਪਿਛੋਂ ਨਹੀਂ ਵਿਚਰ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਉਪਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਸੱਕ, ਚੁੱਕ, ਦੱਸ, ਹੋ, ਕਰ ਅਤੇ ਦਿੱਸ ਆਦਿ ਛੇ ਮੈਂਬਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੈਂਬਰ ਮੁੱਢਲੀ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ ਦੇ 34 ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ-ਜੁਲਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਕਾਰਜ ਤੇ ਸਥਾਨ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਹੋਂਦ ਰੱਖਦੇ ਹਨ।

(ੲ) ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ (auxiliary)

ਇੱਕ ਹਾਂ-ਵਾਚੀ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ ਸਾਰੀਆਂ ਉਪਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ੈਲੀਗਤ ਨਮੂਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਸਥਾਨ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਰੂਪ /ਹੈ/ ਤੇ /ਸੀ/ ਹਨ, ਜੋ ਕਾਲ, ਵਚਨ ਤੇ ਪੁਰਖ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਬਦਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਬੋਲਚਾਲੀ ਰੂਪ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ /ਐ, ਏ, ਆਂ, ਵਾਂ, ਸੂ, ਨੇ/ ਆਦਿ।

(ੳ) ਨਿਪਾਤ (Particle)

ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਤਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦਬਾਵਾਚੀ ਤੇ ਨਾਂਹਵਾਚੀ ਦੇ ਹੋਰ ਤੱਤ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਤੱਤ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਇਹ ਤੱਤ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਤੱਤ ਇਕੱਠੇ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹੋਣ ਤਾਂ ਇਹ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਦਬਾਵਾਚੀ ਤੇ ਫਿਰ ਨਾਂਹਵਾਚੀ ਤੱਤ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਤਰਤੀਬ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ਉਹ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।
2. ਨਿਗੂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਪੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।
3. ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਸਾਨੂੰ ਯਾਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।
4. ਬਜ਼ੁਰਗ ਤੋਂ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗਈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕਰਤਰੀਵਾਚੀ, ਨਾਂਗਵਾਚੀ ਤੇ ਦਬਾਵਾਚੀ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਛੇ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਕਰਮਵਾਚੀ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਸ਼ਬਦ (ਕਿਰਿਆ ਰੂਪਾਂ ਸਮੇਤ) ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਡਾ. ਜੇ.ਐਸ. ਪੁਆਰ (1990 : 77) ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਹਾਂਵਾਚੀ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੂਤਰਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ :

1. ਮੁ.ਕਿ.
ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਗਿਆ। (ਗਿਆ)
2. ਮੁ.ਕਿ.+ਸ.ਕਿ.
ਖੇਤਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਨਦੀ ਵਗਦੀ ਸੀ। (ਵਗਦੀ+ਸੀ)
3. ਮੁ.ਕਿ.+ਮੁ.ਸੰ.ਕਿ.
ਬਾਰੂ ਘਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ। (ਤੁਰ+ਪਿਆ)
4. ਮੁ.ਕਿ.+ਗ.ਸੰ.ਕਿ.
ਬਾਰੂ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਤਾਪ ਚੜ੍ਹਿਆ ਰਿਹਾ। (ਚੜ੍ਹਿਆ+ਰਿਹਾ)
5. ਮੁ.ਕਿ.+ਕ.ਸੰ.ਕਿ.
ਜੇਤੂਆਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਵੰਡੇ ਗਏ। (ਵੰਡੇ+ਗਏ)
6. ਮੁ.ਕਿ.+ਮੁ.ਸੰ.ਕਿ.+ਸ.ਕਿ.
ਉਹ ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਘੁੰਮ ਆਇਆ ਹੈ। (ਘੁੰਮ ਆਇਆ+ਹੈ)
7. ਮੁ.ਕਿ.+ਗ.ਸੰ.ਕਿ.+ਸੰ.ਸੰ.ਕਿ.
ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਾਠ ਕਰ+ਰਹੀ+ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਗਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। (ਕਰ+ਰਹੀ+ਹੁੰਦੀ)
8. ਮੁ.ਕਿ.+ਮੁ.ਸੰ.ਕਿ.+ਸੰ.ਸੰ.ਕਿ.
ਜੇ ਮੈਂ ਚਿੱਠੀ ਪੜ੍ਹ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਲੇਟ ਫੀਸ ਨਾ ਪੈਂਦੀ। (ਪੜ੍ਹ+ਲਈ+ਹੁੰਦੀ)
9. ਮੁ.ਕਿ.+ਗ.ਸੰ.ਕਿ.+ਸ.ਕਿ.
ਜੋਗੀ ਬੀਨ ਵਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। (ਵਜਾ+ਰਿਹਾ+ਸੀ)
10. ਮੁ.ਕਿ.+ਮੁ.ਸੰ.ਕਿ.+ਸ.ਕਿ.
ਮੈਂ ਹਰਦੁਆਰਾ ਜਾ ਆਇਆ ਹਾਂ। (ਜਾ+ਆਇਆ+ਹਾਂ)
11. ਮੁ.ਕਿ.+ਕ.ਸੰ.ਕਿ.+ਸ.ਕਿ.
ਇਥੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਵਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (ਦਿੱਤਾ+ਜਾਂਦਾ+ਹੈ)
12. ਮੁ.ਕਿ.+ਕ.ਸੰ.ਕਿ.+ਗ.ਸੰ.ਕਿ.

ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਮੂਰਖ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ।

(ਬਣਾਇਆ+ਜਾਂਦਾ+ਰਿਹਾ)

13. ਮੁ.ਕਿ.+ਕ.ਸੰ.ਕਿ.+ਸੰ.ਸੰ.ਕਿ.
ਜੇ ਚੋਰ ਫੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਚੋਰੀਆਂ ਵੀ ਬਰਾਮਦ ਹੋ ਜਾਣੀਆਂ ਸਨ। (ਫੜਿਆ+ਜਾ+ਸਕਦਾ)
14. ਮੁ.ਕਿ.+ਮੁ.ਸੰ.ਕਿ.+ਗ.ਸੰ.ਕਿ.+ਸ.ਕਿ.
ਕਰਜਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਹੀ ਮੋੜ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। (ਮੋੜ+ਦਿੰਦਾ+ਰਿਹਾ+ਹੈ)
15. ਮੁ.ਕਿ.+ਮੁ.ਸੰ.ਕਿ.+ਸੰ.ਸੰ.ਕਿ.+ਸ.ਕਿ.
ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਾਸ ਖਾ ਲਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। (ਖਾ+ਲਿਆ+ਕਰਦੇ+ਸਨ)
16. ਮੁ.ਕਿ.+ਗ.ਸੰ.ਕਿ.+ਸੰ.ਸੰ.ਕਿ.+ਸ.ਕਿ.
ਉਹ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। (ਪੜ੍ਹ+ਰਿਹਾ+ਹੁੰਦਾ+ਹੈ)
17. ਮੁ.ਕਿ.+ਗ.ਸੰ.ਕਿ.+ਸੰ.ਸੰ.ਕਿ.+ਸ.ਕਿ.
ਇਸਲਾਮੀ ਮਰਿਆਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਰਦੇ ਨੂੰ ਦੱਬ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। (ਦੱਬ+ਦਿੱਤਾ+ਜਾਂਦਾ+ਹੈ)
18. ਮੁ.ਕਿ.+ਮੁ.ਸੰ.ਕਿ.+ਕ.ਸੰ.ਕਿ.+ਗ.ਸੰ.ਕਿ.
ਭਾਵੇਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਵੋਟਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫਿਰ ਵੀ ਨਾ ਪਾਈਆਂ। (ਕਰ+ਦਿੱਤੇ+ਜਾਂਦੇ+ਰਹੇ)
19. ਮੁ.ਕਿ.+ਕ.ਸੰ.ਕਿ.+ਗ.ਸੰ.ਕਿ.+ਸ.ਕਿ.
ਅੱਤਵਾਦ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਬੜੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਸੋਚੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। (ਸੋਚੀਆਂ+ਜਾ+ਰਹੀਆਂ+ਹਨ)
20. ਮੁ.ਕਿ.+ਕ.ਸ.ਕਿ.+ਸੰ.ਸੰ.ਕਿ.+ਸ.ਕਿ.
ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। (ਰੱਖਿਆ+ਜਾ+ਸਕਦਾ+ਸੀ)
21. ਮੁ.ਕਿ.+ਕ.ਸੰ.ਕਿ.+ਗ.ਸੰ.ਕਿ.+ਸੰ.ਸੰ.ਕਿ.
ਜੇ ਇਹ ਪੁਲ ਠੀਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੋਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈਣਾ। (ਬਣਾਇਆ+ਜਾ+ਰਿਹਾ+ਹੁੰਦਾ)
22. ਮੁ.ਕਿ.+ਮੁ.ਸੰ.ਕਿ.+ਕ.ਸੰ.ਕਿ.+ਗ.ਸੰ.ਕਿ.+ਸ.ਕਿ.
ਜਗੀਰਦਾਰੀ ਨਿਜਾਮ ਵਿੱਚ ਬਗਾਵਤ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਦਬਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। (ਦਬਾ+ਦਿੱਤਾ+ਜਾਂਦਾ+ਰਿਹਾ+ਹੈ)
23. ਮੁ.ਕਿ.+ਮੁ.ਸੰ.ਕਿ.+ਕ.ਸੰ.ਕਿ.+ਸੰ.ਸੰ.ਕਿ.+ਸ.ਕਿ.
ਉਸ ਦਾ ਉਧਾਰ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। (ਮੋੜ+ਦਿੱਤਾ+ਜਾ+ਸਕਦਾ+ਸੀ)
24. ਮੁ.ਕਿ.+ਕ.ਸੰ.ਕਿ.+ਗ.ਸੰ.ਕਿ.+ਸੰ.ਸੰ.ਕਿ.+ਸ.ਕਿ.

ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਸੰਚਾਰ ਮਾਧਿਅਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਗੈਰ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਗੁਣ ਹੀ ਗਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।
(ਗਾਏ+ਜਾ+ਰਹੇ+ਸਨ)

5.1.3 ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ : ਬਣਤਰ ਤੇ ਕਾਰਜ

1. ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ

ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਗਤੀਵਿਧੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਾਕੰਸ਼ ਨੂੰ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਧਾਰਨ ਪਦ-ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

- 1111) ਅਸੀਂ ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।
- 2) ਬੁੱਢਾ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਤੁਰਦਾ ਸੀ।
- 3) ਉਹ ਅੱਜ ਘਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।
- 4) ਕੁੱਤਾ ਉਚੀ-ਉਚੀ ਭੌਂਕ ਰਿਹਾ ਸੀ।
- 5) ਚੋਰ ਅੰਦਰ ਲੁਕ ਗਿਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ, ਅੱਜ, ਉਚੀ-ਉਚੀ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਆਦਿ ਵਾਕੰਸ਼, ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਹਨ ਭਾਵ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਪਰ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਇੱਕ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਨਿਲਸਨ (1972 :74) ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਜਾਤੀ (Hetrogeneous) ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਮਹਾਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਫਰੈਂਕ ਪਾਮਰ (1978 :60) ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਰਾਲੀ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕਈ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਉਂ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਇੱਕ ਬੜੀ ਜਟਿਲ ਕਿਸਮ ਦੀ ਵਾਕਾਰਥਿਕ (Syntacto-Semantic) ਇਕਾਈ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਮੂਲ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਾਂਵ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਸੰਬੰਧਕ ਅਤੇ ਕਿਰਦੰਤ ਆਦਿ ਕਦੇ ਇਕੱਲੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

- 1) ਬੁੱਢਾ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ।
- 2) ਨੌਜਵਾਨ ਕੈਂਸਰ ਨਾਲ ਮਰ ਗਿਆ।

3) ਮੁੰਡਾ ਪੜ੍ਹਦਾ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੌਂ ਗਿਆ।

4) ਕੁੜੀ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਬੋਲਦੀ ਹੈ।

ਪਹਿਲੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲਾ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ 'ਘਰ' ਹੀ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਜੋਂ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ 'ਕੈਂਸਰ' ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਅਤੇ 'ਨਾਲ' ਸੰਬੰਧਕ ਹੈ। ਇਉਂ ਨਾਂਵ+ਸੰਬੰਧਕ ਮਿਲਕੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਤੀਜੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ 'ਪੜ੍ਹਦਾ-ਪੜ੍ਹਦਾ' ਕਿਰਦੰਤੀ ਸ਼ਬਦ, ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਜੋਂ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ 'ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ ਪਰ ਇਥੇ ਇਹ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਬੜੀ ਜਟਿਲ ਅਤੇ ਲਚਕੀਲੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਵਾਕਾਰਥਿਕ ਇਕਾਈ ਹੈ।

2. ਬਣਤਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਸੀਮਤ ਸੰਖਿਆ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਪਰ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨ ਸ਼ਬਦ-ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਸੰਬੰਧਕ ਅਤੇ ਕਿਰਦੰਤ ਆਦਿ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦਾ ਇੱਕ ਖਾਸ ਲੱਛਣ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸੰਖੇਪ ਰੂਪ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਵੱਲ ਨੂੰ ਫੈਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਇਹ ਲੱਛਣ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ

ਮੈਂ ਕੱਲ੍ਹ ਆਵਾਂਗਾ।

ਮੈਂ ਕੱਲ੍ਹ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਆਵਾਂਗਾ।

ਮੈਂ ਕੱਲ੍ਹ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਅੱਠ ਵਜੇ ਆਵਾਂਗਾ,

ਮੈਂ ਕੱਲ੍ਹ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਠੀਕ ਅੱਠ ਵਜੇ ਆਵਾਂਗਾ।

ਅਜਿਹੀਆਂ ਬਣਤਰਾਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਨਿਸਚਿਤਤਾ ਤੋਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਅਤੇ ਸੰਖੇਪਤਾ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਵੱਲ ਨੂੰ ਫੈਲਦੀਆਂ ਹਨ।

2.1 ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ - ਵਾਕੰਸ਼ ਬਣਤਰਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੁਆਲੇ ਹੀ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ, ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ ਹੀ ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ, ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਬਣਤਰ ਫਿਰ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿਭਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਉਸਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ

ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਮੁਖੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਹੀਂ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਬਲਕਿ ਜਿਸ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਇਸ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਮੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

2.2 ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ : ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਂਵ+ਸੰਬੰਧਕ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਨਾਲ ਹੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਾਫੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ

- 1) ਮੰਜੇ ਕੋਠੇ ਉੱਤੇ ਪਏ ਹਨ।
- 2) ਮੈਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਆ ਜਾਵਾਂਗਾ।
- 3) ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਮਾਯੂਸੀ ਝਲਕਦੀ ਸੀ।
- 4) ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਹਰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਹੈ।
- 5) ਉਹ ਸਕੂਲ ਨੇੜੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਉੱਤੇ, ਨੂੰ, ਤੋਂ, ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਨੇੜੇ ਆਦਿ ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੈ।

3. ਵਰਗੀਕਰਨ

ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵਰਗ ਬਣਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਵਰਗ ਬਣਦੇ ਹਨ :

3.1 ਇਕਗਿਰੀ ਬਣਤਰ ਵਾਲੇ : ਇਸ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵੰਨਗੀ ਦੇ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਸਤਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ /ਹੀ/ ਦਬਾਓਸੂਚਕ ਤੱਤ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

- 1) ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਬੋਲਦਾ ਰਿਹਾ।
- 2) ਉਹ ਝਟਪਟ ਤੁਰ ਗਿਆ।
- 3) ਬੱਚਾ ਅਭੋਲ ਖੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ।
- 4) ਮੁੱਖ ਅਧਿਆਪਕ ਇਥੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।
- 5) ਕੁੜੀ ਅੱਭੜਵਾਹੇ ਹੀ ਉਠ ਤੁਰੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚਲੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼, ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਭਿੰਨ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਜਦ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

3.2 ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਬਣਤਰ ਵਾਲੇ : ਇਸ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਹੋਰਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ, ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਦੋ ਵਿਧੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ : ਕੁਝ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦਾ ਵਿਸਤਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਜੋ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਬੰਧਕ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

- 1) ਬੱਚਾ ਬਹੁਤ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕ+ਕਿ.ਵਿ.ਵ.)
- 2) ਮੱਝ ਛੱਪੜ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵਿਚਕਾਰ ਬੈਠ ਗਈ।
(ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕ+ਕਿ.ਵਿ.ਵ.)
- 3) ਰੋਗੀ ਦਰਦ ਨਾਲ ਤੜਪ ਰਿਹਾ ਸੀ। (ਨ.ਵ.+ਸ.)
- 4) ਪਿੰਡਾਂ ਦੇ ਲੋਕ ਆਰਥਕ ਸੰਕਟ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਹਨ।
(ਨ.ਵ.+ਸ.)
- 5) ਬਹੂ ਨੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਚੁੰਨੀ ਲੈ ਲਈ। (ਨ.ਵ.+ਸ.)

4. ਕਾਰਜੀ ਭੂਮਿਕਾ

ਕਾਰਜ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ :

- 1) ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕ
- 2) ਵਾਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕ

ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕ, ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਪੂਰੇ ਹੋਣ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਸਥਾਨ, ਵਿਧੀ, ਕਾਰਨ, ਪਰਿਣਾਮ, ਸਾਧਨ ਅਤੇ ਮਾਤਰਾ ਆਦਿ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਥਾਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਹ ਕਾਫੀ ਲਚਕੀਲੇ ਹਨ। ਭਾਵ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਨਿਸਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹੋ ਗੁਣ ਹੀ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਸ਼ੈਲੀਗਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ:

ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।
ਹਰ ਰੋਜ਼ ਉਹ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।
ਉਹ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਪਰ ਵਾਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਵਾਕ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ-ਭੇਦ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਜੋ ਸਿਰਫ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਬਲਕਿ ਸਮੁੱਚੇ ਵਾਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਦਰਅਸਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਥੇ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਚਲ ਰਹੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਜੋੜਨਾ ਹੁੰਦਾ

ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ

ਕੁਝ ਦੇਰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ।

ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਕਥਨ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹੈ।

ਥੋੜੀ ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣਗੇ।

5. ਕਾਰਜੀ ਵਰਗ : ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਦੇ ਤਿੰਨ ਕਾਰਜੀ ਵਰਗ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ :

5.1 ਸੰਯੋਜਕੀ : ਇਸ ਵੰਨਗੀ ਦੇ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਵਾਕ-ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕ ਬਣਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਖਾਰਜ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵਾਕ ਦਾ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਉੱਤੇ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ।

ਉਹ ਅੱਜ ਇਥੇ ਹੀ ਠਹਿਰੇਗਾ।

ਉਹ ਕਿਥੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

5.2 ਵਿਯੋਜਕੀ : ਇਸ ਵੰਨਗੀ ਦੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕਾਂਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕ ਬਣਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਖਾਰਜ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵਾਕ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਅਸਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਹ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਦੀਆਂ ਬਾਹਰੀ ਹੱਦਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਮੌਕਾ ਭਾਂਪਣ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਬੀਨ ਹੈ।

ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਸਿਆਣੀ ਔਰਤ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਹੀ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਚੱਲ, ਮੈਂ ਮੁੜ ਆਵਾਂਗਾ।

5.3 ਯੋਜਕੀ : ਯੋਜਕੀ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਪਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੋੜਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

-ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਅੰਦਰ ਜਿਥੇ-ਜਿਥੇ ਵੀ ਅਨੁਕੂਲ ਹਾਲਤ ਹੋਣਗੇ ਉਥੇ-ਉਥੇ ਜੀਵਨ ਉਪਜਦਾ ਰਹੇਗਾ।

ਜਦ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਬਲਾਓਗੇ ਤਦ ਹੀ ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗਾ।

✱

ਪਾਠ 6 ਵਾਕੰਗ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧ

6.1 ਨਿਕਟ ਅੰਗ

ਪਰੰਪਰਾਈ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵਾਕ-ਅਧਿਐਨ ਅਰਥਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਵਾਕ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੰਕਲਪ, ਕਰਤਾ, ਕਰਮ, ਕਿਰਿਆ, ਉਦੇਸ਼, ਵਿਧੇ, ਬਿਆਨੀਆ ਵਾਕ, ਵਿਸਮਕ ਵਾਕ ਆਦਿ ਸਭ ਅਰਥ ਆਧਾਰਿਤ ਸਨ। ਪਰੰਪਰਾਈ ਵਿਆਕਰਨ ਦੀ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਦੇ ਸਿਟੇ ਵਜੋਂ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਵਾਕ ਵਿਗਿਆਨ (Syntax) ਨੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ। ਵਾਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੇ ਕਈ ਮਾਡਲ ਉਸਾਰੇ ਗਏ। ਪਿਛਲੀ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕਾ, ਬਰਤਾਨੀਆ ਤੇ ਯੂਰਪੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਆਕਰਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਲੂਮਫੀਲਡ ਦੀ ਨਿਕਟ ਅੰਗ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਮੁਢਲਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਬਲੂਮਫੀਲਡ ਨੇ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਵਿਆਕਰਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੁਝਾਈ ਸੀ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੇ ਵਾਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਲਈ ਕੁਝ ਅਹਿਮ ਨੁਕਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਸਨ। 'ਨਿਕਟ ਅੰਗ' ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਉਸ ਨੇ 1939 ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਪਾਈਕ ਤੇ ਨਾਈਡਾ ਆਦਿ ਕੁਝ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ। ਅਖੀਰ ਆਰ.ਐਸ. ਵੈਲਜ਼ (R.S. Wells, Language : 1947) ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਸਥਾਰ ਤੇ ਗਹਿਰਾਈ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿਧੀ ਅਮਰੀਕੀ ਸੰਰਚਨਾਤਮਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਅੰਗ ਬਣ ਗਈ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਤੇ ਬਦਲ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਾਕ ਦਾ ਅੰਗ ਨਿਖੇੜ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਵਾਕੰਸ਼ ਛੇਕੜਲੇ ਅੰਗ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਵਾਕ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਅੰਗਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਬਾਕੀ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਨੇੜਤਾ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਾਕ ਦੇ ਅਰਥ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸੰਰਚਨਾਵਾਦੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਕ ਇੱਕ ਭਾਸ਼ਕ ਸੰਰਚਨਾ ਹੈ ਜੋ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਰਚਨਾਤਮਿਕ ਸਮੁੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੀ ਵਾਕ ਦਾ ਰਚਨਾਤਮਿਕ ਅੰਗ

ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਅੰਗ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜਲੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਝੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਕਟ ਅੰਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨੇੜਤਾ ਸਥਾਨ ਦੀ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਸਿਰਫ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ : ਭਾਵ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਨੇੜੇ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਰ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਦੂਰੇਡਾ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ 'ਬੱਚਾ ਰੋ ਕਿਉਂ ਰਿਹਾ ਹੈ?' ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਅੰਗ ਹਨ। ਸਥਾਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 'ਰੋ' ਤੇ 'ਕਿਉਂ' ਨੇੜੇ ਹਨ। ਪਰ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ 'ਰੋ' ਤੋਂ 'ਰਿਹਾ' ਦਾ ਨਿਕਟ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਨਾ ਨਾ ਕਿ 'ਰੋ' ਤੇ 'ਕਿਉਂ' ਦਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਤੇਰੀ ਸੋਨੇ ਦੀ ਛਾਪ ਇਸ ਕੁੜੀ ਕੋਲ ਹੈ' ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ 'ਸੋਨੇ' 'ਤੇਰੀ' ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਨਿਕਟਤਾ 'ਤੇਰੀ' ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ 'ਛਾਪ' ਨਾਲ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ 'ਤੇਰੀ ਸੋਨੇ' ਬੋਲੀਏ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਪਰ 'ਸੋਨੇ ਦੀ ਛਾਪ' ਦਾ ਅਰਥ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ। ਇੰਝ ਹੀ 'ਇਸ' ਦੀ ਨਿਕਟਤਾ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਏ ਸ਼ਬਦ 'ਛਾਪ' ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ 'ਕੁੜੀ' ਨਾਲ ਹੈ। ਸੋ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਨਿਕਟਤਾ ਨਿਰੀਪੁਰੀ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੀ ਆਧਾਰਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਇਕੱਲੇ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕੁਝ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਨੇੜਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 'ਸੋਨੇ ਦੀ ਛਾਪ' ਤੇ 'ਇਸ ਕੁੜੀ' ਆਦਿ ਛੋਟੇ ਸਮੂਹ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਮੂਹ ਵੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ 'ਤੇਰੀ ਸੋਨੇ ਦੀ ਛਾਪ' ਅਤੇ 'ਇਸ ਕੁੜੀ ਕੋਲ' ਆਦਿ। ਨਿਕਟ ਅੰਗ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਾਂਝਾ ਨਾਮ ਅੰਗ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਲਘੂਤਮ ਅੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨਾ ਹੈ। ਛੋਟੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਛੇਕੜਲੇ ਅੰਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਛੇਕੜਲੇ ਅੰਗ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਅੰਗਾਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਵਾਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿਕਟ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਾਲੇ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਅੰਗ ਲੱਭੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਹੋਰ ਵੱਡੇ ਤੇ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਨਿਕਟ ਅੰਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੀ ਇਸ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਨਿਕਟ ਅੰਗ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿਧੀ Immediate Constituents Analysis (I. C. Analysis) ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਿਕਟ ਅੰਗ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣਵਾਦੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਕ ਸਿਰਫ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਇਹ ਨਿਕਟ ਅੰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਤੈਹਾਂ ਨਾਲ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਹੇਠਲੀ ਤਹਿ ਉਪਰਲੀ ਤਹਿ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਾਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਵਿਚਰਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੈਹਾਂ ਦੀ ਸੰਬੰਧ ਨਿਕਟਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਿਕਟ ਅੰਗ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ : ਲੜੀਦਾਰ, ਲੜੀਰਹਿਤ ਤੇ ਸਮਕਾਲੀ (Simultaneous)।

1. ਲੜੀਦਾਰ ਨਿਕਟ ਅੰਗ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ : ‘ਬੱਚਾ ਰੋ ਰਿਹਾ ਹੈ’ ਵਾਕ ਵਿਚਲੇ ਅੰਗ ਲੜੀਦਾਰ ਹਨ।

2. ਲੜੀਰਹਿਤ ਨਿਕਟ ਅੰਗ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਨਹੀਂ ਵਿਚਰਦੇ ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਅੰਗ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ‘ਬੱਚਾ ਰੋ ਕਿਉਂ ਰਿਹਾ ਹੈ?’ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ‘ਰੋ’ ਤੇ ‘ਰਿਹਾ’ ਵਿੱਚ ‘ਕਿਉਂ’ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਲੜੀ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ‘He rang me up’ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ।

3. ਸਮਕਾਲੀ ਨਿਕਟ ਅੰਗ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ‘ਮੁੰਡਾ ਗਿਆ’ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਦੋ ਨਿਕਟ ਅੰਗ ‘ਮੁੰਡਾ’ ਤੇ ‘ਗਿਆ’ ਹਨ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇੱਕ ਤੀਸਰਾ ਅੰਗ ‘ਵਾਕਸੁਰ’ (intonation) ਵੀ ਹੈ। ਸੋ ‘ਮੁੰਡਾ ਗਿਆ’ ਤੇ ‘ਵਾਕਸੁਰ’ ਸਮਕਾਲੀ ਨਿਕਟ ਅੰਗ ਹਨ ਜੋ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਚਰਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ :

ਮੁੰਡਾ ਗਿਆ। ਮੁੰਡਾ ਗਿਆ! ਮੁੰਡਾ ਗਿਆ?

ਨਿਕਟ ਅੰਗ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਦਰਸਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਰੇਖਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਆਰੇਖ ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਚਾਰ ਵਿਧੀਆਂ ਹਨ :

(ੳ) ਖੜਵੀਆਂ ਰੇਖਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਧੀ

(ਅ) ਬਰੈਕਟ ਵਿਧੀ

(ੲ) ਡੱਬਿਆਂ ਦੀ ਵਿਧੀ

(ਸ) ਬਿਰਖ ਆਰੇਖ ਵਿਧੀ

ਖੜਵੀਆਂ ਰੇਖਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਨੇੜਤਾ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਵਿਭਿੰਨ ਖੜਵੀਆਂ/ਤਿਰਛੀਆਂ ਰੇਖਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਾਰਕ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

(1) ///ਸੁੰਦਰਤਾ ਉਹ ਹੈ//ਜਿਸ ਦੀ ਸੌਂਕਣ ਵੀ ਸਿਫਤ ਕਰੇ।///

(2) ///ਗੀਤਾ/ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਾਣੇ//ਡਰਦੀ ਸੀ।///

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਤਿਰਛੀਆਂ ਰੇਖਾਵਾਂ ਵਾਕ ਦੀ ਸੀਮਾ ਦੀਆਂ ਸੰਕੇਤਕ ਹਨ, ਦੋ ਤਿਰਛੀਆਂ ਰੇਖਾਵਾਂ ਉਪਵਾਕ ਦੀ ਸੀਮਾ ਦੀਆਂ ਸੰਕੇਤਕ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕਹਿਰੀ ਰੇਖਾ ਵਾਕਸੁਰ ਦੀ ਸੀਮਾ ਰੇਖਾ ਹੈ।

ਬਰੈਕਟਾਂ ਦੀ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਨੇੜਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਬਰੈਕਟਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ‘ਚੋਰ ਮੁੰਡਾ ਦੌੜ ਗਿਆ’ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਕੁਲ ਚਾਰ ਅੰਗ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਨਿਕਟ

ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਬਰੈਕਟਾਂ ਦੀ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਲੀਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ :

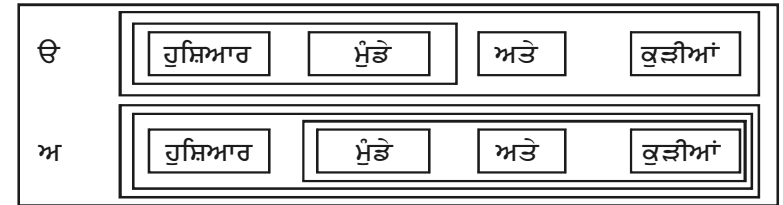
ਚੋਰ+ਮੁੰਡਾ+ਦੌੜ+ਗਿਆ

(ਚੋਰ)+(ਮੁੰਡਾ)+(ਦੌੜ)+(ਗਿਆ)

((ਚੋਰ)+(ਮੁੰਡਾ))+((ਦੌੜ)+(ਗਿਆ))

((((ਚੋਰ)+(ਮੁੰਡਾ))+((ਦੌੜ)+(ਗਿਆ))))

ਡੱਬਿਆਂ ਦੀ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸੇ ਵਾਕਸੁਰ ਨੂੰ ਨਿਮਨੋਕਤ ਅਨੁਸਾਰ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

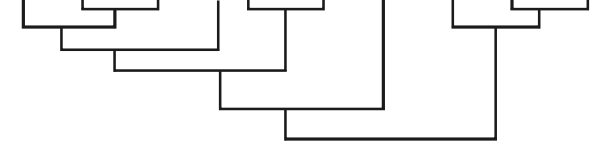

(ੳ) ਵਿੱਚ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਸਿਰਫ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦਸਦਾ ਹੈ।

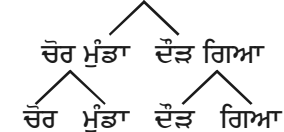
(ਅ) ਵਿੱਚ ਇਹ ਮੁੰਡੇ ਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੋਨਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਬਿਰਖ ਆਰੇਖ ਦੀ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਨਿਕਟ ਅੰਗ ਦਰਸਾਉਣ ਦੀਆਂ ਕਈ ਵਿਧੀਆਂ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਇਸ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਅੱਗੇ ਕੁਝ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਨਿਕਟ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

1. ਦਿੱਲੀ ਤੇ ਹਰਦੁਆਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਯਾਤਰੀ ਇਥੇ ਗੱਡੀ ਬਦਲਣ

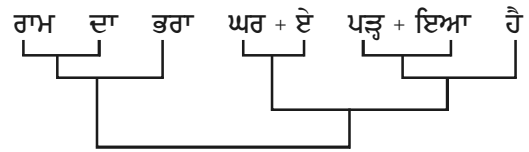
2. ਚੋਰ ਮੁੰਡਾ ਦੌੜ ਗਿਆ

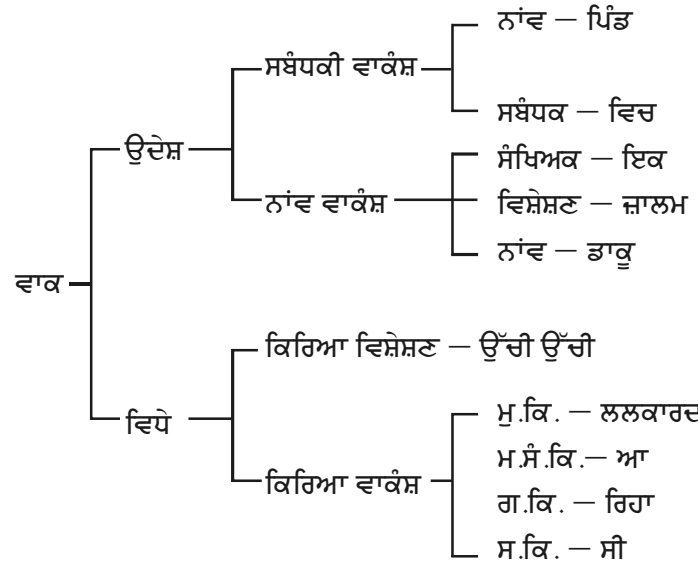
3. ਰਾਮ ਦਾ ਭਰਾ ਘਰੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਸਿਰਫ ਵਾਕ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਹੈ। ਨਿਕਟ ਅੰਗ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਵਾਕ ਤੇ ਭਾਵੇਂਸ ਦੋਹਾਂ ਹੀ ਪੱਧਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਿਲਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਲੀਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

ਨਿਕਟ ਅੰਗ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਿਕਟ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਨਾਮਾਂ ਨਾਲ ਅੰਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਵੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਤੇ ਬਾਰੀਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ 'ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਾਲਮ ਡਾਕੂ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਲਲਕਾਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ' ਵਾਕ ਦਾ ਨਾਮੰਕਤ (ਲੇਬਲਡ) ਨਿਕਟ ਅੰਗ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਹੇਠਾਂ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

ਪਰ ਇਹ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਪਰੰਪਰਾਈ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਕਈ ਨਵੀਆਂ ਅੜਚਨਾਂ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਿਕਟ ਅੰਗ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿਧੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਬਲੂਮਫੀਲਡ ਨੇ 1933 ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵੈਲਜ਼ ਤੇ ਹੈਰਿਸ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ। ਅੰਤਮ ਪੜਾ ਉੱਤੇ ਚੌਮਸਕੀ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗਣਿਤਕ ਸੂਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਧੇਰੇ ਵਿਧੀ ਪੂਰਵਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਾਕੰਸ਼ ਉਸਾਰੀ ਵਿਆਕਰਨ (Phrase Struture Grammar) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੈਲੀਡੇ ਦਾ ਸਿਸਟਮੀ ਵਿਆਕਰਨ, ਪਾਈਕ ਦਾ ਬੰਧਕੀ ਵਿਆਕਰਨ ਤੇ ਸਿਡਨੀ ਲੈਂਬ ਦਾ ਸਤੱਰਪਰਕ ਵਿਆਕਰਨ ਵੀ ਨਿਕਟ ਢੰਗ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿਧੀ ਦੇ ਹੋਰ ਬਰੀਕੀ ਨਾਲ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਮਾਡਲ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸਤਾਰ ਵਿੱਚ ਨਾ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ, ਨਿਕਟ ਅੰਗ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ, ਬਲੂਮਫੀਲਡ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅੰਦਰ ਕੇਂਦਰੀ ਤੇ ਬਾਹਰ ਕੇਂਦਰੀ ਬਣਤਰਾਂ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਵਲ ਪਰਤਦੇ ਹਾਂ।

6.2 ਅੰਦਰ ਕੇਂਦਰੀ ਤੇ ਬਾਹਰ ਕੇਂਦਰੀ ਸੰਬੰਧ

ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਸੁਗੱਠਤ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁਗੱਠਿਤ ਸ਼ਬਦ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕੰਸ਼ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ-ਬਣਤਰਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦ-ਬਣਤਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸੰਗਠਨ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਬਲੂਮਫੀਲਡ (1935 : 194) ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਵਰਗਾਂ (ਅੰਦਰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਤੇ ਬਾਹਰ ਕੇਂਦਰਿਤ) ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ। ਲਾਇਨਜ਼ (1968 : 233) ਅਨੁਸਾਰ ਅਜਿਹੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਹਿਰਾਈ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਅੰਦਰ ਕੇਂਦਰੀ ਬਣਤਰਾਂ (endocentric constructions)

ਅੰਦਰ ਕੇਂਦਰੀ ਬਣਤਰ ਉਸ ਵਾਕੰਸ਼ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਵੰਡ ਉਸ ਅੰਦਰ ਵਿਚਰਦੇ ਅੰਗਾਂ ਨਾਲ ਸਮਰੂਪ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਸਮੁੱਚੀ ਬਣਤਰ ਦੇ ਤਦਰੂਪ ਬਣਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਵੇ। ਅਜਿਹੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਕੇਂਦਰੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਸਮੁੱਚੀ ਬਣਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਸਮੂਹ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਕਾਰਜ ਉਹੋ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਸਮੂਹ ਦੇ ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ 'ਹਸਤੀ ਦਾ ਸਦੀਵੀ ਸਾਗਰ ਛਲਕ ਰਿਹਾ ਹੈ' ਵਾਕ ਵਿੱਚ 'ਹਸਤੀ ਦਾ ਸਦੀਵੀ ਸਾਗਰ' ਦਾ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਕਾਰਜ ਉਹੋ ਹੈ ਜੋ 'ਸਾਗਰ' ਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਧੜਮ ਲਹੂ ਲਿਬੜਿਆ ਟੋਗਾ ਡਿਗਾ' ਵਾਕ ਵਿੱਚ 'ਟੋਕਾ' ਦਾ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਕਾਰਜ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ 'ਲਹੂ ਲਿਬੜਿਆ ਟੋਕਾ' ਦਾ ਹੈ। ਜੇ 'ਹਸਤੀ ਦਾ

ਸਦੀਵੀ ਸਾਗਰ' ਤੇ 'ਲਹੂ ਲਿਬੜਿਆ ਟੋਕਾ' ਦੋਵੇਂ ਬਣਤਰਾਂ ਅੰਦਰ ਕੇਂਦਰੀ ਹਨ।
ਅੰਦਰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਬਣਤਰਾਂ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਦੋ ਵਰਗ ਹਨ : ਸਾਂਵੀਆਂ ਤੇ ਅਧੀਨ ਬਣਤਰਾਂ।

ਸਾਂਵੀਆਂ ਬਣਤਰਾਂ (Co-ordinate)

ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਕੇਂਦਰੀ ਬਣਤਰ ਵਿਚਲੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪੱਖੋਂ ਸਮਾਨ ਹੋਣ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਂਵੀ ਅੰਦਰ ਕੇਂਦਰਿਤ ਬਣਤਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ 'ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ, ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ, ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਗਾਇਕਾਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ' ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ, ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ, ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਗਾਇਕਾਂ' ਅਜਿਹੀ ਬਣਤਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਏ ਸਾਰੇ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ ਸਾਂਵੇਂ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਇੱਕੋ ਹੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਕਾਰਜ ਪੂਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਇਹ ਸਾਂਵੀ ਬਣਤਰ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸਾਂਵੀਆਂ ਬਣਤਰਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਨਮੂਨੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:

1. ਵਧਾਵੀਂ ਬਣਤਰ (additive)

ਵਧਾਵੀਂ ਬਣਤਰ ਵਿਚਲੇ ਸਮਾਨ ਰੁਤਬੇ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵਧਾਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜੋੜੇ ਗਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਬਣਤਰਾਂ ਵਿਚਲੇ ਸ਼ਬਦ/ਤੇ/ਜਾਂ/ਅਤੇ/ਯੋਜਕ ਜਾਂ ਕਾਮੇ ਨਾਲ ਜੋੜੇ ਗਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ 'ਰੋਟੀ, ਕਪੜਾ ਤੇ ਮਕਾਨ ਬੁਨਿਆਦੀ ਜੀਵਨ ਲੋੜਾਂ ਹਨ' ਜਾਂ 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਰਸੀਆਂ, ਮੇਜ਼, ਬਾਰੀਆਂ, ਅਲਮਾਰੀਆਂ, ਦਰਾਜ਼ ਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ' ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਗੂੜ੍ਹੇ ਸ਼ਬਦ ਵਧਾਵੀਂ ਬਣਤਰ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ।

2. ਵਿਕਲਪੀ ਬਣਤਰ (alternative)

ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿਚਲੇ ਸ਼ਬਦ ਪਰਸਪਰ ਬਦਲਵੇਂ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਝੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ 'ਜਾਂ' ਯੋਜਕ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :
ਚਾਹ ਜਾਂ ਕਾਫੀ ਇੱਕ ਚੀਜ਼ ਤਾਂ ਪੀਣੀ ਪਵੇਗੀ।
ਮੈਂ ਜਾਂ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਘਰੇ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗਾ।
ਮੈਂ ਉਥੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਦਿਨ ਰੁਕਾਂਗਾ।

3. ਸਮਾਨ ਅਧਿਕਾਰੀ (appositive)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਣਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਵਜੋਂ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ-ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰ ਦਾ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :
ਰੂਪਾਂ ਰਾਜੇ ਰਾਣੇ ਦੀ ਧੀ ਭਰ ਜਵਾਨ ਹੋ ਗਈ।

ਕਲਗੀਧਰ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜਾ ਅੱਜ ਜਨਮ ਦਿਨ ਹੈ।
ਸੋਨੂੰ ਮੇਰੀ ਮਾਸੀ ਦੀ ਲੜਕੀ ਆ ਗਈ।

ਅਧੀਨ ਬਣਤਰਾਂ (Subordinate)

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਕੇਂਦਰੀ ਬਣਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੋਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਧੀਨ ਬਣਤਰਾਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਆਪਣੇ ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਅਧੀਨ ਬਣਤਰ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ 'ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੀ ਕੁੜੀ' ਨਾਂਵ ਵਾਕ ਵਿੱਚ 'ਕੁੜੀ' ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। 'ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੀ' ਇਸ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹਨ। ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਕੱਲਾ ਮੁੱਖ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ 'ਕੁੜੀ' ਵੀ ਪੂਰੇ ਵਾਕ ਦੀ ਥਾਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੀ' ਵਿੱਚ 'ਬਹੁਤ' ਸ਼ਬਦ 'ਸੋਹਣੀ' ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਅਧੀਨ ਬਣਤਰਾਂ ਦੇ ਦੋ ਨਮੂਨੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ :

1. ਸੰਬੰਧਕ ਯੁਕਤ

ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਬਣਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ 'ਦਾ' ਸੰਬੰਧਕ ਜਾਂ ਇਸ ਦੇ ਹੋਰ ਰੂਪਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ 'ਬਾਗਾਂ ਦਾ ਰਾਖਾ', 'ਸਾਹਬ ਦੇ ਘਰ', 'ਗਰਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਾਤਾਂ', 'ਬਾਰੂ ਦੀ ਮਾਂ' ਆਦਿ।

2. ਸੰਬੰਧਕ ਮੁਕਤ (Attributive + Head)

ਸੰਬੰਧਕ ਮੁਕਤ ਅਧੀਨ ਬਣਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਕ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸੰਬੰਧਕ ਮੁਕਤ ਅਧੀਨ ਬਣਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਜੁੜਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਨਮੂਨੇ ਹਨ :

1. ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ+ਵਿਸ਼ੇਸ਼ : ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਬਣਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਸ਼ਬਦ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ 'ਲਗਰ ਵਰਗੀ ਮੁਟਿਆਰ', 'ਲੰਮਾ ਝੰਮਾ ਜੁਆਨ', 'ਜੁਆਨ ਪੁੱਤਰ', 'ਲਹੂ ਲਿਬੜਿਆ ਟੋਕਾ'। ਆਦਿ।

2. ਵਿਸ਼ੇਸ਼+ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਬਣਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਸ਼ਬਦ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ 'ਭਾਈ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹਪੁਰ ਵਾਲੇ' ਤੇ ਨਿਆਣਾ ਨਿੱਕਾ' ਆਦਿ।

3. ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ+ਵਿਸ਼ੇਸ਼+ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਬਣਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ 'ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਪੈਸੇ ਹੋਰ', 'ਦੂਰ ਪਹਾੜਾਂ ਵੱਲ' ਆਦਿ।

ਬਾਹਰ ਕੇਂਦਰੀ ਬਣਤਰਾਂ (Exocentric constructions)

ਅੰਦਰ ਕੇਂਦਰੀ ਬਣਤਰਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਬਾਹਰ ਕੇਂਦਰੀ ਬਣਤਰਾਂ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਵੰਡ ਉਸ ਅੰਦਰ ਵਿਚਰਦੇ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਸਮਰੂਪ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਭਾਵ ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਸਮੁੱਚੀ ਬਣਤਰ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਬਣਤਰਾਂ ਵਿਚਲਾ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਸਮੁੱਚੇ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ। ਬਾਹਰ ਕੇਂਦਰੀ ਬਣਤਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਪੂਰਕੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜੀ ਏਕਤਾ ਵਿੱਚ ਜੁੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ‘ਡਾਕਟਰ ਆ ਗਿਆ’ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ‘ਡਾਕਟਰ’ ਦਾ ‘ਆ ਗਿਆ’ ਨਾਲ ਜਾਂ ‘ਆ’ ਦਾ ‘ਗਿਆ’ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਾਹਰ ਕੇਂਦਰੀ ਬਣਤਰ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਸਰਕਸ ਵੇਖਣ ਬੜੇ ਲੋਕ ਆਏ’ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਨਾ ‘ਲੋਕ’ ‘ਲੋਕ ਆਏ’ ਦੀ ਥਾਂ ਪੂਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਰਿਆ ‘ਆਏ’ ਪੂਰੇ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਥਾਂ ਵਰਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ : ਭਾਵ ‘ਲੋਕ ਆਏ’ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਬਣਤਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਥਾਂ ਨਾ ਕੋਈ ਇਕੱਲਾ ਨਾਂਵ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਕਿਰਿਆ।

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀ ਹੋਕਟ (1970 : 191) ਨੇ ਬਾਹਰ ਕੇਂਦਰੀ ਬਣਤਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਤਿੰਨ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ :

1. ਸੰਕੇਤਕੀ (directive)

ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਬਾਹਰ ਕੇਂਦਰੀ ਬਣਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੰਕੇਤਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਕੇਂਦਰ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੰਕੇਤਕ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਕੋਈ ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦ ਨਾਂਵ, ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਇਕਾਈ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਬਣਤਰਾਂ ਦੇ ਦੋ ਨਮੂਨੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ :

ਉ. ਸੰਬੰਧਕੀ (Post-Positional) : ਇਹ ਵੰਨਗੀ ਨਾਂਵ/ ਪੜਨਾਂਵ+ਸੰਬੰਧਕ ਪੈਟਰਨ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ‘ਘਰ ਅੰਦਰ’, ‘ਕੋਠੇ ਉੱਤੇ’, ‘ਮੈਨੂੰ’, ‘ਮੈਥੋਂ’, ‘ਸਾਨੂੰ’ ਆਦਿ।

ਅ. ਯੋਜਕੀ (Conjunctive) : ਇਹ ਵੰਨਗੀ ਯੋਜਕ + ਅਧੀਨ ਉਪਵਾਕ ਪੈਟਰਨ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਅਜਿਹੀਆਂ ਬਣਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਯੋਜਕ ਸੰਕੇਤਕ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਕੇਤ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਅਧੀਨ ਯੋਜਕੀ ਉਪਵਾਕ ਇਸ ਵੰਨਗੀ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਜੇ ਰੱਬ ਕਾਰਜ ਰਾਸ ਕਰਦੇ..., ਜਦ ਅਸੀਂ ਪਿੰਡ ਅਪੜੇ..., ਜਿਥੇ ਮੁਜਰਮ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਆਦਿ ਉਪਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜੇ, ਜਦ, ਜਿਥੇ ਆਦਿ ਯੋਜਕ ਸੰਕੇਤਕ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

2. ਸੰਜੋਗੀ (Connective)

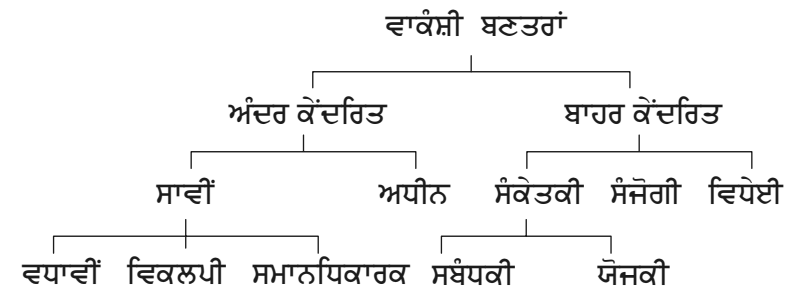
ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਵਿਧੇ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧ-ਜੋੜ ਜਾਂ ਸੰਜੋਗੀ ਕਿਰਿਆ ਜੋੜੇ ਤਾਂ ਅਜਿਹੀ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਸੰਜੋਗੀ ਬਣਤਰ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸੰਜੋਗੀ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਵਿਧੇ ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਬਣਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ‘ਸਾਹਬੋ ਮੁਟਿਆਰ ਹੈ’, ‘ਨਿਰੰਜਨ ਉੱਚਾ ਲੰਮਾ ਗੱਭਰੂ ਸੀ’ ਆਦਿ ਬਣਤਰਾਂ ਸੰਜੋਗੀ ਹਨ।

3. ਵਿਧੇਈ (Predicative)

ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਬਣਤਰਾਂ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਵਿਧੇ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਵਜੋਂ ਵਿਚਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਹੋਕਟ (1970 : 199) ਨੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਵਿਧੇ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਟਿਪਣੀ (topic and comment) ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਵਿਧੇਈ ਬਣਤਰਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਟਿਪਣੀ ਵਾਲੀ ਬਣਤਰ ਵਿਧੇਈ ਬਣਤਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ‘ਚੋਰ ਦੌੜ ਗਿਆ’, ‘ਮੁੰਡਾ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ’, ‘ਬੱਚਾ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦਾ ਹੈ’ ਆਦਿ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵਿਧੇਈ ਬਣਤਰਾਂ ਨਾਲ ਹੈ।

ਅੰਦਰ ਕੇਂਦਰੀ ਤੇ ਬਾਹਰ ਕੇਂਦਰੀ ਬਣਤਰਾਂ ਦੇ ਇਸ ਸਮੁੱਚੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਨੂੰ ਨਿਮਨੋਕਤ ਆਰੇਖ ਦੁਆਰਾ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

6.3 ਸਮਤਾ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ (Concord & Government)

ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲੇ ਪਦ-ਰੂਪ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਝੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੂਜੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ, ਪੁਰਖ ਤੇ ਕਾਰਕ ਆਦਿ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਰੂਪਾਂਤਰ ਜਾਂ ਵਿਕਾਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਕਾਰੀ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੋ ਵਿਧੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ‘ਸਮਤਾ’ ਤੇ ‘ਅਧਿਕਾਰ’ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਮਤਾ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਨੇਮ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ ਜਿਸ ਤਹਿਤ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪੱਖੋਂ ਇਕਰੂਪਤਾ ਤੇ ਇਕਸਾਰਤਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਪਾਮਰ (1978 : 103) ਅਨੁਸਾਰ ‘ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ

ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਤਾ ਜਾਂ ਮੇਲ ਹੈ, ਭਾਵ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਾ ਰੂਪ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸਮਤਾ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਕਾਲਾ ਘੋੜਾ, ਕਾਲੇ ਘੋੜੇ, ਕਾਲੀ ਘੋੜੀ, ਕਾਲੀਆਂ ਘੋੜੀਆਂ ਆਦਿ ਵਾਕਾਂਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ 'ਕਾਲਾ' ਦਾ ਰੂਪ ਨਾਂਵ 'ਘੋੜਾ' ਨਾਲ ਸਮਤਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਇਥੇ 'ਕਾਲਾ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦੀ 'ਘੋੜਾ' ਨਾਂਵ ਨਾਲ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਪੱਖੋਂ ਸਮਤਾ ਹੈ।

ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦਿਆਂ ਪਾਮਰ (1978 : 103) ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਦੂਸਰੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਰੂਪ ਬਦਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦ ਉੱਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ 'ਮੁੰਡਾ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ' ਤੇ 'ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹੀ' ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ 'ਨੇ' ਸੰਬੰਧਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਾਰਨ ਨਾਂਵ 'ਮੁੰਡਾ' ਦਾ ਰੂਪ 'ਮੁੰਡੇ' ਤੇ ਕਿਰਿਆ 'ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ' ਦਾ ਰੂਪ 'ਪੜ੍ਹੀ' ਹੋ ਗਿਆ, ਭਾਵ ਇਥੇ 'ਨੇ' ਸੰਬੰਧਕ ਦਾ ਨਾਂਵ 'ਮੁੰਡੇ' ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ 'ਪੜ੍ਹੀ' ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਨਾਂਵ ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਬਦਲਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ to me ਅਤੇ to us ਆਦਿ ਵਿੱਚ I ਦਾ ਰੂਪ me ਅਤੇ we ਦਾ us ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਸਮਤਾ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਤੇ ਪੁਰਖ ਆਦਿ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸਮਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਂਵ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਾਹਰ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਤੇ ਨਾਂਵ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਮਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਂਵ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਦੀ ਸਮਤਾ ਦੋਹਾਂ ਵਾਕਾਂਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਣਤਰੀ ਲੱਛਣਾਂ ਉਪਰ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

(1) ਸਧਾਰਨ ਕਾਰਕੀ ਰੂਪਾਂ ਵਾਲੇ ਕਰਤਾ ਜਾਂ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਦੀ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸਮਤਾ ਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਚਕਾਰ ਸਮਤਾ ਵਰਤਮਾਨਕਾਲੀ ਅਕਰਮਕ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸਕਰਮਕ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਸਮਤਾ ਉਦੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਰਤਾ ਸਧਾਰਨ ਕਾਰਕੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਮੁੰਡਾ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ।

ਮੁੰਡਾ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ।

ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਚਕਾਰ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਆਦਿ ਦੀ ਸਮਤਾ ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤੇ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਸਧਾਰਨ ਕਾਰਕੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਤੇ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸੰਬੰਧਕ ਯੁਕਤ ਹੋਣ ਤਾਂ ਕਿਰਿਆ ਸਮਤਾ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਕਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ ਤੇ ਪੂਰਨ ਭੂਤਕਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹੀ।

ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ।

(2) ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਦੀ ਸਮਤਾ ਦੇ ਨੇਮ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ :

(ੳ) ਸਾਵੀਆਂ ਬਣਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਕਰਤਾ ਜਾਂ ਕਰਮ ਨਾਂਵ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਦੀ ਬਣਤਰ ਜੇ ਵਿਕਲਪੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਸਮਤਾ ਅਖ਼ੀਰਲੇ ਮੁੱਖ ਨਾਂਵ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਇਸ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਸ਼ਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਉਸ ਨੂੰ ਦਾਜ ਵਿੱਚ ਸਕੂਟਰ ਜਾਂ ਕਾਰ ਮਿਲੇਗੀ।

(ਅ) ਵਧਾਵੀਆਂ ਬਣਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਨਾਂਵ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਵਚਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਭੇਦ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਵਚਨੀ ਤੇ ਪੁਲਿੰਗ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਮੁੰਡੇ, ਕੁੜੀਆਂ ਸਰਕਸ ਵੇਖਣ ਗਏ।

ਬੱਚੇ, ਬੁੱਢੇ ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਮੇਲਾ ਵੇਖਣ ਗਏ।

(3) ਨਾਂਵ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਤੇ ਨਾਂਵ ਵਿੱਚ ਸਮਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਂਵ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ : ਕਾਲਾ ਘੋੜਾ, ਕਾਲੀ ਘੋੜੀ, ਕਾਲੇ ਘੋੜੇ, ਕਾਲੀਆਂ ਘੋੜੀਆਂ ਆਦਿ ਨਾਂਵ ਵਾਕਾਂਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਧੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਧੇਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਂਵ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆ ਕੇ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸਮਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਘੋੜਾ ਕਾਲਾ ਹੈ, ਘੋੜੇ ਕਾਲੇ ਹਨ, ਘੋੜੀ ਕਾਲੀ ਹੈ, ਘੋੜੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਹਨ।

ਸੰਬੰਧਕ ਯੁਕਤ ਅਧੀਨ ਬਣਤਰਾਂ ਵਿੱਚ 'ਦਾ' ਸੰਬੰਧਕ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧਮਾਨ ਨਾਲ ਸਮਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਸਾਡੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਮੁੰਡੇ, ਸਾਡੇ ਕਾਲਜ ਦਾ ਮੁੰਡਾ, ਸਾਡੇ ਕਾਲਜ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ, ਮਿਟੀ ਦੀ ਮਹਿਕ, ਬਾਗ਼ਾਂ ਦਾ ਰਾਖਾ ਆਦਿ ਨਾਂਵ ਵਾਕਾਂਸ਼ਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ।

(4) ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਕਾਂ ਨਾਲ

ਵੀ ਸਮਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੂਰਕ ਜੇਕਰ ਕਰਤਾ ਪੂਰਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕਰਤਾ ਨਾਲ ਅਤੇ ਪੂਰਕ ਜੇਕਰ ਕਰਮ ਪੂਰਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਰਮ ਨਾਲ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਆਦਿ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸਮਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਇਹ ਕੁੜੀ ਸਾਡੇ ਕਾਲਜ ਦੀ ਵਿਦਿਆਰਥਣ ਹੈ।

ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੁਰਜੀਤ ਕੌਰ ਨੂੰ ਸਰਪੰਚਨੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।

(5) ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਬਣਤਰ ਉਪਰ ਸਮਤਾ ਦਾ ਨੇਮ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

(ੳ) ਕਰਤਰੀਵਾਚੀ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਕਰਤਾ ਜਾਂ ਕਰਮ ਨਾਲ ਸਮਤਾ ਕੇਵਲ ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ ਮੌਜੂਦ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਪਰ ਜੇ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਸਿਰਫ਼ ਸੰਚਾਲਕ ਤੇ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹੀ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ ਸਮਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ :

ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਕਾਲਜ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਮੁੰਡਾ ਕਾਲਜ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਕੁੜੀ ਕਾਲਜ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

(ਅ) ਕਰਮਣੀ ਬਣਤਰ ਵਾਲੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜੇ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਮੁੱਢਲੀ ਗਤੀਵਾਚਕ ਤੇ ਸੰਭਾਵੀ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ, ਕਰਮਵਾਚੀ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ ਤੇ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ ਤਿੰਨੋਂ ਹੀ ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ ਨਾਲ ਸਮਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ :

ਇਥੇ ਨਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੋ ਤੌਲੀਏ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਥੇ ਨਵੇਂ ਦੰਦ ਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਪਰ ਜੇ ਕਰਮਣੀਵਾਚੀ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਢਲੀ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਥਾਂ ਮੁੱਢਲੀ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ ਤੇ ਕਰਮਣੀ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ ਹੀ ਰੂਪਾਂਤਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਜੰਮਦਿਆਂ ਹੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਇਸਲਾਮੀ ਮਰਿਆਦਾ ਮੁਤਾਬਕ ਮੁਰਦੇ ਦੱਬ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਜੇ ਕਰਮਵਾਚੀ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਗਤੀਵਾਚਕ ਤੇ ਸੰਭਾਵੀ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹੋਣ ਤਾਂ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ ਤਾਂ ਰੂਪਾਂਤਰਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਕਰਮਵਾਚੀ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜਿਵੇਂ :

ਕਾਸ਼! ਵੋਟਾਂ ਠੀਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ।

ਇਥੇ ਲੰਗਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਵਰਤਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(ੲ) ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਸੰਬੰਧੀ ਸਮਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਨੇਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੁੱਖ

ਕਿਰਿਆ ਤੇ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ ਸਿਰਫ਼ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪੁਰਖ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਪਰ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ ਵਚਨ ਤੇ ਪੁਰਖ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਹੀ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ ਸਮਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਲਿੰਗ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਨਹੀਂ। ਜਿਵੇਂ :

ਮੈਂ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ।

ਮੈਂ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ।

ਤੂੰ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈਂ।

ਤੂੰ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈਂ।

ਉਹ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਹ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਸਕੂਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਤੂੰ ਸਕੂਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈਂ।

ਉਹ ਸਕੂਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਸਕੂਲ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਅਸੀਂ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।

ਉਹ ਸਕੂਲ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਮੈਂ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾ ਪੜਨਾਂਵ ਨਾਲ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਪੱਖੋਂ ਸਮਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ, ਪੁਰਖ ਤੇ ਵਚਨ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸਮਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ ਤੇ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਵਚਨ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸਮਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਾਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਜਿਥੇ ਸਮਤਾ ਅੰਦਰ ਕੇਂਦਰੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਕੇਂਦਰੀ ਦੋਨੋਂ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਬਣਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਸਿਰਫ਼ ਬਾਹਰ ਕੇਂਦਰੀ ਬਣਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਰੂਪਾਂਤਰੀ ਬਣਤਰ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਖ਼ਾਸ ਰੂਪ ਹੀ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਰਕੀ ਰੂਪ ਧਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ /ਨੇ/, /ਨੂੰ/ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਂਵ ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਕ ਅਤੇ ਕਾਰਕ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਉਦਾਹਰਨ ਮਿਲਦੇ ਹਨ :

(1) /-ਆ/ ਅੰਤਕ ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਇਕਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ ਸੰਬੰਧਕ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ /-ਏ/ ਅੰਤਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਮੁੰਡਾ ਤੋਂ ਮੁੰਡੇ ਨੇ, ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਅਤੇ

ਜੇ ਉਹ ਬਹੁਵਚਨ ਹੈ ਤਾਂ /-ਏ/ ਅੰਤਕ ਦੀ ਥਾਂ /-ਇਆ/ ਅੰਤਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ‘ਮੁੰਡਾ’ ਦਾ ਬਹੁਵਚਨ ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪ ‘ਮੁੰਡਿਆਂ’ ਹੈ। ਸੋ ‘ਮੁੰਡੇ’ ਤੇ ‘ਮੁੰਡਿਆਂ’ ਨਾਂਵ ਰੂਪ ਸੰਬੰਧਕ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਹੈ।

- (2) ਬਾਕੀ ਅੰਤਕਿਆਂ ਵਾਲੇ ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕੁਝ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹੈ। ‘ਸਾਥੀ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦਾ ਹੈ’ ਤੇ ‘ਸਾਥੀ ਨੇ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ’ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਕ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ‘ਸਾਥੀ’ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਪਰ ਬਹੁਵਚਨ ਵਿੱਚ ‘ਸਾਥੀ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ ਹਨ’ ਤੇ ‘ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਰੋਟੀ ਖਾਧੀ’ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ‘ਸਾਥੀਆਂ’ ਨਾਂਵ ਤੇ ‘ਖਾਧੀ’ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ ਸੰਬੰਧਕ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਹੀ ਬਣੇ ਹਨ।
- (3) /-ਈ/ ਅੰਤਕ ਇਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਕ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਜਿਵੇਂ ‘ਕੁੜੀ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹੈ’ ਤੇ ‘ਕੁੜੀ ਨੇ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹੀ’, ‘ਕੁੜੀਆਂ ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ ਹਨ’, ‘ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਪੜ੍ਹਿਆ’ ਆਦਿ ਵਾਕਾਂ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ।
- (4) ਨਾਂਵ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਾਂਵ ਵਾਂਗ ਹੀ ਅਧਿਕਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ, ‘ਛੋਟਾ ਬੱਚਾ ਦੁੱਧ ਪੀਂਦਾ ਹੈ’ ਤੇ ‘ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਨੇ ਦੁੱਧ ਪੀਤਾ’, ‘ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਦੁੱਧ ਪੀਂਦੇ ਹਨ’ ਤੇ ‘ਛੋਟਿਆਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਦੁੱਧ ਪੀਤਾ’ ਆਦਿ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ‘ਛੋਟਾ’ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦਾ ਇਕਵਚਨ ਲਈ ਸੰਬੰਧਕ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਹੇਠ ‘ਛੋਟੇ’ ਰੂਪ ਬਣਿਆ ਹੈ ਤੇ ਬਹੁਵਚਨ ਵਿੱਚ ‘ਛੋਟਿਆਂ’ ਰੂਪ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਵਚਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿੰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।
- (5) ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਕਰਕੇ ਪੜਨਾਂਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਰੂਪਾਂਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :
ਮੈਂ ਤੋਂ ਮੇਰਾ, ਮੈਨੂੰ, ਮੈਥੋਂ।
ਅਸੀਂ ਤੋਂ ਸਾਡਾ, ਸਾਨੂੰ।
ਤੂੰ ਤੋਂ ਤੇਰਾ, ਤੈਥੋਂ, ਤੈਨੂੰ, ਤੁਹਾਡਾ।
ਪਰ ‘ਉਹ’ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।
- (6) ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਰਕੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਕਰਕੇ ਕਈ ਨਾਵਾਂ ਜਾਂ ਪੜਨਾਂਵਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਉਸ ਕਾਰਕ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ‘ਮੁੰਡਾ ਘੋੜਿਆਂ ਡਿੱਗਾ’ ਵਿੱਚ ‘ਘੋੜਾ’ ਦਾ ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕੀ ਰੂਪ ‘ਘੋੜਿਆਂ’ ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਅਸੀਂ’ ਤੋਂ ਬਣਿਆਂ ‘ਸਾਨੂੰ’ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜਾਂ ਕਰਮ ਕਾਰਕ ਦੇ ਸੰਬੰਧਕ /ਨੂੰ/ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਹੈ।

✱

ਪਾਠ 7

ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ-ਸੰਰਚਨਾ

7.1 ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ

ਪਰੰਪਰਾਈ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ‘ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਸਾਰਥਕ ਇਕਾਈ’ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ; ਅਰਥਾਤ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪੱਧਰ ’ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਇਕਾਈ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅੱਗੋਂ ਹੋਰ ਛੋਟੀਆਂ ਸਾਰਥਕ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਇਕਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸ਼ਬਦ ਸੰਬੰਧੀ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਹੀ ਪਰੰਪਰਾਈ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ‘ਇਕ ਵਿਚਾਰ/ਅਰਥ ਜਾਂ ਸੰਕਲਪ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਕਾਈ’ ਕਹਿ ਕੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਾਵ ਸ਼ਬਦ ‘ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਇਕਾਈ’ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ‘ਅਰਥ ਦੀ ਇਕਾਈ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨੀਆਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਆਮ ਸ਼ਬਦ ‘ਘੋੜਾ’ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਸਪਾਰਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਇੱਕ ਇਕਾਈ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਤਕਨੀਕੀ ਪੱਖੋਂ ਵੇਖਿਆ ‘ਘੋੜਾ’ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਮ /-ਆ/ ਇਕਵਚਨ ਤੇ ਪੁਲਿੰਗ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ‘ਅਰਥ ਦੀ ਇਕਾਈ’ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਕਈ ਇਕਾਈਆਂ ਹਨ।

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਇਹ ਮਸਲਾ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਈ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨ ਤੱਕ ਇੱਕ ਤਕੜੇ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਅਰਥ ਸਿਰਜਨ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਬੜੀ ਲਚਕੀਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪੱਖ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਯਾਸਕ, ਪਾਣਿਨੀ, ਪਤੰਜਲੀ, ਭਰਤਰੀਹਰ, ਬਲੂਮਫੀਲਡ, ਲਾਇਨਜ਼ ਤੇ ਪਾਮਰ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ ਭਰਪੂਰ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਅਮਰੀਕੀ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨੀ ਬਲੂਮਫੀਲਡ ਨੇ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਚਾਰ-ਵਿਮਰਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ (Minimum Free Form) ਕਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਤਰਜਮਾ ‘ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਮੁਕਤ ਰੂਪ’ ਜਾਂ ‘ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ

ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਛੋਟੀ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਸਤੰਤਰ ਇਕਾਈ' ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਸਤੰਤਰ ਇਕਾਈ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਅਜਿਹੀ ਇਕਾਈ ਤੋਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਇਕਾਈ ਦੀ ਮੁਥਾਜੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਹ ਸਤੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਵੇ। ਬਲੂਮਫੀਲਡ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਬਾਰੇ ਇਹ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਭਾਵੇਂ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦੇਣਿਆਂ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ 'ਸਤੰਤਰ ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਹੈ' ਅਤੇ 'ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਛੋਟੀ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਸਾਰਥਕ ਇਕਾਈ ਭਾਵੇਂ' ਹੈ। ਉਪਰ ਅਸੀਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਰੰਪਰਾਈ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ 'ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਛੋਟੀ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਸਾਰਥਕ ਇਕਾਈ' ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਅੰਤਰ-ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਭਾਵੇਂ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

7.2 ਭਾਵੇਂ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

ਬਲੂਮਫੀਲਡ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਬਦ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ 'ਛੋਟੀ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਸਤੰਤਰ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਇਕਾਈ' ਹੈ ਨਾ ਕਿ 'ਛੋਟੀ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਇਕਾਈ'। ਛੋਟੀ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਇਕਾਈ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ 'ਭਾਵੇਂ' ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ 'ਚਰਖਾ', 'ਸੋਟਾ', 'ਲੜਕਾ', 'ਨਾਨਾ', 'ਦਾਦਾ' ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਮ ਅੰਸ਼ /-ਆ/ ਇਕਵਚਨ, ਪਲਿੰਗ ਦਾ ਸੂਚਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਇਹ ਸਾਰਥਕ ਅੰਸ਼ ਹੈ ਪਰ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਵੇਂ 'ਅਣਪੜ੍ਹ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਅਣ+ਪੜ੍ਹ, 'ਲਿਖਦਾ' ਨੂੰ ਲਿਖ+ਦਾ, 'ਕੁੜੀਆਂ' ਨੂੰ ਕੁੜੀ+ਆਂ ਆਦਿ ਸਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸਾਰਥਕ ਅੰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਸਿੱਧ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਛੋਟੀ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਇਕਾਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਛੋਟੀ ਇਕਾਈ ਦਾ ਵਜੂਦ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਸਾਰਥਕ ਇਕਾਈ ਨੂੰ 'ਭਾਵੇਂ' ਕਿਹਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ (Morpheme) ਮਾਰਫੀਮ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਮਾਰਫੀਮ ਲਈ ਭਾਵੇਂ, ਰੂਪੀਮ ਤੇ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਆਦਿ ਨਾਮ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਵੇਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਸਾਰਥਕ ਇਕਾਈ ਹੈ, ਭਾਵ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਉਹ ਲੜੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਹੋਰ ਸਾਰਥਕ ਟੋਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਸਥਾਪਿਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਤਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਭਾਵੇਂ ਨੂੰ ਨਿਖੇੜਣ ਜਾਂ ਪਛਾਣਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਇਹ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਾਰਥਕ ਟੁਕੜੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਪਰ ਇਹ ਭਾਵੇਂ ਤਾਂ ਹੀ ਨਿਖੇੜੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਜੁਗਤ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਸਮਝ ਹੋਵੇ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ 'ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਭਾਵੇਂ ਵੰਡ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ :

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ : ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ /132

ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ---> /ਪੜ੍ਹ-/+/-ਦ/+/-ਈ-/+/-ਆਂ/

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ /ਪੜ੍ਹ/ ਅੰਸ਼ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। /-ਦਾ-/ ਕਿਰਿਆ 'ਪੜ੍ਹ' ਦਾ ਕਾਲ-ਸਰੂਪ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। /-ਈ-/ ਇਲਿੰਗ ਸੂਚਕ ਹੈ ਅਤੇ /-ਆਂ/ ਇਲਿੰਗ ਤੇ ਬਹੁਵਚਨ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ' ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਚਾਰੇ ਅੰਸ਼ ਸਾਰਥਕ ਹਨ। ਇਹ ਚਾਰੇ ਭਾਵੇਂ ਹਨ। ਇਥੇ ਧਿਆਨਯੋਗ ਨੁਕਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰੇਕ ਭਾਵੇਂ ਦਾ ਅਰਥ ਵਿਆਕਰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਮਸਲਨ 'ਮਰ ਜਾਣਾ' ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ 'ਮਰਜ+ਆਣਾ' ਜਾਂ 'ਮ+ਰਜਾਣਾ' ਵੰਡ ਗਲਤ ਹੈ।

7.3 ਭਾਵੇਂ ਵਰਗੀਕਰਨ

ਬਣਤਰ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਭਾਵੇਂ ਨੂੰ ਕਈ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਭਾਵੇਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ :

7.3.1 ਮੁਕਤ ਤੇ ਯੁਕਤ ਭਾਵੇਂ (Free and bound)

ਜਿਹੜੇ ਭਾਵੇਂ ਸਤੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਜਾਂ ਸਤੰਤਰ ਭਾਵੇਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ /ਪੜ੍ਹ/, /ਕਰ/, /ਮਰ/ ਆਦਿ ਮੁਕਤ ਭਾਵੇਂ ਹਨ। ਪਰ ਜੇ ਭਾਵੇਂ ਸਤੰਤਰ ਤੌਰ ਤੇ ਕੋਈ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯੁਕਤ ਜਾਂ ਬੰਧੇਜੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ /-ਆਂ/, /-ਈ/, /-ਏ/, /ਅਣ-/ ਆਦਿ ਭਾਵੇਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭਾਵੇਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਹੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੇ ਹਨ।

7.3.2 ਬੰਦ ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਭਾਵੇਂ (Close and open)

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਭਾਵੇਂ ਨਾਲ ਅੱਗੋਂ ਹੋਰ ਭਾਵੇਂ ਜੁੜ ਸਕਦੇ ਹੋਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਭਾਵੇਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ 'ਲੜਕੀ' ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਲਾ /-ਈ/ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਭਾਵੇਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ /-ਆਂ/ ਤੇ /-ਏ/ ਆਦਿ ਭਾਵੇਂ ਜੁੜ ਕੇ ਤਰਤੀਬਵਾਰ 'ਲੜਕੀਆਂ' ਤੇ 'ਲੜਕੀਏ' ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਬੰਦ ਭਾਵੇਂ ਨਾਲ ਅੱਗੋਂ ਹੋਰ ਭਾਵੇਂ ਜੁੜਨ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜਿਵੇਂ 'ਲੜਕੀਆਂ' ਤੇ 'ਲੜਕੀਏ' ਵਿੱਚ /-ਆਂ/ ਤੇ /-ਏ/ ਬੰਦ ਭਾਵੇਂ ਹਨ।

7.3.3 ਸਿਫਰ ਭਾਵੇਂ (Zero)

ਕਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਇਕਵਚਨੀ ਤੇ ਬਹੁਵਚਨੀ ਰੂਪ ਇਕੋ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਇਕਵਚਨ ਤੋਂ ਬਹੁਵਚਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੱਖਰੇ ਜਾਂ ਹੋਰ ਭਾਵੇਂ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ : ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ /133

ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ। ਭਾਵੇਂਸ਼ਾਂ ਦੀ ਇਕਸਾਰਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕਵਚਨ ਤੋਂ ਬਹੁਵਚਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਿਰਫ ਭਾਵੇਂਸ਼ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਤੇਲੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਇਕ ਵਚਨ) : ਤੇਲੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ (ਬਹੁ ਵਚਨ) - ਤੇਲੀ+o

ਹਾਥੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਇਕ ਵਚਨ) : ਹਾਥੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ (ਬਹੁ ਵਚਨ) - ਹਾਥੀ+o

ਦੋਹਾਂ ਵਚਨਾਂ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇਲੀ ਤੇ ਹਾਥੀ ਦਾ ਇਕੋ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਹੁਵਚਨੀ ਰੂਪਾਂ ਨਾਲ ਸਿਰਫ ਭਾਵੇਂਸ਼ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

7.3.4 ਸਹਿਰੂਪ (Allo-morph)

ਇਕੋ ਭਾਵੇਂਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵਖ-ਵਖ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਰੂਪ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ 'ਛਾਵਾਂ' ਤੇ 'ਮਾਵਾਂ' ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ /-ਵਾਂ/ ਇਲਿੰਗ, ਬਹੁਵਚਨ ਦਾ ਅਰਥ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਕੁੜੀਆਂ' ਤੇ 'ਕਿਤਾਬਾਂ' ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ /-ਆਂ/ ਵੀ ਇਲਿੰਗ ਤੇ ਬਹੁਵਚਨ ਦੇ ਭਾਵ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਥੇ 'ਵਾਂ' ਤੇ 'ਆਂ' ਸਮਾਨਾਰਥੀ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਸਹਿਰੂਪ ਹਨ।

7.3.8 ਸਮਧੁਨੀ ਭਾਵੇਂਸ਼ (Homophonous)

ਕਈ ਭਾਵੇਂਸ਼ ਅਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧੁਨੀ ਰੂਪ ਤਾਂ ਸਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਭਾਵੇਂਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਮਧੁਨੀ ਭਾਵੇਂਸ਼ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ :

ਜਾਵਾਂ ਵਿੱਚ /-ਵਾਂ/ - ਇਛਾਬੋਧਕ, ਪਹਿਲਾ ਪੁਰਖ, ਇਕਵਚਨ

ਛਾਵਾਂ ਵਿੱਚ /-ਵਾਂ/ - ਇਲਿੰਗ, ਬਹੁਵਚਨ

ਪੰਜਵਾਂ ਵਿੱਚ /-ਵਾਂ/ - ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਬਣਾਉਣ ਲਈ

ਅਕੇਵਾਂ ਵਿੱਚ /-ਵਾਂ/ - ਨਾਂਵ ਬਣਾਉਣ ਲਈ

ਇਥੇ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ /-ਵਾਂ/ ਵੱਖਰੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ /-ਵਾਂ/ ਇੱਕ ਭਾਵੇਂਸ਼ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਥੇ ਚਾਰ ਭਾਵੇਂਸ਼ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਧੁਨੀ ਭਾਵੇਂਸ਼ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

7.4 ਭਾਵੇਂਸ਼ ਅਤੇ ਰੂਪ (Morpheme and Morph)

ਭਾਵੇਂਸ਼ ਅਤੇ ਰੂਪ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸੋਸ਼ਿਊਰ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਏ ਗਏ ਰੂਪ ਅਤੇ ਵਸਤੂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਭਾਵੇਂਸ਼ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵਸਤੂ ਨਾਲ ਹੈ ਜਦਕਿ ਰੂਪ ਦਾ ਬਾਹਰੀ ਬਣਤਰ ਨਾਲ, ਅਰਥਾਤ ਰੂਪ ਦੇ ਅਰਥ ਪੱਖ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂਸ਼ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ : 'ਸਿਰ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਰੂਪ /ਸ ਇ ਰ/ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵੇਂਸ਼ ਕਿਸੇ ਸਜੀਵ ਹੋਂਦ ਦਾ ਇੱਕ ਸਰੀਰਕ ਅੰਗ ਹੈ।

7.5 ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭਾਵੇਂਸ਼

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਵਰਤੋਂ ਵਾਲੇ ਭਾਵੇਂਸ਼ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਦੇ ਹੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਦਾ ਪਿਛੇਤਰ ਵਜੋਂ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲਿੰਗ-ਵਚਨ ਦੇ ਭਾਵੇਂਸ਼ (ਰੂਪੀਮ, ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ) ਨਾਂਵ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਕੁਝ ਅੰਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ-ਵਚਨ ਦਾ ਭਾਵੇਂਸ਼ ਸਾਂਝਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

ੳ) (1) /-ਆ/ ਇਕਵਚਨ-ਪੁਲਿੰਗ ਦਾ ਭਾਵੇਂਸ਼ ਹੈ। ਘੋੜਾ, ਮੁੰਡਾ, ਸੋਟਾ, (ਸਜੀਵ-ਨਿਰਜੀਵ) ਆਦਿ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ, ਨਿੱਕਾ, ਵੱਡਾ, ਕਾਲਾ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਨਾਲ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਦਾ, ਲਿਖਦਾ ਕਰਦਾ ਆਦਿ ਕਿਰਦੰਤਾਂ (ਕਿਰਿਆਵਾਂ) ਨਾਲ ਇਹੋ ਭਾਵੇਂਸ਼ ਹੀ ਲੱਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਰੂਪ ਇਕਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ ਹਨ।

(2) /-ਏ/ ਬਹੁਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ ਦਾ ਭਾਵੇਂਸ਼ ਹੈ ਜਿਵੇਂ: ਘੋੜੇ, ਮੁੰਡੇ ਅਤੇ ਸੋਟੇ ਆਦਿ ਨਾਵਾਂ ਵਿਚ, ਨਿੱਕੇ, ਵੱਡੇ, ਕਾਲੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਲਿਖਦੇ, ਪੜ੍ਹਦੇ, ਕਰਦੇ, ਨਚਦੇ ਆਦਿ ਕਿਰਦੰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹੋ ਸਾਂਝਾ ਭਾਵੇਂਸ਼ ਲੱਗਿਆ ਹੈ।

(3) /-ਈ/ ਇਕਵਚਨ, ਇਲਿੰਗ ਦਾ ਭਾਵੇਂਸ਼ ਹੈ। ਘੋੜੀ, ਕੁੜੀ, ਸੋਟੀ, ਗੱਡੀ ਆਦਿ ਨਾਵਾਂ ਵਿਚ, ਨਿੱਕੀ, ਵੱਡੀ, ਕਾਲੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਲਿਖਦੀ, ਪੜ੍ਹਦੀ, ਕਰਦੀ, ਨਚਦੀ ਆਦਿ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹਰ ਥਾਂ ਇਹ ਇਕਵਚਨ, ਇਲਿੰਗ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ।

(4) /-ਆਂ/ ਬਹੁਵਚਨ, ਇਲਿੰਗ ਦਾ ਭਾਵੇਂਸ਼ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਘੋੜੀਆਂ, ਕੁੜੀਆਂ, ਸੋਟੀਆਂ, ਨਿੱਕੀਆਂ, ਵੱਡੀਆਂ, ਕਾਲੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ, ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ, ਜਾਂਦੀਆਂ ਆਦਿ ਨਾਵਾਂ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਸਾਂਝਾ ਰੂਪ ਲੱਗਿਆ ਹੈ।

(ਅ) ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਭਾਵੇਂਸ਼

ਉਪਰ ਨਾਵਾਂ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸਧਾਰਨ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਭਾਵੇਂਸ਼ਵਿਉਂਤ ਦਰਸਾਈ ਹੈ। ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਨੇਮ ਵਿਧਾਨ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਮਸਲਨ ਉਪਰ ਅਸੀਂ 'ਘੋੜਾ' ਨਾਂਵ ਦਾ ਅੰਤਮ/-ਆ/ ਇਕਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ ਦਾ ਭਾਵੇਂਸ਼ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਪਰ ਵਾਕ 'ਘੋੜੇ ਉੱਤੇ ਕਾਠੀ ਪਈ' ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਨਾਂਵ 'ਘੋੜੇ' ਵੀ ਇਕਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ ਹੈ ਪਰ ਇਥੇ /-ਆ/ ਭਾਵੇਂਸ਼ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ /-ਏ/ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਏਥੇ 'ਘੋੜੇ' ਨਾਂਵ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸੰਬੰਧਕ /ਉੱਤੇ/ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਜਦ ਸੰਬੰਧਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਨਾਂਵ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਏ, ਵਿਕਾਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦਾ ਰੂਪ ਵੀ /-ਏ/ ਅੰਤਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ /ਕਾਲਾ ਘੋੜਾ/

ਅਤੇ /ਕਾਲੇ ਘੋੜੇ/ ਵਿਚ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਭਾਵੰਸ਼ ਸਧਾਰਨ ਜਾਂ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅੱਗੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਵੰਸ਼ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਪੇਸ਼ ਹੈ

- (1) ਇਕਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪ ਦਾ ਭਾਵੰਸ਼ /-ਏ/ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:
ਕਾਲੇ ਕੁੱਤੇ ਨੇ, ਨਿੱਕੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ, ਸੋਟੇ ਨਾਲ, ਵੱਡੇ ਖੁੰਡੇ ਉੱਤੇ ਆਦਿ।
- (2) ਬਹੁ ਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ ਦੇ ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਭਾਵੰਸ਼ /-ਇਆਂ/ ਹੈ।
ਜਿਵੇਂ ਚੰਗਿਆਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ, ਕਾਲਿਆਂ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ, ਵੱਡਿਆਂ ਸੋਟਿਆਂ ਨਾਲ।
ਨੋਟ : ਇਹ ਨਿਯਮ ਸਿਰਫ /-ਆ/ ਅੰਤਕ ਭਾਵੰਸ਼ਾਂ ਉਪਰ ਹੀ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- (3) ਇਲਿੰਗ ਨਾਂਵਾਂ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧਕੀ ਭਾਵੰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਸੋਹਣੀ ਕੁੜੀ, ਅਤੇ ਸੋਹਣੀ ਕੁੜੀ ਨੇ, ਛੋਟੀ ਸੋਟੀ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਸੋਟੀ ਨਾਲ, ਕਾਲੀ ਘੋੜੀ ਅਤੇ ਕਾਲੀ ਘੋੜੀ ਨੂੰ ਆਦਿ।
- (4) ਇਲਿੰਗ ਨਾਂਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੇ ਬਹੁਵਚਨਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਇਹੋ ਨਿਯਮ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :
ਸੋਹਣੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਅਤੇ ਸੋਹਣੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ, ਛੋਟੀਆਂ ਸੋਟੀਆਂ ਅਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਸੋਟੀਆਂ ਨਾਲ, ਕਾਲੀਆਂ ਘੋੜੀਆਂ ਅਤੇ ਕਾਲੀਆਂ ਘੋੜੀਆਂ ਨੂੰ ਆਦਿ।

(ੲ) /-ਆ/ ਅੰਤਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਦੂਜੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਭਾਵੰਸ਼

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਸਿੱਧੇ/ਸਧਾਰਨ ਰੂਪ ਨਾਲ ਲਿੰਗ-ਵਚਨ ਦਾ ਕੋਈ ਭਾਵੰਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਹੱਥ, ਕੰਨ, ਮਨੁੱਖ ਆਦਿ ਵਿਅੰਜਨ-ਅੰਤਕ ਨਾਂਵਾਂ ਅਤੇ ਲਾਲ, ਨਰਮ, ਘੱਟ, ਵੱਧ ਆਦਿ ਵਿਅੰਜਨ ਅੰਤਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ-ਵਚਨ ਦਾ ਸੂਚਕ ਕੋਈ ਭਾਵੰਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦਾ ਭਾਵੇਂ ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨਾਂਵ ਦਾ ਲਿੰਗ-ਵਚਨ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਲਾਲ ਘੋੜਾ, ਲਾਲ ਘੋੜੀ, ਲਾਲ ਘੋੜੇ, ਲਾਲ ਘੋੜੀਆਂ ਪਰ ਇਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਨਾਂਵਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਕੁਝ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਸਿੱਧਾ/ਸਧਾਰਨ ਰੂਪ	ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪ
ਹੱਥ ਦੁਖਦਾ ਹੈ।	ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਕਿਤਾਬ ਫੜੀ।
ਹੱਥ ਦੁਖਦੇ ਹਨ।	ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਤਾਬਾਂ ਫੜੀਆਂ।

ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਂਵਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਬਹੁਵਚਨ-ਸੰਬੰਧਕੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਨਾਲ /ਆਂ/ ਭਾਵੰਸ਼ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਇਲਿੰਗ ਨਾਂਵਾਂ ਦੇ ਇਕਵਚਨ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਰੂਪ ਤੇ

ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪ ਇਕੋ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ :

ਸਿੱਧਾ	ਸੰਬੰਧਕੀ
ਮੇਰੀ ਅੱਖ ਦੁਖਦੀ ਹੈ।	ਮੇਰੀ ਅੱਖ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਵਗਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਇਥੇ ਵੀ ਇਲਿੰਗ ਨਾਂਵਾਂ ਦੇ ਬਹੁਵਚਨ ਦਾ ਰੂਪ ਇਕਵਚਨ ਵਾਲੇ ਰੂਪ ਨਾਲ /-ਆਂ/ ਭਾਵੰਸ਼ ਲਾਇਆਂ ਬਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪ ਅਤੇ ਸਧਾਰਨ/ਸਿੱਧੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ :

ਸਧਾਰਨ	ਸੰਬੰਧਕੀ
ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੁਖਦੀਆਂ ਹਨ।	ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਵਗਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਉੱਤੇ /-ਆ/ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਵਰ /-ਈ/, /-ਊ/, ਜਾਂ /-ਓ/ ਆਦਿ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਹਾਥੀ, ਡੱਡੂ ਅਤੇ ਘਿਉ ਆਦਿ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਲਿੰਗ ਨਾਂਵਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ /-ਈ/ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ /-ਆ/, ਜਾਂ /ਆਂ/ ਆਦਿ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹਵਾ ਅਤੇ ਗਾਂ ਆਦਿ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵਾਂ ਦੇ ਇਕਵਚਨ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪਰ ਬਹੁਵਚਨੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ

ਸਿੱਧਾ	ਸੰਬੰਧਕੀ
ਹਾਥੀ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦਾ ਹੈ।	ਹਾਥੀ ਨੇ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ।
ਹਾਥੀ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦੇ ਹਨ।	ਹਾਥੀਆਂ ਨੇ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ।

ਇਲਿੰਗ ਨਾਂਵਾਂ ਦੇ ਬਹੁਵਚਨ ਦੇ ਦੋ ਭਾਵੰਸ਼ ਹਨ : /-ਆਂ/ ਅਤੇ /-ਵਾਂ/। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਭਰਾ, ਤਲਾ ਆਦਿ ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵਾਂ ਦਾ ਬਹੁਵਚਨੀ ਭਾਵੰਸ਼ ਵੀ /ਵਾਂ/ ਹੈ।

(ਸ) ਕਿਰਿਆ-ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਭਾਵੰਸ਼

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਿਰਿਆ-ਰੂਪ ਚਾਰ ਅੰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਣਦੇ ਹਨ।

- (1) ਕਿਰਿਆ ਮੂਲ (Verbal Root) ਨਾਲ। ਜਿਵੇਂ : ਕਰ, ਕਰਾਂ, ਕਰੀਏ , ਕਰਨ ਆਦਿ।
- (2) ਵਰਤਮਾਨ ਕਿਰਦੰਤ ਨਾਲ। ਜਿਵੇਂ ਕਰਦਾ, ਕਰਦੇ, ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਆਦਿ।
- (3) ਭੂਤ ਕਿਰਦੰਤ ਨਾਲ। ਜਿਵੇਂ ਕੀਤਾ, ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ, ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ, ਖਾਧਾ ਆਦਿ।
- (4) ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਭੂਤ ਕਿਰਦੰਤ /ਗ/ ਦੇ ਵਿਕਸਿਤ

ਰੂਪ 'ਗਤ:' ਤੋਂ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਜਿਵੇਂ ਕਰੇਗਾ, ਜਾਵਾਂਗਾ, ਭਰੇਗਾ ਆਦਿ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭਾਵਾਂਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :

(ਕ) ਕਿਰਿਆ ਮੂਲ ਤੋਂ ਬਣਨ ਵਾਲੇ ਰੂਪਾਂ ਨਾਲ ਪੁਰਖਵਾਚੀ ਭਾਵਾਂਸ਼ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ :

ਪਹਿਲੇ ਪੁਰਖ ਇਕਵਚਨ ਲਈ	/-ਆਂ/	> ਕਰਾਂ, ਲਿਖਾਂ
ਪਹਿਲੇ ਪੁਰਖ ਬਹੁਵਚਨ ਲਈ	/-ਈਏ/	> ਕਹੀਏ, ਪੜ੍ਹੀਏ
ਦੂਜੇ ਪੁਰਖ ਇਕਵਚਨ ਲਈ	/-ਏਂ/	> ਕਰੇਂ, ਪੜ੍ਹੇਂ
ਦੂਜੇ ਪੁਰਖ ਬਹੁਵਚਨ ਲਈ	/-ਓ/	> ਕਰੋ, ਪੜ੍ਹੋ
ਤੀਜੇ ਪੁਰਖ ਇਕਵਚਨ ਲਈ	/-ਏ/	> ਕਰੇ, ਪੜ੍ਹੇ
ਤੀਜੇ ਪੁਰਖ ਬਹੁਵਚਨ ਲਈ	/ਅਨ-ਅਣ/	> ਕਰਨ-ਲਿਖਣ

(ਖ) ਵਰਤਮਾਨ ਕਿਰਦੰਤ ਦੇ ਭਾਵਾਂਸ਼ ਨਾਲ ਲਿੰਗ ਵਚਨ ਦੇ ਭਾਵਾਂਸ਼ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਕਿਰਦੰਤ ਦੇ ਰੂਪ ਕਰਦਾ, ਕਰਦੀ ਕਰਦੇ, ਕਰਦੀਆਂ ਬਣਦੇ ਹਨ।

(ਗ) ਭੂਤ ਕਿਰਦੰਤ ਵਿੱਚ ਆਮ ਕਰਕੇ /-ਇਆ/ ਭਾਵਾਂਸ਼ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਲਿਖਿਆ, ਪੜ੍ਹਿਆ, ਵੇਖਿਆ ਆਦਿ।

(ਘ) ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਰੂਪਾਂ ਵਾਲੇ ਭੂਤ ਕਿਰਦੰਤ ਵੀ ਅਜੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਖਾਧਾ, ਕੀਤਾ, ਰਿੱਧਾ, ਡਿੱਠਾ ਆਦਿ।

(ਗ) ਪ੍ਰੇਰਨਾਰਥਕ ਭਾਵਾਂਸ਼
ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰੇਰਨਾਰਥਕ ਰੂਪ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਰਿਆ ਮੂਲ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਅੰਜਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ /-ਆ/ ਲਾ ਕੇ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਰਾ, ਲਿਖਾ, ਸੁਣਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੇਰਨਾਰਥਕ ਭਾਵਾਂਸ਼ /-ਆ/ ਹੈ।

ਕਈ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਦੋਹਰਾ ਪ੍ਰੇਰਨਾਰਥਕ ਰੂਪ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਰਵਾ, ਬਣਵਾ ਵਿੱਚ /-ਵਾ/ ਦੋਹਰੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਭਾਵਾਂਸ਼ ਹੈ।

ਜੇ ਕਿਰਿਆ ਮੂਲ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਵਰ ਆਏ ਤਾਂ ਦੋਹਰੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ।

7.6 ਧਾਤੂ (Root)

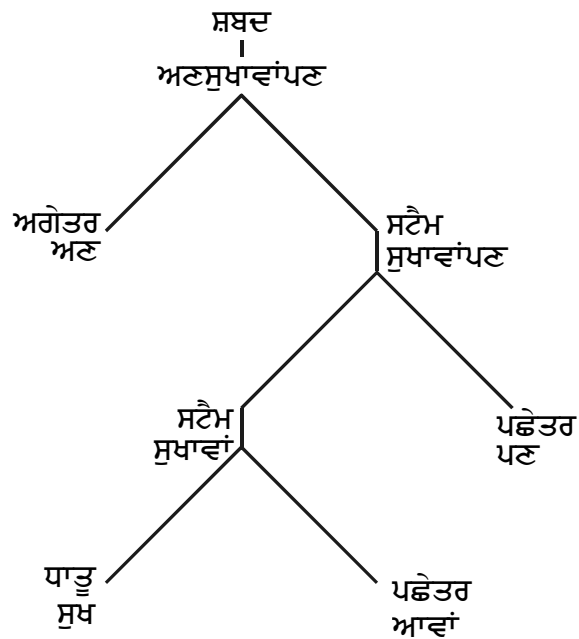
ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਕਿਰਿਆ ਮੂਲ ਨੂੰ ਹੀ ਧਾਤੂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਹੁਣ ਇਹ ਟਰਮ ਸ਼ਬਦ-ਮੂਲ ਲਈ ਵੀ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਉਂ ਅਜੋਕੀ ਮਾਨਤਾ-ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਬਦ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਲਘੂਤਮ ਮੁਕਤ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਧਾਤੂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਤੱਤ ਉੱਤੇ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਦੇ ਨੇਮ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਧਾਤੂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲਾਇਨਜ਼ (1968 : 195) ਅਨੁਸਾਰ ਧਾਤੂ ਉਹ ਤੱਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਉਂਤਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਰੂਪਵਲੀ ਵਿੱਚ

ਧਾਤੂ ਦਾ ਦੁਹਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਧਾਤੂ ਮੂਲ ਅਰਥ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਧੇਰ ਨਹੀਂ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ। ਮੈਥਿਊਜ਼ (1993-64) ਅਨੁਸਾਰ ਧਾਤੂ ਉਹ ਮੌਲਿਕ ਅੰਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਕੋਸ਼ੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੂਲ ਅਰਥ-ਤੱਤ ਸਮੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰੌਬਿਨਜ਼ (1964 : 158) ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਨਾਲੋਂ ਸਾਰੇ ਵਧੇਰ ਹਟਾ ਲਏ ਜਾਣ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਬਚਣ ਵਾਲਾ ਤੱਤ ਧਾਤੂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਪੜ੍ਹਦਾ, ਪੜ੍ਹਿਆ, ਪੜ੍ਹੇਗਾ, ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ, ਪੜ੍ਹਕੇ, ਪੜ੍ਹਨਗੀਆਂ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ 'ਪੜ੍ਹ' ਧਾਤੂ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ 'ਪੜ੍ਹ' ਦਾ ਦੁਹਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਧਾਤੂ ਮੁਕਤ ਭਾਵਾਂਸ਼ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਯੁਕਤ ਭਾਵਾਂਸ਼ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ 'ਕਰਦਾ' ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ 'ਕਰ' ਧਾਤੂ ਮੁਕਤ ਭਾਵਾਂਸ਼ ਹੈ। ਪਰ 'ਕੀਤਾ' ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ /ਕੀ-/ ਯੁਕਤ ਭਾਵਾਂਸ਼ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ /ਗੱਡ/ ਅਤੇ /-ਈ/ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਯੁਕਤ ਭਾਵਾਂਸ਼ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਧਾਤੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਕਤ ਭਾਵਾਂਸ਼ਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਯੁਕਤ ਭਾਵਾਂਸ਼ਾਂ ਜਾਂ ਵਧੇਰਾਂ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਵੱਧ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਮੂਲ (Stem)

ਧਾਤੂ ਨਾਲ ਵਧੇਰ ਸਿਧੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭਾਵਾਂਸ਼ ਨਾਲ ਲਗ ਕੇ ਜੁੜਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਧਾਤੂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਜਾਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਧੇਰ ਹੋਣ ਉਸ ਨੂੰ ਸਟੈਮ/ਮੂਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੌਰੀ ਬੋਏਰ (1989: 20) ਅਨੁਸਾਰ Stem ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਦਾ ਉਹ ਬਕਾਇਆ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਵਿਭਕਤੀ ਵਧੇਰ (ਰੂਪਾਂਤਰੀ-ਪਿਛੇਤਰ) ਹਟਾ ਲਏ ਜਾਣ। ਧਿਆਨ ਰਹੇ Stem ਨਾਲ ਰੂਪਾਂਤਰੀ ਪਿਛੇਤਰ ਹੀ ਜੁੜਦੇ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਧਾਤੂ ਨਾਲ ਵਿਉਂਤਪਤ ਵਧੇਰ ਜੁੜਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ 'ਅਣਪਚੀਆਂ' ਵਿੱਚ 'ਅਣਪਚ' Stem ਹੈ ਅਤੇ/ਅਣ/ਵਿਉਂਤਪਤ ਅਗੇਤਰ ਹੈ। 'ਪਚ' ਧਾਤੂ ਹੈ। ਇੰਜ ਇਹ ਇੱਕ ਭਾਵਾਂਸ਼ ਜਾਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਭਾਵਾਂਸ਼ਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਗੇਤਰ ਜਾਂ ਪਿਛੇਤਰ ਜੁੜ ਸਕਦੇ ਹੋਣ (ਗਲੀਸਨ 1968 : 59)। ਮਿਸਾਲ ਲਈ 'ਸੁਖ' ਇੱਕ ਧਾਤੂ ਹੈ, ਇੱਕ ਨਾਲ ਪਿਛੇਤਰ /-ਆਵਾਂ/ ਜੁੜਨ ਤੇ 'ਸੁਖਾਵਾਂ' ਸਟੈਮ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਹੋਰ ਅਗੇਤਰ/ਪਿਛੇਤਰ ਵੀ ਜੁੜ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸੁਖਾਵਾਂਪਣ ਅਤੇ ਅਣਸੁਖਾਵਾਂਪਣ ਆਦਿ। ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਆਰੇਖ ਰਾਹੀਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ :

7.7 ਵਧੇਤਰ (Affix)

ਭਾਵੇਂਸ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਪਰੰਪਰਾਈ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਵਿਆਕਰਨ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਛੋਟੀਆਂ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਇਕਾਈਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ 'ਧਾਤੂ' ਅਤੇ 'ਵਧੇਤਰ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹਨ। ਵਧੇਤਰ ਸ਼ਬਦ-ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਚੇਤਰਾਂ formatives ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਲਈ ਸਾਂਝਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਵਧੇਤਰ ਬੰਧੋਜੀ ਭਾਵੇਂਸ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਧਾਤੂ ਜਾਂ ਸਟੈਮ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਧਾਤੂ ਜਾਂ ਸਟੈਮ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਵਧੇਤਰ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ : ਅਗੇਤਰ, ਮਧੇਤਰ ਤੇ ਪਿਛੇਤਰ।

ਧਾਤੂ ਜਾਂ ਸਟੈਮ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿੱਚ ਜੁੜਨ ਵਾਲੇ ਵਧੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਅਗੇਤਰ

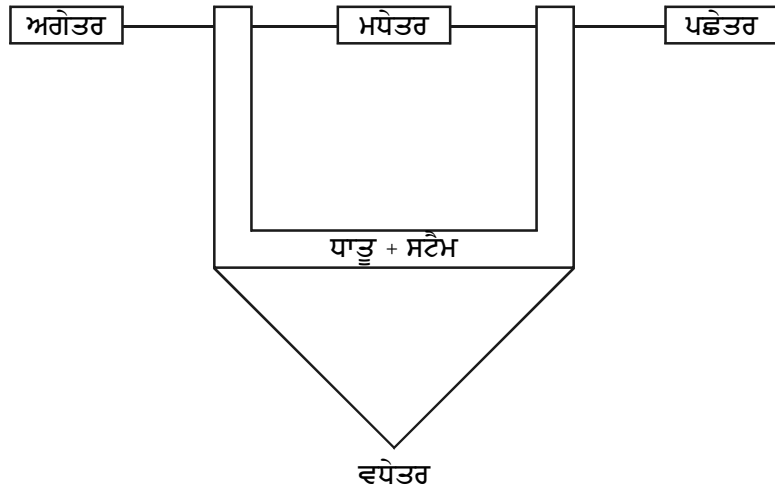
ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ 'ਅਣਪੜ੍ਹ' ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ /-ਅਣ/ ਅਗੇਤਰ ਹੈ। ਧਾਤੂ ਜਾਂ ਸਟੈਮ ਦੇ ਪਿਛੇ ਜੁੜਨ ਵਾਲੇ ਵਧੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛੇਤਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ 'ਘਰੋਂ' ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ /-ਓਂ/ ਪਿਛੇਤਰ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਧਾਤੂ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਜੁੜਨ ਵਾਲੇ ਵਧੇਤਰ ਨੂੰ ਮਧੇਤਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਮਧੇਤਰਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨੀ ਰਾਮ ਸਿੰਘ (ਕਰਤਾ ਵੱਡਾ ਵਿਆਕਰਨ, 1930 : 3) ਨੇ ਤਾਂ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਆਕਰਨੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵਧੇਤਰਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ।

ਵੇਦ ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ (1981 : 72) ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਮਧੇਤਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧ ਵਰਤੋਂ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ, ਇਹ ਆਮ ਕਰਕੇ ਵਟਾਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ : ਸੜ (ਸ ਅ ਝ) ਤੋਂ ਸਾੜ (ਸ ਆ ਝ) ਅਤੇ ਮਰ (ਮ ਅ ਰ) ਤੋਂ ਮਾਰ (ਮ ਆ ਰ) ਵਿੱਚ /-ਆ/ ਵਧੇਤਰ, ਮਧੇਤਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਮੁਲਾਂਸ਼ ਦੇ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। 'ਸੜ' ਅਤੇ 'ਮਰ' ਅਕਰਮਣੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹਨ ਤੇ ਮਧੇਤਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਇਹ ਸਕਰਮਣੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਤੇ ਨਾਂਵ ਬਣ ਗਏ ਹਨ।' ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਖੋਜ-ਪੱਤਰ (1995-191) ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਸਵਰ ਬਦਲੀ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਧੇਤਰ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਾ. ਚੰਚਲ ਸਿੰਘ ਕੰਬੋਜ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਅਣਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਖੋਜ ਪੱਤਰ 'ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ : ਵਿਉਤਪਤੀ ਅਤੇ ਵਿਕਾਰ' ਵਿੱਚ 'ਹਾਰ' ਤੇ 'ਕਾਰ' ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ /-ੜ-/ ਨੂੰ ਅਤੇ 'ਤੋਰ' ਤੇ 'ਮੋਰ' ਵਿੱਚ /-ੌਂ/ ਨੂੰ ਬੰਧੋਜੀ ਰੂਪਕ (Morph) ਕਿਹਾ ਹੈ।

ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ (1988 : 133) ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੁਝ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚਾਲੇ ਕੋਈ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਕੇ ਨਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ 'ਜੜ' ਤੋਂ 'ਜੋੜ', 'ਮੁੜ' ਤੋਂ 'ਮੋੜ', 'ਫਿਰ' ਤੋਂ 'ਫੇਰ' ਅਤੇ 'ਗਿੜ' ਤੋਂ 'ਗੋੜ' ਆਦਿ ਵਿਚ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ (ਉਹੀ : 107) ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, 'ਤੁਰ' ਤੋਂ 'ਤੋਰ' ਅਤੇ 'ਮੁੜ' ਤੋਂ 'ਮੋੜ' ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂਸ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸਾਡਾ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਜੇ /-ਓਂ-/ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾਰਥਕ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਭਾਵੇਂਸ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਿੱਛੇ ਰਿਹਾ ਹਿੱਸਾ ਨਿਰਾਰਥਕ ਹੈ।

ਰੌਬਿਨਜ਼ (1964 : 161) ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ man ਤੋਂ Men, foot ਤੋਂ feet, goose ਤੋਂ geese ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਮਧੇਤਰਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਮੰਨੀ ਹੈ। ਇਸ ਆਧਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਮਧੇਤਰਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਸਿਧਾਂਤਿਕ ਖੋਜ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ : ਉਬਲ ਤੋਂ ਉਬਾਲ, ਉਜੜ ਤੋਂ ਉਜਾੜ, ਉਤਰ ਤੋਂ ਉਤਾਰ, ਉਧੜ ਤੋਂ ਉਧਾੜ-ਉਧੇੜ, ਸ਼ਿਸ਼ਕਰ ਤੋਂ ਸ਼ਿਸ਼ਕਾਰ, ਸੰਭਲ ਤੋਂ ਸੰਭਾਲ, ਚਿਤਰ ਤੋਂ ਚਿਤਾਰ, ਪੱਸਰ ਤੋਂ ਪਸਾਰ ਅਤੇ ਪਛੜ ਤੋਂ ਪਛਾੜ ਆਦਿ।

ਹੇਠਲੀ ਆਰੇਖ ਦੁਆਰਾ ਵਧੇਤਰਾਂ ਦੀ ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਅਗੇਤਰਾਂ/ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਹੀ ਸਵੀਕਾਰਦੇ ਹੋਏ, ਇਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ :

ਕਾਰਜ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵਧੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

7.8 (ਉ) ਰੂਪਾਂਤਰੀ ਵਧੇਤਰ (ਅ) ਵਿਉਤਪਤ ਵਧੇਤਰ

7.8.1 ਰੂਪਾਂਤਰੀ ਵਧੇਤਰ

ਰੂਪਾਂਤਰੀ ਵਧੇਤਰ ਸਿਰਫ ਪਿਛੇਤਰ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਨਾਲ ਰੂਪਾਂਤਰੀ ਪਿਛੇਤਰ ਜੁੜਦੇ ਹਨ ਉਸ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦੀ ਅਰਥਾਤ ਜੇ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਕਿਰਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਰੂਪਾਂਤਰੀ ਪਿਛੇਤਰ ਦੇ ਜੁੜਨ ਨਾਲ ਬਣਿਆ ਨਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਵੀ ਕਿਰਿਆ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਰੂਪਾਂਤਰੀ ਪਿਛੇਤਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰੱਖਿਅਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ, ਪੁਰਖ, ਕਾਲ ਕਾਰਕ ਅਤੇ ਪੱਖ ਆਦਿ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਰੂਪਾਂਤਰ ਤੋਂ ਰੂਪਾਂਤਰੀ ਪਿਛੇਤਰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰੂਪਾਂਤਰੀ ਪਿਛੇਤਰ ਇਕੋ ਹੀ ਧਾਤੂ ਜਾਂ ਸਟੈਮ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਰੂਪਾਵਲੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ : ਮੁੰਡਾ---> ਮੁੰਡੇ---> ਮੁੰਡਿਆਂ---> ਮੁੰਡਿਆਂ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ 'ਮੁੰਡਾ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਰੂਪਾਵਲੀ ਦੇ

ਰੂਪਾਂਤਰੀ ਰੂਪ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਵਿਹਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਰੂਪਾਵਲੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਵਿਹਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਪੜ੍ਹ

ਪੜ੍ਹਨਾ, ਪੜ੍ਹਾਈ, ਪੜ੍ਹਨੇ, ਪੜ੍ਹੀਆਂ

ਪੜ੍ਹਦਾ, ਪੜ੍ਹਦੀ, ਪੜ੍ਹਦੇ, ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ

ਪੜ੍ਹਿਆ, ਪੜ੍ਹੀ, ਪੜ੍ਹੇ, ਪੜ੍ਹੀਆਂ

ਪੜ੍ਹੀਦਾ, ਪੜ੍ਹੀਦੀ, ਪੜ੍ਹੀਦੇ, ਪੜ੍ਹੀਦੀਆਂ

ਪੜ੍ਹਾਂ, ਪੜ੍ਹੇ, ਪੜ੍ਹੋਂ, ਪੜ੍ਹੋ, ਪੜ੍ਹਨ, ਪੜ੍ਹਨ, ਪੜ੍ਹ, ਪੜ੍ਹੂੰ

ਪੜ੍ਹ, ਪੜ੍ਹੀ, ਪੜ੍ਹੇ, ਪੜ੍ਹਿਓ

ਪੜ੍ਹਾਂਗਾ, ਪੜ੍ਹਾਂਗੀ, ਪੜ੍ਹੇਂਗਾ, ਪੜ੍ਹੇਂਗੀ, ਪੜ੍ਹੇਂਗਾ, ਪੜ੍ਹੇਂਗੀ, ਪੜ੍ਹੇਂਗਾ

ਪੜ੍ਹਾਂਗੇ, ਪੜ੍ਹਾਂਗੀਆਂ, ਪੜ੍ਹਾਂਗੇ, ਪੜ੍ਹਾਂਗੀਆਂ, ਪੜ੍ਹਾਂਗੇ, ਪੜ੍ਹਾਂਗੀਆਂ

ਪੜ੍ਹਦੋਂ, ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ, ਪੜ੍ਹਿਆਂ, ਪੜ੍ਹਕੇ, ਪੜ੍ਹਨੋਂ, ਪੜ੍ਹਨ

ਇਹ ਅਠਤਾਲੀ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਇੱਕੋ ਕਿਰਿਆ ਧਾਤੂ 'ਪੜ੍ਹ' ਦੀ ਰੂਪਾਵਲੀ ਹੈ। 'ਪੜ੍ਹ' ਧਾਤੂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਿਛੇਤਰ, ਰੂਪਾਂਤਰੀ ਪਿਛੇਤਰ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੁੜਨ ਦੇ ਸਿਟੇ ਵਜੋਂ ਬਣਿਆ ਰੂਪਾਵਲੀ ਦਾ ਹਰ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਵਾਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਕਾਰਜ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ 'ਲੜਕਾ' ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਰੂਪਾਂਤਰੀ ਪਿਛੇਤਰ /-ਏ/ ਜੋੜਨ ਨਾਲ ਬਹੁਵਚਨੀ ਰੂਪ 'ਲੜਕੇ' ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪਾਂਤਰੀ ਰੂਪਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ 'ਲੜਕਾ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੈ' ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ 'ਲੜਕਾ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ' ਜਾਂ 'ਲੜਕੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ' ਹੀ ਸਹੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰਾਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਵਾਕ ਜੁਗਤ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਾਕਾਤਮਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਝੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਤਾ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਨੇਮ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। (ਵੇਖੋ ਪਾਠ 6) ਉਕਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕਵਚਨ ਨਾਂਵ-ਰੂਪ ਨਾਲ ਇਕਵਚਨੀ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ ਤੇ ਬਹੁਵਚਨ ਨਾਂਵ ਰੂਪ ਨਾਲ ਬਹੁਵਚਨੀ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ ਹੀ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ।

7.8.2 ਵਿਉਤਪਤ ਵਧੇਤਰ

ਜਿਥੇ ਰੂਪਾਂਤਰੀ ਵਧੇਤਰ ਸਿਰਫ ਪਿਛੇਤਰ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਵਿਉਤਪਤ ਵਧੇਤਰ ਅਗੇਤਰ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪਿਛੇਤਰ ਵੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਥੇ ਰੂਪਾਂਤਰੀ ਵਧੇਤਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰੱਖਿਅਕ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਵਿਉਤਪਤ ਵਧੇਤਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰੱਖਿਅਕ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਬਦਲੂ ਵੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਿਉਤਪਤ ਵਧੇਤਰਾਂ ਲਈ ਧਾਤੂ

ਜਾਂ ਸਟੈਮ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੇ ਸਿਟੇ ਵਜੋਂ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਭਾਵ ਜੁਗਤ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵੀ। ਵਿਉਤਪਤ ਵਧੇਤਰਾਂ ਦੇ ਜੁੜਨ ਦੇ ਸਿਟੇ ਵਜੋਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਏ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਕਾਰਜ ਕਈ ਵਾਰੀ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਵਿਉਤਪਤ ਸ਼ਬਦ ਵਾਕ ਵਿਚਲੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਉੱਤੇ ਰੂਪਾਂਤਰੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਰਗਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੇ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ 'ਤੇਲ' (ਨਾਂਵ) ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ /-ਈ/ ਵਿਉਤਪਤ ਪਿਛੇਤਰ ਜੁੜਨ ਨਾਲ 'ਤੇਲੀ' (ਨਾਂਵ) ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 'ਤੇਲ' ਤੇ 'ਤੇਲੀ' ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕਿਸੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਕਾਰਜ ਤੇ ਸਥਾਨ ਸਮਾਨ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

ਤੇਲੀ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਹੈ। : ਤੇਲ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ 'ਤੇਲੀ' ਜਾਂ 'ਤੇਲ' ਦੀ ਥਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਆਮ ਨਾਂਵ ਵੀ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਤੱਥ ਸਾਰੇ ਵਿਉਤਪਤ ਵਧੇਤਰਾਂ ਤੇ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਵਿਉਤਪਤ ਅਗੇਤਰ

ਅਸੀਂ ਦੇਖ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਰੂਪਾਂਤਰੀ ਵਧੇਤਰ ਸਿਰਫ ਪਿਛੇਤਰ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਗੇਤਰ, ਵਿਉਤਪਤ, ਅਗੇਤਰ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਧਾਤੂ ਜਾਂ ਸਟੈਮ ਰੂਪ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਹੀ ਅਗੇਤਰ ਲਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਵ ਜੁਗਤ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਹ ਧਾਤੂ ਜਾਂ ਸਟੈਮ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਹ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰੱਖਿਅਕ ਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਬਦਲੂ ਆਦਿ ਦੋਨੋਂ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

ਭਾਸ਼ਾ (ਨਾਂਵ) ਤੋਂ ਉਪਭਾਸ਼ਾ (ਨਾਂਵ) ਵਿੱਚ /ਉਪ-/ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰੱਖਿਅਕ ਅਗੇਤਰ ਹੈ ਪੜ੍ਹ (ਕਿਰਿਆ) ਤੋਂ ਅਣਪੜ੍ਹ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ) ਵਿੱਚ /ਅਣ-/ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਬਦਲੂ ਅਗੇਤਰ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ /ਅ-/ , /ਅਨ-/ , /ਅਣ-/ , /ਅਨੁ-/ , /ਅਪ-/ , /ਅੰ-/ , /ਕੁ-/ , /ਗੈਰ-/ , /ਦੁਰ-/ , /ਨਾ-/ , /ਨਿ-/ , /ਨਿਸ-/ , /ਨਿਰ-/ , /ਬਦ-/ , /ਬ-/ , /ਬੇ-/ , /ਲਾ-/ , /ਵਿ-/ , /ਉਪ-/ , /ਸੁ-/ , /ਕਮ-/ , /ਖੁਸ਼-/ , /ਪਰ-/ , /ਪੜ੍ਹ-/ , /ਮਹਾਂ-/ , /ਸਰ-/ , /ਸਹਿ-/ , /ਸਵੈ-/ , /ਹਮ-/ , /ਪ੍ਰਤੀ-/ , /ਦ-/ , /ਦੁ-/ , /ਦੋ-/ , /ਚ-/ , /ਚੌ-/ ਆਦਿ ਅਗੇਤਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਹ ਨਾਂਵ ਤੋਂ ਨਾਂਵ, ਨਾਂਵ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਨਾਂਵ, ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਭਾਵ ਜੁਗਤ ਦੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਕਦੇ

ਇਹ ਨਾਂਹ ਵਾਚਕ ਜਾਂ ਉਲਟ ਭਾਵੀ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਦੇ ਗਿਣਤੀ ਦੇ, ਕਦੇ ਅਕਾਰ ਜਾਂ ਦਰਜੇ ਨੂੰ ਸੀਮਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਦੇ ਮਨੋਬਿਰਤੀ ਜਾਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਹਿਸਾਸ ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ : ਅਸੰਭਵ, ਅਣਭਿਜ, ਅਨਜੋੜ, ਅਨੁਸਾਰ, ਅਪਮਾਨ, ਅੱਗੁਣ, ਕੁਵੇਲਾ, ਗੈਰਹਾਜ਼ਰ, ਦੁਰਬਲ, ਨਾਲਾਇਕ, ਨਿਸ਼ੰਗ, ਨਿਸਫਲ, ਨਿਰਵੈਰ, ਬਦਨਾਮ, ਬਾਖੂਬ, ਬੇਅੰਤ, ਲਾਇਲਾਜ, ਵਿਅਰਥ, ਉਪਭਾਸ਼ਾ, ਸੁਚੱਜ, ਕਮਜ਼ੋਰ, ਖੁਸ਼ਬੂ, ਪ੍ਰਮੁੱਖ, ਪੜਨਾਂਵ, ਮਹਾਂਭਾਰਤ, ਸਰਹੱਦ, ਸਹਿਯੋਗ, ਸਵੈਜੀਵਨੀ, ਹਮਵਤਨ, ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ, ਦਸੇਰ, ਦੁਆਬਾ, ਦੋਸੜਾ, ਚਕੋਣਾ, ਚੌਰਸਤਾ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਵਿਉਤਪਤ ਪਿਛੇਤਰ

ਵਿਉਤਪਤ ਪਿਛੇਤਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਸ਼ਾਈ ਰੂਪ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਧਾਤੂ ਜਾਂ ਸਟੈਮ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਉਤਪਤ ਪਿਛੇਤਰ ਜੁੜ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਦੋਹਾਂ ਕਿਸਮਾ ਅਰਥਾਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀਰੱਖਿਅਕ ਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ-ਬਦਲੂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :
(ੳ) ਸੱਚ (ਨਾਂਵ) ਤੋਂ ਸੱਚਾ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)---> ਸਚਾਈ (ਨਾਂਵ) ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ ਪਿਛੇਤਰ /ਆ/ ਅਤੇ ਦੂਜਾ /-ਈ/ ਦੋਵੇਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਬਦਲੂ ਹਨ। ਪਰ
(ਅ) ਵੱਧ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ) ਤੋਂ ਵਧੀ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)---> ਵਧੀਕ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)...> ਵਧੀਕੀ (ਨਾਂਵ) ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਦੋ /-ਈ/ ਤੇ /-ਕ/ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰੱਖਿਅਕ ਹਨ ਅਤੇ ਤੀਸਰਾ /-ਈ/ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਬਦਲੂ ਪਿਛੇਤਰ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ /-ਕ/, /-ਤ/, /-ਇਸ/, /-ਈ/, /-ਈਅਤ/, /-ਇਆ/, /-ਆਂਦ/, /-ਇਆਈ/, /-ਈਆ/, /-ਈਕ/, /-ਈਲਾ/, /-ਈਲੀ/, /-ਈਨ/, /-ਈਂਦਾ/, /-ਈਂਦੀ/, /-ਈਣ/, /-ਆ/, /-ਆਈ/, /-ਆਕਾ/, /-ਆਕੂ/, /-ਆਊ/, /-ਆਓ/, /-ਆਡਾ/, /-ਆਡੇ/, /-ਆਣਾ/, /-ਆਣੀ/, /-ਆਨੀ/, /-ਆਵਟ/, /ਆਵਲੀ/, /-ਆਹਟ/, /-ਆਰੀ/, /-ਆਲਾ/, /-ਆਲੀ/, /-ਆਤ/, /-ਆਨ/, /-ਊ/, /-ਊਨੀ/, /-ਏਖਾ/, /-ਏਪਾ/, /-ਏਰਨ/, /-ਏਰ/, /-ਏਲੂ/, /-ਓੜਕ/, /-ਓਕਾ/, /-ਓਗੀ/, /-ਔੜਾ/, /-ਐਨ/, /-ਐਲ/, /-ਕਾਰ/, /-ਕਾਰਾ/, /-ਖੋਰ/, /-ਗਾਰ/, /-ਗੀ/, /-ਖਾਨਾ/, /-ਚੀ/, /-ਚੂ/, /-ਜਾਦਾ/, /-ਜੂ/, /-ਜੋਰੀ/, /-ਣ/, /-ਤਣ/, /-ਤਾ/, /-ਤਰ/, /-ਦਾਨ/, /-ਦਾਈ/, /-ਦਾਰ/, /-ਨਾਕ/, /-ਨੀ/, /-ਣੀ/, /-ਪ/, /-ਪਣ/, /-ਮਈ/, /-ਮੰਦ/, /-ੜ/, /-ੜੀ/, /-ਵਰ/, /-ਵੀ/, /-ਵਾਲਾ/, /-ਵਾਲੀ/, /-ਵਾਰ/, /-ਵਾਦ/, /-ਵਾਦੀ/, /-ਵਾਨ/, /-ਵੰਤ/, /-ਵੰਤੀ/, /-ਵਾਂ/, /-ਬਾਜ/, /-ਬਾਜੀ/, /-ਬਾਨ/, /-ਬੀਨ/, /-ਸਾਰ/, /-ਸੀ/,

/-ਸਾਜ਼/, /-ਹਾਰ/, /-ਵਾੜਾ/ ਆਦਿ ਵਿਉਤਪਤ ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਵਿਉਤਪਤ ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਨਾਂਵ ਤੋਂ ਨਾਂਵ, ਨਾਂਵ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਨਾਂਵ, ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਕਿਰਿਆ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਨਾਂਵ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ : ਸਿਧਾਂਤਿਕ, ਘੜਤ, ਪੈਦਾਇਸ਼, ਕੌਮੀ, ਕੌਮੀਅਤ, ਅਲਾਨਿਆ, ਸੜਿਆਂਦ, ਵਡਿਆਈ, ਮੁਖੀਆ, ਵਧੀਕ, ਰੰਗੀਲਾ, ਰੰਗੀਲੀ, ਸ਼ੌਕੀਨ, ਲੋੜੀਂਦਾ, ਲੋੜੀਂਦੀ, ਗ੍ਰਾਮੀਣ, ਰਸੋਈਆ, ਚੜ੍ਹਾਈ, ਲੜਾਕਾ, ਪੜ੍ਹਾਕੂ, ਸ਼ਰਮਾਊ ਚਲਾਓ, ਦੁਰਾਡਾ, ਦੁਰਾਡੇ, ਚਲਾਮਾ, ਸੇਠਾਣੀ, ਨੌਕਰਾਣੀ, ਥਕਾਵਟ, ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ, ਪੁਸਤਕਾਵਲੀ ਕੁਰਲਾਹਟ, ਖਿਡਾਰੀ, ਵਿਚਾਲਾ, ਕੁਠਾਲੀ, ਹਾਲਾਤ, ਸਾਹਿਬਾਨ, ਜਾਣੂ, ਅੰਦਰੂਨੀ, ਭੁਲੇਖਾ, ਬੁਢੇਪਾ, ਪਥੇਰਨ, ਦਲੇਰ, ਘਰੇਲੂ, ਪਿਛੋਕੜ, ਚਿਰੋਕਾ, ਘਰੇਗੀ, ਭਗੌੜਾ, ਸੁਖੈਣ, ਗੁਸੈਲ, ਚਿਤਰਕਾਰ, ਛੁਟਕਾਰਾ, ਸੂਦਖੋਰ, ਯਾਦਗਾਰ, ਤਾਜਗੀ, ਯਤੀਮਖਾਨਾ, ਅਫੀਮਚੀ, ਸੁਰਮਚੂ, ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ, ਜੰਗਜੂ, ਸੀਨਾਜ਼ੋਗੀ, ਮਾਲਕਣ, ਪੀਲਤਣ, ਸੁੰਦਰਤਾ, ਬਣਤਰ, ਖਾਨਦਾਨ, ਸੁਖਦਾਈ, ਹਕਦਾਰ, ਖਤਰਨਾਕ, ਮਜ਼ਦੂਰਨੀ, ਪ੍ਰੋਹਤਣੀ, ਸਿਆਣਪ, ਲੜਕਪਣ, ਕਲਾਮਈ, ਅਕਲਮੰਦ, ਭੁੱਖੜ, ਪਿਛਾੜੀ, ਤਾਕਤਵਰ, ਦੁਨਿਆਵੀ, ਰਖਵਾਲਾ, ਰਖਵਾਲੀ, ਉਮੀਦਵਾਰ, ਸਮਾਜਵਾਦ, ਸਮਾਜਵਾਦੀ, ਧਨਵਾਨ, ਲਾਜਵੰਤ, ਲਾਜਵੰਤੀ, ਨਿਖਰਵਾਂ, ਜਲਦਬਾਜ਼, ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ, ਮੇਜ਼ਬਾਨ, ਤਮਾਸ਼ਬੀਨ, ਮਿਲਣਸਾਰ, ਰਾਜਸੀ, ਜਿਲਦਸਾਜ਼, ਘੜਨਹਾਰ, ਰਜਵਾੜਾ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਪਾਠ 8

ਸ਼ਬਦ: ਸਥਾਪਿਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ

8.1 ਸ਼ਬਦ ਵਰਗੀਕਰਨ

ਹਰੇਕ ਭਾਸ਼ਾ ਪਾਸ ਅਸੀਮ ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪਾਦਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ 17988 ਮੂਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਇੰਦਰਾਜ ਹੈ। ਅੱਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਬਣੇ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਸਵਾ ਲੱਖ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖੀ ਆਲਾ ਦੁਆਲਾ ਵਸਤਾਂ ਨਾਲ ਓਤਪੋਤ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਧਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਧਾਰਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਹ ਨਾਮ ਸੰਸਾਰ ਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਭਾਸ਼ਾ ਰਚਨਾ ਨਿਰੋਲ ਨਾਮ ਰਚਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਗੋਂ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਗੁਣਾਂ, ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਜਾਂ ਭਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਨਾ ਵਸਤਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਕਿਰਿਆ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਵਸਤਾਂ, ਗੁਣਾਂ ਜਾਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਸੂਚਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਗੋਂ ਨਾਮਾਂ ਦੇ ਹੀ ਮੁਕਤ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਸੂਚਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਕੋਸ਼ਕ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਇਸ ਜਟਿਲ ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸੀਮਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਾਕ ਜੁਗਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਬਤੌਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਵਜੋਂ ਹੀ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਇਕੋ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸ਼ਬਦ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਲੱਛਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਆਦਮੀ, ਬੱਚਾ, ਹਵਾ, ਰੱਖ, ਸੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਨਾਂਵ ਹਨ ਅਤੇ ਜਾਣਾ, ਚੌੜਾ, ਮਾਣਾ, ਨੌੜਾ, ਕੱਚਾ ਆਦਿ ਕਿਰਿਆਵੀ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਬਦਲ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰਚਿਅਕ ਅਰਥ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝੇ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਲੱਛਣਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਇੱਕ ਪੈਰਾਡਾਈਮ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੈਰਾਡਾਈਮ ਮੈਂਬਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤਾਂ ਸਾਂਝਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅਰਥ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਉਹ ਉਸ ਸਿਸਟਮ ਵਿੱਚ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵਰਤੋਂ ਵੇਲੇ ਲੇਖਕ/ਵਕਤਾ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਸੈਂਟ ਦੇ ਇਕੋ ਮੈਂਬਰ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਨਾਂਵ ਇਕਵਚਨ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਬਹੁਵਚਨ, ਇਲਿਗ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਪੁਲਿੰਗ ਆਦਿ। ਸੋ ਜਦੋਂ ਇਹ ਕਿਸੇ

*

ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਸੰਜਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ :

- ਲੜਕਾ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ : ਲੜਕੀ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹੈ।
 ਲੜਕਿਆਂ ਨੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ : ਲੜਕੀਆਂ ਨੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ।
 ਲੜਕੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ : ਲੜਕੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ ਹਨ।

ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕੁ ਸ਼ਬਦ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਜੋਂ ਵਿਚਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

- ਤਰ 1. ਉਸ ਨੇ ਤਰ ਖਾਧੀ। ਨਾਂਵ
 2. ਮੁੰਡਾ ਨਹਿਰ ਵਿੱਚ ਤਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਿਰਿਆ
 3. ਤਰ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਝੋਨਾ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
 ਉਹ 1. ਉਹ ਹੱਸਦਾ ਹੈ। ਪੜਨਾਂਵ
 2. ਉਹ ਮੁੰਡਾ ਹੱਸਦਾ ਹੈ। ਨਿਸ਼ਚੇਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
 ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਟ, ਰਗੜ, ਮੋੜ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਜੋਂ ਵਿਚਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਹਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਜਿਥੇ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਬਣਤਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਵਾਕ ਜੁਗਤ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ, ਸਥਿਤੀ ਜਾਂ ਸਥਾਨ ਵੀ ਵੱਖਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵੰਡ ਦਾ ਆਧਾਰ ਵੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ, ਕਾਰਜ ਤੇ ਸਥਿਤੀ ਜਾਂ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਇੱਕ ਅਰਥ ਭਰਪੂਰ ਪਰਪੰਚ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ-ਵੰਡ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਰਥ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚਲੇ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਹਾਰ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ : **ਕੋਸ਼ੀ ਸ਼ਬਦ** ਅਤੇ **ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼ਬਦ**। ਕੋਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੋਸ਼ਕ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਵਾਹਨ ਬਣਦੇ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼ਬਦ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਵਾਹਨ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਅਰਥਾਤ ਕੋਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼ਕ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਾਰਥਕ ਪੱਖ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁੱਢਲੀ ਇਕਾਈ ਵਜੋਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੇ ਵਿਕਾਰੀ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝੀ ਕੋਸ਼ਕ ਇਕਾਈ ਵਜੋਂ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਕੋਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਰੀ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੋਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦ ਭਾਵਵਾਚਕ ਸੰਕਲਪ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਇਹਦੇ ਵਿਕਾਰੀ ਰੂਪ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਬਣਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਸਕਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੋਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਕਿਰਿਆ, ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਭਾਗ ਦਾ

ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਵ ਇਹ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਜਾਂ ਅਸੀਮਤ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਭਾਵਵਾਚੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੱਛਣ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਥਿਰ ਜਾਂ ਗਤੀਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਨਾਂਵ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ/ਅੰਗੁਣਾਂ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਸਥਿਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਤਾਬ, ਕਮਰਾ, ਗੁਰਦੁਵਾਰਾ, ਮੇਜ਼, ਪਹਾੜ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਸਥਿਰ ਭਾਵੀ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਹੱਦ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦੇ ਭਾਵ ਵਾਚੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਸਰਗਰਮੀ ਜਾਂ ਹਲਚਲ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਦੌੜਨਾ, ਨੱਚਣਾ, ਟੱਪਣਾ, ਕੁੱਦਣਾ, ਜਲਦੀ, ਝਟਪਟ, ਸਹਿਜੇ-ਸਹਿਜੇ, ਧੜਾਧੜ, ਹੌਲੀ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ।

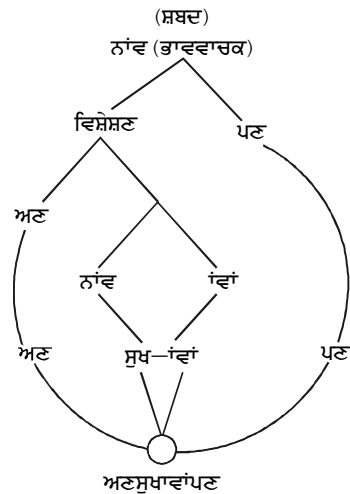
ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼ਬਦ ਬੰਦ ਜਾਂ ਸੀਮਤ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਸੀਮਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜਨਾਂਵ, ਸੰਬੰਧਕ, ਯੋਜਕ, ਵਿਸਮਕ, ਨਿਪਾਤ ਤੇ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅੱਧ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਾਧੇ ਲਈ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਲਗ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੋ ਕੁ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਵਿਕਾਰੀ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼ਬਦ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੀ ਭਾਵਵਾਚਕ ਮੱਦ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵਿਕਾਰੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਅਵਿਕਾਰੀ ਜਾਂ ਅਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਕਾਰਜ ਅਨੁਸਾਰ ਰੂਪਾਂਤਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਕੋਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿਕਾਰੀ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਕਾਰਜ ਅਨੁਸਾਰ ਰੂਪਾਂਤਰ ਜਾਂ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਕਾਰਜ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਰੂਪਾਵਲੀ ਸਥਾਪਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕੁੜੀ, ਕੁੜੀਆਂ, ਕੁੜੀਏ, ਕੁੜੀਓ ਆਦਿ। ਪਰ ਅਵਿਕਾਰੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਰੂਪਾਵਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਥੇ ਇਹ ਤੱਥ ਵੀ ਧਿਆਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕੋਸ਼ਕੀ ਜਾਂ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਹੋਣਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਰੀ ਜਾਂ ਅਵਿਕਾਰੀ

ਹੋਣ ਦਾ ਪੈਮਾਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਅਪਵਾਦ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼ਬਦ ਵਾਕ ਜੁਗਤ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਕੇ ਕੋਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਅਰਥ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਕੋਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚਲੇ ਪਰਸਪਰ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਕੋਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਅੱਗੋਂ ਹੋਰ ਵਰਗ ਵੰਡ ਮੂਲ ਕੋਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਕੋਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਸੰਜੁਗਤ ਕੋਸ਼ਕੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਕਰਮਵਾਰ ਸਧਾਰਨ, ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਤੇ ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਇਕਹਿਰੇ ਧਾਤੂ ਰੂਪਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਵਧੇਤਰ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ : ਮਨੁੱਖ, ਘਰ, ਕੁਰਸੀ, ਤੇਲ, ਊਠ, ਮੇਜ਼, ਲਾਲ, ਜਾ, ਕਰ, ਪੜ੍ਹ, ਲਿਖ, ਤੇਜ਼, ਬੜਾ ਆਦਿ ਸਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦ ਹਨ।

ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਧਾਤੂ+ਵਧੇਤਰਾਂ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖਤਾ, ਘਰ ਤੋਂ ਘਰੇਲੂ, ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਦੁਕਾਨਦਾਰ, ਘਰ ਤੋਂ ਬੇਘਰ, ਨੇਕ ਤੋਂ ਨੇਕੀ, ਵਿਚਕਾਰ ਤੋਂ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਆਦਿ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ, ਅਣਸੁਖਾਵਾਂਪਣ, ਅਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲਤਾ ਵਰਗੇ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਇਕਹਿਰੇ ਧਾਤੂ+ਇਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਧੇਤਰਾਂ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਜੁਗਤ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚਲੇ ਧਾਤੂਆਂ ਤੇ ਵਧੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸੰਜੋਗਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਜੁਗਤ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਸਾਰਥਕ ਅੰਗਾਂ ਅਰਥਾਤ ਸੰਗਠਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰਸਪਰ ਏਕਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਏਕਤਾ ਕਾਰਨ ਹੀ ਕੋਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦ, ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਕਾਈ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸੰਗਠਕ ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤੀ ਆਰੇਖ ਦੁਆਰਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ :

ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸਮਾਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਦੋ ਕੋਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਧਾਤੂ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸੰਗਠਕਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਜੋੜ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਉਪਰੰਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਅਰਥਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਭਾਵ ਵਾਲੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਅਰਥ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪੱਖੋਂ ਇੱਕ ਇਕਾਈ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤੇ ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਦੋ ਧਾਤੂ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਮੇਲ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਤਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਤੋਂ ਬਣੇ ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਈ ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਅਜਿਹੇ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਵੀ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਆਪਣੇ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਨਿਰਾਰਥਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਦੋ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਰਾਹੀਂ ਇੱਕ ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਉੱਤੇ ਅੱਗੇ ਫਿਰ ਸ਼ਬਦ ਬਣਤਰ ਦੇ ਨੇਮ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ :

1. ਭੰਨ+ਘੜ (ਭੰਨਘੜ), ਅਖੰਡ+ਪਾਠ (ਅਖੰਡਪਾਠ), ਲੋਕ+ਰਾਜ (ਲੋਕਰਾਜ), ਲੋਕ+ਸਭਾ (ਲੋਕਸਭਾ), ਸਤ+ਅਨਾਜ (ਸਤਨਾਜਾ), ਭੱਜ+ਦੌੜ (ਭੱਜਦੌੜ), ਪਗ+ਵਟ (ਪਗਵਟ)
2. ਹਥ-ਹਥ, ਗਲ-ਗਲ, ਮੰਗ-ਮੰਗ
3. ਸਿਰੋ-ਸਿਰ, ਸ਼ਹਿਰੋ-ਸ਼ਹਿਰ, ਘਰੋ-ਘਰੀ, ਰਾਹੋ-ਰਾਹ
4. ਹੱਥ-ਪੜੱਥੀ, ਪਾਟਾ-ਝੀਟਾ, ਪਾਣੀ-ਧਾਣੀ, ਰੋਟੀ-ਰਾਟੀ, ਲਾਗੋ-ਚਾਗੋ

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸ੍ਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਆਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਰਾਹੀਂ ਦੁਜਾਤੀ ਸ਼ਬਦ-ਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

- (1) ਚਿੱਟਾ ਸਫੈਦ, ਲਾਲ ਸੁਰਖ, ਕਾਲਾ ਸਿਆਹ, ਪੀਲਾ ਜਰਦ
- (2) ਬੱਸ ਅੱਡਾ, ਗਾਜ਼ਰ ਜੂਸ, ਰੇੜ੍ਹੀ ਸਟੈਂਡ

ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਮਭਾਵੀ ਸ਼ਬਦ, ਸੁਆਲੀਆ ਸ਼ਬਦ, ਨਾਂਗ ਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦ ਆਦਿ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਵਰਗ ਵੀ ਹਨ।

ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਦੂਜੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਭਾਵੀ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਪੜਰੂਪ (Proforms) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਪੜਨਾਂਵ ਪੂਰੇ ਤੇ ਪੂਰੇ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਂਭ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ: 'ਗੌਰਮਿੰਟ ਕਾਲਜ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੌਰਾਨ ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਥੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ 'ਜਵਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੇ' ਕਵਿਤਾ ਬੜੀ ਝੂਮ ਕੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰਦੇ। ਉਹ ਇਸ ਗਲ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰਾ ਕਵੀ ਖੁਦ ਇੱਕ ਸਾਇੰਸ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਰਹਿ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।'

ਇਸ ਵਾਕ ਵਿੱਚ 'ਉਹ' ਤੇ 'ਉਨ੍ਹਾਂ', 'ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਸਾਥੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ' ਨਾਂਵ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਆਏ ਹਨ।

ਸੁਆਲੀਆ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ 'ਕੀ, ਕਿਸ, ਕੌਣ, ਕਿੰਨਾਂ, ਕੀਹਦਾ, ਕਿਵੇਂ, ਕਿਉਂ, ਕਦੋਂ, ਕਿਧਰ, ਕਿਥੇ' ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਂਹ ਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ 'ਨਹੀਂ, ਨਾ, ਨਈਓ' ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਡਾ. ਵੇਦ ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ (2008 : 34) ਨੇ ਨਾਂਹਵਾਚਕ, ਹਾਂ ਵਾਚਕ, ਵਿਸਮਕ, ਪੁਸ਼ਨਵਾਚਕ, ਆਦਰਸੂਚਕ, ਤੇ ਬਲਵਾਚਕ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਨਿਪਾਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰੱਖਣ ਦਾ ਸੁਝਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਵਿਆਕਰਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਦਰੁਸਤ ਹੈ।

ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਵਰਗ ਵੰਡ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸੂਝ ਨੂੰ ਵਿਸਤਾਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨਿਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜੀ ਤੇ ਅਰਥਪਰਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ-ਵੰਡ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚਲੇ ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਅਰਥ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਵਿਆਕਰਨ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਲਗੇ ਹਨ, ਅਜੇ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਆਕਰਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ। ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾਈ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਵੈਨਿਰਭਰ ਸ਼ਾਖ ਵਜੋਂ ਸੱਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਟੋਇਕਾਂ (ਯੂਨਾਨ) ਨੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਪਲੈਟੋ ਨੇ ਨਾਂਵ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਨਾਮੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦਾ ਨਿਖੇੜਾ ਕੀਤਾ। ਅਰਸਤੂ ਨੇ ਯੋਜਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਸਟੋਇਕਾਂ ਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਲੀਹਾਂ ਸਿਕੰਦਰ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਰਹੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸੇ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਡਾਇਉਨਿਸ਼ੀਅਸ ਥਰੈਕਸ ਨਾਂ ਦਾ ਮਹਾਨ ਵਿਆਕਰਨੀ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ਪੱਛਮੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰੀ ਮੁਕੰਮਲ ਵਿਆਕਰਨ ਲਿਖਣ ਦਾ ਉਦਮ ਕੀਤਾ। ਥਰੈਕਸ ਨੇ ਹੀ ਅੱਠ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ ਖੋਜਿਆ ਜੋ ਕਿ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਈਆਂ ਤੇ ਫਿਰ ਸਾਡੀਆਂ (ਪੰਜਾਬੀ) ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਆਕਰਨ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਚਾਰ ਹੀ ਹੈ। ਨਾਂਵ, ਅਖਿਆਤ (ਕਿਰਿਆ), ਉਪਸਰਗ ਅਤੇ ਨਿਪਾਤ।

8.2 ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ

ਇਥੇ ਪਰੰਪਰਾਈ ਵਿਆਕਰਨ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀਵੰਡ ਤਹਿਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨੂੰ ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਅੱਠ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

(ੳ) ਨਾਂਵ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਕਿਰਿਆ

(ਅ) ਪੜਨਾਂਵ, ਸੰਬੰਧਕ, ਯੋਜਕ, ਨਿਪਾਤ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ : ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ /152

ਲਾਇਨਜ਼ (1968 : 271) ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਥਮ (Primary) ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਪਰੰਪਰਾਈ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ 'Parts of Speech' ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕਵਾਕ ਅਤੇ ਗਰੀਨਬੋਮ (1981 : 18) ਨੇ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਲਈ 'Parts of Speech' ਸਿਰਲੇਖ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਕਈ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਵਿੱਚ 'ਬਲ ਦੇ ਹਿੱਸੇ' ਸਿਰਲੇਖ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਵਿੱਚ 'ਸ਼ਬਦ ਬੋਧ' ਨਾਲ ਕੰਮ ਚਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਪਰੰਪਰਾਈ ਵਿਆਕਰਨ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਕੋਈ ਸਿਧਾਂਤਿਕ ਆਧਾਰ ਹੀ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ। ਆਧੁਨਿਕ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੂਪਕੀ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਇਸ ਲਈ Word class ਜਾਂ Form Class ਦੀ ਸੰਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਸ਼ਬਦ-ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਸਿਰਲੇਖ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੈ। ਪਰੰਪਰਾਈ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦ-ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅਰਥ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਸਲਨ ਨਾਂਵ ਨੂੰ ਸਥਾਨ, ਵਸਤ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਆਦਿ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਰਥ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਨੂੰ ਨਾਂਵ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੱਸਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ 'ਕਾਰਜ' ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਹਰਕਤ (action) ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ, ਸਮਝਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਅਰਥ ਆਧਾਰਿਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਜਦ ਕਿ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਨੂੰ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕ (Modifier) ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਫਿਰ ਕਾਰਜ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨ ਜਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸ਼੍ਰੇਣੀਕਰਨ ਜਾਂ ਵਰਗੀਕਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ (Form) ਅਤੇ ਕਾਰਜ (Function) ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਪਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰੂਪ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਧੁਨੀਮਕ ਅਤੇ ਰੂਪੀਮਕ (Phonological and morphological form) ਸਰੂਪ ਨਾਲ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਕਾਰਜ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਖਾਸੇ ਜਾਂ ਲੱਛਣ ਨਾਲ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਜਾਚੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪਕੀ ਲੱਛਣਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਤਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦੈ ਪਰ ਇਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸ਼੍ਰੇਣੀਕਰਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰੂਪ ਅਤੇ ਅਰਥ ਦੇ ਸਹਿ-ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਅਣਡਿੱਠ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਅਵੰਡ ਹਨ।

8.2.1 ਨਾਂਵ

ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ : ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ, ਪ੍ਰਾਣੀ, ਵਸਤ, ਗੁਣ, ਵਿਚਾਰ, ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਆਦਿ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਵਾਏ, ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਆਦਮੀ, ਪਹਾੜ, ਸੂਰਜ, ਸੱਚ, ਧਰਮ, ਭਾਰਤ, ਪੰਜਾਬ, ਮੇਲ, ਫੌਜ, ਸਭਾ, ਕੰਪਨੀ, ਸਕੂਲ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ : ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ /153

ਆਦਿ ਸਭ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ ਹਨ।

ਸਥਾਪਿਤੀ

1. ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ 'ਤੇ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਮੁੱਖ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ : ਨਿੱਜੀ ਜਾਂ ਖਾਸ ਨਾਂਵ ਅਤੇ ਆਮ ਜਾਂ ਸਧਾਰਨ ਨਾਂਵ। ਸਧਾਰਨ ਨਾਂਵ ਦੀਆਂ ਅੱਗੇ ਚਾਰ ਉਪਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹਨ : ਜਾਤੀਵਾਚਕ, ਇਕੱਠਵਾਚਕ, ਪਦਾਰਥਬੋਧਕ ਤੇ ਭਾਵਵਾਚੀ।

2. ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਿਤੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਆਧਾਰ ਵਾਕ ਜੁਗਤ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਵਿਚਰਨ ਸਥਾਨ ਤੇ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕ ਜੁਗਤ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਬਦ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਕਰਤਾ ਤੇ ਕਰਮ (ਅਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ) ਵਜੋਂ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨ ਸਥਾਨ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਪਹਿਲਾ, ਦੂਜਾ ਤੇ ਤੀਜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

(ੳ) ਵਿਦਿਆਰਥੀ	ਕਿਤਾਬਾਂ	ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਨ।
ਕ.ਨ.ਵ	ਕਰਮ.ਨ.ਵ.	ਕਿ.ਵ.
(ਅ) ਮਾਂ ਨੇ	ਪੁੱਤਰ	ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖੁਆਈ।
ਕ.ਨ.ਵ.	ਅ.ਕ.ਨ.ਵ.	ਸੰ. ਪ.ਕ.ਨ ਕਿ.ਵ.

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਰੂਪ : ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ ਵਿਕਾਰੀ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਨਾਂਵ ਵਿਕਾਰੀ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ। ਲਿੰਗ (□) ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕੋਸ਼ਗਤ ਲੱਛਣ ਹੈ ਭਾਵ ਇਹ ਗੁਣ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਅੰਤਰਨਿਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਿਆਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁਲਿੰਗ ਅਤੇ ਇਲਿੰਗ ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ੳ) ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਨਾਂਵ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੁੰਡਾ, ਘੋੜਾ, ਗੱਡਾ, ਬੋਤਾ, ਕੋਠਾ ਆਦਿ ਦਾ ਅੰਤਮ /-ਆ/ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਕਵਚਨ ਤੇ ਪੁਲਿੰਗ ਹਨ। ਦੂਜੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਿੰਗ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਹੱਥ, ਕੰਨ, ਪਹਾੜ, ਭੇਡ, ਉਠ, ਧਰਮ ਆਦਿ ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਿੰਗ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਕੁਝ ਨਾਂਵ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ /-ਆ/ ਅੰਤਕ ਹਨ, ਪਰ ਪੁਲਿੰਗ ਨਹੀਂ ਇਲਿੰਗ ਹਨ। ਭਾਸ਼ਾ, ਆਸ਼ਾ, ਹਵਾ ਆਦਿ ਅਜਿਹੇ ਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ : ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ /154

(ਅ) ਇਲਿੰਗ ਨਾਂਵ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵੀ ਦੋ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਇਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਿੰਗ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਘੋੜੀ, ਕੁੜੀ, ਗੱਡੀ, ਲੱਸੀ, ਨੇਕੀ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਅੰਤਮ /-ਈ/ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਿੰਗ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਇਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਿੰਗ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਛੱਤ, ਖੰਡ, ਪੀੜ, ਵਾੜ, ਮਿਹਨਤ, ਠੰਢ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਇਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਹਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਪਰ ਕੁਝ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਂਵ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ /-ਈ/ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਇਲਿੰਗ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਹਾਥੀ, ਪਾਣੀ, ਆਦਮੀ, ਮਿਸਤਰੀ ਆਦਿ ਇਸ ਦੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਹਨ।

(ੲ) ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਲਿੰਗ ਦੀ ਪਛਾਣ

ਉਪਰ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਲਿੰਗ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕੋਸ਼ੀ ਲੱਛਣ ਹੈ ਪਰ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤਕ ਆਧਾਰ ਉਪਰ ਹੀ ਰੂਪ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ /-ਆ/ ਅੰਤਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਪੁਲਿੰਗ ਸੂਚਕ ਹੈ ਅਤੇ /-ਈ/ ਅੰਤਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਇਲਿੰਗ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ /-ਈ/ ਅੰਤਕ ਹਨ ਜਾਂ ਕੁਝ ਇਲਿੰਗ ਨਾਂਵ /-ਆ/ ਅੰਤਕ ਹਨ ਪਰ ਜਦ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਸਮਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿਰਿਆ ਉਪਰ ਮਾਰਕ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਚਿੰਨ੍ਹ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਭਾਵੇਂ /-ਈ/ ਅੰਤਕ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਵਿਅੰਜਨ ਅੰਤਕ ਪਰ ਉਹ ਜਿਸ ਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਸਮਤਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰੇਗਾ ਉਹ ਕਿਰਿਆ ਹਮੇਸ਼ਾ /-ਆ/ ਅੰਤਕ ਹੀ ਰਹੇਗੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਭਾਵੇਂ /ਆ/ ਅੰਤਕ ਹੋਣ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਹਮੇਸ਼ਾ /-ਈ/ ਅੰਤਕ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਨੇਮ ਅੱਗੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਉਪਰ ਵੀ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਰੂਪਾਂਤਰਨ

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਵਚਨ ਅਤੇ ਕਾਰਕ ਦੇ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

ਵਚਨ ਅਨੁਸਾਰ ਰੂਪਾਂਤਰਨ

(ੳ) /-ਆ/ ਅੰਤਕ ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਬਹੁਵਚਨੀ ਰੂਪ /-ਏ/ ਅੰਤਕ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕੋਠਾ ਤੋਂ ਕੋਠੇ, ਮੁੰਡਾ ਤੋਂ ਮੁੰਡੇ, ਘੋੜਾ ਤੋਂ ਘੋੜੇ, ਸਤਾਰਾ ਤੋਂ ਸਤਾਰੇ, ਛੜਾ ਤੋਂ ਛੜੇ, ਜੰਗਲਾ ਤੋਂ ਜੰਗਲੇ, ਛੱਤਾ ਤੋਂ ਛੱਤੇ, ਪੱਖਾ ਤੋਂ ਪੱਖੇ, ਡੱਬਾ ਤੋਂ ਡੱਬੇ, ਡੇਲਾ ਤੋਂ ਡੇਲੇ ਆਦਿ। /-ਆ/ ਅੰਤਕ ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਇਕਵਚਨੀ ਤੇ ਬਹੁਵਚਨੀ ਰੂਪ ਸਧਾਰਨ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ : ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ /155

ਸਮਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਵਚਨ ਦੇ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਰੂਪਾਂਤਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਿਵੇਂ :

ਇਕ ਵਚਨ	ਬਹੁਵਚਨ
(ੳ) ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਦੁਖਦਾ ਹੈ।	(ੳ) ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਦੁਖਦੇ ਹਨ।
(ਅ) ਹਾਥੀ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।	(ਅ) ਹਾਥੀ ਆ ਰਹੇ ਹਨ।
(ੲ) ਮਾਲੀ ਪਾਣੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ।	(ੲ) ਮਾਲੀ ਪਾਣੀ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।
(ਸ) ਕਾਂ ਉਡ ਗਿਆ।	(ਸ) ਕਾਂ ਉਡ ਗਏ।

ਪਰ ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰੂਪਾਂਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

- (ੳ) ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ।
- (ਅ) ਹਾਥੀਆਂ ਨੇ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ।
- (ੲ) ਮਾਲੀਆਂ ਨੇ ਗੋਡੀ ਕੀਤੀ।
- (ਸ) ਕਾਵਾਂ ਨੇ ਕਾਵਾਰੋਲੀ ਪਾਈ।

ਨੋਟ : ਕਾਵਾਂ! ਤੈਨੂੰ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਚੂਰੀਆਂ ਪਾਵਾਂ ਵਿੱਚ 'ਕਾਵਾਂ' ਦਾ ਸੰਬੋਧਨੀ ਰੂਪ ਹੈ।

(ਅ) /-ਆ/ ਜਾਂ /-ਆਂ/ ਅੰਤਕ ਇਲਿੰਗ ਰੂਪੀ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਬਹੁਵਚਨੀ ਰੂਪ /-ਵਾਂ/ ਅੰਤਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਮਾਂ ਤੋਂ ਮਾਵਾਂ, ਛਾਂ ਤੋਂ ਛਾਵਾਂ, ਥਾਂ ਤੋਂ ਥਾਵਾਂ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਇਕਵਚਨ ਇਲਿੰਗ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਬਹੁਵਚਨੀ ਰੂਪ /-ਆਂ/ ਅੰਤਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਕੋਠੀ ਤੋਂ ਕੋਠੀਆਂ, ਘੋੜੀ ਤੋਂ ਘੋੜੀਆਂ, ਕੁੜੀ ਤੋਂ ਕੁੜੀਆਂ, ਰੇਲ ਤੋਂ ਰੇਲਾਂ, ਭੈਣ ਤੋਂ ਭੈਣਾਂ, ਅੱਖ ਤੋਂ ਅੱਖਾਂ, ਜੀਪ ਤੋਂ ਜੀਪਾਂ, ਬੱਸ ਤੋਂ ਬੱਸਾਂ ਆਦਿ।

ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਕਾਰਕੀ ਰੂਪ ਸਾਧਨਾ (ਰੂਪਾਂਤਰਨ)

	ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ		ਇਲਿੰਗ ਨਾਂਵ	
	ਇਕ ਵਚਨ	ਬਹੁਵਚਨ	ਇਕ ਵਚਨ	ਬਹੁਵਚਨ
ਕਾਰਕ ਰੂਪ	ਇਕ ਵਚਨ	ਬਹੁਵਚਨ	ਇਕ ਵਚਨ	ਬਹੁਵਚਨ
ਸਧਾਰਨ	ਮੁੰਡਾ, ਘੋੜਾ	ਮੁੰਡੇ, ਘੋੜੇ	ਕੁੜੀ, ਘੋੜੀ	ਕੁੜੀਆਂ, ਘੋੜੀਆਂ
ਕਰਤਾ/ਕਰਮ	ਕੋਠਾ, ਧੋਬੀ	ਕੋਠੇ, ਧੋਬੀ	ਕੋਠੀ, ਛੱਤ	ਕੋਠੀਆਂ, ਛੱਤਾਂ
ਸੰਬੰਧਕੀ	ਮੁੰਡੇ, ਘੋੜੇ	ਮੁੰਡਿਆਂ, ਘੋੜਿਆਂ	ਕੁੜੀ, ਘੋੜੀ	ਕੁੜੀਆਂ, ਘੋੜੀਆਂ
ਕਰਤਾ/ਕਰਮ	ਕੋਠੇ, ਧੋਬੀ	ਕੋਠਿਆਂ, ਧੋਬੀਆਂ	ਕੋਠੀ, ਛੱਤ	ਕੋਠੀਆਂ, ਛੱਤਾਂ
ਅਪਾਦਾਨ	---, ਘੋੜਿਓ	---, ---	ਘੋੜੀਓ	---, ---
	ਕੋਠਿਓ, ---	---, ---	ਕੋਠੀਓ, ---	---, ---
ਅਧਿਕਰਨ	---, ਘੋੜੇ	---, ਘੋੜੀਂ	---, ਘੋੜੀ	---, ---
	ਕੋਠੇ, ---	ਕੋਠੀਂ, ---	ਕੋਠੀ, ਛੱਤ	ਕੋਠੀਂ, ਛੱਤੀਂ
ਕਰਨ		ਕੰਨੀ, ਹੱਥੀਂ		ਅੱਖੀਂ, ਬਾਗੀਂ

ਨੋਟ : 'ਘੋੜੀ' ਅਤੇ 'ਕੋਠੀ' ਸੁਭਾਵਿਕ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਸੰਭਵ ਰੂਪ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ: ਲੋਕੀਂ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਕੋਠੀ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ਜਾਂ ਫੌਜ ਨੂੰ ਘੋੜੀ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਗਿਆ ਆਦਿ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ ਕਰਤਾ ਅਤੇ ਕਰਮ (ਸਧਾਰਨ ਤੇ ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ) ਕਾਰਕ ਲਈ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਰੂਪਾਂਤਰ /-ਆ/, /-ਏ/ ਅਤੇ /-ਇਆਂ/ ਅੰਤਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਲਿੰਗ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਰੂਪਾਂਤਰ /-ਈ/ ਤੇ /-ਈਆਂ/ ਅੰਤਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। /-ਆ/ ਅੰਤਕ ਗੈਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸਜੀਵ ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਅਤੇ /-ਈ/ ਅੰਤਕ ਗੈਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸਜੀਵ ਇਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਕਰਤਾ-ਕਰਮ ਦੇ ਸਧਾਰਨ, ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪਾਂ ਲਈ ਅਤੇ ਅਪਾਦਾਨ ਅਤੇ ਅਧਿਕਰਨ ਕਾਰਕ ਲਈ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ /-ਆ/, /-ਏ/, /-ਇਆਂ/, /-ਇਓ/, /-ਈਂ/, ਅੰਤਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਇਲਿੰਗ /-ਈ/, /-ਈਆਂ/, /-ਓ/ ਤੇ /-ਈਂ/ ਆਦਿ ਅੰਤਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। /-ਆ/ ਅੰਤਕ ਨਿਰਜੀਵ ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਤੇ /-ਈ/ ਅੰਤਕ ਨਿਰਜੀਵ ਇਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ ਕਰਤਾ/ਕਰਮ ਦੇ ਸਧਾਰਨ, ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪਾਂ ਲਈ ਅਤੇ ਅਪਾਦਾਨ, ਅਧਿਕਰਨ ਤੇ ਕਰਨ ਕਾਰਕ ਲਈ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵ /-ਆ/, /-ਏ/, /-ਇਆਂ/, /-ਇਓ/, /-ਈਂ/ ਆਦਿ ਅੰਤਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਤੇ ਇਲਿੰਗ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ /-ਈ/, /-ਈਆਂ/, /-ਓ/ ਅਤੇ /-ਈਂ/ ਅੰਤਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੁਲਿੰਗ ਅਤੇ ਇਲਿੰਗ ਨਾਂਵਾਂ ਦੇ ਸੰਬੋਧਨੀ ਭਾਵ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਲਈ ਵੱਖਰੇ ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਂਵਾਂ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਰੂਪ /ਇਆਂ/, /ਇਓ/ ਅਤੇ /-ਵਾਂ/ ਅੰਤਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਇਲਿੰਗ ਨਾਂਵਾਂ ਦੇ /-ਏ/ ਅਤੇ /-ਈਓ/ ਅੰਤਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਉਤਪਤੀ (Derivation)

ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਤਰ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਉਤਪਤੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪਿਛੇ ਵੇਖ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਵਧੇਰਾਂ ਦੇ ਜੁੜਨ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਬਦਲਦੇ ਹਨ। ਰੂਪਾਂਤਰੀ ਵਧੇਰਤ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਕਾਰਜ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਿਵਰਤਨ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਵਿਉਤਪਤ ਵਧੇਰਤ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਈ ਵਾਰੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵੀ ਬਦਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

(ੳ) ਨਾਂਵਾਂ ਤੋਂ ਨਾਂਵਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ

(ਅ) ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਨਾਂਵਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ

(ੲ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਨਾਂਵਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ

ਨਾਂਵਾਂ ਤੋਂ ਨਾਂਵਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ /-ਈ/, /-ਣੀ/, /-ਨੀ/, /-ੜੀ/, /-ਆਲਾ/, /-ਆਵਲੀ/, /-ਵਲੀ/, /-ਸਤਾਨ/, /-ਸ਼ਾਲਾ/,

/-ਕਾਰ/, /-ਗੀਣ/, /-ਖਾਨਾ/, /-ਖੋਰ/, /-ਗਾਰ/, /-ਦਾਨ/, /-ਦਾਨੀ/, /-ਦਾਰ/, /-ਨਾਕ/, /-ਪਾਲ/, /-ਬਾਜ਼/, /-ਬਾਨ/, /-ਮੰਦ/, /-ਵੰਤ/, /-ਵਾਲ/, /-ਸਾਜ/, /-ਸਾਰ/, /-ਆਣਾ/, /-ਏਖਾ/, /-ਚੀ/ ਤੇ /-ਚੂ/ ਆਦਿ ਵਧੇਰਤਾਂ ਦੇ ਲੱਗਣ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਗ੍ਰੰਥ ਤੋਂ ਗ੍ਰੰਥੀ, ਸੰਤ ਤੋਂ ਸੰਤਣੀ, ਚੋਰ ਤੋਂ ਚੋਰਨੀ, ਬਾਲ ਤੋਂ ਬਾਲੜੀ, ਪੁਸਤਕ ਤੋਂ ਪੁਸਤਕਾਲਾ, ਪੁਸਤਕ ਤੋਂ ਪੁਸਤਕਾਵਲੀ, ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਰਚਨਾਵਲੀ, ਪਾਕਿ ਤੋਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ, ਧਰਮ ਤੋਂ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ, ਨਾਟਕ ਤੋਂ ਨਾਟਕਕਾਰ, ਅੰਗ ਤੋਂ ਅੰਗਗੀਣ, ਡਾਕ ਤੋਂ ਡਾਕਖਾਨਾ, ਚੁਗਲ ਤੋਂ ਚੁਗਲਖੋਰ, ਸਾਜ ਤੋਂ ਸਾਜਗਾਰ, ਰੋਸ਼ਨ ਤੋਂ ਰੋਸ਼ਨਦਾਨ, ਸਾਬਨ ਤੋਂ ਸਾਬਨਦਾਨੀ, ਸਮਝ ਤੋਂ ਸਮਝਦਾਰ, ਸ਼ਰਮ ਤੋਂ ਸ਼ਰਮਨਾਕ, ਨਿਆਂ ਤੋਂ ਨਿਆਂਪਾਲ, ਤੀਵੀਂ ਤੋਂ ਤੀਵੀਂਬਾਜ ਬਾਗ ਤੋਂ ਬਾਗਬਾਨ, ਦਰਦ ਤੋਂ ਦਰਦਮੰਦ, ਧਨ ਤੋਂ ਧਨਵੰਤ, ਸਾਂਝੀ ਤੋਂ ਸਾਂਝੀਵਾਲ, ਘੜੀ ਤੋਂ ਘੜੀਸਾਜ, ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਮਿਲਣਸਾਰ, ਘਰ ਤੋਂ ਘਰਾਣਾ, ਭੁੱਲ ਤੋਂ ਭੁਲੇਖਾ, ਤੋਪ ਤੋਂ ਤੋਪਚੀ, ਤੇ ਸੁਰਮਾ ਤੋਂ ਸੁਰਮਚੂ ਆਦਿ।

ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ /-ਆਣਾ/, /-ਆਹਟ/, /-ਆਵਾ/, /-ਆਵਟ/, /-ਏਰਨ/, /-ਏਪਾ/, /-ਇਆਂਦ/, /-ਆਰਾ/, /-ਆਰੀ/, /-ਓ/, /-ਤੀ/ ਤੇ /-ਈ/ ਆਦਿ ਪਿਛੇਤਰ ਲਗਣ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਚਲ ਤੋਂ ਚਲਾਣਾ, ਕੁਰਲਾ ਤੋਂ ਕੁਰਲਾਹਟ, ਚੜ੍ਹ ਤੋਂ ਚੜ੍ਹਾਵਾ, ਗਿਰ ਤੋਂ ਗਿਰਾਵਟ, ਪਥ ਤੋਂ ਪਥੇਰਨ, ਜਣ ਤੋਂ ਜਣੇਪਾ, ਸੜ ਤੋਂ ਸੜਿਆਂਦ, ਚਮਕ ਤੋਂ ਚਮਕਾਰਾ, ਲਿਖ ਤੋਂ ਲਿਖਾਰੀ, ਵਸ ਤੋਂ ਵਸੋਂ, ਮਿਣ ਤੋਂ ਮਿਣਤੀ, ਲੜ ਤੋਂ ਲੜਾਈ ਆਦਿ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਤੋਂ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ /-ਈ/, /-ਈਅਤ/, /-ਇਆਈ/, /-ਤਾ/, /-ਪਣ/, /-ਪੁਣਾ/, /-ਅੱਤਣ/, /-ਗੀ/ ਤੇ /-ਣ/ ਆਦਿ ਵਧੇਰਤਰ ਜੁੜਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਅਮੀਰ ਤੋਂ ਅਮੀਰੀ, ਅਸਲ ਤੋਂ ਅਸਲੀਅਤ, ਸੌਖਾ ਤੋਂ ਸੁਖਿਆਈ, ਮੂਰਖ ਤੋਂ ਮੂਰਖਤਾ, ਘਟੀਆ ਤੋਂ ਘਟੀਆਪਣ, ਸੂਮ ਤੋਂ ਸੂਮਪੁਣਾ, ਪੀਲਾ ਤੋਂ ਪਿਲੱਤਣ, ਅਵਾਰਾ ਤੋਂ ਅਵਾਰਗੀ ਤੇ ਨੀਵਾਂ ਤੋਂ ਨੀਵਾਂਣ ਆਦਿ।

8.2.2 ਪੜਨਾਂਵ

ਪੜਨਾਂਵ ਅਜਿਹੇ ਵਿਕਾਰੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪਦਰੂਪ ਹਨ ਜੋ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵਪਦਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਲਾਰਕ ਅਤੇ ਕਲਾਰਕ (1977 : 255) ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਰੇ-ਸ੍ਰੋਤੇ ਦੇ ਨਾਮ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪੜਨਾਂਵ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਦੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਬੁਲਾਰੇ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੜਨਾਂਵ ਜਿਸ ਦੀ ਥਾਂ ਪੂਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਸ੍ਰੋਤੇ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ-ਸੰਜਮ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵਪਦਾਂ ਦੀ ਦੁਹਰਾਵੀਂ ਵਰਤੋਂ ਅਸਹਿਜ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਇਉਂ ਪੜਨਾਂਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਪੂਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜੋਕੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਪੜਰੂਪਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਲਿੰਗ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਪਰ ਇਹ ਵਕਤੇ ਦੇ ਲਿੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਰਿਆ ਉੱਤੇ ਮਾਰਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੁਰਾਣੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪੜਨਾਂਵੀਂ ਰੂਪ ਲਿੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ :

ਪੁਲਿੰਗ ਇਲਿੰਗ
ਸੋ ਸਾ (ਸਾਈ) ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਨਾਨਕਾ ਸਾਈ ਗੱਲ ਚੰਗੀ॥
(ਗੁਰਬਾਣੀ)

ਕੋਈ ਕਾਈ ਕਾਈ ਨੱਢੜੀ ਸੋਹਣੀ ਬਖਸ਼ ਛੱਡੋ॥
ਤੁਸੀਂ ਪੂਰੇ ਹੋ ਰੱਬ ਦੇ ਪੀਰ ਮੀਆਂ॥
(ਹੀਰ-ਵਾਰਿਸ)

ਸਭੋ ਸਭਾ
ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ ਵਚਨ ਤੇ ਕਾਰਕ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸਾਰੇ ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ ਇਕੋ ਪੱਧਰ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਇਸ ਲਈ ਪਰੰਪਰਾਈ ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਪੜਨਾਂਵਾਂ ਦੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ :

1. ਪੁਰਖਵਾਚੀ ਪੜਨਾਂਵ : ਮੈਂ, ਅਸੀਂ, ਆਪਾਂ, ਤੂੰ, ਤੁਸੀਂ, ਇਹ, ਉਹ।
2. ਨਿਸ਼ਚੇਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ : ਇਹ, ਉਹ, ਔਹ।
3. ਅਨਿਸ਼ਚੇਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ : ਕੋਈ, ਕਈ, ਕੁਝ, ਸਭ, ਸਾਰੇ, ਵਿਰਲਾ, ਅਨੇਕ, ਬਹੁਤ, ਥੋੜ੍ਹੇ।
4. ਸੰਬੰਧਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ : ਜੋ, ਜਿਹੜਾ।
5. ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ : ਕੌਣ, ਕੀ, ਕਿਹੜਾ।
6. ਨਿਜਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ : ਆਪ, ਖੁਦ।

ਕਾਰਜੀ ਪੱਖੋਂ ਪੜਨਾਂਵ ਵਾਕ ਜੁਗਤ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਨਾਂਵ ਪਦਾਂ ਜਾਂ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਪੂਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ :

1. ਉਸ ਨੇ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਕਿਤਾਬ ਦਿੱਤੀ।
2. ਕੁੜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਤਾਬ ਦਿੱਤੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪੜਨਾਂਵੀਂ ਸ਼ਬਦ 'ਉਸ' ਕਰਤਾ/ਕਰਮ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਵਿਚਰ ਕੇ ਕਰਤਾ ਤੇ ਕਰਮ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦਾ ਵੀ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ :

1. ਇਹ ਲੜਕਾ ਪਹਿਲੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਆਇਆ ਹੈ।
2. ਉਹ ਮੁੰਡਾ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ 'ਇਹ' ਤੇ 'ਉਹ' ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ ਨਿਸ਼ਚੇਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਚਰੇ ਹਨ।

ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ

ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਤਿੰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

1. ਮੂਲ ਪੜਨਾਂਵੀਂ ਸ਼ਬਦ
2. ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਪੜਨਾਂਵੀਂ ਸ਼ਬਦ
3. ਸਮਾਸੀ ਪੜਨਾਂਵੀਂ ਸ਼ਬਦ

1. ਮੂਲ ਪੜਨਾਂਵੀਂ ਸ਼ਬਦ

ਮੂਲ ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੇਵਲ ਇਕਹਿਰੇ ਧਾਤੂ ਰੂਪਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਮੂਲ ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੇ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੀ ਮੂਲ ਭਾਵਵਾਚਕ ਮਦ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੁਰਖਵਾਚਕਤਾ ਦਾ ਗੁਣ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਂਝੇ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਗੁਣ ਵਜੋਂ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਖਵਾਚਕਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੀ ਤਿੰਨ ਪੱਖੀ ਭਿੰਨਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਮੂਲ ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਉਪ-ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

- (ੳ) ਪਹਿਲਾ ਪੁਰਖ : ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਮੈਂ (ਇਕ ਵਚਨ) ਤੇ ਅਸੀਂ/ਅਸਾਂ (ਬਹੁਵਚਨ) ਹਨ।
- (ਅ) ਦੂਜਾ ਪੁਰਖ : ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਤੂੰ (ਇਕ ਵਚਨ) ਤੇ ਤੁਸੀਂ/ਤੁਸਾਂ (ਬਹੁਵਚਨ) ਹਨ।
- (ੲ) ਤੀਜਾ ਪੁਰਖ : ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ 'ਇਹ' ਤੇ 'ਉਹ' ਹਨ।

ਨੋਟ : 1. ਪੁਰਖਵਾਚੀ ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਸਿਰਫ਼ (ਵਕਤੇ/ਸ੍ਰੋਤੇ ਲਈ) ਮਨੁੱਖੀ ਨਾਵਾਂ ਲਈ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਤੀਜੇ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਬੁਲਾਰੇ ਤੇ ਸ੍ਰੋਤੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀਆਂ, ਜੀਵਾਂ, ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਲਈ ਵੀ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਬੁਲਾਰਾ ਤੇ ਸ੍ਰੋਤਾ ਤਾਂ ਉਪਸਥਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਵਸਤੂਆਂ/ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਵੀ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਤੀਜੇ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਪੜਨਾਂਵ ਆਪਣਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ/ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਤੇ ਦੂਰ/ਨੇੜੇ ਦੀ ਸਥਾਨਿਕ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਵੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਭਾਈਵਾਲਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵਿਭਿੰਨ ਸਥਿਤੀਆਂ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਚਨ ਤੇ ਕਾਰਕ ਅਨੁਸਾਰ ਰੂਪਾਂਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

2. ਆਪਾਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਪੜਨਾਂਵ ਹੈ, ਜੋ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਪੁਰਖ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪੁਰਖ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪਹਿਲੇ, ਦੂਜੇ ਤੇ ਤੀਜੇ ਪੁਰਖ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ।

3. ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੜਨਾਂਵਾਂ ਸ਼ਬਦਿਕ ਮਦਾਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਅੱਗੇ ਸਾਰਨੀ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੁਰਖਵਾਚੀ ਪੜਨਾਂਵਾਂ ਦੀ ਰੂਪਵਾਲੀ

ਕਾਰਕ ਰੂਪ	ਪਹਿਲਾ ਪੁਰਖ		ਦੂਜਾ ਪੁਰਖ		ਤੀਜਾ ਪੁਰਖ			
	ਇਕ ਵਚਨ	ਬਹੁਵਚਨ	ਇਕ ਵਚਨ	ਬਹੁਵਚਨ	ਇਕ ਵਚਨ		ਬਹੁਵਚਨ	
					ਨੇੜਲੇ	ਦੁਰਾਡੇ	ਨੇੜਲੇ	ਦੁਰਾਡੇ
ਸਧਾਰਨ ਕਰਤਾ/ਕਰਮ	ਮੈਂ	ਅਸੀਂ ਆਪਾਂ	ਤੂੰ	ਤੁਸੀਂ	ਇਹ	ਉਹ	ਇਹ	ਉਹ
ਸਬੰਧਕੀ ਕਰਤਾ/ਕਰਮ	ਮੈਂ	ਅਸਾਂ	ਤੂੰ	ਤੁਸਾਂ	ਇਹ	ਉਹ	ਇਨ੍ਹਾਂ	ਉਨ੍ਹਾਂ
ਸੰਪਰਦਾਨ	ਮੈਨੂੰ	ਸਾਨੂੰ	ਤੇਨੂੰ	ਤੁਹਾਨੂੰ	ਇਹਨੂੰ	ਉਹਨੂੰ	ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ	ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ
ਅਪਾਦਾਨ	ਮੈਥੋਂ	ਸਾਥੋਂ	ਤੇਥੋਂ	ਤੁਹਾਥੋਂ	—	—	—	—
ਕਰਨ	—	—	—	—	ਇਹਨੇ	ਉਹਨੇ	ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ	ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ
ਸਬੰਧ ਪੁਲਿੰਗ	ਮੇਰਾ	—	ਤੇਰਾ	—	ਇਸਦਾ	ਉਹਦਾ	ਇਹਦੇ	ਉਹਦੇ
ਸਧਾਰਨ ਸਬੰਧਕੀ	ਸਾਡਾ	—	ਤੁਹਾਡਾ	—	—	—	—	—
+	ਮੇਰੇ	—	ਤੇਰੇ	—	ਇਹਦੇ	ਉਹਦੇ	—	—
+	ਸਾਡੇ	—	ਤੁਹਾਡੇ	—	—	—	—	—
+	ਮੇਰਿਆਂ	—	ਤੇਰਿਆਂ	—	ਇਹਦੀਆਂ	ਉਹਦੀਆਂ	—	—
+	ਸਾਡਿਆਂ	—	ਤੁਹਾਡਿਆਂ	—	—	—	—	—
ਇਲਿੰਗ ਸਧਾਰਨ	—	ਮੇਰੀਆਂ	—	ਤੇਰੀਆਂ	—	—	ਇਹਦੀਆਂ	ਉਹਦੀਆਂ
ਸਬੰਧਕੀ	—	ਸਾਡੀਆਂ	—	ਤੁਹਾਡੀਆਂ	—	—	—	—
+	—	ਮੇਰੀ	—	ਤੇਰੀ	ਇਹਦੀ	ਉਹਦੀ	—	—
+	—	ਸਾਡੀ	—	ਤੁਹਾਡੀ	—	—	—	—
+	—	ਮੇਰੀਆਂ	—	ਤੇਰੀਆਂ	—	—	ਇਹਦੀਆਂ	ਉਹਦੀਆਂ
+	—	ਸਾਡੀਆਂ	—	ਤੁਹਾਡੀਆਂ	—	—	—	—

ਨੋਟ: ਉਪਰੋਕਤ ਵਿੱਚੋਂ ਸੰਬੰਧ ਵਾਲੇ ਰੂਪ ਪੁਰਖਵਾਚੀ ਪੜਨਾਂਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਕੀ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਹਨ ਬਲਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨਾਂਵ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਰੂਪ ਹਨ।

ਨਿਸ਼ਚੇਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੜਨਾਂਵਾਂ ਵਿੱਚ ਤੀਜੇ ਪੁਰਖ ਦੇ ਪੜਨਾਂਵ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਾਰਕੀ ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬੁਲਾਰੇ ਵੱਲੋਂ ਸੰਕੇਤਕ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਵਿਬਨੁਮਾ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। 'ਇਹ' ਭਾਸ਼ਾਈ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੀ ਨੇੜਤਾ (Proximity) ਅਤੇ 'ਉਹ' ਭਾਸ਼ਾਈ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੀ ਦੂਰਤਾ (Remoteness) ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਨਿਸ਼ਚੇਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਦੀ ਰੂਪਵਾਲੀ

ਕਾਰਕ	ਇਕਵਚਨ		ਬਹੁਵਚਨ	
	ਨੇੜਲੇ	ਦੂਰੇਡੇ	ਨੇੜੇ	ਦੂਰੇਡੇ
ਸਧਾਰਨ	ਇਹ	ਉਹ	ਇਹ	ਉਹ

ਅਨਿਸ਼ਚੇਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਬਦਿਕ ਮਦਾਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠਾਂ ਸਾਰਨੀ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ :

ਵਚਨ	ਲਿੰਗ	ਸਧਾਰਨ ਰੂਪ	ਸਬੰਧਕੀ ਰੂਪ
ਬਹੁਵਚਨ	ਪੁਲਿੰਗ	ਸਾਰੇ, ਵਿਰਲੇ, ਬਹੁਤੇ, ਥੋੜ੍ਹੇ	ਸਾਰਿਆਂ, ਵਿਰਲਿਆਂ ਬਹੁਤਿਆਂ, ਥੋੜ੍ਹਿਆਂ
ਬਹੁਵਚਨ	ਇਲਿੰਗ	ਸਾਰੀਆਂ, ਵਿਰਲੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ, ਥੋੜ੍ਹੀਆਂ	ਸਾਰੀਆਂ, ਵਿਰਲੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਥੋੜ੍ਹੀਆਂ
ਇਕਵਚਨ	ਅਲਿੰਗ	ਕੋਈ, ਇਕ	ਕਿਸੇ, ਕੋਨ, ਇਕ
ਬਹੁਵਚਨ	ਅਲਿੰਗ	ਕੋਈ, ਕਈ, ਕੁਝ ਸਭ, ਹੋਰ	ਕਈਆਂ, ਕਿੰਨਾ, ਕੁਝ ਸਭਨਾਂ, ਹੋਰਨਾਂ

ਨਿਸ਼ਚੇਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵਾਂ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨ ਸਧਾਰਨ ਨਿਜੀ ਪੜਨਾਂਵ/ਆਪ, ਆਪੇ, ਆਪਣਾ/ਅਤੇ ਦੇ ਸੁੰਜਗਤ ਪੜਨਾਂਵ/ਆਪਣੇ-ਆਪ/ ਅਤੇ /ਆਪੇ-ਆਪਣਾ/ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ /ਆਪ/, /ਆਪੇ/ ਅਤੇ / ਆਪਣੇ-ਆਪ/ ਕੇਵਲ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। /ਆਪਣਾ/ ਤੇ /ਆਪੇ-ਆਪਣਾ/ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਤੇ ਕਾਰਕ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਉਰਦੂ ਰਾਹੀਂ ਆਇਆ ਫ਼ਾਰਸੀ /ਖੁਦ/ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਨਿਸ਼ਚੇਵਾਚੀ ਪੜਨਾਂਵ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ /ਆਪ/ ਜੇਕਰ ਦੂਜੇ ਪੁਰਖ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਪੁਰਖਵਾਚੀ ਪੜਨਾਂਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਆਦਰਸੂਚਕ ਲਈ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਵੀ ਇਹ ਪੁਰਖਵਾਚੀ ਪੜਨਾਂਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਕਿਰਿਆ ਬਹੁਵਚਨੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ।

ਸੰਬੰਧਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਤਾਂ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤੇ ਕੁਝ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਤੇ ਕਾਰਕ ਅਨੁਸਾਰ ਰੂਪਾਂਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅੱਗੇ ਸਾਰਨੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ :

ਵਚਨ	ਲਿੰਗ	ਸਧਾਰਨ ਰੂਪ	ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪ
ਇਕਵਚਨ	ਪੁਲਿੰਗ	ਜਿਹੜਾ	ਜਿਹੜੇ
ਬਹੁਵਚਨ	ਪੁਲਿੰਗ	ਜਿਹੜੇ	ਜਿਹੜਿਆਂ
ਇਕਵਚਨ	ਇਲਿੰਗ	ਜਿਹੜੀ	ਜਿਹੜੀ
ਬਹੁਵਚਨ	ਇਲਿੰਗ	ਜਿਹੜੀਆਂ	ਜਿਹੜੀਆਂ
ਇਕਵਚਨ	ਅਲਿੰਗ	ਜੋ, ਸੋ	ਜਿਸ, ਜਿਹ, ਜਿਨ੍ਹ, ਜਿਹਨੂੰ, ਤਿਸ
ਬਹੁਵਚਨ	ਅਲਿੰਗ	ਜੋ,ਸੋ	ਜਿਨ੍ਹਾਂ, ਤਿਨ੍ਹਾਂ

ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਲਈ ਸ਼ਬਦਿਕ ਮੱਦਾਂ ਕੌਣ, ਕੀ ਤੇ ਕਿਹੜਾ ਹਨ। ਸਧਾਰਨ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ 'ਕੌਣ' ਮਨੁੱਖਾਂ ਲਈ ਤੇ 'ਕੀ' ਪਸ਼ੂਆਂ ਜਾਂ ਬੇਜਾਨ ਵਸਤਾਂ, ਸੰਕਲਪਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਕਿਹੜਾ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਕਤ ਦੋਹਾਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਪੜਨਾਂਵਾਂ ਲਈ ਉਦੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਨਾਂਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 'ਕੌਣ' ਨਿਜਵਾਚਕ ਦਾ ਸੰਕੇਤਕ ਵੀ ਹੈ ਤੇ 'ਕੀ' ਅਨਿਜਵਾਚਕ ਦਾ ਸੰਕੇਤਕ ਹੈ। 'ਕੀ' ਪੜਨਾਂਵ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। 'ਕੌਣ' ਦਾ ਸਧਾਰਨ ਰੂਪ: ਕੌਣ, ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪ: ਕਿਸ, ਕਰਨ ਕਾਰਕੀ ਰੂਪ: ਕਿਹਨੇ ਅਤੇ ਕੀਹਦੇ ਹੈ। 'ਕਿਹੜਾ' ਦੇ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਅਤੇ ਕਾਰਕ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਰ ਰੂਪ: ਕਿਹੜੇ, ਕਿਹੜੀ, ਕਿਹੜੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਹੜਿਆਂ ਬਣਦੇ ਹਨ।

2. ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ

ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਪੜਨਾਂਵਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਉਤਪਾਦਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੂਲ ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਗੁਣਧਾਰੀ ਰਚੇਤਰ ਜੋੜ ਕੇ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਸਿਟੇ ਵਜੋਂ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪੁਰਖਵਾਚੀ ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਪੁਰਖਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਪਿਛੋਂ ਸੰਬੰਧਵਾਚਕ ਪਿਛੇਤਰ /ਰਾ/ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਹਿਰੂਪਾਂ /ਰਾ-ਡਾ-ਦਾ/ ਦੇ ਜੋੜਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਮੈਂ+ਰਾ = ਮੇਰਾ, ਤੂੰ+ਰਾ = ਤੇਰਾ, ਅਸਾਂ+ਦਾ=ਅਸਾਡਾ-ਸਾਡਾ

ਤੁਸੀਂ+ਡਾ = ਤੁਹਾਡਾ, ਉਹ+ਦਾ = ਉਹਦਾ, ਇਹ+ਦਾ = ਇਹਦਾ

ਪਰ 'ਸਾਨੂੰ' ਦੀ ਨਿਰੁਕਤੀ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਈ ਹੈ : ਅਸਾਂ+ਨੂੰ=ਅਸਾਨੂੰ-ਸਾਨੂੰ

ਸੰਬੰਧਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਤੇ ਕਾਰਕ (ਸਧਾਰਨ, ਸੰਬੰਧਕੀ, ਅਪਾਦਾਨ) ਅਨੁਸਾਰ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸਦੇ ਸੰਬੰਧਨੀ ਭਾਵ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਲਈ ਵੱਖਰੇ ਰੂਪ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

3. ਸਮਾਸੀ ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ

ਸਮਾਸੀ ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸਮਾਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਦੋ ਪੜਨਾਂਵਾਂ ਦਾ ਪਰਸਪਰ ਸੰਜੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੋ ਸੰਬੰਧਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨੇੜਤਾ ਵਾਲਾ ਸੰਜੋਗ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਸ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਸੀ ਪੜਨਾਂਵਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਜੋਗੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਜੋੜਫਲ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਸਗੋਂ ਕੁਝ ਵੱਖਰੇ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸਮਾਸੀ ਪੜਨਾਂਵਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ : ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ /163

(ੳ) ਪਹਿਲਾ ਪੁਰਖ ਪੜਨਾਂਵ+ਦੂਜਾ ਪੁਰਖ ਪੜਨਾਂਵ		
ਮੇਰਾ+ਤੇਰਾ	=	ਮੇਰ ਤੇਰ ਜਾਂ ਤੇਰ ਮੇਰ
		ਮੇਰਾ ਤੇਰਾ ਜਾਂ ਤੇਰਾ ਮੇਰਾ
ਮੇਰੇ+ਤੇਰੇ	=	ਮੇਰੇ ਤੇਰੇ ਜਾਂ ਤੇਰੇ ਮੇਰੇ
ਮੇਰੀ+ਤੇਰੀ	=	ਮੇਰੀ ਤੇਰੀ ਜਾਂ ਤੇਰੀ ਮੇਰੀ
ਮੇਰਾ+ਉਹਦਾ	=	ਮੇਰਾ ਉਹਦਾ
ਤੇਰਾ+ਉਹਦਾ	=	ਤੇਰਾ ਉਹਦਾ
ਤੁਹਾਡਾ+ਸਾਡਾ	=	ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਡਾ
ਸਾਡਾ+ਉਹਦਾ	=	ਸਾਡਾ ਉਹਦਾ
(ਅ) ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪੜਨਾਂਵ+ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪੜਨਾਂਵ		
ਸਭ+ਕੋਈ	=	ਸਭ ਕੋਈ
ਹਰ+ਕੋਈ	=	ਹਰ ਕੋਈ
ਹਰ+ਇਕ	=	ਹਰੇਕ
(ੲ) ਸੰਬੰਧਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ+ਸੰਬੰਧਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ		
ਜੋ+ਜੋ	=	ਜੋ ਜੋ
ਜਿਹੜਾ-ਜਿਹੜਾ	=	ਜਿਹੜਾ ਜਿਹੜਾ
(ਸ) ਸੰਬੰਧਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ+ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪੜਨਾਂਵ		
ਜੋ+ਕੁਝ	=	ਜੋ ਕੁਝ
ਸੋ+ਕੁਝ	=	ਸੋ ਕੁਝ
ਜਿਹੜਾ+ਕੋਈ	=	ਜਿਹੜਾ ਕੋਈ
ਜੋ+ਕੋਈ	=	ਜੋ ਕੋਈ
- ਉਕਤ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਦੇ ਅੱਗੇ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਤੇ ਕਾਰਕ ਅਨੁਸਾਰ ਰੂਪਾਂਤਰੀ ਰੂਪ ਬਣਦੇ ਹਨ।

8.2.3 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚਲੇ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਚਰਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਗੁਣ, ਅੰਗੁਣ, ਗਿਣਤੀ, ਮਿਣਤੀ, ਲੱਛਣ, ਰੰਗ ਅਤੇ ਅਵਸਥਾ ਆਦਿ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਾ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਤੋਂ ਖਾਸ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਆਪਣੇ 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼' (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ) ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਸੀਮਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ 'ਪਾਗਲ ਆਦਮੀ' ਸਿਰਫ ਉਸੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਲੇ ਲੱਛਣ ਹੋਣਗੇ, ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ।

ਵਰਗੀਕਰਨ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ : ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ /164

ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ : 1. ਗੁਣਵਾਚਕ, 2. ਸੰਖਿਆ/ਗਿਣਤੀਵਾਚਕ, 3. ਪਰਮਾਣ/ਮਿਣਤੀਵਾਚਕ, 4. ਨਿਸ਼ਚੇਵਾਚਕ, 5. ਪੜਨਾਂਵੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ।

ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਵੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ :

1. ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ- ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਚਰਕੇ, ਉਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕੀ' (attributive) ਵਰਤੋਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

- ਅਰਬੀ ਘੋੜਾ ਸ਼ਿਵਾ ਜੀ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।
- ਸਿਆਣੇ ਲੋਕ ਸਸਤੇ ਕਪੜੇ ਪਹਿਨਦੇ ਹਨ।
- ਉਸ ਦੇ ਜਾਂਗਲੀ ਮਾਂ, ਬਾਪ, ਚਾਚੇ, ਤਾਏ...

2. ਵਿਧੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ- ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਵਿਧੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ 'ਵਿਧੇਅਕੀ' () ਵਰਤੋਂ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ :

- ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਮਸਕੀਨ ਬੜੇ ਹੀ ਸੱਜਣ ਆਦਮੀ ਸਨ।
- ਰਾਜਪੂਤੀ ਤਵਾਰੀਖ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਅਣਖੀਲੀ ਤਵਾਰੀਖ ਹੈ।
- ਸ਼ੇਖ ਅਫਜ਼ਲ ਬਜ਼ਾਤੇ ਖੁਦ ਇੱਕ ਚਲਦਾ ਫਿਰਦਾ ਮੁਸਾਹਿਰਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕੀ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਦੂਸਰੀ ਨੂੰ ਪੂਰਕੀ ਜਾਂ ਵਿਧੇਅਕੀ ਵਰਤੋਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਰੂਪ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹਨ :

1. ਵਿਕਾਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, 2. ਅਵਿਕਾਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

1. ਵਿਕਾਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ- ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ ਦੇ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਅਤੇ ਕਾਰਕ ਅਨੁਸਾਰ ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਜਾਂ ਵਿਕਾਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਵਿਕਾਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ' ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ /-ਆ/ ਅੰਤਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਕਾਲਾ ਘੋੜਾ, ਕਾਲੇ ਘੋੜੇ, ਕਾਲੀ ਘੋੜੀ, ਕਾਲੀਆਂ ਘੋੜੀਆਂ, ਕਾਲੀਓ ਘੋੜੀਓ, ਕਾਲਿਓ ਘੋੜੀਓ ਆਦਿ ਵਾਕਾਂਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ 'ਕਾਲਾ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ 'ਘੋੜਾ' ਦੇ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਤੇ ਕਾਰਕ ਅਨੁਸਾਰ ਰੂਪਾਂਤਰ ਆਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਵਿਕਾਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਿੱਟਾ, ਸੋਹਣਾ, ਪੀਲਾ, ਮੋਟਾ, ਛੋਟਾ, ਵੱਡਾ ਆਦਿ ਵੀ ਵਿਕਾਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹਨ।

2. ਅਵਿਕਾਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ- ਵਿਕਾਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਤੋਂ ਉਲਟ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਅਨੁਸਾਰ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਤੇ ਕਾਰਕ ਆਦਿ ਪੱਖੋਂ ਕੋਈ

ਵੀ ਰੂਪਾਂਤਰ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਵਿਕਾਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਲਾਲ ਪੱਤਾ, ਲਾਲ ਪੱਤੀ, ਲਾਲ ਪੱਤੀਆਂ, ਲਾਲ ਪੱਤਿਆਂ ਆਦਿ ਨਾਂਵ ਵਾਕਾਂਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ 'ਲਾਲ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਸੋ 'ਲਾਲ' ਇਥੇ ਅਵਿਕਾਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁੰਦਰ, ਸਫੈਦ, ਬਜ਼ੁਰਗ, ਗਰਮ ਆਦਿ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਅਵਿਕਾਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਹਨ।

ਵਿਕਾਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰੂਪਾਂਤਰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ :

1. ਗੁਣ ਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

		ਪੁਲਿੰਗ		ਇਲਿੰਗ
ਕਾਰਕ-ਰੂਪ	ਇਕਵਚਨ	ਬਹੁਵਚਨ	ਇਕਵਚਨ	ਬਹੁਵਚਨ
ਸਧਾਰਨ	ਚੰਗਾ	ਚੰਗੇ	ਚੰਗੀ	ਚੰਗੀਆਂ
ਸੰਬੰਧਕੀ	ਚੰਗੇ	ਚੰਗਿਆਂ	ਚੰਗੀ	ਚੰਗੀਆਂ
ਅਪਾਦਾਨ	ਚੰਗਿਓਂ	—	ਚੰਗੀਓਂ	—
ਸੰਬੋਧਕੀ	ਚੰਗਿਆ	ਚੰਗਿਓ	ਚੰਗੀਏ	ਚੰਗੀਓ

ਨੋਟ: ਸੰਬੋਧਕੀ ਕਾਰਕੀ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸੰਬੋਧਨੀ ਭਾਵ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਲਈ ਹੀ ਵੱਖਰਾ ਰੂਪ ਹੈ।

2. ਸੰਖਿਆ/ਗਿਣਤੀ ਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਗੋਂ ਦੋ ਉਪ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹਨ :

(ੳ) ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੰਖਿਆ ਵਾਚਕ (ਅ) ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੰਖਿਆ ਵਾਚਕ
(ੳ) ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੰਖਿਆ ਵਾਚਕ- ਵਿਕਾਰੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਪੰਜ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

1. ਪੂਰਨ ਅੰਕ ਬੋਧਕ : ਇੱਕ ਤੋਂ ਸੌ ਤੱਕ ਦੀ ਪੂਰੀ ਗਿਣਤੀ ਇਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਧਾਰਨ, ਸੰਬੰਧਕੀ ਤੇ ਅਧਿਕਰਨ ਕਾਰਕਾਂ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਰੂਪਾਂਤਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਸਧਾਰਨ ਰੂਪ : ਇਕ, ਦੋ, ਤਿੰਨ, ਚਾਰ, ਪੰਜ, ਅੱਠ, ਦਸ।

ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪ : ਇਕ, ਦੋਵਾਂ/ਦੋਹਾਂ, ਤਿੰਨਾਂ, ਚਾਰਾਂ/ਚੌਹਾਂ, ਪੰਜਾਂ, ਅੱਠਾਂ, ਦਸਾਂ।

ਅਧਿਕਰਨੀ ਰੂਪ : ਇਕ, ਦੋਵੀਂ/ਦੋਹੀਂ, ਤਿੰਨੀਂ, ਚੌਹੀਂ, ਪੰਜੀਂ, ਅੱਠੀਂ, ਦਸੀਂ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਾਕੀਆਂ ਨਾਲ /-ਆਂ/ ਲਗਾ ਕੇ ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ /-ਈਂ/ ਲਗਾ ਕੇ ਅਧਿਕਰਨ ਦਾ ਰੂਪ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ /ਆਂ/ ਲੱਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਧਾਰਨ ਰੂਪ ਵੀ ਸੰਬੰਧਕੀ ਵਰਗਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

2. ਅਪੂਰਨ ਅੰਕ ਬੋਧਕ : ਪੂਰਨ ਅੰਕ ਬੋਧਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਦੱਸਣ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਨੂੰ ਅਪੂਰਨ ਅੰਕ ਬੋਧਕ ਸੰਖਿਅਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਪਾ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ : ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ /166

¼, ਅੱਧਾ ½, ਪੈਣਾ ¾, ਡੇਢ 1½, ਢਾਈ 2½, ਸਵਾ ਪੰਜ 5¼, ਸਾਢੇ ਪੰਜ 5½।
 ਪੈਣਾ- ਪੈਣੇ- ਪੈਣੀ- ਪੈਣੀਆਂ- ਪੈਣਿਆਂ,
 ਸਾਢੇ- ਸਾਢਿਆਂ, ਸਾਢੀਆਂ
 ਅੱਧਾ- ਅੱਧੀ-ਅੱਧੇ- ਅੱਧੀਆਂ- ਅੱਧਿਆਂ
 ਡੇਢ- ਡੇਢਾ- ਡੇਢੀ- ਡੇਢੀਆਂ- ਡੇਢਿਆਂ
 ਢਾਈ- ਢਾਈਆਂ- ਢਾਇਆਂ
 ਸਵਾ- ਸਵਾਈ- ਸਵਾਈਆਂ- ਸਵਾਇਆਂ

3. ਕ੍ਰਮ ਵਾਚਕ : ਇਹ ਦਰਜੇਵਾਰ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾ, ਛੇਵਾਂ, ਸੱਤਵਾਂ, ਅੱਠਵਾਂ ਆਦਿ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੂਪਾਂਤਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :
 ਸੱਤ- ਸੱਤਵਾਂ- ਸੱਤਵੀਂ- ਸੱਤਵੇਂ- ਸੱਤਵਿਆਂ- ਸੱਤਵੀਆਂ ਆਦਿ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੂਪਾਂਤਰ ਬੰਨ੍ਹਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ।

4. ਸਮੁੱਚਤਾ ਬੋਧਕ : ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਪੂਰੀ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ : ਦੋਵੇਂ, ਸੱਤੇ, ਅੱਠੇ, ਵੀਹ ਦੇ ਵੀਹ, ਸੌ ਦੇ ਸੌ ਆਦਿ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਹਿਲਾ, ਦਹਿਲਾ, ਸੈਕੜਾ, ਦਰਜਨ ਵੀ ਇਸੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹਨ।

5. ਗੁਣਾਂ ਵਾਚਕ : ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਦੁੱਗਣਾ, ਚੌਗਣਾ, ਦਸ ਗੁਣਾ ਆਦਿ।

6. ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੰਖਿਆ ਵਾਚਕ : ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਅਨੁਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ : ਥੋੜ੍ਹੇ, ਬਹੁਤ, ਕਈ, ਪੰਜ ਕੁ, ਵੀਹ ਕੁ, ਪੱਚੀ ਤੀਹ, ਸੱਠ ਸੱਤਰ, ਇੱਕ ਅੱਧ, ਲੱਖਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਆਦਿ।

3. ਪਰਮਾਣ/ਮਿਣਤੀਵਾਚਕ

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵੀ ਅੱਗੋਂ ਦੋ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ :

(ੳ) ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪਰਮਾਣਵਾਚਕ : ਦੋ ਕਿਲੋ ਆਟਾ, ਚਾਰ ਗਲਾਸ ਪਾਣੀ, ਦੋ ਹੱਥ ਲੰਮਾ ਸੱਪ ਆਦਿ।

(ਅ) ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪਰਮਾਣਵਾਚਕ : ਜ਼ਰਾ ਕੁ, ਕੁਝ, ਵੱਧ, ਚੋਖਾ, ਕਾਫੀ, ਥੋੜ੍ਹਾ, ਸਾਰਾ, ਢੇਰ ਸਾਰਾ, ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ, ਬਥੇਰਾ ਆਦਿ।

4. ਨਿਸ਼ਚੇਵਾਚਕ :

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਗੋਂ ਦੋ ਵੰਨਗੀਆਂ ਹਨ :

(ੳ) ਨਿਕਟਵਰਤੀ : ਇਹ ਕੁਰਸੀ, ਐਹ ਪੁਸਤਕ, ਆਹ ਕਿਤਾਬ, ਹਾਅ ਗਮਲਾ ਆਦਿ।

(ਅ) ਦੂਰਵਰਤੀ : ਉਹ, ਔਹ ਆਦਿ।

5. ਪੜਨਾਂਵੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੜਨਾਂਵਾਂ ਨੂੰ ਪੜਨਾਂਵੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਕੀ ਚੀਜ਼, ਕੌਣ ਆਦਮੀ, ਸਾਡੀ ਦੁਕਾਨ, ਮੇਰਾ ਮਿਤਰ, ਉਹ ਰਾਤ ਆਦਿ।

ਪੜਨਾਂਵੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦਾ ਰੂਪਾਂਤਰਨ

ਇਹ= ਇਹਦਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ, ਇਹਨੀਂ, ਇਹੋ

ਉਹ= ਉਹਦਾ, ਉਹਨਾਂ, ਉਹਨੀਂ

ਉਸ= ਉਸਦਾ, ਉਸਦੇ, ਉਸਦੀ, ਉਸਦੀਆਂ

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋ, ਜਿਹਾ, ਜਿਹੜਾ, ਜਿੱਡਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹੇ

ਕੌਣ, ਕੇਹਾ, ਕਿਹੜਾ, ਕਿੱਡਾ, ਕਿਨ੍ਹਾ, ਕਿਨ੍ਹੇ ਆਦਿ ਵਿਭਿੰਨ

ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਹਨ।

ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹਨ :

(1) ਇਕਹਿਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

(2) ਸੰਜੁਗਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

(1) ਇਕਹਿਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਇਕਹਿਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਇਕਹਿਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹੀ ਹਨ। ਸ਼ਬਦ-ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਇਹੋ ਹੀ ਹਨ। ਪਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

(2) ਸੰਜੁਗਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਸੰਜੁਗਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਵੱਧ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਕੋ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਦੁਹਰਾ ਨਾਲ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਉਂ ਸੰਜੁਗਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਗੋਂ ਕਈ ਉਪਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

(ੳ) ਦੁਹਰਾਵੇਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਦੁਹਰਾਵੇਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕੋ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਕੇ ਬੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਬੇਰ, ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ, ਨਿੱਕੀ-ਨਿੱਕੀ ਕਣੀ, ਲਾਲ-ਲਾਲ ਮਿਰਚਾਂ ਆਦਿ।

- (ਅ) ਸਮਾਨਾਰਥਿਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਕਾਲੀ-ਸਿਆਹ, ਚਿੱਟਾ-ਦੁੱਧ ਕੱਪੜਾ, ਕੌੜੀ-ਜ਼ਹਿਰ ਦੁਆਈ ਆਦਿ।
- (ੲ) ਵਿਰੋਧਾਰਥੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਇਸ ਵੰਨਗੀ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧੀ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਜੋੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ : ਨਿੱਕੇ ਮੋਟੇ ਕੰਮ, ਚੰਗੇ-ਮਾੜੇ ਲੋਕ, ਖੱਟਾ-ਮਿੱਠਾ ਸੁਆਦ, ਥੋੜ੍ਹਾ-ਬਹੁਤਾ ਪਾਣੀ ਆਦਿ।
- (ਸ) ਨਿਪਾਤ ਲਾ ਕੇ ਰਚਿਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਇਸ ਵੰਨਗੀ ਦੇ ਸੰਜੁਗਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਨਿਪਾਤ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ : ਸੇਰ ਭਰ ਦੁੱਧ, ਲੱਪ ਕੁ ਆਟਾ, ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਪਾਣੀ, ਜਰਾ ਕੁ ਜਿੰਨੀ ਗੱਲ ਆਦਿ।
- (ਹ) ਤੀਬਰਤਾਵਾਚੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਇਸ ਵੰਨਗੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵੀ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਨਾਲ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ : ਬੜੀ ਸੋਹਣੀ ਕਿਤਾਬ, ਬਿਲਕੁਲ ਝੂਠੀ ਗੱਲ, ਉੱਚਾ ਲੰਮਾ ਗੱਭਰੂ ਆਦਿ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਉਤਪਤੀ (Derivation)

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਚਾਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

1. ਨਾਂਵਾਂ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ
2. ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ
3. ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ
4. ਪੜਨਾਂਵਾਂ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ

1. ਨਾਂਵਾਂ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ

ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਸਮੇਂ ਸਰੋਤ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ /-ਆ/, /-ਈ/, /-ਉ/, /-ਈਲਾ/, /-ਅਲ/, /-ਲਾ/, /-ਆਲੂ/, /-ਅਕ/, /-ਜਨਕ/, /-ਮਈ/, /-ਵਾਨ/, /-ਦਾਈ/, /-ਦਾਇਕ/, /-ਵੰਤ/, /-ਆਨਾ/ ਆਦਿ ਪਿਛੇਤਰ ਜੁੜਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਸੱਚ ਤੋਂ ਸੱਚਾ, ਗੁਲਾਬ ਤੋਂ ਗੁਲਾਬੀ, ਸਿਆਲ ਤੋਂ ਸਿਆਲੂ, ਅਣਖ ਤੋਂ ਅਣਖੀਲਾ, ਹੱਥ ਤੋਂ ਹੱਥਲ, ਅੰਤ ਤੋਂ ਅੰਤਲਾ, ਸ਼ਰਧਾ ਤੋਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ, ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਸਥਾਨਕ, ਸੰਤੋਖ ਤੋਂ ਸੰਤੋਖਜਨਕ, ਸ਼ਾਂਤ ਤੋਂ ਸ਼ਾਂਤਮਈ, ਗੁਣ ਤੋਂ ਗੁਣਵਾਨ, ਸੁਖ ਤੋਂ ਸੁਖਦਾਈ, ਰਸ ਤੋਂ ਰਸਦਾਇਕ, ਗੁਣ ਤੋਂ ਗੁਣਵੰਤ, ਯਾਰ ਤੋਂ ਯਾਰਾਨਾ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

2. ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ

ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਸਰੋਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ /-ਸਾਰ/, /-

ਆਰ/, /-ਆਕਾ/, /-ਆਕੂ/, /-ਉ/, /-ੜ/, /-ਵਾਂ/ ਆਦਿ ਪਿਛੇਤਰ ਜੁੜ ਕੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਮਿਲਣਸਾਰ, ਪੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਨਹਾਰ, ਲੜ ਤੋਂ ਲੜਾਕਾ, ਪੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਾਕੂ, ਮਾਰ ਤੋਂ ਮਾਰੂ, ਸੁੱਕ ਤੋਂ ਸੁੱਕੜ ਅਤੇ ਜਚ ਤੋਂ ਜਚਵਾਂ ਆਦਿ।

3. ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਸਮੇਂ ਸਰੋਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ /-ਏਰਾ/, /-ਲਾ/, /-ਈਆ/ ਆਦਿ ਪਿਛੇਤਰ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਬਹੁਤ ਤੋਂ ਬਹੁਤੇਰਾ, ਇੱਕ ਤੋਂ ਇਕੱਲਾ।

4. ਪੜਨਾਂਵ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ

ਜੋ (ਪੜਨਾਂਵ) ਤੋਂ ਜਿਹਾ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਕੌਣ (ਪੜਨਾਂਵ) ਤੋਂ ਕੇਹਾ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

8.2.4 ਕਿਰਿਆ (verb)

ਅਰਥ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਜੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਕਾਰਜ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਕਿਰਿਆਵੀ ਸ਼ਬਦ ਵਿਧੇ ਦੇ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਵਿਚਰਕੇ ਆਪਣਾ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਕਾਰਜ ਸਾਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਕਿਰਿਆਵੀ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੀ ਕਾਰਜੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਧਾਤੂ (ਕਿਰਿਆ ਮੂਲ) (Root)

ਕਿਰਿਆ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ 'ਧਾਤੂ' ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਧਾਤੂ ਨੂੰ Root ਆਖਦੇ ਹਨ। ਧਾਤੂ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਉਸ ਅੰਸ਼ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਬਣੇ ਹਰੇਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਕਿਰਿਆ ਜਾਂ ਕਿਰਿਆ-ਰੂਪ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਕੋਈ ਨਾਂ ਕੋਈ ਧਾਤੂ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਜੋਕੀਆਂ ਕਈ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਧਾਤੂ ਨੂੰ 'ਕਿਰਿਆ-ਮੂਲ' ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ 'ਧਾਤੂ' ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਕਿਰਿਆ ਮੂਲ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਜੋਕੀਆਂ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਵਿੱਚ 'ਸ਼ਬਦ-ਮੂਲ' ਨੂੰ ਵੀ ਧਾਤੂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ। ਹਾਰਨਲੇ (Hoernle) ਨੇ ਧਾਤੂਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਿਆਂ ਧਾਤੂਆਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ:

(1) ਨਾਮ ਧਾਤੂ : ਜਿਵੇਂ ਕੰਮ ਨਾਂਵ ਤੋਂ ਕਮਾਉਣਾ

(2) ਸੰਜੁਗਤ ਧਾਤੂ : ਜਿਵੇਂ 'ਪਾਲ' ਤੇ 'ਪੋਸ਼' ਤੋਂ ਪਲੋਸਣਾ

(3) ਨਕਲ ਧਾਤੂ : ਜਿਵੇਂ- ਬੂਹੇ ਦੀ ਖਟਖਟ ਤੋਂ ਖਟਖਟਾਣਾ

ਪਰ ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਕਿਰਿਆ ਮੂਲ (ਧਾਤੂ) ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ 'ਆ', 'ਜਾ', 'ਕਰ', 'ਪੜ੍ਹ', 'ਲਿਖ' ਆਦਿ ਸਭ ਕਿਰਿਆ ਮੂਲ (ਧਾਤੂ) ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੋਰ ਪਿਛੇਤਰ ਜੋੜ ਕੇ ਕਿਰਿਆ-ਰੂਪ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਪੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਨਾ, ਪੜ੍ਹਾ, ਪੜ੍ਹਾਂਗੇ, ਪੜ੍ਹਾਈ, ਪੜ੍ਹਦਾ, ਪੜ੍ਹਦੇ, ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ, ਪੜ੍ਹੋ, ਪੜ੍ਹਕੇ ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ।

1. ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ (Main verb)

ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆਵੀ ਸ਼ਬਦ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਸਮੂਹਾਂ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਕਿਰਿਆਵੀ ਰੂਪ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕਾਰਜ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਕਿਰਿਆਵੀ ਸ਼ਬਦ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਮੁੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ਖੇਤਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਇੱਕ ਨਦੀ ਵਗਦੀ ਹੈ।
2. ਦਿਨ-ਪਰ-ਦਿਨ ਉਹ ਬੁੱਢਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।
3. ਉਹ ਖਾਸੀ ਦੂਰ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਉਕਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਗਦੀ, ਹੋ, ਜਾ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ।

2. ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ (Auxiliary verb)

ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ, ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਰੂਪ ਵਜੋਂ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਕਾਲਬੋਧਕ ਅੰਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹਨ : ਹੈ ਤੇ ਸੀ। 'ਹੈ' ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਦੀ ਵਾਹਕ ਹੈ ਅਤੇ 'ਸੀ' ਭੂਤਕਾਲ ਦੀ ਵਾਹਕ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਵਚਨ ਤੇ ਪੁਰਖ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ :

ਵਚਨ	ਪਹਿਲਾ ਪੁਰਖ	ਦੂਜਾ ਪੁਰਖ	ਤੀਜਾ ਪੁਰਖ
ਇਕਵਚਨ	ਸੀ, ਸਾਂ, ਹਾਂ	ਸੈਂ, ਸੀ, ਹੈ	ਸੀ, ਹੈ
ਬਹੁਵਚਨ	ਸਾਂ, ਸੀ, ਹਾਂ	ਸੋ, ਸੀ, ਹੋ	ਸਨ, ਸੀ, ਹਨ

3. ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ (Operator)

ਜਿਵੇਂ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ, ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਕਾਲਬੋਧਕ ਅੰਸ਼ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਅੰਸ਼ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਆਉਂਦਾ। ਕਿਰਿਆਪਦ ਦੇ ਇਸ ਅੰਸ਼ ਨੂੰ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਲਈ operator ਮਦ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਚਾਰ ਉਪ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

ਨੋਟ: 'ਹੈ' ਦਾ ਧਾਤੂ 'ਹ' ਹੈ ਜੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਅਸ੍ਰਿਤ' ਦਾ ਬਦਲਿਆ ਰੂਪ ਹੈ ਅਤੇ 'ਸੀ' ਦਾ ਧਾਤੂ 'ਸ' ਹੈ ਜੋ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਆਸ੍ਰਿਤ' ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ।

ਮੁੱਢਲੀ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ, ਕਰਮਵਾਚੀ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ,

ਗਤੀਵਾਚਕ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ ਤੇ ਸੰਭਾਵੀ ਸੰਚਾਲਕ ਕਿਰਿਆ।

ਨੋਟ: ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ 5.1.2 ਦੇਖੋ।

4. ਅਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ (Intransitive verb)

ਜਿਹੜੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਕਰਮ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਪਵੇ, ਅਰਥਾਤ ਕਰਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਵਾਕ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ 'ਬੱਚੇ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ' ਵਾਕ ਵਿੱਚ 'ਬੱਚੇ' ਕਰਤਾ ਹੈ ਅਤੇ 'ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ' ਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਸੋ 'ਪੜ੍ਹ' ਅਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੌੜ, ਰੋ, ਜਾ, ਆ, ਹੱਸ ਆਦਿ ਅਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹਨ। ਪਰ ਕਈ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਕਰਤਾ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਵਾਕ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ। ਵਾਕ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਪੂਰਕ ਲਗਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ 'ਉਹ ਬਣ ਗਿਆ' ਵਾਕ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਇਥੇ 'ਸਰਪੰਚ', 'ਡਾਕਟਰ' ਆਦਿ ਪੂਰਕ ਲਾਉਣ ਨਾਲ ਵਾਕ ਮੁਕੰਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਅਪੂਰਨ ਅਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਬਣ ਗਿਆ' ਅਪੂਰਨ ਅਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜਿਹੜੀ ਕਿਰਿਆ ਪੂਰਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਾਕ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਅਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ : ਪੂਰਕ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਾਕ ਖਾਸ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਅਰਥ ਦੇ ਵੀ ਸਕਦੇ ਹਨ।

5. ਸਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ (Transitive verb)

ਜਿਸ ਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਕਰਮ ਦਾ ਆਉਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ 'ਲਕੜਹਾਰਾ ਲਕੜ ਚੀਰਦਾ ਸੀ' ਵਿੱਚ 'ਚੀਰਦਾ' ਨੂੰ ਕਰਮ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜੇ ਕਰਮ 'ਲਕੜ' ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵਾਕ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸੋ 'ਚੀਰਨਾ' ਸਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਰੂਪ 'ਚੀਰਦਾ' ਏਥੇ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ ਵੀ ਪੂਰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ : 'ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ' ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾ ਤੇ ਕਰਮ ਦੋਨੋਂ ਹਨ ਪਰ ਵਾਕ ਅਪੂਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੂਰਕ ਦੀ ਲੋੜ ਭਾਸਦੀ ਹੈ। ਸੋ 'ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ' ਅਪੂਰਨ ਸਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜੋ ਕਿਰਿਆ ਕਰਤਾ ਤੇ ਕਰਮ ਨਾਲ ਵਾਕ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦੇਵੇ ਉਹ ਪੂਰਨ ਸਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ ਦੋ ਨਾਵੀਂ ਤੇ ਤਿੰਨ ਨਾਵੀਂ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਲਈ One Place verb ਜਾਂ two Place verb ਦੀ ਟਰਮ ਵੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ।

6. ਪ੍ਰੇਰਨਾਚਕ ਕਿਰਿਆ (Causative verb)

ਜਿਸ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕੰਮ ਨੂੰ ਆਪ ਨਾ ਕਰੇ ਸਗੋਂ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਕੋਲੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ : ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ /172

ਕਰਵਾਏ ਜਾਂ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾਰਥਕ ਕਿਰਿਆ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : 'ਇਹ ਕੰਮ ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਕਰਾਉਣਾ/ਕਰਵਾਉਣਾ ਹੈ' ਵਾਕ ਵਿੱਚ 'ਕਰਾਉਣਾ/ਕਰਵਾਉਣਾ' ਪ੍ਰੇਰਨਾਰਥਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁੜਵਾਉਣਾ, ਸਿਖਾਉਣਾ ਆਦਿ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾਰਥਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਕਰਤਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਕੇ ਕਿਸੇ ਤੀਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਤੋਂ ਕਾਰਜ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਾਕ ਵਿਚਲੀ ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਦੂਹਰੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾਰਥਕ (double causative) ਕਿਰਿਆ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

7. ਜੋੜ ਜਾਂ ਸੰਜੋਗੀ ਕਿਰਿਆ (ਸੰਸਰਗੀ) (Linking verb)

ਜਿਹੜੀ ਕਿਰਿਆ ਨਾਂਵ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਜੋੜਦੀ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਜੋਗ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਜੋੜ, ਸੰਜੋਗੀ ਜਾਂ ਸੰਸਰਗੀ ਕਿਰਿਆ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

(ੳ) ਉਹ ਇੱਕ ਵੀਰਾਨ ਜਿਹੀ ਸੜਕ ਸੀ।

(ਅ) ਇਹ ਤਸਵੀਰ ਬਹੁਤ ਖੂਬਸੂਰਤ ਹੈ।

ਬਣਤਰ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਰਿਆਵੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਵੰਨਗੀਆਂ ਹਨ :

(ੳ) ਇਕਸ਼ਬਦੀ ਕਿਰਿਆ (one-word verb) (ਅ) ਬਹੁ ਸ਼ਬਦੀ ਕਿਰਿਆ (Multiword verb)

ਇਕਸ਼ਬਦੀ ਕਿਰਿਆ ਇਕੋ ਮੁੱਖ ਕਿਰਿਆਵੀਰੂਪ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣਾ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਕਾਰਜ ਸਾਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

(ੳ) ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅੱਜ ਬਹੁਤ ਖੇਡਿਆ।

(ਅ) ਬੱਚਾ ਬਹੁਤ ਰੋਇਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ 'ਖੇਡਿਆ' ਤੇ 'ਰੋਇਆ' ਇਕਸ਼ਬਦੀ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਹਨ।

ਬਹੁਸ਼ਬਦੀ ਕਿਰਿਆ ਉਸ ਕਿਰਿਆ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਿਰਿਆਵੀ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਮਿਲ ਕੇ, ਇੱਕ ਕਿਰਿਆ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੇ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਅੱਗੋਂ ਦੋ ਉਪਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹਨ:

(ੳ) ਸੰਜੁਗਤ ਕਿਰਿਆ (Double verb)

ਸੰਜੁਗਤ ਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਦੋ ਕਿਰਿਆਰੂਪ (ਧਾਤੂ+ਧਾਤੂ) ਜਾਂ (ਰੂਪਾਂਤਰੀ ਰੂਪ+ਰੂਪਾਂਤਰੀ ਰੂਪ) ਮਿਲਕੇ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਟੁਟ ਟੁਟ, ਘਿਰ ਘਿਰ, ਕਰ ਕਰ, ਕੱਟੇ ਵੱਢੇ, ਮਾਰੇ ਮੂਰੇ ਆਦਿ ਦੋਹਰੀ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਹਨ।

(ਅ) ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਕਿਰਿਆ (Conjunct verb)

ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਮਿਲਕੇ ਇੱਕ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਦਾਨ ਦੇਣਾ, ਦੁਖ ਦੇਣਾ, ਪੁੰਨ ਕਰਨਾ ਆਦਿ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਹਨ।

ਰੂਪ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਿਰਿਆਵੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ : ਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ ਤੇ ਅਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ।

ਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ (Finite verb)

ਉਹ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਾਤੂ ਰੂਪਾਂ ਨਾਲ /-ਨਾ/, /-ਨੀ/, /-ਨੇ/, /-ਨੀਆਂ/, /-ਦਾ/, /-ਦੀ/, /-ਦੇ/, /-ਦੀਆਂ/, /-ਇਆ/, /-ਈ/, /-ਏ/, /-ਈਆਂ/, /-ਈਦਾ/, /-ਈਦੀ/, /-ਈਦੇ/, /-ਈਦੀਆਂ/, /-ਆਂ/, /-ਏਂ/, /-ਏ/, /-ਈਏ/, /-ਓ/, /-ਅਨ/, /-ਊ/, /-ਊ/, /-ਓ/, /-ਈਂ/, /-ਇਓ/, /-ਈਓ/, /-ਆਂਗਾ/, /-ਆਂਗੀ/, /-ਏਂਗਾ/, /-ਏਂਗੀ/, /-ਏਗਾ/, /-ਏਗੀ/, /-ਆਂਗੇ/, /-ਆਂਗੀਆਂ/, /-ਓਗੇ/, /-ਓਗੀਆਂ/, /-ਅਨਗੇ/, /-ਅਨਗੀਆਂ/ ਆਦਿ ਪਿਛੇਤਰ ਲਗਦੇ ਹੋਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸੀਮਾਬੱਧ ਕਿਰਿਆ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਅਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ (Non-finite verb)

ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਜੋ ਧਾਤੂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਾਤੂ ਰੂਪ /-ਦਿਆਂ/, /-ਇਆਂ/, /-ਕੇ/, /-ਣੇ/, /-ਨੇ/ ਆਦਿ ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਨਾਲ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸੀਮਾ ਮੁਕਤ ਕਿਰਿਆ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਰੂਪਾਂਤਰਨ

ਅਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਲਈ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਪਰ ਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ-ਰੂਪ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ, ਪੁਰਖ, ਕਾਲ, ਪੱਖ ਅਤੇ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਆਦਿ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਲਈ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਹੇਠਾਂ ਕਾਲਕੀ ਅਤੇ ਅਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ-ਰੂਪਾਂ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ :

ਅਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ

ਪੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ, ਪੜ੍ਹਿਆਂ, ਪੜ੍ਹ ਕੇ, ਪੜ੍ਹਨੋਂ, ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਖਾ ਤੋਂ

ਖਾਂਦਿਆਂ, ਖਾਧਿਆਂ, ਖਾ ਕੇ, ਖਾਣੇ, ਖਾਣ ਆਦਿ ਅਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ

ਪੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਨਾ, ਪੜ੍ਹਨੀ, ਪੜ੍ਹਨੀਆਂ, ਪੜ੍ਹਦਾ, ਪੜ੍ਹਦੀ, ਪੜ੍ਹਦੇ, ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ, ਪੜ੍ਹਿਆ, ਪੜ੍ਹੀ, ਪੜ੍ਹੇ, ਪੜ੍ਹੀਆਂ, ਪੜ੍ਹਦੀ, ਪੜ੍ਹਦੀਆਂ, ਪੜ੍ਹਾਂ, ਪੜ੍ਹੇਂ, ਪੜ੍ਹੀਏ, ਪੜ੍ਹਨ, ਪੜ੍ਹ, ਪੜ੍ਹੂੰ, ਪੜ੍ਹੀ, ਪੜ੍ਹੋ, ਪੜ੍ਹਿਓ, ਪੜ੍ਹਾਂਗਾ, ਪੜ੍ਹਾਂਗੀ, ਪੜ੍ਹੇਂਗਾ, ਪੜ੍ਹਾਂਗੇ, ਪੜ੍ਹਾਂਗੀਆਂ, ਪੜ੍ਹੇਂਗੇ, ਪੜ੍ਹੇਂਗੀਆਂ, ਪੜ੍ਹਨਗੇ, ਪੜ੍ਹਨਗੀਆਂ ਆਦਿ ਕਾਲਕੀ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ ਬਣਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਅੱਗੇ ਸਾਰਨੀ ਵਿੱਚ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

ਲਿੰਗ ਵਚਨ ਅਤੇ ਪੁਰਖ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਰੂਪਾਂਤਰਨ

ਕਿਰਿਆ ਅੰਤਕ	ਲਿੰਗ	ਵਚਨ	ਪੁਰਖ
ਇਆ, ਈ, ਏ, ਈਆਂ	+	+	-
ਦਾ, ਦੇ, ਦੀ, ਦੀਆਂ	+	+	-
ਈਦਾ, ਈਦੀ, ਈਦੇ, ਈਦੀਆਂ	+	+	-
ਓ, ਓ, ਵੀਂ, ਓਓ, ਵੇ	-	+	-
ਊ, ਊ	-	-	+
ਆਂ, ਵਾਂ, ਈਏ, ਵੀਏ, ਏਂ, ਵੇਂ,	-	+	+
ਓ, ਵੇ, ਏ, ਵੇ, ਅਣ, ਠਾ, ਨੀ ਉਣ			
ਊਂਗਾ, ਆਂਗਾ, ਵਾਂਗਾ, ਊਂਗੀ, ਆਂਗੀ,	+	+	+
ਵਾਂਗੀ, ਆਂਗੇ, ਵਾਂਗੇ, ਆਂਗੀਆਂ, ਵਾਂਗੀਆਂ			
ਏਂਗਾ, ਵੇਂਗਾ, ਏਂਗੀ, ਵੇਂਗੀ, ਓਗੇ, ਵੇਂਗੇ, ਓਗੀਆਂ, ਵੇਂਗੀਆਂ, ਏਗਾ, ਵੇਗਾ, ਏਗੀ,	+	+	+
ਵੇਗੀ, ਅਣਗੇ, ਵਣਗੇ, ਠਗੇ, ਉਣਗੇ, ਅਣਗੀਆਂ, ਵਣਗੀਆਂ, ਠਗੀਆਂ, ਉਣਗੀਆਂ			

ਕਾਲ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਰੂਪਾਂਤਰਨ

ਕਾਲ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਰਿਆ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਲਕੀ ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਭੂਤ, ਵਰਤਮਾਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ। ਭੂਤਕਾਲ ਦੀ ਸੂਚਨਾ /-ਇਆ/, ਅੰਤਕ ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਭਵਿੱਖ ਕਾਲ ਦੀ ਸੂਚਨਾ /-ਉ/ ਅਤੇ /-ਊ/ ਅਤੇ /-ਗਾ/, /ਗੇ/ ਅੰਤਕ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ

ਕਿਰਿਆ ਅੰਤਕ ਰੂਪ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਾਲਵਾਹਕ ਨਹੀਂ ਹਨ। /-ਇਆ/, ਅੰਤਕ ਰੂਪ ਪੂਰਨ ਪੱਖ ਅਤੇ ਵਚਨ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ ਅਤੇ ਭੂਤਕਾਲ ਲਈ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। /-ਦਾ/, /-ਈਦਾ/ ਅੰਤਕ ਰੂਪ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਵਚਨ ਦੇ ਵਾਹਕ ਹਨ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਲਈ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ /-ਊ/ ਤੇ /-ਊ/ ਅੰਤਕ ਰੂਪ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੁਰਖ ਦੇ ਵਾਹਕ ਹਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਕਾਲ ਲਈ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਦਕਿ /-ਗਾ/ /-ਗੇ/ ਆਦਿ ਇੱਕ ਪਿਛੇਤਰ ਵਜੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਅਨੁਸਾਰ ਬਦਲਦਾ ਹੈ।

ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਕਿਰਦੰਤੀ ਰੂਪ (Participle form of the verb)

ਕਿਰਦੰਤ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਉਸ ਰੂਪ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਬਜਾਏ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕ ਜੁਗਤ ਵਿੱਚ ਕਿਰਦੰਤਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕਿਰਦੰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਅੱਗੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਪੇਸ਼ ਹੈ :

(1) ਵਰਤਮਾਨ ਕਿਰਦੰਤ (Present participle)

ਵਰਤਮਾਨ ਕਿਰਦੰਤ ਕਿਰਿਆ-ਮੂਲ ਨਾਲ /-ਦਾ/ ਪਿਛੇਤਰ ਲਾ ਕੇ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਕਰਦਾ, ਲਿਖਦਾ, ਉਡਦਾ ਆਦਿ।

(2) ਭੂਤ ਕਿਰਦੰਤ (Past Participle)

ਇਹ ਰੂਪ ਕਿਰਿਆ-ਮੂਲ ਨਾਲ /-ਇਆ/ ਪਿਛੇਤਰ ਲਾ ਕੇ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਲਿਖਿਆ, ਪੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਕਰਿਆ ਆਦਿ।

(3) ਕਿਰਿਆ-ਫਲ ਕਿਰਦੰਤ (Gerund)

ਜਿਸ ਕਿਰਦੰਤ ਤੋਂ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਫਲ ਦਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਰਿਆ-ਫਲ ਕਿਰਦੰਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਦੰਤ ਦਾ ਇਹ ਰੂਪ ਭੂਤ ਕਿਰਦੰਤ ਦਾ ਅੰਤਮ /-ਆ/ ਨਾਸਿਕੀ ਕਰ ਦੇਣ ਨਾਲ ਬਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਰਦੰਤ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਵੇਖਿਆਂ, ਰੋਇਆਂ, ਸੋਚਿਆਂ ਆਦਿ ਰੂਪ ਕਿਰਿਆ-ਫਲ ਕਿਰਦੰਤ ਹਨ।

(4) ਅਪੂਰਨ ਕਾਰਜ ਕਿਰਦੰਤ (Imperfect participle)

ਕਿਰਦੰਤ ਦਾ ਇਹ ਰੂਪ /-ਈ/ ਅੰਤਕ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਰਦੰਤ ਤੋਂ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਜਾਰੀ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਕਿਰਦੰਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਉਪਰ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ : 'ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟੀ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ' ਜਾਂ 'ਬੱਚਾ ਪਿਤਾ ਦੀ ਉਂਗਲ ਫੜੀ ਤੁਰਿਆ ਗਿਆ' ਆਦਿ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਮੀਟੀ ਅਤੇ ਫੜੀ ਅਪੂਰਨ ਕਾਰਜ ਕਿਰਦੰਤ ਹਨ।

(5) ਪੂਰਨ ਕਾਰਜ ਕਿਰਦੰਤ (Perfect participle)

ਇਹ ਕਿਰਦੰਤ ਕਿਰਿਆ ਮੂਲ+ਕੇ ਨਾਲ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਿਰਦੰਤ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰ ਕੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਰਨ ਦਾ ਬੋਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਰਦੰਤ ਵੀ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : 'ਮੈਂ ਕੰਮ ਕਰ ਕੇ, ਆਵਾਂਗਾ' ਵਿੱਚ 'ਕਰ ਕੇ' ਪੂਰਨ ਕਾਰਜ ਕਿਰਦੰਤ ਹੈ।

(6) ਤਤਕਾਲੀ ਕਿਰਦੰਤ

ਕਿਰਦੰਤ ਦਾ ਇਹ ਰੂਪ ਕਿਰਿਆ-ਮੂਲ ਨਾਲ /-ਦਿਆਂ/ ਪਿਛੇਤਰ ਲਾ ਕੇ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਿਰਦੰਤ ਤੋਂ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਜਾਰੀ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਵੀ ਅਪੂਰਨ ਕਾਰਜੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤਤਕਾਲੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸੁਣਾਦਿਆਂ, ਵੇਖਦਿਆਂ, ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ, ਆਦਿ ਸਭ ਤਤਕਾਲੀ ਕਿਰਦੰਤ ਹਨ।

(7) ਭਾਵਵਾਚੀ ਕਿਰਦੰਤ (Infinitive)

ਭਾਵਵਾਚੀ ਕਿਰਦੰਤ ਅਮਿਤ ਕਿਰਿਆ (Infinitive) ਤੋਂ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਧਾਤੂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ 'ਣਾ' ਜਾਂ 'ਨਾ' ਲਾਇਆਂ ਜੋ ਨਾਂਵ ਬਣਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਭਾਵਾਰਥ ਕਿਰਦੰਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ 'ਤੇਰਾ ਉਥੇ ਜਾਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ' ਵਿੱਚ 'ਜਾਣਾ' ਭਾਵਾਰਥੀ ਕਿਰਦੰਤ ਹੈ। 'ਦੌੜਨਾ ਚੰਗੀ ਕਸਰਤ ਹੈ' ਵਿੱਚ 'ਦੌੜਨਾ' ਵੀ ਭਾਵਾਰਥੀ ਕਿਰਦੰਤ ਹੈ। ਭਾਵਾਰਥੀ ਕਿਰਦੰਤ ਅਤੇ ਅਮਿਤ ਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਮਸਲਨ : 'ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ' ਵਿੱਚ 'ਜਾਣਾ' ਅਮਿਤ ਕਿਰਿਆ ਹੈ ਪਰ 'ਮੇਰਾ ਜਾਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ' ਵਿੱਚ 'ਜਾਣਾ' ਭਾਵਵਾਚੀ ਕਿਰਦੰਤ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਨਾਲ ਕੋਈ ਪਿਛੇਤਰ ਲਾ ਕੇ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਬਦ ਬਣੇ ਜੋ ਕਿਰਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ ਉਸ ਨੂੰ 'ਕਰਤਰੀ ਕਿਰਦੰਤ' ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਭਾਵਵਾਚੀ ਕਿਰਦੰਤ ਦੇ ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪਿਛੇਤਰ 'ਹਾਰ' ਲਾ ਕੇ 'ਸਿਰਜਣਹਾਰ', 'ਚਲਣਹਾਰ' ਆਦਿ ਰੂਪ ਕਰਤਰੀ ਕਿਰਦੰਤ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਕੋ ਕਿਰਦੰਤੀ ਰੂਪ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾ ਕੇ ਵੀ ਨਵਾਂ ਕਿਰਦੰਤ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ: 'ਉਹ ਦੌੜਦਾ-ਦੌੜਦਾ ਆਇਆ' ਵਿੱਚ 'ਦੌੜਦਾ ਦੌੜਦਾ ਦੋਹਰਾ ਕਿਰਦੰਤ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਨਯੋਗ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਕਿਰਦੰਤ ਵੀ ਬਣਦਾ ਹੈ।

8.2.5 ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿਰਿਆ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸ਼ਬਦ ਵਿਵਿਧ ਗੁਣਾ ਤੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀ ਪਾਮਰ (1978:60) ਨੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਨਿਰਾਲੀ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਇੱਕ

ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਿਲਸਨ (1972:74) ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਜਾਤੀ (heterogeneous) ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਮਹਾਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਬਾਰੇ ਅਰਥ, ਸਥਾਨ, ਕਾਰਜ, ਬਣਤਰ ਤੇ ਵਿਉਂਤਪਤੀ ਆਦਿ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ :

1. ਸਮਾ ਸੂਚਕ : ਅੱਜ, ਅਜੇ, ਕਲ੍ਹ, ਭਲਕ, ਪਰਸੋਂ, ਸਵੇਰੇ, ਦੁਪਹਿਰੇ, ਤਕਾਲੀ, ਦਿਨੇ, ਰਾਤੀਂ, ਪਹਿਲਾਂ, ਪਿਛੋਂ, ਮਗਰੋਂ, ਹੁਣ, ਉਦੋਂ, ਜਦੋਂ, ਕਦੇ, ਕਦ, ਸਦਾ, ਨਿਤ, ਅਕਸਰ, ਫੇਰ ਤੁਰੰਤ, ਅੱਜ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸੱਤ ਵਜੇ, ਜਨਵਰੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫਤੇ ਆਦਿ।
2. ਸਥਾਨ ਸੂਚਕ : ਇਥੇ, ਉਥੇ, ਪਾਸ, ਕੋਲ, ਅੰਦਰ, ਬਾਹਰ, ਦੂਰ, ਉਰੇ, ਪਰੇ, ਘਰੇ, ਸ਼ਹਿਰ, ਪਿੰਡ, ਨੇੜੇ, ਉੱਤੇ, ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਆਦਿ।
3. ਦਿਸ਼ਾ ਸੂਚਕ : ਏਧਰ, ਓਧਰ, ਜਿਧਰ, ਕਿਧਰ, ਅੱਗੇ, ਪਿਛੇ, ਸਾਹਮਣੇ, ਸੱਜੇ, ਖੱਬੇ, ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਲ, ਪਿੰਡ ਵੱਲ, ਚੁਪਾਸੇ ਆਦਿ।
4. ਵਿਧੀ ਵਾਚਕ : ਇੰਜ, ਏਂਦਾ, ਜਿਦਾਂ, ਓਦਾਂ, ਛੇਤੀ, ਹੌਲੀ, ਕਾਹਲਾ, ਤੇਜ਼, ਮੱਠਾ, ਇਕੁਰ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸਹਿਜੇ, ਜਲਦੀ, ਝਟਪਟ, ਅਚਨਚੇਤ, ਧੜਾਧੜ, ਕਿਹੜੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ, ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਆਦਿ।
5. ਗਿਣਤੀ ਵਾਚਕ : ਇਕ ਵਾਰ, ਦੋ ਵਾਰ, ਬਹੁਤ ਵਾਰ, ਅਨੇਕ ਵਾਰ, ਸੌ ਵਾਰ, ਕਈ ਵਾਰ ਆਦਿ।
6. ਮਾਤਰਾ ਬੋਧਕ : ਥੋੜ੍ਹਾ, ਬਹੁਤਾ, ਘੱਟ, ਏਨਾ, ਵੱਧ, ਕਿੰਨਾ, ਥੋੜ੍ਹਾ-ਥੋੜ੍ਹਾ ਆਦਿ।
7. ਕ੍ਰਮਬੋਧਕ : ਪਹਿਲਾ ਗੇੜ, ਅੰਤਲਾ, ਦੂਜਾ, ਛੇਵਾਂ, ਪਹਿਲਾਂ, ਪਿਛੋਂ, ਓੜਕ, ਛੇਕੜਲਾ ਆਦਿ।
8. ਕਾਰਨ ਬੋਧਕ : ਇਸ ਲਈ, ਇਸ ਕਰਕੇ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ, ਕਿਉਂ, ਕਿਸ ਲਈ, ਕਿਸ ਕਰਕੇ, ਧੁਪ ਨਾਲ, ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਆਦਿ।
9. ਨਿਸ਼ਚੇ ਬੋਧਕ : ਜ਼ਰੂਰ, ਬਿਲਕੁਲ, ਅਵੱਸ਼, ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ, ਠੀਕ, ਸਚਮੁਚ, ਬੇਸ਼ਕ ਆਦਿ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀਆਂ ਉਪਰੋਕਤ ਅਰਥ ਆਧਾਰਿਤ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਥਾਨ ਸੂਚਕ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਇਥੇ ਇਹ ਤੱਥ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕ ਜੁਗਤ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਕ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਚਰਕੇ, ਸੰਬੰਧਕੀ ਵਾਕੰਸ਼ ਜਾਂ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਵਾਕੰਸ਼

ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

- (ੳ) ਸੁਖਦੇਵ ਅੰਦਰ ਬੈਠਾ ਹੈ।
- (ਅ) ਸੁਖਦੇਵ ਘਰ ਅੰਦਰ ਬੈਠਾ ਹੈ।
- (ੲ) ਸੁਖਦੇਵ ਪਿੰਡ ਵਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
- (ਸ) ਸੁਖਦੇਵ ਏਧਰ ਨੂੰ ਹੀ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।
- (ਹ) ਸੁਖਦੇਵ ਏਧਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ (ੳ) ਵਿੱਚ 'ਅੰਦਰ' ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ (ਅ) ਵਿੱਚ 'ਅੰਦਰ' ਸੰਬੰਧਕ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਚਰਕੇ 'ਘਰ ਅੰਦਰ' ਸੰਬੰਧਕੀ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ (ੲ) ਤੇ (ਸ) ਵਿੱਚ 'ਪਿੰਡ ਵਲ ਨੂੰ' ਤੇ 'ਏਧਰ ਨੂੰ' ਆਦਿ ਸੰਬੰਧਕੀ ਵਾਕੰਸ਼ ਹਨ ਅਤੇ (ਹ) ਵਿੱਚ 'ਏਧਰ' ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਬਣਤਰ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ : ਸਧਾਰਨ, ਸੰਜੁਗਤ ਤੇ ਮਿਸ਼ਰਿਤ।

1. ਸਧਾਰਨ (ਮੂਲ) ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਜਿਹੜੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਇਕਹਿਰੇ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਧਾਰਨ (ਮੂਲ) ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹੌਲੀ, ਅੱਜ, ਕੱਲ੍ਹ, ਬਾਹਰ ਆਦਿ।

2. ਸੰਜੁਗਤ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਜਿਹੜੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਜੁਗਤ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਦੂਰੋਂ ਨੇੜਿਓਂ, ਹੇਠ ਉੱਤੇ, ਕੋਲੋਂ ਕੋਲੀ, ਕੋਲ ਕੋਲ, ਘੜੀ ਮੁੜੀ, ਆਹਮੋ ਸਾਹਮਣੇ, ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ, ਹੁਣੇ ਹੀ, ਏਧਰ ਵੀ, ਉੱਤੇ ਵੀ ਆਦਿ।

3. ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਜਿਹੜੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਮੁਕਤ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਤੇ ਬੰਧੇਜੀ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਜੁਗਤ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਮ ਕਰਕੇ ਮੁਕਤ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਅਧਿਕਰਨ ਕਾਰਕੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਬੰਧੇਜੀ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕੀ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

- ਅੰਦਰ+ਤੋਂ = ਅੰਦਰੋਂ
- ਬਾਹਰ+ਤੋਂ = ਬਾਹਰੋਂ
- ਪਿਛੇ+ਤੋਂ = ਪਿਛੋਂ
- ਉੱਤੇ+ਤੋਂ = ਉੱਤੋਂ

ਕਾਰਜੀ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ : ਸੰਯੋਜਕੀ, ਵਿਯੋਜਕੀ ਤੇ ਯੋਜਕੀ।

1. ਸੰਯੋਜਕੀ (Adjuncts)

ਜਿਹੜੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਇਕਾਈ ਵਜੋਂ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਯੋਜਕੀ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਖਾਰਜ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵਾਕ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਤੇ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਾਂਗ ਵਾਚਕ ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਵਾਚਕ ਵਾਕ ਵੱਧ ਅਸਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

- (ੳ) ਉਹ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤੁਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ।
- (ਅ) ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਹੀ ਠਹਿਰਾਂਗੇ।
- (ੲ) ਉਹ ਕਿਥੋਂ ਆਇਆ ਹੈ?
- (ਸ) ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਭਾਵਕ, ਇਥੇ, ਕਿਥੋਂ ਅਤੇ 'ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ' ਆਦਿ ਸੰਯੋਜਕੀ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਖਾਰਜ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵਾਕ ਦੀ ਸਾਰਥਿਕਤਾ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

2. ਵਿਯੋਜਕੀ (Disjuncts)

ਜਿਹੜੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਇਕਾਈ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਵਿਚਰਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਯੋਜਕੀ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕ ਦੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਖਾਰਜ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵਾਕ, ਅਰਥ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤਾ ਅਸਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਿਵੇਂ :

- (ੳ) ਰਾਤੀਂ ਮੈਂ ਜਾਗਦਾ ਰਿਹਾ।
- (ਅ) ਮੁੰਡਾ ਘੂਕ ਸੁੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।
- (ੲ) ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੈਂ ਮੁੜ ਆਵਾਂਗਾ।
- (ਸ) ਅਜੇ ਉਹ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਤੀਂ, ਘੂਕ, ਸ਼ਾਮ ਤੇ ਅਜੇ, ਵਿਯੋਜਕੀ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਖਾਰਜ ਕਰਨ ਤੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਾਕ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਯੋਜਕੀ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

3. ਯੋਜਕੀ (Conjuncts)

ਯੋਜਕੀ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਪਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜੋੜਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

- (ੳ) ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਆਵੋਗੇ, ਤਦ ਮੈਂ ਜਾਵਾਂਗਾ।

(ਅ) ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਗਰੀਬ ਹੈ, ਪਰ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੈ।

(ੲ) ਹੀਰਾ ਜਦੋਂ ਖਾਣ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਅਣਘੜ ਵੱਟੇ ਤੁਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਥਾਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਧਾਰਨ ਵਾਕ ਜੁਗਤ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਚਰਕੇ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਨੇਮ ਕੋਈ ਬੰਨ੍ਹਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ, ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

(ੳ) ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਿਹਾ।

(ਅ) ਸਾਰੀ ਰਾਤ, ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਿਹਾ।

(ੲ) ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਿਹਾ, ਸਾਰੀ ਰਾਤ।

8.2.6 ਸੰਬੰਧਕ

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਪਾਲੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਨਾਵਾਂ, ਪੜਨਾਂਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਨਾਲ ਪਿਛੇਤਰ ਜੋੜ ਕੇ ਹੀ ਕੰਮ ਸਾਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਪਿਛੇਤਰ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧਕ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਕ ਨਾਂਵ, ਪੜਨਾਂਵ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛੇਤਰੀ ਸੰਬੰਧਕ (Postposition) ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉੱਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਅਗੇਤਰੀ ਸੰਬੰਧਕ (Preposition) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਕ ਲਈ ਪਿਛਲੱਗ ਅਤੇ ਸਨਬੰਧਕ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਗਏ ਹਨ।

ਸੰਬੰਧਕ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ, ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਕ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਂਵ ਜਾਂ ਪੜਨਾਂਵ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਵਿਚਰਕੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨਾਂਵ, ਕਿਰਿਆ ਜਾਂ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਨਾਂਵ ਨਾਲ ਕਾਰਕੀ ਜਾਂ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਾਕ ਜੁਗਤ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰੂਪ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਸੰਬੰਧਕ ਅਵਿਕਾਰੀ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਨੇ, ਨੂੰ, ਤੋਂ ਲਈ, ਰਾਹੀਂ, ਤੇ ਉੱਤੇ, ਦੁਆਰਾ ਵਾਸਤੇ ਆਦਿ ਅਵਿਕਾਰੀ ਸੰਬੰਧਕ ਹਨ। ਪਰ ਕੁਝ ਸੰਬੰਧਕ ਵਿਕਾਰੀ ਵੀ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਦਾ, ਕੋਲ, ਨਾਲ, ਵਿਚ, ਪਾਸ, ਨੇੜੇ ਆਦਿ ਵਿਕਾਰੀ ਸੰਬੰਧਕ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ

ਬਣਤਰ ਤੇ ਕਾਰਜ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ : ਮੂਲ ਸੰਬੰਧਕ, ਸੰਧੀ ਸੰਬੰਧਕ ਤੇ ਸੰਜੁਗਤ ਸੰਬੰਧਕ।

1. ਮੂਲ ਸੰਬੰਧਕ

ਜਿਹੜੇ ਸੰਬੰਧਕ ਮੁਕਤ ਭਾਵੇਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ ਤੇ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੂਲ ਸੰਬੰਧਕ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੂਲ ਸੰਬੰਧਕ ਵਿੱਚ ਕਰਤਰੀ ਸੰਬੰਧਕ /ਨੇ/, ਕਰਮਣੀ ਸੰਬੰਧਕ /ਨੂੰ/, ਅਪਾਦਾਨੀ ਸੰਬੰਧਕ /ਤੋਂ/, ਅਧਿਕਰਨੀ ਸੰਬੰਧਕ/ਵਿਚ, ਉਪਰ ਥੱਲੇ, ਹੇਠਾਂ, ਪਾਸ, ਨੇੜੇ, ਕੋਲ, ਪਿਛੇ, ਅਗੇ, ਅੰਦਰ, ਵਲ, ਉੱਤੇ/, ਕਰਨੀ ਸੰਬੰਧਕ/ਨਾਲ, ਦੁਆਰਾ, ਰਾਹੀਂ, ਕਰਕੇ/, ਸੰਪਰਦਾਨੀ ਸੰਬੰਧਕ/ ਲਈ, ਵਾਸਤੇ, ਖਾਤਰ, ਨੂੰ/ਅਤੇ ਸੰਬੰਧ ਸੂਚਕ ਸੰਬੰਧਕ /ਦਾ/ ਆਦਿ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕਰਤਰੀ ਸੰਬੰਧਕ /ਨੇ/ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਤੀਜੇ ਪੁਰਖ ਕਰਤਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਭੂਤਕਾਲਕ ਕਿਰਦੰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧਕ ਦੇ ਕਾਰਜ ਦੀ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਰਤਾ ਤੇ ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਮੇਲ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਵਾਕ 'ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਚਾਹ ਪੀਤੀ' ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਕ /ਨੇ/ ਦੇ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਕਾਰਜ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਰਕੇ ਸਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ 'ਪੀਤੀ' ਦਾ ਲਿੰਗ ਤੇ ਵਚਨ ਅਨੁਸਾਰ ਮੇਲ ਕਰਤਾ 'ਮੁੰਡੇ' ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਰਮ 'ਚਾਹ' ਨਾਲ ਹੈ।

ਕਰਮਣੀ ਸੰਬੰਧਕ /ਨੂੰ/ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪ ਪਿੱਛੋਂ ਆ ਕੇ ਵਾਕ ਦੇ ਕਰਮਣੀ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਕਰਮਕ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਕਰਮ ਦੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਅਤੇ ਭਾਵ ਜੁਗਤ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾ ਦੀ ਕਰਮਵਾਚਕਤਾ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ਬੰਦੇ ਨੇ ਹਰ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਜਟਲ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।
2. ਵਿਗਿਆਨ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਦਰੀ ਦੇ ਧਾਗਿਆਂ ਵਾਂਗ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਬੁਣ ਦਿੱਤਾ।
3. ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਉਸ ਅੰਦਰਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
4. ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਪੁਰਸਕਾਰ ਮਿਲਿਆ।

ਅਪਾਦਾਨੀ ਸੰਬੰਧਕ /ਤੋਂ/ ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਰਮਵਾਚਕਤਾ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ, ਸਥਾਨਕ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ, ਸਮੇਂ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ, ਦੋ ਵਸਤਾਂ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਵਖ ਹੋਣ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨਾ ਆਦਿ। ਹੇਠਾਂ ਇਸ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ

ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

1. ਬੱਚੇ ਤੋਂ ਤੁਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ।
2. ਅਜੋਕੀ ਸੁਆਰਥੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਰੱਬ ਹੀ ਬਚਾਏ।
3. ਸੁਖਵੰਤ ਹੁਣੇ ਹੀ ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ।
4. ਮੁੰਡਾ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਮਾਰ ਹੈ।
5. ਕੁੜੀ ਮੁੰਡੇ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਵੱਡੀ ਹੈ।

ਅਧਿਕਰਨ ਸੰਬੰਧਕ/ਵਿਚ, ਉਪਰ, ਥੱਲੇ, ਹੇਠਾਂ, ਪਾਸ, ਨੇੜੇ, ਪਿਛੇ, ਅੱਗੇ, ਅੰਦਰ, ਵੱਲ, ਉੱਤੇ/ਆਦਿ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਘਟਨਾ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ਉਹਦੇ ਡੱਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਬੋਤਲ ਸੀ।
2. ਕੁੜੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ (ਪਾਸ, ਨੇੜੇ) ਖੜੀ ਸੀ।
3. ਕੁੜੀ ਕੋਠੇ ਉਤੇ ਬੈਠੀ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀ ਹੈ।
4. ਬੱਚਾ ਰੁੱਖ ਦੇ ਹੇਠਾਂ/ਥੱਲੇ ਬੈਠਾ ਹੈ।

ਕਰਨੀ ਸੰਬੰਧਕ/ ਨਾਲ, ਦੁਆਰਾ, ਰਾਹੀਂ, ਕਰਕੇ/ਆਦਿ ਕਰਤਾ ਦੇ ਸਾਧਨ ਤੇ ਕਾਰਜ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਾਂ ਮਨੋਰਥ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਭਾਵਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਰਜ ਹੋਣ ਦੇ ਵਸੀਲੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ਸਾਹਬੋ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਨੱਸ ਗਈ ਹੈ।
2. ਉਹ ਕਾਲੇ ਧੰਦੇ ਕਰਕੇ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਹੀ ਅਮੀਰ ਹੋ ਗਿਆ।
3. ਉਹ ਟਰੱਕ ਰਾਹੀਂ/ਦੁਆਰਾ ਪਟਿਆਲੇ ਪਹੁੰਚਿਆ।

ਸੰਪਰਦਾਨੀ ਸੰਬੰਧਕ/ਲਈ, ਵਾਸਤੇ, ਖਾਤਰ, ਨੂੰ/ਆਦਿ ਉਸ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਾਰਜ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

1. ਮੇਰੇ ਦਾਦੀ ਜੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਗਏ।
2. ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪੋ।
3. ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਇੱਕ ਸਾਲ ਲਈ ਹੋਇਆ ਸੀ।
4. ਕਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਮਨਵਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਧਰਨਾ ਦੇਣਾ ਪਿਆ।

ਸੰਬੰਧਕੀ ਸੰਬੰਧਕ/ਦਾ/ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਵਿਕਾਰੀ ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੰਬੰਧਕ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰੂਪ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਬੰਧਕ ਦੀ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨਾਂਵ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪਿੱਛੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨਾਂਵ ਨਾਲ ਲਿੰਗ, ਵਚਨ ਤੇ ਕਾਰਕ ਅਨੁਸਾਰ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਸ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਦੀ ਹੈ। /ਦਾ/ ਸੰਬੰਧਕ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਕਾਰੀ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠਾਂ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੁਲਿੰਗ ਇਲਿੰਗ

ਕਾਰਕ ਇਕਵਚਨ ਬਹੁਵਚਨ ਇਕਵਚਨ ਬਹੁਵਚਨ

ਸਧਾਰਨ	ਦਾ	ਦੇ	ਦੀ	ਦੀਆਂ
ਸੰਬੰਧਕੀ	ਦੇ	ਦੇ, ਦੀਆਂ	ਦੀ	ਦੀਆਂ
ਅਪਾਦਾਨ	ਦਿਓਂ	—	ਦੀਓਂ	—
ਸੰਬੋਧਨੀ	ਦਿਆ	ਦਿਓਂ	ਦੀਏ	ਦੀਓਂ

2. ਸੰਧੀ ਸੰਬੰਧਕ

ਸੰਧੀ ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਮੁਕਤ ਰੂਪ ਅਤੇ ਯੁਕਤ ਰੂਪ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੇ ਵਿਚਰ ਕੇ ਸਾਂਝੇ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੇ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਕਾਰਜਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਧੀ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਅਧਿਕਰਨ+ਅਪਾਦਾਨ, ਅਧਿਕਰਨ+ਅਪਾਦਾਨ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧਕੀ+ਸੰਬੋਧਨੀ ਆਦਿ ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਕੋਲ+ਤੋਂ = ਕੋਲੋਂ, ਵਿਚ+ਤੋਂ = ਵਿੱਚੋਂ, ਨੇੜੇ+ਤੋਂ = ਨੇੜਿਓਂ, ਦੇ+ਓਂ = ਦੇਓਂ, ਦੀ+ਓਂ = ਦੀਓਂ, ਦੇ+ਓਂ = ਦਿਓਂ, ਦੀ+ਏ = ਦੀਏ, ਦੀ+ਓਂ = ਦੀਓਂ।

3. ਸੰਜੁਗਤ ਸੰਬੰਧਕ

ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮੁਕਤ ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਨਾਲ ਰਚਿਤ ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਜੁਗਤ ਸੰਬੰਧਕ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੰਜੁਗਤ ਸੰਬੰਧਕ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮੁਕਤ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਪਜੇ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ :

1. ਚੋਰ ਪੁਲਸ ਦੇ ਕੋਲ ਦੀ ਲੰਘ ਗਿਆ।
2. ਚੋਰ ਪਿਛਲੀ ਬਾਰੀ ਦੇ ਵਿੱਚ ਦੀ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ।
3. ਅਸੀਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਅੱਗੇ ਦੀ ਲੰਘ ਗਏ।
4. ਖੇਤਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਦੀ ਇੱਕ ਨਦੀ ਵਗਦੀ ਸੀ।
5. ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

8.2.7 ਯੋਜਕ (ਜੋੜਕ)

ਯੋਜਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ, ਉਪਵਾਕਾਂ ਜਾਂ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ ਜੋ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਇਕਾਈਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਇਕਾਈ ਵਿੱਚ ਗੁੰਦਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਖਿਲਰਵੀਂ ਵਿਉਂਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜੁੜਵੀਂ ਵਿਉਂਤ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹੇਠਲੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਯੋਜਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਕਾਰਜ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ :

ਗਲੇਲੀਓ ਅਤੇ ਕਾਪਰਨੀਕਸ ਜਿਹੇ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਧਰਤੀ ਗੋਲ ਹੈ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਧਰਤੀ ਦੁਆਲੇ ਨਹੀਂ ਘੁੰਮਦਾ ਸਗੋਂ ਧਰਤੀ ਸੂਰਜ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਅਤੇ, ਕਿ, ਸਗੋਂ ਆਦਿ ਯੋਜਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਤੇ ਉਪਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਯੋਜਕ ਬੰਦ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਯੋਜਕ ਅਵਿਕਾਰੀ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਯੋਜਕ ਦੋ ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਵਾਕਾਤਮਿਕ ਬਣਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਰਜ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ : ਸਮਾਨ ਯੋਜਕ ਤੇ ਅਧੀਨ ਯੋਜਕ।

ਸਮਾਨ ਯੋਜਕ ਸਾਵੀਆਂ ਵਾਕ-ਬਣਤਰਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਤੇ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

1. ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੋਵੇਂ ਦੁਖ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਦੋਸਤ ਵਿਛੜ ਕੇ ਦੁਖ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਮਿਲ ਕੇ ਦੁਖ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।
2. ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਥੇਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਬੁਰੀ ਸੰਗਤ ਨਾ ਛੱਡੀ।
3. ਉਸ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਹੋ ਗਈ।
4. ਰਾਹ ਪਿਆ ਜਾਣੇ ਜਾਂ ਵਾਹ ਪਿਆ ਜਾਣੇ।
5. ਉਹ ਫਸਟ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੇ ਇਨਾਮ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ/ਅਤੇ, ਪਰ, ਫਿਰ ਵੀ, ਇਸ ਲਈ, ਜਾਂ, ਸਗੋਂ/ ਆਦਿ ਸਮਾਨ ਯੋਜਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ/ਪ੍ਰੰਤੂ, ਇਸ ਕਰਕੇ-ਵਾਸਤੇ, ਫਿਰ, ਚਾਹੇ, ਨਾਲੇ/ਆਦਿ ਹੋਰ ਸਮਾਨ ਯੋਜਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਅਧੀਨ ਯੋਜਕਾਂ ਅਸਾਵੀਆਂ ਵਾਕ-ਬਣਤਰਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਿਰਫ ਉਪਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹੀ ਵਿਚਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਧੀਨ ਯੋਜਕਾਂ ਵਿਚ/ ਕਿ, ਜੋ, ਜਿਹੜਾ, ਜਿਵੇਂ, ਜਦੋਂ, ਜੇ/ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਅਧੀਨ ਯੋਜਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਉਦਾਹਰਨ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ :

1. ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਕਹਾਣੀ ਘੜੀ।
2. ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਉਹ ਪਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਸਦਾ ਦੀ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾਂਦਾ ਹੈ।
3. ਵਾਕ ਰਚਨਾ ਹਰ ਕੋਈ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਕਲੀ ਹੁਨਰ ਆਉਂਦਾ ਹੋਵੇ।
4. ਸਾਰੇ ਉਸ ਪਾਗਲ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਐਵੇਂ ਹੀ ਫਿਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।
5. ਇਮਾਨਦਾਰ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਇਮਾਨਦਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਕਰੇ।

6. ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਗਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਅਰਸ਼ੋਂ ਉਤਰੀ ਪਰੀ ਹੋਵੇ।
ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਯੋਜਕਾਂ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਕਹਿਰੇ ਯੋਜਕ ਤੇ ਸੰਜੁਗਤ ਯੋਜਕ ਅਤੇ ਸਹਿ-ਸੰਬੰਧਕੀ।

(ੳ) ਇਕਹਿਰੇ ਜਾਂ ਸਧਾਰਨ ਯੋਜਕ

ਜਿਹੜੇ ਯੋਜਕ ਇਕੱਲੇ-ਇਕੱਲੇ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕਹਿਰੇ ਯੋਜਕ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਤੇ, ਅਤੇ, ਪਰ, ਕਿ, ਜਾਂ, ਭਾਵੇਂ ਆਦਿ।

(ਅ) ਸੰਜੁਗਤ ਯੋਜਕ

ਸੰਜੁਗਤ ਯੋਜਕ ਜੁੜਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ :

1. ਥੋੜ੍ਹਾ ਖਾਓ ਤਾਂ ਜੋ ਬਦਹਜ਼ਮੀ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ।
2. ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਏਨੀ ਗਰੀਬੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਕਿ ਅਨੁਮਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

(ੲ) ਸਹਿ-ਸੰਬੰਧਕੀ

ਸਹਿ-ਸੰਬੰਧਕੀ ਯੋਜਕ ਟੁਟਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:-

1. ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਬੀਮਾਰ ਸੀ ਫਿਰ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ।
2. ਜੇ ਰਾਂਝਾ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕਦੀ ਮੱਝਾਂ ਨਾ ਚਾਰਦਾ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਸ ਲਈ, ਤਾਂਹੀਏ ਤਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਕਿ, ਜਾਂ-ਜਾਂ, ਚਾਹੇ-ਚਾਹੇ ਆਦਿ ਕਈ ਹੋਰ ਯੋਜਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

8.2.8 ਨਿਪਾਤ

ਨਿਪਾਤ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਉਤਪਤੀ 'ਪਤ' ਧਾਤੂ ਨਾਲ /ਨਿ-/ ਅਗੇਤਰ ਲਾ ਕੇ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦੀ ਅਰਥ 'ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਵਾਲਾ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਆਕਰਨੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਜਾਂ ਤੱਤ ਅਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਆਕਰਨ-ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਿਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਨਿਪਾਤ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਜੋ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪ੍ਰਕਾਰਜ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ, ਅਰਥ ਪੱਖ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਨਿਪਾਤ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਨੁਕਤੇ ਉਪਰ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਲਈ ਪਾਰਟੀਕਲ

(Particle) ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਕਈ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਤਤਸਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਆਰਟੀਕਲ (Article) ਆਦਿ-ਨਿਪਾਤ ਵੀ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਆਦਿ-ਨਿਪਾਤ ਬਾਰੇ ਖੋਜ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪ੍ਰਕਾਰਜ ਵਿਹੂਣੀ ਕਾਫੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਲਈ ਤੀਬਰਤਾਵਾਚੀ, ਤਾਕੀਦੀ, ਬਲਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦ, ਵਿਸਮਕ ਅਤੇ ਨਾਂਗ ਵਾਚਕ ਆਦਿ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਕਨੀਕੀ ਪਦਾਵਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਸਾਚੇ ਇਹ ਸਮੂਹ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨੂੰ 'ਨਿਪਾਤ' ਨਾਮ ਦੀ ਸ਼ਬਦ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਤਹਿਤ ਰੱਖ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਇਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਿਪਾਤਾਂ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ :

- (1) ਮੁਕਤ ਨਿਪਾਤ : ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਿਪਾਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਨਿਪਾਤ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਹਾਂ, ਨਾਂ, ਨਹੀਂ, ਨੀ, ਤਾਂ, ਵੀ, ਹੀ ਤੇ, ਵਾਹਵਾ, ਬੱਲੇ, ਵੇਖੀਂ, ਹਾਏ, ਉਫ ਆਦਿ।
- (2) ਬੰਧੇਜੀ ਨਿਪਾਤ : ਬੰਧੇਜੀ ਨਿਪਾਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਯੁਕਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲਗਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ : ਸੇਰ ਭਰ, ਮੁੱਠ ਭਰ, ਘੜੀ ਕੁ, ਵੇਖੋ ਨਾ, ਦੱਸੋ ਨਾ, ਵਿਖਾਓ ਨਾ, ਤੜਕਸਾਰ, ਸਵੇਰ ਸਾਰ ਆਦਿ।
- (3) ਸੰਜੁਗਤ ਨਿਪਾਤ : ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਪਾਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜੁੜਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ: ਹੀ ਨਹੀਂ, ਹੈ ਤਾਂ, ਤਾਂ ਹੈ, ਖਾਂ ਜਰਾ, ਖਾਂ ਭਲਾ ਆਦਿ। ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਿਪਾਤਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ:

- (1) ਵਿਸਮਿਕ ਨਿਪਾਤ
- (2) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਨਿਪਾਤ
- (3) ਬਲਵਾਚੀ ਨਿਪਾਤ
- (4) ਨਾਂਗਵਾਚੀ ਨਿਪਾਤ
- (5) ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚੀ ਨਿਪਾਤ

(1) ਵਿਸਮਿਕ ਨਿਪਾਤ

ਵਿਸਮਿਕ ਨਿਪਾਤ ਵਕਤੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਮਨੋਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾਈ

ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਾਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਬੰਦ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ ਭਾਵ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਿਸਮਿਕ ਸ਼ਬਦ ਸੀਮਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਵਿਸਮਿਕ ਸ਼ਬਦ ਅਵਿਕਾਰੀ ਹਨ ਪਰ ਇੱਕ ਦੋ ਵਿਸਮਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਰ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਅੜੀਏ-ਅੜਿਆ, ਬਚੀਂ-ਬਚਿਓ, ਵੇਖੀਂ-ਵੇਖਿਓ, ਜੁਆਨੀ ਮਾਣ-ਜੁਆਨੀਆਂ ਮਾਣੋ ਆਦਿ ਵਿਸਮਿਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿਕਾਰੀ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸਮਿਕਤਾ ਸ਼ਬਦ, ਵਾਕੰਸ਼ ਤੇ ਉਪਵਾਕ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਵਿਸਮਿਕ ਸ਼ਬਦ ਵਾਕ ਜਾਂ ਉਪਵਾਕ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਅੰਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਉਪਵਾਕ/ਵਾਕ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪੱਖੋਂ ਪੂਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ

1. ਸ਼ਾਬਾਸ਼! ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਖਾਈ ਹੈ।
2. ਹਾਏ! ਇਹ ਕੀ ਗ਼ਜ਼ਬ ਹੋ ਗਿਆ।
3. ਵਾਹ! ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਕਮਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
4. ਹੈਂ! ਉਹ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਿਆ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਬਾਸ਼, ਹਾਏ, ਵਾਹ, ਹੈਂ ਆਦਿ ਵਿਸਮਿਕ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵਾਕ ਫਿਰ ਵੀ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਪੱਖੋਂ ਪੂਰਨ ਹੀ ਰਹਿਣਗੇ।

ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕ ਜੁਗਤ ਵਿੱਚ ਵਿਸਮਿਕਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਵਾਕ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਵਕਤਾ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਾਕ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਈ ਵਾਰੀ ਪੂਰੇ ਵਾਕ ਦੀ ਥਾਂ ਇਕੱਲਾ ਵਿਸਮਿਕ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲ ਕੇ ਹੀ ਭਾਵ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦੀ ਵਿਸਮਿਕਾਂ ਤੱਕ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਬੱਲੇ ਬੱਲੇ, ਤੋਬਾ ਤੋਬਾ, ਹਾਏ, ਹਾਏ, ਹਾਏ ਰੱਬਾ, ਲੱਖ ਲਾਹਨਤ, ਫਿੱਟੇ ਮੂੰਹ, ਕੱਖ ਨਾ ਰਹੇ ਆਦਿ। ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਸਮਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਵਿਸਮਿਕੀ ਵਾਕੰਸ਼ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਰਥ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਿਸਮਿਕ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਲਿਖੇ ਵਰਗ ਬਣਦੇ ਹਨ :

1. ਪ੍ਰਸੰਸਾਵਾਚਕ : ਆਹਾ, ਵਾਹਵਾ, ਬੱਲੇ, ਧੰਨ, ਅਸ਼ਕੇ, ਸ਼ਾਬਾਸ਼, ਬੱਲੇ, ਬੱਲੇ, ਬਲਿਹਾਰੇ ਤੇ ਸਦਕੇ ਆਦਿ।
2. ਸੂਚਨਾਵਾਚਕ : ਖ਼ਬਰਦਾਰ, ਬਚੀਂ, ਵੇਖੀਂ, ਵੇਖਿਓ, ਜਾਗਦੇ ਰਹੋ, ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਆਦਿ।
3. ਸੰਬੋਧਕੀ : ਵੇ, ਨੀ, ਓ, ਬੀਬਾ, ਓਏ, ਏ, ਅੜਿਆ, ਹੇ, ਕੁੜੇ ਆਦਿ।

4. ਸ਼ੋਕਵਾਚਕ : ਉਫ਼, ਹਾਏ, ਆਹ, ਉਝੀ, ਅਫ਼ਸੋਸ ਆਦਿ।
5. ਫਿਟਕਾਰਵਾਚਕ : ਲੱਖ ਲਾਹਨਤ, ਦੁਰ ਫਿਟੇ ਮੂੰਹ, ਫਿੱਟੇ ਮੂੰਹ, ਬੇਹਯਾ, ਧਿਰਕਾਰ, ਮਰ ਪਰੇ ਆਦਿ।
6. ਸਤਿਕਾਰਵਾਚਕ : ਆਈਏ ਜੀ, ਆਓ ਜੀ, ਜੀ ਆਇਆਂ ਨੂੰ, ਪੰਨ ਭਾਗ ਆਦਿ।
7. ਅਸੀਸਵਾਚਕ : ਜਿਉਂਦਾ ਰਹਿ, ਸਾਈਂ ਜੀਵੇ, ਖੁਸ਼ ਰਹੁ, ਜੁਆਨੀ ਮਾਣੋ, ਜੁਗ ਜੁਗ ਜੀਵੋ, ਵਧੋ ਫੁੱਲੋ, ਬੁੱਢ ਸੁਹਾਗਣ ਆਦਿ।
8. ਇੱਛਾਵਾਚਕ : ਜੇ ਕਦੇ, ਜੇ ਕਿਤੇ, ਹਾਏ ਜੇ, ਹੇ ਰੱਬਾ, ਹੇ ਕਰਤਾਰ, ਬਖ਼ਸ਼ ਲੈ, ਕਾਸ਼ ਆਦਿ।
9. ਹੈਰਾਨੀਵਾਚਕ : ਹੈਂ, ਹੈਂ-ਹੈਂ, ਹਲਾ, ਵਈ ਵਾਹ, ਵਾਹ ਬਈ ਵਾਹ।

(2) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਨਿਪਾਤ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਨਿਪਾਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਅਰਥ ਭਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਭਰ ਕੁ, ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ, ਜਰਾ ਕੁ ਆਦਿ।

(3) ਬਲਵਾਚੀ ਨਿਪਾਤ

ਹੀ, ਈ, ਤੇ, ਭੀ, ਖਾਂ, ਤਾਂ, ਜੁ, ਹੈ, ਵੀ, ਖਾਂ ਜਰਾ ਤੇ, ਖਾਂ ਭਲਾ ਆਦਿ ਸਭ ਬਲਵਾਚੀ ਨਿਪਾਤ ਹਨ। ਵਾਕ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਬਲਵਾਚੀ ਨਿਪਾਤ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤੇ ਦਬਾ ਪਾਇਆ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਮੁੰਡਾ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ।

ਬੋਲਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਹੀ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਈ' ਬੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਈ' ਨਿਪਾਤ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਵਾਕ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

'ਹੈ' ਨਿਪਾਤ ਵਜੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਵਾਕ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਤੇ ਬਾਅਦ 'ਤਾਂ' ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਜਾਂ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਤਾਂ' ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

(1) ਹੈ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਠੀਕ

(2) ਉਹ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਔਖਾ ਹੋ ਕੇ!

ਬਲਵਾਚੀ ਨਿਪਾਤ 'ਤੇ' 'ਤਾਂ' ਨੂੰ ਪਰਸਪਰ ਬਦਲਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਰਤ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

(1) ਤੂੰ ਇੱਕ ਥਾਂ ਟਿਕ ਕੇ ਤਾਂ ਬਹਿੰਦਾ ਨਹੀਂ।

(2) ਤੂੰ ਇੱਕ ਥਾਂ ਟਿਕ ਕੇ ਤੇ ਬਹਿੰਦੀ ਨਹੀਂ।

ਬਲਵਾਚੀ ਨਿਪਾਤ ਖਾਂ ਜਰਾ/ਖਾਂ ਭਲਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਕ ਦੇ ਅੰਤ ਉੱਪਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:

(1) ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਖਾਂ ਜਰਾ।

(2) ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਖਾਂ ਭਲਾ।

(4) ਨਾਂਹਵਾਚੀ ਨਿਪਾਤ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਨਾਂਹਵਾਚੀ ਸੂਚਨਾ ਵਾਸਤੇ, ਨਾਂ, ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਹੀਂਓਂ ਆਦਿ ਤਿੰਨ ਨਿਪਾਤਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਵਾਕੰਸ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਾਕਾਰਾਤਮਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

(1) ਤੂੰ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਨਾ ਪੜ੍ਹ।

(2) ਉਥੇ ਨਾ ਜਾ ਕੇ ਮੈਂ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ।

(3) ਨਾ ਉਹ ਦਫ਼ਤਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਘਰ ਰਿਹਾ।

(4) ਉਹ ਨਾ ਪੜ੍ਹਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਦਾ।

(5) ਉਹ ਇਥੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

(6) ਮੈਂ ਨਹੀਂਓਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਜਾਣਾ।

(7) ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜੇ ਇਥੇ ਰਹਿਣਾ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਨਾਂਹਵਾਚੀ ਨਿਪਾਤ ਦੀਆਂ ਕਈ ਅਰਥ ਪਰਤਾਂ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਬੜਾ ਜਟਿਲ ਹੈ। ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਪੱਖਾਂ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ।

(5) ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚੀ ਨਿਪਾਤ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚੀ ਨਿਪਾਤ ਹਨ : ਕੀ ਅਤੇ ਕਿਉਂ। ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪੜਨਾਵੀਂ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਜੋਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਪਾਤੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਨਿਪਾਤ ਵਾਕ ਦੀ ਆਦਿ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ :

(1) ਤੂੰ ਕੀ ਕਰਦਾ ਪਿਆ ਏਂ।

(2) ਕਿਉਂ ਭਾਈ, ਹੁਣ ਤੂੰ ਠੀਕ ਏਂ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇੱਕ 'ਨਾ' ਨਿਪਾਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਉਹ ਪਿੰਡ ਗਿਆ ਸੀ ਨਾ?

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਨਿਪਾਤ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ (ਸ਼ਬਦ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ) ਦਾ ਵਰਤੋਂ ਵਰਤਾਰਾ ਬੜਾ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਭਾਂਤੀ ਵੀ ਹੈ।

✱

ਪਾਠ 9 ਪੰਜਾਬੀ ਧੁਨੀਵਿਉਂਤ

9.1 ਧੁਨੀਵਿਗਿਆਨ ਤੇ ਧੁਨੀਵਿਉਂਤ

ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਉਚਾਰਨ ਅੰਗਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅਸੀਮਤ ਧੁਨੀਆਂ ਉਤਪੰਨ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਇੱਕ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਕੁਝ ਗਿਣਤੀ ਦੀਆਂ ਸੀਮਤ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬੁਲਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੀਮਤ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਉਚਾਰ ਕੇ, ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਧੁਨੀਵਿਉਂਤ (Phonology) ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਧੁਨੀਵਿਗਿਆਨ (Phonetics), ਧੁਨੀਵਿਉਂਤ ਲਈ ਸਿਧਾਂਤਕ ਚੌਖਟਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਧੁਨੀਵਿਗਿਆਨ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨਿਕ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਉਹ ਸ਼ਾਖਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਉਚਰਿਤ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਢਾਂਚਿਆਂ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਧੁਨੀਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਧਰਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਖਿਆ ਪਰਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

1. ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਉਚਾਰਨ ਅੰਗਾਂ ਨਾਲ ਭਾਸ਼ਾਧੁਨੀਆਂ ਉਚਾਰਦਾ ਹੈ।
2. ਇਹ ਧੁਨੀਆਂ ਹਵਾ ਰਾਹੀਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੋਤ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤੱਕ ਪੁੱਜਦੀਆਂ ਹਨ।
3. ਸਰੋਤਾ ਕੰਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਕੇ ਬਰੀਕ ਤੰਤੂਆਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਮੰਡਲ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾ ਕੇ ਅਰਥ-ਨਿਖੇੜ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਧੁਨੀਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

1. ਉਚਾਰਨ ਧੁਨੀਵਿਗਿਆਨ (Articulatory Phonetics)
2. ਸੰਚਾਰਨ ਧੁਨੀਵਿਗਿਆਨ (Acoustic Phonetics)
3. ਸ਼ਰਵਣ ਧੁਨੀਵਿਗਿਆਨ (Auditory Phonetics)

ਇਉਂ ਧੁਨੀ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੁਣਨ

ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਤਕ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਅਰਥਾਤ ਸਾਡੇ ਫੇਫੜਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਨਿਕਲਦੀ ਸਾਹ ਦੀ ਹਵਾ-ਰੋਂ ਅਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਨਾਸਾਂ ਦੇ ਪੋਲ ਤੇ ਮੂੰਹ ਦੇ ਅੰਗ (ਸੰਘ, ਘੰਡੀ, ਕਾਂ, ਤਾਲੂ, ਦੰਦ, ਜੀਭ, ਸੁਰ ਤੰਦਾਂ ਆਦਿ) ਭਾਸ਼ਾਈ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਸਮੇਂ ਕਿਵੇਂ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ? ਇਹ ਧੁਨੀਆਂ ਮੂੰਹ ਪੋਲ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ, ਹਵਾ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੁਣਨਹਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤੱਕ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸੁਣੇ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਸੁਣੇਗਾ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ? ਆਦਿ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਧੁਨੀ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਥੇ ਧੁਨੀਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਕਾਰਜ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਢੂੰਡਣਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਧੁਨੀਵਿਉੱਤ ਵਿੱਚ ਉਸ ਸਮੱਗਰੀ ਦੇ ਖਾਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਧੁਨੀਵਿਗਿਆਨ ਭਾਸ਼ਾਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਖ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਧੁਨੀਵਿਉੱਤ ਭਾਸ਼ਾ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵਿਹਾਰਕ ਪੱਖ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਸੋ ਧੁਨੀਵਿਉੱਤ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨੀ ਅਤੇ ਕਾਰਜੀ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਧੁਨੀਵਿਉੱਤ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਈ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਵਿਉੱਤ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕੁਲ ਕਿੰਨੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕਸੌਟੀ ਕੀ ਹੈ? ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕੀ ਕੀ ਕਾਰਜ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਕਾਰਜ ਕਿਵੇਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ-ਵਿਉੱਤ ਕੀ ਹੈ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਨੇਮ ਮਿਲਦੇ ਹਨ? ਆਦਿ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਮਨੋਰਥ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਰੋਧੀ ਜੁੱਟਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਕੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰ ਕੇ, ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨੀ ਲੱਛਣਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵਰਗ ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

9.2 ਭਾਸ਼ਾ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ

ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨ ਸਮਰੱਥਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਦੋ ਮੁੱਖ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :

(ੳ) ਖੰਡੀ ਧੁਨੀਆਂ (Segmental Phonemes)

(ਅ) ਪਾਰਖੰਡੀ ਧੁਨੀਆਂ (Supera-segmental Phonemes)

(ੳ) ਖੰਡੀ ਧੁਨੀਆਂ

ਖੰਡੀ ਧੁਨੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਚਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾਈ ਬੋਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਖਰਾ ਕਰ ਕੇ ਨਿਖੇੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੰਡਾਂ ਜਾਂ

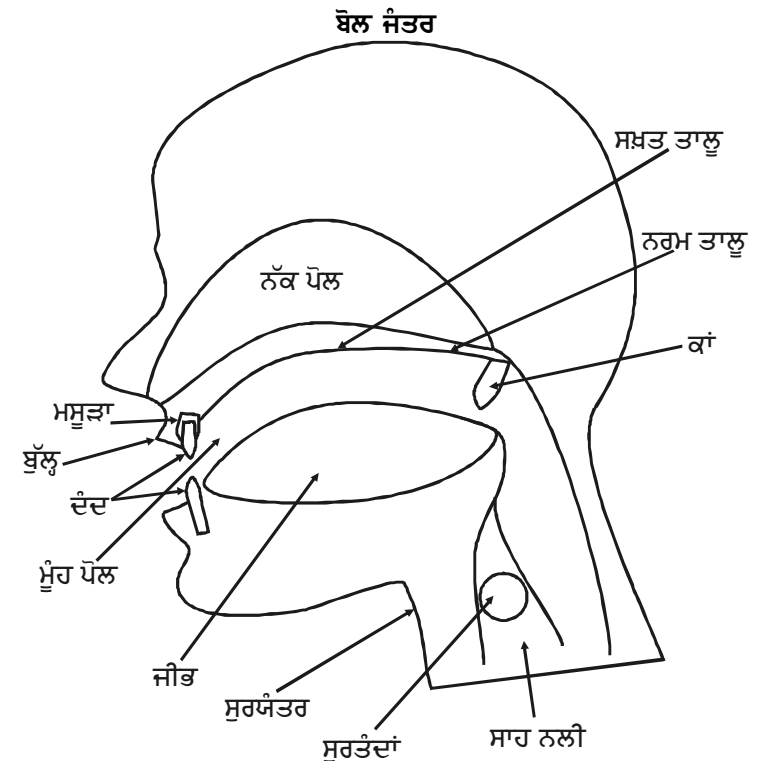
ਇਕਾਈਆਂ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਲੱਗ ਕਰ ਕੇ, ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(ਅ) ਪਾਰਖੰਡੀ ਧੁਨੀਆਂ

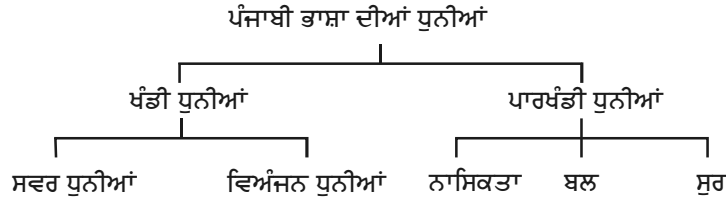
ਪਾਰਖੰਡੀ ਧੁਨੀਆਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀਆਂ। ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖੰਡੀ ਧੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਹੀ ਆਪਣਾ ਭਾਸ਼ਾਈ ਕਾਰਜ ਸਾਕਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾਈ ਬੋਲਾਂ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਬੋਲਜੰਤਰ

ਮਨੁੱਖ ਭਾਸ਼ਾ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ ਰਾਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਫੇਫੜਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਨਿਕਲਦੀ ਸਾਹ ਦੀ ਹਵਾ-ਰੋਂ ਅਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਨਾਸਾਂ ਦੇ ਪੋਲ ਤੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚਲੇ ਅੰਗ (ਸੰਘ, ਕਾਂ, ਤਾਲੂ, ਦੰਦ, ਬੁੱਲ੍ਹ, ਜੀਭ ਤੇ ਸੁਰ ਤੰਦਾਂ ਆਦਿ) ਭਾਸ਼ਾਈ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਸਮੇਂ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ ਬੋਲ ਜੰਤਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬੋਲਜ਼ਤਰ ਦੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਭਾਸ਼ਾਈ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਅੱਗੋਂ ਵਰਗ-ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਈ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਸਮੁੱਚੀ ਵਰਗ-ਵੰਡ ਨੂੰ ਹੇਠਲੀ ਆਰੇਖ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ :

ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ (Vowels)

ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੰਡੀ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਸਾਡੇ ਫੇਫੜਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਨਿਕਲਦੀ ਸਾਹ ਦੀ ਹਵਾ ਬੇਰੋਕ ਗਤੀ ਨਾਲ ਮਲਕੜੇ ਜਿਹੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੂੰਹ ਦੇ ਉਚਾਰਨੀ ਅੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਤੰਗੀ, ਰਗੜ ਜਾਂ ਛੋਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਜੀਭ ਤੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ (Consonants)

ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੰਡੀ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਸਾਡੇ ਫੇਫੜਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ ਸਾਹ ਦੀ ਹਵਾ-ਰੋਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਪੋਲ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸਥਾਨ/ਹਿੱਸੇ ਤੇ ਰੋਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਹ ਹਵਾ ਰਗੜ ਖਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਵਰਗ-ਵੰਡ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਨਿਕਲਦੀ ਸਾਹ ਹੀ ਹਵਾ-ਰੋਂ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਉਚਾਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਵੇਸ਼ੀ (Egressive) ਧੁਨੀਆਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਬਾਹਰੋਂ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਸਾਹ ਦੀ ਹਵਾ-ਰੋਂ ਤੇ ਰੋਕ ਪੈਣ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ੀ ਧੁਨੀਆਂ (Ingressive) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ੀ (ingressive) ਧੁਨੀਆਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਨਿਵੇਸ਼ੀ ਹੀ ਹਨ। ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿੰਧੀ ਤੇ ਸਿਰਾਇਕੀ (ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਇਸ ਦਾ ਖੇਤਰ ਦੱਖਣੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਹੈ) ਅਜਿਹੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਵਰਗ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ੀ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿੱਚ /ਗ,ਜ,ਡ,ਬ/ ਆਦਿ

ਧੁਨੀਆਂ ਅੰਦਰ-ਸਫੇਟੀ (implosive) ਹਨ।

9.3 ਪੰਜਾਬੀ ਸਵਰ

ਸਵਰ ਨੂੰ ਉਚਾਰ ਖੰਡ ਦਾ ਪੂਰਾ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਵਰਾਂ ਬਾਰੇ ਹੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ :

ਪੰਜਾਬੀ ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਤੇ ਸਥਾਪਨਾ

ਵਿਰੋਧ/ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਵਿਰੋਧੀ ਜੁੱਟ ਪੇਸ਼ ਹਨ :

ਉ/ਓ	: ਮੁੜ	: ਮੋੜ	(ਮ+ਉ+ੜ)	: (ਮ+ਓ+ੜ)
ਉ/ਊ	: ਬੁਰ	: ਬੂਰ	(ਬ+ਉ+ਰ)	: (ਬ+ਊ+ਰ)
ਉ/ਓ	: ਸੁਰ	: ਸੂਰ	(ਸ+ਉ+ਰ)	: (ਸ+ਊ+ਰ)
ਓ/ਊ	: ਤੋਰ	: ਤੂਰ	(ਤ+ਓ+ਰ)	: (ਤ+ਊ+ਰ)
ਓ/ਐ	: ਚੋਰ	: ਚੂਰ	(ਚ+ਓ+ਰ)	: (ਚ+ਐ+ਰ)
ਊ/ਓ	: ਪੂਰੀ	: ਪੋਰੀ	(ਪ+ਊ+ਰ+ਈ)	: (ਪ+ਓ+ਰ+ਈ)
ਊ/ਐ	: ਚੂਰੀ	: ਚੋਰੀ	(ਚ+ਊ+ਰੀ)	: (ਚ+ਐ+ਰੀ)
ਅ/ਆ	: ਖਲ	: ਖਾਲ	(ਖ+ਅ+ਲ)	: (ਖ+ਆ+ਲ)
ਅ/ਆ	: ਚਲ	: ਚਾਲ	(ਚ+ਅ+ਲ)	: (ਚ+ਆ+ਲ)
ਅ/ਐ	: ਅੜ	: ਐੜ	(ਅ+ੜ)	: (ਐ+ੜ)
ਆ/ਐ	: ਚਾਲ	: ਚੌਲ	(ਚ+ਆ+ਲ)	: (ਚ+ਐ+ਲ)
ਐ/ਐ	: ਪੈੜ	: ਪੌੜ	(ਪ+ਐ+ੜ)	: (ਪ+ਐ+ੜ)
ਐ/ਆ	: ਪੈਲ	: ਪਾਲ	(ਪ+ਐ+ਲ)	: (ਪ+ਆ+ਲ)
ਐ/ਈ	: ਸੌਖ	: ਸਖੀ	(ਸ+ਐ+ਖ)	: (ਸ+ਅ+ਖ+ਈ)
ਐ/ਈ	: ਗੌਲ	: ਗਲੀ	(ਗ+ਐ+ਲ)	: (ਗ+ਅ+ਲ+ਈ)
ਇ/ਏ	: ਮਿਲ	: ਮੇਲ	(ਮ+ਇ+ਲ)	: (ਮ+ਏ+ਲ)
ਇ/ਏ	: ਸਿਰ	: ਸੇਰ	(ਸ+ਇ+ਰ)	: (ਸ+ਏ+ਰ)
ਈ/ਇ	: ਪੀੜ	: ਪਿੜ	(ਪ+ਈ+ੜ)	: (ਪ+ਇ+ੜ)
ਈ/ਇ	: ਚੀਰ	: ਚਿਰ	(ਚ+ਈ+ਰ)	: (ਚ+ਇ+ਰ)
ਏ/ਐ	: ਸੇਰ	: ਸੈਰ	(ਸ+ਏ+ਰ)	: (ਸ+ਐ+ਰ)
ਏ/ਐ	: ਵੇਲ	: ਵੈਲ	(ਵ+ਏ+ਲ)	: (ਵ+ਐ+ਲ)

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਰੋਧੀ ਜੋੜਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦਸ ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਦਸ ਸਵਰਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ :

/ਉ, ਊ, ਓ, ਅ, ਆ, ਐ, ਐ, ਏ, ਈ, ਏ/

ਇਹ ਦਸੇ ਸਵਰ ਵਿਰੋਧ (Contrast) ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਅਰਥ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ

ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ 'ਪੀੜ : ਪਿੜ' ਸ਼ਬਦ ਜੁੱਟ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਫਰਕ ਉਪਜਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਕਾਰਨ /ਈ/ ਦੀ ਥਾਂ /ਇ/ ਸਵਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਵਰ ਸਾਰਥਿਕ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦਸ ਸਵਰ ਨਿਖੇੜੂ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਵਰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਸਥਾਨ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਬਦਲੀ ਕਾਰਨ ਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਵਰ ਨਾਦੀ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਦਾ ਨਾਸਿਕੀ ਰੂਪ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਉੱਤੇ ਸੁਰ (tone) ਵੀ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਸਵਰ ਵਰਗੀਕਰਨ

ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਸਾਹ ਦੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ ਪਰ ਉਚਾਰਨ ਅੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਹਰਕਤ ਜ਼ਰੂਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਵਰਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਜੀਭ ਤੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਜੀਭ ਤੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਰਗੀਕਰਨ ਦੇ ਆਧਾਰ

(ੳ) ਜੀਭ ਦੀ ਸਥਿਤੀ

ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਜੀਭ ਕਈ ਸਥਿਤੀਆਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਦੇ ਉਪਰ ਉਠਦੀ ਹੈ। ਕਦੇ ਹੇਠਾਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਦੇ ਇਸ ਦਾ ਅਗਲਾ ਤੇ ਕਦੇ ਪਿਛਲਾ ਹਿੱਸਾ ਹਰਕਤ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਜੀਭ ਦਾ ਅਗਲਾ ਭਾਗ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਧੁਨੀਆਂ ਮੂੰਹ ਪੋਲ ਦੇ ਅਗਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਉਚਾਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਸਵਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਜੀਭ ਦਾ ਪਿਛਲਾ ਭਾਗ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਸਵਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਜਿਹੜੀਆਂ ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ ਮੂੰਹ ਪੋਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਉਚਾਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਲੇ ਸਵਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵੇਲੇ ਜੀਭ ਉਪਰ ਉਠ ਕੇ ਤਾਲੂ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨੇੜੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚੇ ਸਵਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਵਰਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਜੀਭ ਸਧਾਰਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੀਵੇਂ ਸਵਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੀਭ ਦੀ ਉਚੀ ਅਤੇ ਨੀਵੀਂ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਧ-ਉੱਚੇ ਅਤੇ ਅੱਧ-ਨੀਵੇਂ ਸਵਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਜੀਭ ਉੱਚੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਪੋਲ ਦਾ ਰਾਹ ਸੌੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉੱਚੇ ਸਵਰਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਸਵਰ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜਦੋਂ ਜੀਭ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੇਠਲੇ ਪਾਸੇ ਵਲ ਦਬੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਨੀਵੇਂ ਸਵਰਾਂ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਵਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ

ਦੋਹਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅੱਧ ਉੱਚੇ ਸਵਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਧੋ-ਬੰਦ ਅਤੇ ਅੱਧ ਨੀਵੇਂ ਸਵਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਧ-ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਵਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

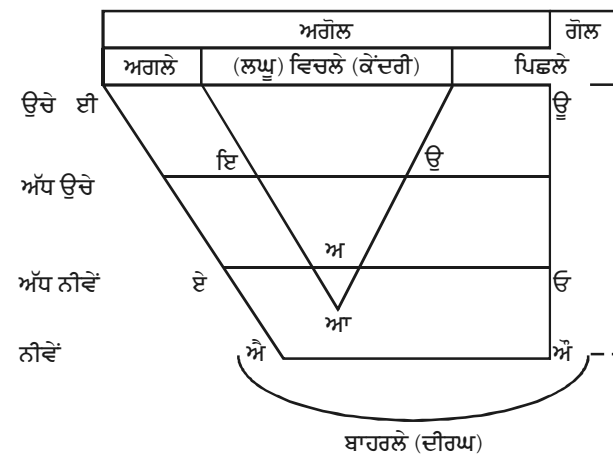
(ਅ) ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ

ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਦੋ ਵਰਗ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਵਰਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਦੋਵੇਂ ਬੁੱਲ੍ਹ ਮਿਲ ਕੇ ਇੱਕ ਗੋਲ ਚੱਕਰ ਜੇਹਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੋਲ ਸਵਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਵਰਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਬੁੱਲ੍ਹ ਗੋਲ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੋਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਗੋਲ ਸਵਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ੲ) ਮਾਤਰਾ

ਕਿਸੇ ਸਵਰ ਧੁਨੀ ਨੂੰ ਉਚਾਰਨ ਵਿੱਚ ਲਗਦੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਮਾਤਰਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਇਸ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸਵਰਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਮੁੱਖ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਉਚਾਰੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਵਰਾਂ ਨੂੰ ਲਘੂ ਸਵਰ ਤੇ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਉਚਾਰੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਵਰਾਂ ਨੂੰ ਦੀਰਘ ਸਵਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਾਰਜੀ ਪੱਖੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਸਵਰ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ ਕੇਂਦਰੀ ਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਦੋ ਗੁੱਟਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਵਰਗ ਵੰਡ ਨੂੰ ਹੇਠਲੀ ਆਰੇਖ ਦੁਆਰਾ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

ਪੰਜਾਬੀ ਸਵਰ : ਵਰਗ ਵੰਡ

- (ੳ) ਅਗਲੇ ਸਵਰ (front) : ਈ, ਏ, ਐ
- ਵਿਚਲੇ ਸਵਰ (central) : ਇ, ਉ, ਅ, ਆ
- ਪਿਛਲੇ ਸਵਰ (back) : ਊ, ਓ, ਔ
- (ਅ) ਗੋਲ ਸਵਰ (rounded) : ਊ, ਊ, ਓ, ਔ

ਅਗੋਲ ਸਵਰ (unrounded) :	ਈ, ਏ, ਇ, ਐ, ਆ, ਅ
(ੲ) ਉਚੇ (high) :	ਈ, ਊ (ਬੰਦ) (close)
ਅੱਧ ਉਚੇ :	ਇ, ਉ (ਅਧ ਬੰਦ) (half close)
ਅੱਧ ਨੀਵੇਂ :	ਏ, ਅ, ਓ (ਅਧ ਖੁੱਲ੍ਹੇ) (half open)
ਨੀਵੇਂ (low) :	ਐ, ਆ, ਔ (ਖੁੱਲ੍ਹੇ) (open)
(ਸ) ਲਘੂ ਸਵਰ (short) :	ਇ, ਉ, ਅ (ਕੇਂਦਰੀ) (central)
ਦੀਰਘ ਸਵਰ (long) :	ਈ, ਏ, ਐ, ਆ, ਔ, ਓ, ਊ (ਬਾਹਰਲੇ) (peripheral)

ਪੰਜਾਬੀ ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਉਂਤ

ਹੇਠਲੇ ਸਵਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ :

	ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ	ਵਿਚਕਾਰ	ਅੰਤ ਵਿਚ
/ਉ/	ਊਸ਼ਾ	ਪੂੜ	ਜਾਦੂ
	ਉੱਘ	ਪੂਰ	ਰਾਹੂ
	ਊਰਜਾ	ਚੂਰ	ਕੇਤੂ
	ਉਠਣੀ	ਸਬੂਤ	ਵਿਆਜੂ
	ਉਠਤਾਈ	ਸੂਰਜ	ਫਿਰਕੂ
/ਓ/	ਓਕ	ਡੋਰ	ਜੋ
	ਓਟ	ਜੋੜ	ਦੇਖੋ
	ਓਸ	ਗੋਰ	ਘਿਓ
	ਓਦਰ	ਕੋਕੜੂ	ਪਸਤੋ
	ਓੜਕ	ਕੋਤਵਾਲ	ਹਾਤੋ
/ਆ/	ਆਰਸੀ	ਥਾਲੀ	ਮਾਲਾ
	ਆਪਣੀ	ਚਾਕੂ	ਕਾਲਾ
	ਆਕੜ	ਖਾਲੀ	ਗੋਰਾ
	ਆਕਾਸ਼	ਮਾਤਰਾ	ਸਾਹਾ
	ਆਚਰਨ	ਯਾਤਰਾ	ਵਾਰਤਾ
/ਐ/	ਐੱਖ	ਦੌੜ	ਚੌ
	ਐੱਹ	ਰੌਲਾ	ਸੌ
	ਐੱਰਤ	ਚੌੜਾ	ਜਲੌ
	ਐੱਸਤ	ਜੌਹਰ	ਗੌ
	ਐੱਜਾਰ	ਦੌਰਾਨ	ਨਿਰਭੌ
/ਐ/	ਐੱਬ	ਪੈਰ	ਹੈ
	ਐੱਥੇ	ਵੈਰ	ਜੈ

	ਐੱਸਾ	ਹੈਸੀਅਤ	ਲੈ
	ਐੱਧਰ	ਖੈਰਾਤ	ਭੈ
	ਐੱਪਰ	ਜੈਕਾਰਾ	ਸਵੈ
/ਈ/	ਈਸਾ	ਸੀਰ	ਕਾਕੀ
	ਈਮਾਨ	ਕੀਪ	ਸਾਬੀ
	ਈਸਬਗੋਲ	ਖੀਰ	ਦੀਵਾਲੀ
	ਈਦਗਾਹ	ਚੀਪੜ	ਕੁਰਾਲੀ
	ਈਮਾਨਦਾਰ	ਜੀਵਨ	ਜੁਆਨੀ
/ਏ/	ਏਨਾ	ਸੇਕ	ਮੁੰਡੇ
	ਏਕਾਂਤ	ਖੇਤ	ਕੁੱਤੇ
	ਏਧਰਲਾ	ਚੇਤ	ਜੌੜੇ
	ਏਕੜ	ਜੇਵਰ	ਤੌੜੇ
	ਏਕਾ	ਤੇਵਰ	ਮੁਰਦੇ

ਉਪਰੋਕਤ ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਤਿੰਨ ਸਵਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਚਰ ਸਕਦੇ ਹਨ :

	ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ	ਵਿਚਕਾਰ
/ਉ/	ਉਸ	ਫੁੱਲ
	ਉਖਲੀ	ਚੁਸਤ
	ਉਚਾਟ	ਸੁਰ
	ਉਚਾਰਨ	ਗੁਲਮੋਹਰ
	ਉਤਸ਼ਾਹ	ਪੁਖਰਾਜ
/ਅ/	ਅਸਰ	ਕਸਰ
	ਅਸਤਰ	ਸ਼ਕਲ
	ਅਸਤੀਫਾ	ਸਬਰ
	ਅਸਲ	ਡਰ
	ਅਮਲ	ਕਰ
/ਇ/	ਇਸ਼ਟ	ਚਿਰ
	ਇਸਤੇਮਾਲ	ਫਿਰ
	ਇਕਬਾਲ	ਹਰਿਆ
	ਇਕਲੌਤਾ	ਸਾਹਿਤ
	ਇਖ਼ਲਾਕ	ਦਲਿਤ

ਉਕਤ ਵਰਨਣ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਲਘੂ ਸਵਰ /ਇ, ਉ, ਅ/ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਅਖ਼ੀਰਲੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਉਚਾਰੇ ਜਾਂਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ

ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਵਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਵਰਾਂ ਦਾ ਨਾਸਕੀ ਰੂਪ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

	ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ	ਵਿਚਕਾਰ	ਅੰਤ ਵਿਚ
/ਉਂ/	ਉਂਗਲ	ਕੁੰਦਨ	-
/ਅੰ/	ਅੰਤ	ਗੰਜ	-
/ਇਂ/	ਇੰਜ	ਪਿੰਜਰਾ	-
/ਊਂ/	ਊਂਘ	ਪੂੰਜਾ	ਤੂੰ
/ਓਂ/	ਓਂਵੇਂ	ਗੋਂਦ	ਬਾਹੋਂ
/ਆਂ/	ਆਂਡਾ	ਚਾਂਦੀ	ਇਟਾਂ
/ਐਂ/	ਐਂਸ	ਸੌਂਪਣਾ	ਜੌਂ
/ਐਂ/	ਐਂਠ	ਕੈਂਚੀ	ਮੈਂ
/ਈਂ/	ਈਂਧਣ	ਨੀਂਦ	ਅਸੀਂ
/ਏਂ/	ਏਂਵੇਂ	ਗੋਂਦ	ਕਿਵੇਂ

ਪੰਜਾਬੀ ਸਵਰ ਸੰਜੋਗ (vowel sequence)

ਹੁਣ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਇਕਹਿਰੀ ਵਰਤੋਂ ਵੇਖੀ ਹੈ, ਭਾਵ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ (ਸਵਰ+ਵਿਅੰਜਨ) ਜਾਂ (ਵਿਅੰਜਨ+ਸਵਰ) ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਆਏ ਹਨ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋ, ਤਿੰਨ ਤੇ ਚਾਰ ਸਵਰ ਜੁੜਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਸਵਰਾਂ ਦੀ ਅਜੇਹੀ ਜੁੜਵੀਂ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਸਵਰ ਸੰਜੋਗ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸਵਰ ਸੰਜੋਗ ਇਕੋ ਉਚਾਰਥੰਡ ਤੇ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਇਹ ਸਵਰ ਸੰਜੋਗ ਵਿਭਿੰਨ ਪਰ ਜੁੜਵੇਂ ਉਚਾਰਥੰਡਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਵਰ ਸੰਜੋਗ ਦੇ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਪੈਟਰਨ ਮਿਲਦੇ ਹਨ :

1. ਦੂਹਰੇ ਸਵਰ :

(ੳ)ਦੀਰਘ+ਦੀਰਘ

ਆ ਈ	:	(ਮਾਈ) ਮ+ਆ+ਈ
ਆ ਏ	:	(ਤਾਏ) ਤ+ਆ+ਏ
ਆ ਓ	:	(ਜਾਓ) ਜ+ਆ+ਓ
ਆ ਊ	:	(ਖਾਊ) ਖ+ਆ+ਊ

2. ਤੀਹਰੇ ਸਵਰ :

(ੳ) ਦੀਰਘ+ਦੀਰਘ+ਦੀਰਘ

ਆ ਈ ਆ	:	(ਭਾਈਆ) ਭ+ਆ+ਈ+ਆ
ਓ ਈ ਆ	:	(ਰੋਈਆਂ) ਰ+ਓ+ਈ+ਆ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ : ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ /200

(ਅ) ਦੀਰਘ+ਲਘੂ+ਦੀਰਘ

ਓ ਓ ਆ : (ਮੋਇਆ) ਮ+ਓ+ਇ+ਆ

(ੲ) ਲਘੂ+ਦੀਰਘ+ਦੀਰਘ

ਇ ਆ ਈ : (ਲਿਆਈ) ਲ+ਇ+ਆ+ਈ

3. ਚੋਹਰੇ ਸਵਰ :

(ੳ) ਲਘੂ+ਦੀਰਘ+ਦੀਰਘ+ਦੀਰਘ

ਓ ਆ ਈ ਆ : (ਰੁਆਈਆਂ) ਰ+ਓ+ਆ+ਈ+ਆਂ

(ਅ) ਲਘੂ+ਦੀਰਘ+ਲਘੂ+ਦੀਰਘ

ਇ ਆ ਇ ਆ : (ਲਿਆਇਆ) ਲ+ਇ+ਆ+ਇ+ਆ

ਦੋਸੰਧੀ ਸਵਰ (Diphthongs)

ਦੋਸੰਧੀ ਸਵਰ ਅਜਿਹੇ ਇਕੱਠੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦੋ ਸਵਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਇਕੋ ਸਵਰ ਵਰਗਾ ਜਾਪੇ ਅਰਥਾਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਸੰਧੀ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਤਿੰਨ ਸਵਰਾਂ ਦੀ ਸੰਧੀ ਨੂੰ ਤ੍ਰੈਸੰਧੀ ਸਵਰ (Triphthong) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਦੋਸੰਧੀ ਸਵਰ ਉਚਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

ਅ ਈ : (ਗਈ) ਗ+ਅ+ਈ

ਅ ਏ : (ਗਏ) ਗ+ਅ+ਏ

ਅ ਊ : (ਗਊ) ਗ+ਅ+ਊ

ਇ ਆ : (ਗਿਆ) ਗ+ਇ+ਆ

ਇ ਓ : (ਪਿਓ) ਪ+ਇ+ਓ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ /ਯ/ ਤੇ /ਵ/ ਦੋ ਅਰਧ ਸਵਰ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਸਰਕਵਾਂ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਇਹ ਪੂਰੇ ਵਿਅੰਜਨ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਸਵਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਯੋਧਾ, ਯੋਗੀ ਤੇ ਯੁੱਗ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਜੋਧਾ, ਜੋਗੀ, ਜੁੱਗ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਇਥੇ /ਯ/ ਪੂਰੇ ਵਿਅੰਜਨ /ਜ/ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਗਯਾਨੀ, ਸੰਨਿਯਾਸੀ ਤੇ ਫਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦ ਸਯਾਹੀ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਗਿਆਨੀ, ਸੰਨਿਆਸੀ ਤੇ ਸਿਆਹੀ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ਅਰਥਾਤ /ਯ/ ਸਵਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਸ਼ਾ, ਵਯਾਸ ਵਿੱਚ /ਵ/, /ਬ/ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਬਰਖਾ ਤੇ ਬਿਆਜ ਰੂਪ ਵੀ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹਨ। ਇਥੇ ਇਹ ਪੂਰਾ ਵਿਅੰਜਨ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਇਹ ਪੂਰਨ ਸਵਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਸੁਵਾਮੀ ਤੋਂ ਸੁਆਮੀ ਤੇ ਦੁਵਾਰਾ ਤੋਂ ਦੁਆਰਾ ਆਦਿ ਵਿੱਚ /ਵ/ ਸਵਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ : ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰ /201

9.4 ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਤੇ ਸਥਾਪਨਾ

ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਹੇਠਾਂ ਵਿਰੋਧੀ ਜੋੜੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ :

ਕਾਲੀ	:	ਗਾਲੀ	-	ਸਾਕ	:	ਸਾਗ	ਕ/ਗ
ਚੋਰ	:	ਜੋਰ	-	ਕੱਚ	:	ਕੱਜ	ਚ/ਜ
ਟੋਲੀ	:	ਡੋਲੀ	-	ਵੱਟਾ	:	ਵੱਡਾ	ਟ/ਡ
ਪਾਪਾ	:	ਬਾਬਾ	-	ਕੁੱਪ	:	ਕੁੱਬ	ਪ/ਬ
ਤਾਲ	:	ਦਾਲ	-	ਤੰਤ	:	ਤੰਦ	ਤ/ਦ
ਤਾਨ	:	ਥਾਨ	-	ਤੰਤਾ	:	ਥੋਥਾ	ਤ/ਥ
ਕਾਲੀ	:	ਖਾਲੀ	-	ਪੱਕ	:	ਪੱਖ	ਕ/ਖ
ਚਾਲ	:	ਛਾਲ	-	ਕੱਚ	:	ਕੱਛ	ਚ/ਛ
ਟੀਕਾ	:	ਠੀਕਾ	-	ਪਾਟ	:	ਪਾਠ	ਟ/ਠ
ਪਲ	:	ਫਲ	-	ਲੇਪ	:	ਲੇਫ	ਪ/ਫ
ਪੀਤਾ	:	ਕੀਤਾ	-	ਪਾਪ	:	ਪਾਕ	ਪ/ਕ
ਤੀਰ	:	ਟੀਰ	-	ਮੋਤੀ	:	ਮੋਟੀ	ਤ/ਟ
ਥੱਪ	:	ਠੱਪ	-	ਹੱਥ	:	ਹੱਠ	ਥ/ਠ
ਦਰ	:	ਡਰ	-	ਦੰਦ	:	ਦੰਡ	ਦ/ਡ
ਪੱਤਾ	:	ਤੱਤਾ	-	ਸੱਪ	:	ਸੱਤ	ਪ/ਤ
ਰਾੜਾ	:	ੜਾੜਾ	-	ਤੋਰ	:	ਤੋੜ	ਰ/ੜ
ਪਾਲ	:	ਚਾਲ	-	ਕੱਪ	:	ਕੱਚ	ਪ/ਚ
ਫਲ	:	ਥਲ	-	ਸੱਫ	:	ਸੱਥ	ਫ/ਥ
ਮਾਈ	:	ਨਾਈ	-	ਮਾਮਾ	:	ਨਾਨਾ	ਮ/ਨ
ਨਾਨਾ	:	ਣਾਣਾ	-	ਮਨ	:	ਮਣ	ਨ/ਣ
ਸੋਰ	:	ਸ਼ੋਰ	-	ਕੋਸ	:	ਕੋਸ਼	ਸ/ਸ਼
ਲਾਲ	:	ਲ਼ਾਲ	-	ਬੋਲੀ	:	ਬੋਲ਼ੀ	ਲ/ਲ਼
ਯੋਗ	:	ਜੋਗ	-	ਹਮਾਯੂੰ	:	ਸੂਰਜ	ਯ/ਜ
ਬਾਰ	:	ਵਾਰ	-	ਬਾਬਾ	:	ਬਾਵਾ	ਬ/ਵ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਰੋਧੀ ਜੋੜਿਆਂ ਤੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤੱਥ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :

1. ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਇਹ ਸਮੂਹ ਵਿਅੰਜਨ ਵਿਰੋਧੀ (Contrast) ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਅਰਥ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਵੀ ਉਤਪੰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸਾਰਥਿਕ ਵੀ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਵੀ

ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਉਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਵਖਰੇ ਵਖਰੇ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਚਾਰਨ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

2. ਇਹ ਵਿਅੰਜਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਧੁਨੀਵਿਉਂਤ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਖ਼ਾਸ ਤਰਤੀਬ ਨਾਲ ਲੜੀਬੱਧ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।
3. ਇਹ ਵਿਅੰਜਨ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਥਾਂ ਵਟਾਂਦਰੇ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਅੰਜਨ ਵਰਗੀਕਰਨ

ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਉਚਾਰਨ ਅੰਗ ਸਾਹ-ਵਹਿਣ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਸਾਹ ਦੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਅੰਸ਼ਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰੋਕ ਕੇ ਛੱਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹ ਦੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਦੋ ਉਚਾਰਨ ਅੰਗ ਰੋਕਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਚੁਸਤ (Active) ਤੇ ਦੂਜਾ ਸੁਸਤ (Passive) ਉਚਾਰਨ ਅੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਚਾਰਨ ਅੰਗਾਂ ਉਤੇ ਸਾਹ ਦੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਸਤ ਉਚਾਰਨ ਅੰਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਉਚਾਰਨ ਅੰਗ ਅਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਉਚਾਰਨ ਅੰਗਾਂ ਨਾਲ ਲੱਗ ਕੇ ਜਾਂ ਖਹਿ ਕੇ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁਸਤ ਉਚਾਰਨ ਅੰਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੀਭ, ਬੁੱਲ੍ਹ ਤੇ ਹੇਠਲਾ ਜਬਾੜਾ ਚੁਸਤ ਉਚਾਰਨ ਅੰਗ ਹਨ ਅਤੇ ਤਾਲੂ, ਉਪਰਲੇ ਦੰਦ, ਬੁੱਟ ਆਦਿ ਸੁਸਤ ਉਚਾਰਕ ਹਨ।

ਵਰਗੀਕਰਨ ਦੇ ਆਧਾਰ

ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਲਈ ਦੋ ਆਧਾਰ ਹਨ :

1. ਉਚਾਰਨ ਸਥਾਨ (Place of Articulation)
2. ਉਚਾਰਨ ਢੰਗ (Manner of Articulation)

ਉਚਾਰਨ ਸਥਾਨ ਦੁਆਰਾ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਹੜੀ ਧੁਨੀ ਮੂੰਹ ਵਿਚਲੇ ਕਿਹੜੇ ਅੰਗ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹੜੀ ਥਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚਲੇ ਅੰਗ : ਬੁੱਲ੍ਹ, ਦੰਦ, ਸੰਘ, ਤਾਲੂ, ਕਾਂ, ਸੁਰ ਤੰਦਾਂ ਤੇ ਨਾਸਾਂ ਆਦਿ ਧੁਨੀ ਉਚਾਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਚਾਰਨੀ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਦੀ ਵਰਗ-ਵੰਡ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ ਉਚਾਰਨ ਅੰਗਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜਵੇਂ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕੰਠੀ ਵਿਅੰਜਨ, ਤਾਲਵੀ ਵਿਅੰਜਨ, ਉਲਟ ਜੀਭੀ, ਦੰਤੀ ਵਿਅੰਜਨ, ਹੋਠੀ ਵਿਅੰਜਨ ਤੇ ਸੁਰ ਯੰਤਰੀ ਵਿਅੰਜਨ ਆਦਿ।

ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਦੀ ਵਰਗਵੰਡ ਦਾ ਦੂਜਾ ਆਧਾਰ ਉਚਾਰਨ ਢੰਗ ਹੈ। ਇਸ

ਵਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧੁਨੀ ਉਚਾਰਨ ਵੇਲੇ ਸਾਹ ਦੀ ਹਵਾ ਬਾਹਰ ਕਿਵੇਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵੇਲੇ ਸਾਹ ਦੀ ਹਵਾ ਉਚਾਰਨ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਛਿਣਮਾਤਰ ਰੁਕ ਕੇ ਧੱਕੇ ਜਿਹੇ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡੱਕਵੇਂ (Stops) ਵਿਅੰਜਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਣਿਨੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮਕਰਨ 'ਸਪਰੱਸ਼ੀ' ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਸਾਹ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਲਮਕ ਕੇ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਵੀ ਲਮਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਹੀ ਵਿਅੰਜਨ ਕਿਹਾ (ਅੱਡਕਵੇਂ) ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਵੀ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹ ਦੀ ਹਵਾ ਦੀ ਧਾਰਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਗੂੰਜ ਜਾਂ ਨਾਦ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਭਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣਤਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿ ਸਾਹ ਸੂਕਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਰਗੜ ਜਾਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਥਰਥਰਾਹਟ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵਰਗ ਉਲੀਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੇਠਾਂ ਉਚਾਰਨ ਸਥਾਨ ਤੇ ਉਚਾਰਨ ਢੰਗ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਵਰਗਵੰਡ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਾਰਨੀ ਦੁਆਰਾ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

		ਉਚਾਰਨ ਸਥਾਨ						
		ਕੰਠੀ	ਤਾਲਵੀ	ਮੂਰਧਨੀ	ਦੰਤੀ	ਹੋਠੀ	ਸੁਰਯੰਤਰੀ	
ਉਚਾਰਨ ਢੰਗ	ਮੁੱਠ	ਅਨਾਦੀ ਅਲਪਾਣ	ਕ	ਚ	ਟ	ਤ	ਪ	
	ਮੁੱਠ	ਅਨਾਦੀ ਮਹਾਂਪਾਣ	ਖ	ਛ	ਠ	ਥ	ਫ	
	ਮੁੱਠ	ਨਾਦੀ, ਅਲਪਾਣ	ਗ	ਜ	ਡ	ਦ	ਬ	
ਮੁੱਠ	ਮੁੱਠ	ਨਾਸਕੀ	(ਙ)	(ਞ)	ਣ	ਨ	ਮ	
	ਮੁੱਠ	ਪਾਸੇਦਾਰ			ਲ	ਲ		
	ਮੁੱਠ	ਕੰਬਵਾਂ				ਰ		
	ਮੁੱਠ	ਫਟਕਵਾਂ			ੜ			
	ਮੁੱਠ	ਖਹਿਵੇਂ		ਸ਼		(ਜ਼) ਸ	(ਙ)	ਹ
	ਮੁੱਠ	ਸਰਕਵੇਂ		ਯ			ਵ	

ਨੋਟ: ਮੂਰਧਨੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ਉਲਟਜੀਭੀ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਕੋਈ ਸਥਾਨ ਨਹੀਂ, ਬੱਸ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਉਚਾਰਨ ਸਥਾਨ

ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕੰਠੀ, ਤਾਲਵੀ, ਮੂਰਧਨੀ, ਦੰਤੀ, ਹੋਠੀ ਤੇ ਸੁਰਯੰਤਰੀ ਆਦਿ ਛੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

1. ਕੰਠੀ (Velar) : ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ /ਕ, ਖ, ਗ (ਙ)/ ਕੰਠੀ ਧੁਨੀਆਂ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵੇਲੇ ਜੀਭ ਦਾ ਪਿਛਲਾ ਪਾਸਾ ਕੋਮਲ ਤਾਲੂ ਨਾਲ ਸਪੱਰਸ਼ ਕਰ ਕੇ, ਸਾਹ ਦੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਰੋਕ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।

2. ਤਾਲਵੀ (Palatal) : /ਚ, ਛ, ਜ (ਞ), ਸ਼/ ਤਾਲਵੀ ਧੁਨੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਸਾਹ ਦੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਦੰਤ ਪਠਾਰ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ ਤਾਲੂ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਜੀਭ ਦੇ ਬਲੇਡ ਰਾਹੀਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
3. ਮੂਰਧਨੀ (Retroflex) : /ਟ, ਠ, ਡ, ਣ ਙ ਲ/ ਮੂਰਧਨੀ ਧੁਨੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵੇਲੇ ਸਾਹ ਦੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਜੀਭ ਦੀ ਨੋਕ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸਿਓਂ ਸਖ਼ਤ ਤਾਲੂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਰੋਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਲਟ ਜੀਭੀ ਧੁਨੀਆਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
4. ਦੰਤੀ (Dental) : /ਤ, ਥ, ਦ, ਨ, ਰ, ਲ, ਸ (ਜ਼)/ ਦੰਤੀ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵੇਲੇ ਸਾਹ ਦੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਜੀਭ ਦੀ ਨੋਕ ਦੁਆਰਾ ਉਪਰਲੇ ਦੰਦਾਂ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਰੋਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ /ਤ, ਥ, ਦ/ ਸ਼ੁਧ ਦੰਤੀ ਹੈ ਅਤੇ /ਨ, ਰ, ਲ, ਸ/ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਦੰਤ-ਪਠਾਰੀ ਹੈ।
5. ਹੋਠੀ (Labial) : /ਪ, ਫ, ਬ, ਮ (ਙ)/ ਹੋਠੀ ਧੁਨੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਸਾਹ ਦੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰੋਕ ਕੇ ਛੱਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
6. ਸੁਰਯੰਤਰੀ ਜਾਂ ਘੰਡੀ (Glottal) : /ਹ/ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਸਥਾਨ ਸੰਘ ਵਿੱਚ ਸਾਹ ਨਾਲੀ ਦੇ ਉਤਲੇ ਸਿਰੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਕੰਠ ਦੁਆਰਾ ਜਾਂ ਘੰਡੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਧੁਨੀ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵੇਲੇ ਸਾਹ ਦੀ ਹਵਾ ਰੁਕਦੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਸਾਹ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਾਇਮ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਧੁਨੀ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵੇਲੇ ਗਲੇ ਵਿਚਲੀ ਥਾਂ ਸੌੜੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਉਚਾਰਨ ਵਿਧੀ ਜਾਂ ਢੰਗ

ਉਚਾਰਨ ਵਿਧੀ ਜਾਂ ਢੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

1. ਡੱਕਵੇਂ ਤੇ ਅੱਡਕਵੇਂ ਵਿਅੰਜਨ : ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਦੀ ਇਸ ਵਰਗਵੰਡ ਦਾ ਆਧਾਰ ਉਚਾਰਨ ਰੋਕ ਹੈ। ਡੱਕਵੀਆਂ (Stops) ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵੇਲੇ ਸਾਹ ਦੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਕ ਕੇ ਛੱਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ /ਕ, ਖ, ਗ, ਚ, ਛ, ਜ, ਟ, ਠ, ਡ, ਤ, ਥ, ਦ, ਪ, ਫ, ਬ/ ਆਦਿ ਪੰਦਰਾਂ ਡੱਕਵੇਂ ਵਿਅੰਜਨ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵੇਲੇ ਸਾਹ ਦੀ ਹਵਾ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰੋਕ ਕੇ ਇਕਦਮ ਛੱਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ /ਮ, ਨ, ਣ, (ਞ), ਲ ਲ, ਰ, ਝ, ਸ, (ਸ਼) ਤੇ ਹ/ ਅੱਡਕਵੀਆਂ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵੇਲੇ ਹਵਾ ਨੂੰ ਅੰਸ਼ਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰੋਕ ਕੇ ਛੱਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਡੱਕਵੇਂ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾਦ (ਅਵਾਜ਼) ਤੇ ਪ੍ਰਾਣਤਾ (ਸਾਹ ਦੀ ਮਿਕਦਾਰ) ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਰਮਵਾਰ ਨਾਦੀ/ਅਨਾਦੀ (Voiced-Voiceless) ਅਤੇ ਮਹਾਂਪ੍ਰਾਣ/ਅਲਪਪ੍ਰਾਣ (Aspirated-Unaspirated) ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਦੀ ਨੂੰ ਸਘੋਸ਼ ਅਤੇ ਅਨਾਦੀ ਨੂੰ ਅਘੋਸ਼ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਦ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸੁਰ ਤੰਦਾਂ ਦੀ ਕੰਬਾਹਟ ਨਾਲ ਹੈ। ਸੁਰ ਤੰਦਾਂ ਸਾਡੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਪਹਿਲਾ ਉਚਾਰਨ ਅੰਗ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਰੀਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਘੰਡੀ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਪਾਸੇ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਇਹ ਬੰਦ ਜਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਹ ਨੂੰ ਰੋਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੁਨੀ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਯੋਗਦਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਪੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਸੁਰ ਤੰਦਾਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪੁਨੀ ਉਚਾਰਨ ਵੇਲੇ ਕੰਬਣੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਪੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਦੀ ਪੁਨੀਆਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ /ਗ, ਜ, ਡ, ਦ, ਬ/ ਨਾਦੀ ਵਿਅੰਜਨ ਹਨ ਅਤੇ /ਕ, ਖ, ਚ, ਛ, ਟ, ਠ, ਤ, ਥ, ਪ, ਫ/ ਅਨਾਦੀ ਵਿਅੰਜਨ ਪੁਨੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਅੱਡਕਵੀਆਂ ਪੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਾਦ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਣਤਾ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅੰਤਰ ਬਹੁਤਾ ਸਾਰਥਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉੱਚ ਡੱਕਵੇਂ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਦੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਨਾਦੀ ਵਿਅੰਜਨ ਪੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਸੁਰ ਤੰਦਾਂ ਦੂਰ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਬਣੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਅਨਾਦੀ ਪੁਨੀਆਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਾਣਤਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਫੇਫੜਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ ਸਾਹ ਦੀ ਹਵਾ ਦੀ ਮਿਕਦਾਰ ਨਾਲ ਹੈ। ਕੁਝ ਪੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵੇਲੇ ਸਾਹ ਦੀ ਹਵਾ ਸਧਾਰਨ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਵਰਤਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਪੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਮਹਾਂਪ੍ਰਾਣ ਪੁਨੀਆਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੁਨੀਆਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਸਾਹ ਦੀ ਸਧਾਰਨ ਮਾਤਰਾ ਨਾਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਲਪਪ੍ਰਾਣ ਪੁਨੀਆਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ /ਖ, ਛ, ਠ, ਥ, ਫ/ ਮਹਾਂਪ੍ਰਾਣ ਵਿਅੰਜਨ ਪੁਨੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ /ਕ, ਗ, ਚ, ਜ, ਟ, ਡ, ਤ, ਦ, ਪ, ਬ/ ਅਲਪਪ੍ਰਾਣ ਵਿਅੰਜਨ ਪੁਨੀਆਂ ਹਨ।

2. ਨਾਸਕੀ ਵਿਅੰਜਨ (Nasal) : ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅੰਜਨ ਪੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਸਾਹ ਦੀ ਹਵਾ ਨੱਕ ਰਸਤੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸਕੀ ਵਿਅੰਜਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ /ਮ, ਨ, ਣ, (ਵ), (ਙ)/ ਪੰਜ ਨਾਸਕੀ ਵਿਅੰਜਨ ਹਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਮੌਖਿਕ ਵਿਅੰਜਨ ਹਨ।

3. ਪਾਸੇਦਾਰ ਵਿਅੰਜਨ (Lateral) : ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ /ਲ/ ਤੇ /ਲ਼/ ਦੇ ਪਾਸੇਦਾਰ ਵਿਅੰਜਨ ਪੁਨੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਜੀਭ ਦੀ ਨੋਕ ਦੰਦ ਪਠਾਰ ਨਾਲ ਸਪੱਰਸ਼ ਕਰਕੇ ਹਵਾ ਨੂੰ ਰੋਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਹਵਾ ਜੀਭ ਦੇ

ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਵਾਲੇ ਖੱਪਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

4. ਕੰਬਵਾਂ ਵਿਅੰਜਨ (Trill) : ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ /ਰ/ ਕੰਬਵੀਂ ਪੁਨੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵੇਲੇ ਜੀਭ ਵਿੱਚ ਕਾਂਬਾ ਜਿਹਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੀਭ ਵਾਰ ਵਾਰ ਬੁੱਟ ਨੂੰ ਛੂੰਹਦੀ ਹੈ।

5. ਫਟਕਵਾਂ ਵਿਅੰਜਨ (Flap) : ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ /ੜ/ ਫਟਕਵਾਂ ਵਿਅੰਜਨ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਨੀ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵੇਲੇ ਜੀਭ ਤਾਲੂ ਨਾਲ ਛੂਹ ਕੇ ਫਟਕੇ ਨਾਲ ਹੇਠਾਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

6. ਖਹਿਵੇਂ ਵਿਅੰਜਨ (Fricative) : ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ /ਸ/, /ਸ਼/ ਤੇ /ਹ/ ਖਹਿਵੇਂ ਵਿਅੰਜਨ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਸਾਹ ਦੀ ਹਵਾ ਉਚਾਰਨ ਅੰਗਾਂ ਨਾਲ ਖਹਿੰਦੀ ਹੋਈ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਊਸਮ (Sibilant) ਪੁਨੀਆਂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

7. ਸਰਕਵੇਂ ਜਾਂ ਖਿਸਕਵੇਂ ਵਿਅੰਜਨ (Gliding) : ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ /ਯ/ ਤੇ /ਵ/ ਦੋਵੇਂ ਸਰਕਵੀਆਂ ਪੁਨੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਸਰਕਵਾਂ ਹੈ। ਕਿਤੇ ਇਹ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਕਿਤੇ ਸਵਰਾਂ ਵਿਚ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਰਧ ਸਵਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। /ਯ/ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਲਈ ਜੀਭ ਪਹਿਲਾਂ /ਇ/ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਚਾਰਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਅਗਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵੱਲ ਖਿਸਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। /ਯ/ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿੱਚ ਬੁੱਲ੍ਹ ਖਿਲਰਵੇਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਕੋਈ ਗੋਲ ਸਵਰ ਆਵੇ ਤਾਂ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਲਾਈ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ‘ਯੋਧਾ’ ਤੇ ‘ਯੂਰਪ’ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵਿਚ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ /ਯ/ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵਿੱਚ ਸਵਰ ਤੇ ਵਿਅੰਜਨ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

/ਵ/ ਦਾ ਉਚਾਰਨ /ਉ/ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਝੱਟ ਹੀ ਜੀਭ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਸਰਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਚਾਰਨ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿੱਚ ਬੁੱਲ੍ਹ ਗੋਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜੇ ਪਿਛੋਂ ਅਗੋਲ ਸਵਰ ਆਵੇ, (ਜਿਵੇਂ ‘ਵਾਰ’ ਤੇ ‘ਵੀਰ’ ਵਿਚ) ਤਾਂ /ਵ/ ਲਈ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੋਲਾਈ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਪਿਛੋਂ ਕੋਈ ਗੋਲ ਸਵਰ ਆਵੇ, ਜਿਵੇਂ ‘ਵੋਟ’ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਗੁਲਾਈ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ /ਵ/ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਵਰ ਤੇ ਵਿਅੰਜਨ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਵੀ /ਯ/ ਤੇ /ਵ/ ਕਿਤੇ ਸਵਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਗਯਾਨੀ ਤੋਂ ਗਿਆਨੀ, ਗੁਵਾਚਾ ਤੋਂ ਗੁਆਚਾ, ਯੋਧਾ ਤੋਂ ਜੋਧਾ, ਵਯਾਜ ਤੋਂ ਬਿਆਜ ਆਦਿ।

ਨੋਟ: ਉਪਰੋਕਤ ਵਰਨਣ ਵਿਚ/ਜ਼, ਫ਼, ਙ, ਵ/ਆਦਿ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਨੂੰ ਬਰੈਕਟਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ/ ਜ਼, ਫ਼/ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅੰਜਨ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਸਥਾਨ ਤਾਂ /ਜ-ਫ/ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਅਰਥ-ਵਿਰੋਧ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਇਹ ਸੁਤੰਤਰ ਬਦਲੀ (Free Variation)

ਵਾਲੇ ਵਿਅੰਜਨ ਹਨ। /ਛ,ਵ/ ਅਜੋਕੀ ਪੀੜੀ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵਿੱਚੋਂ ਲੋ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗ/ਗ ਅਤੇ ਖ/ਖ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਉਚਾਰਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਅਰਥ-ਵਿਰੋਧ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। /ਘ,ਙ,ਞ,ਠ,ਡ/ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਥਾਂ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸੁਰ (Tone) ਉਚਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ 10 ਸਵਰ, 2 ਅਰਧ ਸਵਰ ਅਤੇ 29 ਵਿਅੰਜਨ ਹਨ। ਪਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਧੁਨੀਵਿਉਂਤ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਉਂਤ

ਪੰਜਾਬੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ /ਣ, ਵ, ਛ, ਙ, ਲ/ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਵਿਅੰਜਨ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਅੰਜਨ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ ਪਰ ਵਿਚਲੀ ਤੇ ਅਖ਼ੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ :

	ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ	ਵਿਚਕਾਰ	ਅੰਤ ਵਿਚ
/ਕ/	ਕਲਮ ਕਸਬ	ਸਕੀਰੀ ਜਕੜ	ਹਲਕ ਠਰਕ
/ਖ/	ਖਤਰਾ ਖਜ਼ਾਨਾ	ਜ਼ਖ਼ਮ ਚੱਖਣਾ	ਰਾਖ਼ ਮੁੱਖ
/ਗ/	ਗਜ਼ਲ ਗੰਗਾ	ਜਗਤ ਜਗਰਾਤਾ	ਜੱਗ ਜਗਮਗ
/ਚ/	ਚੱਕਬੰਦੀ ਚਕਚੁੰਦਰ	ਜਚਵਾਂ ਪੰਚਮੀ	ਪੰਚ ਮੰਚ
/ਛ/	ਛਤਰੀ ਛਣਕ	ਕੱਛਣਾ ਨਿਛਾਵਰ	ਪੁਛ ਨਿੱਛ
/ਜ/	ਜਸ਼ਨ ਜਗਤ	ਜਜ਼ਬਾ ਜਜਮਾਨ	ਸੂਰਜ ਦਰਜ
/ਟ/	ਟਸਰ ਟਕਸਾਲ	ਹੰਟਰ ਗੁਟਾਰ	ਗੁੱਟ ਜੱਟ
/ਠ/	ਠਹਿਰ ਠੰਢ	ਜਠੇਰਾ ਗਠਨ	ਜੇਠ ਸੇਠ
/ਡ/	ਡਰ ਡਾਰ	ਗੰਡਾਸਾ ਚੰਡਾਲ	ਜੰਡ ਚੰਡ

/ਤ/	ਤਲਵਾਰ ਤਲਾਸ਼	ਜਤਨ ਜੰਤਰ	ਚਿਤ ਮਿਤ
/ਥ/	ਥਕਾਵਟ ਥਾਪਣਾ	ਹਥੋੜਾ ਜਥੇਬੰਦ	ਹੱਥ ਸੱਥ
/ਦ/	ਦਸਤਕ ਦਸਤਾਰ	ਗ਼ਦਾਰ ਚਾਦਰ	ਗਦ ਕੱਦ
/ਪ/	ਪਹਾੜ ਪੰਖੜੀ	ਸੁਪਨਾ ਖਪਣਾ	ਮਿਲਾਪ ਨਿਰਲੇਪ
/ਫ/	ਫਸਾਦ ਫਸੀਲ	ਸਫਲ ਕਾਫਰ	ਗਲੇਫ ਭਾਫ
/ਬ/	ਬਸਤਰ ਬਹਾਰ	ਗੁਬਾਰ ਡਬੋਣਾ	ਸ਼ਰਾਬ ਕਬਾਬ
/ਮ/	ਮਸਤ ਮਹਿਜ	ਥਮਲਾ ਗਮਲਾ	ਕੰਮ ਚੰਮ
/ਨ/	ਨਗਰ ਨਸ਼ਤਰ	ਪੁਨਰ ਪੁੰਨਿਆਂ	ਦਾਨ ਥਾਨ
/ਰ/	ਰਸਦਾਰ ਰਸਤਾ	ਕਰੀਮ ਮਿਰਗ	ਰਹਿਬਰ ਕਮਰ
/ਲ/	ਲਚਕ ਲਗਰ	ਪਲਤ ਪੱਲੜਾ	ਲਾਲ ਮਿਲ
/ਸ/	ਸਾਲ ਸੜਕ	ਰਸਮ ਅਸਰ	ਦੇਸ ਭੇਸ
/ਸ਼/	ਸ਼ੇਰ ਸ਼ੱਕ	ਮਿਸ਼ਾਲ ਮਸ਼ਕ	ਵਰਸ਼ ਗਸ਼

ਹੇਠਲੇ ਵਿਅੰਜਨ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਵਿਚਰਦੇ :

/ਣ/	-	ਜਣੇਪਾ	ਲੂਣ
-	-	ਟਣਕਾਰ	ਜਾਣ
/ੜ/	-	ਪੜਾਈ	ਕੜੂ
-	-	ਚੜਾਈ	ਧੜ

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਕਿ /ਯ/ ਤੇ /ਵ/ ਕਿਤੇ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਿਤੇ ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ ਵਜੋਂ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। /ਵ/ ਦੀ ਬਤੌਰ ਵਿਅੰਜਨ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਪਰ /ਯ/ ਦੀ ਬਤੌਰ ਵਿਅੰਜਨ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਸਥਿਤੀ

ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਉਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਵੇਂ /ਹ/ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

/ਵ/	ਵਸੂਲ	ਦੇਵਤਾ	ਦੇਵ
	ਵਚਨ	ਕਵਿਤਾ	ਨਾਂਵ
/ਯ/	ਯਕੀਨ	-	-
	ਯਾਦ	-	-
/ਹ/	ਹੀਰ	ਸ਼ਹਿਰ/ਸ਼ ਐ ਰ/	ਚਾਹ /ਚ ਆ/
	ਹੁਸਨ	ਕਹਿਰ /ਕ ਐ ਰ/	ਸਲਾਹ /ਸ ਲ ਆ/

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ /ਣ ਵ ਝ ਲ ਙ/ ਵਿਅੰਜਨ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਵਿਚਰਦੇ। ਬਾਕੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ /ਣ/, / ਵ/ ਤੇ /ਙ/ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸਮਸਥਾਨੀ ਵਿਅੰਜਨ /ਟ, ਠ/, /ਚ, ਜ/ ਜਾਂ /ਕ, ਗ/ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਫੈਂਟ /ਫ ਐ ਠ ਟ/ , ਪੈਂਠ /ਪ ਐ ਠ ਠ/, ਕੈਂਚੀ /ਕ ਅ ਵ ਚ ਈ/, ਲੰਕਾ /ਲ ਅ ਙ ਕ ਆ/ ਆਦਿ ਵਿਚ। ਜਾਂ /ਙ/ ਦੀ ਥਾਂ /ਗ/ ਅਤੇ /ਵ/ ਦੀ ਥਾਂ /ਜ/ ਵਰਤਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਬਣ ਗਈ। ਜਿਵੇਂ : ਸਿੰਙ ਤੋਂ ਸਿੰਗ, ਵੰਙ ਤੋਂ ਵੰਗ, ਜੰਙ ਤੋਂ ਜੰਜ, ਕਾਂਙਣ ਤੋਂ ਕਾਂਜਣ ਆਦਿ ਵਿਚ।

ਵਿਅੰਜਨ ਨੇੜਤਾ (consonant Adjacency)

ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਉਚਾਰਖੰਡ ਵਿੱਚ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਅੰਜਨ ਜੁੜਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਨ ਅਰਥਾਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਸਵਰ ਨਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਵਿਅੰਜਨ ਨੇੜਤਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਵਿਅੰਜਨ ਨੇੜਤਾ

ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਖੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਅੰਜਨ ਨੇੜਤਾ ਦੁੱਤ ਵਿਅੰਜਨ (Gemination) ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਵਿਅੰਜਨ ਗੁੱਛਿਆਂ (Cluster) ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਤੇ ਵਿਅੰਜਨ ਸੰਯੋਗ (Sequence) ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਦੁੱਤ ਵਿਅੰਜਨ (Geminated consonants)

ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਉਚਾਰਖੰਡ ਵਿੱਚ ਇਕੋ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਦੁਹਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਉਚਾਰਨ ਨੂੰ ਰੋਕ ਕੇ, ਲਮਕਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁੱਤ ਵਿਅੰਜਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਦੁੱਤ ਵਿਅੰਜਨ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ : ਦੁੱਤ ਵਿਅੰਜਨ ਇਕੋ ਉਚਾਰਖੰਡ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਵੀ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੋ ਉਚਾਰਖੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੁੱਤ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਵਰ ਲਘੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਦੁੱਤ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਧਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਨਾਸਕੀ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਲਈ ਟਿੱਪੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੁੱਤ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਫਰਕ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਦੁੱਤ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ :

ਸੱਦਾ/ਸ+ਅ+ਦ+ਦ+ਆ/	:	ਸਦਾ/ਸ+ਅ+ਦ+ਆ/
ਕਿੱਤੇ/ਕ+ਇ+ਤ+ਤ+ਏ/	:	ਕਿਤੇ/ਕ+ਇ+ਤ+ਏ/
ਸੁੱਕਾ/ਸ+ਉ+ਕ+ਕ+ਆ/	:	ਸੁਕਾ/ਸ+ਉ+ਕ+ਆ/
ਟੱਪਾ/ਟ+ਅ+ਪ+ਪ+ਆ/	:	ਟਪਾ/ਟ+ਅ+ਪ+ਆ/
ਕੱਦ/ਕ+ਅ+ਦ+ਦ/	:	ਕਦ/ਕ+ਅ+ਦ/

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ /ਣ, ਙ, ਵ, ਝ, ਰ, ਸ਼ ਤੇ ਲ/ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਵਿਅੰਜਨ ਦੁੱਤ ਵਿਅੰਜਨ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਚਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਵਿਅੰਜਨ ਗੁੱਛੇ (Consonants Clusters)

ਜਦੋਂ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਅੰਜਨ ਬਿਨਾਂ ਸਵਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੋਂ ਉਚਾਰੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਵਿਅੰਜਨ ਗੁੱਛੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਵਿਅੰਜਨ ਗੁੱਛੇ ਇੱਕ ਉਚਾਰਖੰਡ ਦੀ ਹੱਦ ਅੰਦਰ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੋ ਉਚਾਰਖੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਰਦੇ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਅੰਜਨ ਗੁੱਛਿਆਂ ਦੀ ਹੱਦ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

(ੳ) ਸ਼ਬਦ ਮੁੱਢਲੇ ਵਿਅੰਜਨ ਗੁੱਛੇ

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਅੰਜਨ ਗੁੱਛੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਤਤਸਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਅਜੋਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਉਚਾਰਨ ਵਿੱਚੋਂ ਘਟਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅੰਜਨ ਗੁੱਛਿਆਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਮੈਂਬਰ /ਰ/ ਜਾਂ /ਵ/ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਉਦੋਂ ਹੀ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਕੋਈ ਦੀਰਘ ਸਵਰ ਆਏ। ਜਿਵੇਂ :

ਪ੍ਰੀਤ/ਪ+ਰ+ਈ+ਤ/
ਪ੍ਰਤੀ/ਪ+ਰ+ਅ+ਤ+ਈ/
ਸ੍ਰੈ/ਸ+ਵ+ਐ/

ਗ੍ਰਹਿ/ਗ+ਰ+ਐ/
ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਮੁਢਲਾ ਵਿਅੰਜਨ ਗੁੱਛਾ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।

(ਅ) ਸ਼ਬਦ ਅੰਤਲੇ ਵਿਅੰਜਨ ਗੁੱਛੇ

ਸ਼ਬਦ ਅੰਤਲੇ ਵਿਅੰਜਨ ਗੁੱਛੇ ਇੱਕ ਉਚਾਰ ਖੰਡ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

ਭਲਕ/ਭ+ਅ+ਲ+ਕ/	:	ਹਲਟ/ਹ+ਅ+ਲ+ਟ/
ਮਿਲਣ/ਮ+ਇ+ਲ+ਣ/	:	ਘੁਲਣ/ਘ+ਉ+ਲ+ਣ/
ਪੁਲਸ/ਪ+ਉ+ਲ+ਸ/	:	ਝੁਲਸ/ਝ+ਉ+ਲ+ਸ/
ਸ਼ਰਤ/ਸ਼+ਅ+ਰ+ਤ/	:	ਪਰਤ/ਪ+ਅ+ਰ+ਤ/
ਧਰਮ/ਧ+ਅ+ਰ+ਮ/	:	ਭਰਮ/ਭ+ਅ+ਰ+ਮ/
ਰੜਕ/ਰ+ਅ+ੜ+ਕ/	:	ਬੜਕ/ਬ+ਅ+ੜ+ਕ/
ਮਸਤ/ਮ+ਅ+ਸ+ਤ/	:	ਵਰਤ/ਵ+ਅ+ਰ+ਤ/

(ੲ) ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਲੇ ਵਿਅੰਜਨ ਗੁੱਛੇ

ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਲੇ ਵਿਅੰਜਨ ਦੋ ਸਵਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਚਾਰ ਖੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਰਦੇ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵਿਅੰਜਨ ਗੁੱਛੇ ਦੋ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਤਿੰਨ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

ਦੋ ਵਿਅੰਜਨ ਗੁੱਛੇ :

ਮਾਤਰਾ/ਮ+ਆ+ਤ+ਰ+ਆ/
ਯਾਤਰਾ/ਯ+ਆ+ਤ+ਰ+ਆ/
ਚਾਦਰਾ/ਚ+ਆ+ਦ+ਰ+ਆ/

ਤਿੰਨ ਵਿਅੰਜਨ ਗੁੱਛੇ :

ਸੰਤਰਾ/ਸ+ਅ+ਨ+ਤ+ਰ+ਆ/
ਝਗੜਦਾ/ਝ+ਅ+ਗ+ੜ+ਦ+ਆ/
ਨੀਂਦਰਾ/ਨ+ਈ+ਨ+ਦ+ਰ+ਆ/

(ਸ) ਵਿਅੰਜਨ ਸੰਯੋਗ

ਜਦੋਂ ਵਿਅੰਜਨ ਨੇੜਤਾ ਭਾਵੇਂ ਜਾਂ ਰੂਪੀਮੀ ਹੱਦਾਂ ਤੇ ਸਾਕਾਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਅੰਜਨ ਸੰਯੋਗ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਪਹਿਲੇ ਭਾਵੇਂ/ਰੂਪੀਮ ਦਾ ਅਖੀਰਲਾ ਵਿਅੰਜਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਭਾਵੇਂ/ਰੂਪੀਮ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵਿਅੰਜਨ ਜੁੜਵੇਂ ਰੂਪ

ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

ਭਾਵੇਂ+ਭਾਵੇਂ	:	ਸ਼ਬਦ	ਪੁਨੀਆਂ	ਵਿਅੰਜਨ ਸੰਯੋਗ
ਮਰ + ਦਾ	:	ਮਰਦਾ	/ਮ+ਅ+ਰ+ਦ+ਆ/	/ਰ+ਦ/
ਲੜ + ਦਾ	:	ਲੜਦਾ	/ਲ+ਅ+ੜ+ਦ+ਆ/	/ੜ+ਦ/
ਪੜ + ਦਾ	:	ਪੜਦਾ	/ਪ+ਅ+ੜ+ਦ+ਆ/	/ੜ+ਦ/
ਲਿਖ + ਦਾ	:	ਲਿਖਦਾ	/ਲ+ਇ+ਖ+ਦ+ਆ/	/ਖ+ਦ/
ਚਲ + ਦਾ	:	ਚਲਦਾ	/ਚ+ਅ+ਲ+ਦ+ਆ/	/ਲ+ਦ/

7.5 ਪਾਰਖੰਡੀ ਪੁਨੀਆਂ

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਨਾਸਕਤਾ, ਬਲ ਤੇ ਸੁਰ ਆਦਿ ਤਿੰਨ ਪਾਰਖੰਡੀ ਪੁਨੀਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਪਾਰਖੰਡੀ ਪੁਨੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਾਰਥਕ ਹਨ।

ਨਾਸਿਕਤਾ (Nasalization)

ਉਚਾਰਨ ਵਿਧੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਮੌਖਿਕ ਤੇ ਨਾਸਿਕੀ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੌਖਿਕ ਪੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵੇਲੇ ਸਾਹ ਦੀ ਹਵਾ ਮੂੰਹ ਰਸਤੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਸਿਕੀ ਪੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵੇਲੇ ਕੋਮਲ ਤਾਲੂ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੂੰਹ ਦਾ ਰਸਤਾ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਵਾ ਨੱਕ ਰਸਤੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਚਾਰੀਆਂ ਪੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਸਕੀ ਪੁਨੀਆਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪਾਰਖੰਡੀ ਪੁਨੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਾਸਿਕਤਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਿਰਫ਼ ਸਵਰਾਂ ਨਾਲ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਪੁਨੀਵਿਉਂਤ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਨਾਸਕੀ ਪੁਨੀਆਂ ਵੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਪ੍ਰਾਣਤਾ ਤੇ ਨਾਦ ਵਾਂਗ ਨਾਸਿਕਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਲੱਛਣ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ /ਮ/ ਨੂੰ ਅਸੀਂ /ਪ/, /ਫ/ , /ਬ/ ਦਾ ਨਾਸਕੀ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਸਗੋਂ ਇਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਇੱਕ ਵਖਰਾ ਵਿਅੰਜਨ ਹੈ। ਪਰ /ਅਂ/ ਨੂੰ /ਆ/ ਨਾਲੋਂ ਅਸੀਂ ਵਖਰਾ ਸਵਰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਗੋਂ ਇਸ ਨੂੰ /ਆ/ ਦਾ ਹੀ ਨਾਸਕੀ ਰੂਪ ਮੰਨਿਆਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਵਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਸਿਕਤਾ ਇੱਕ ਪਾਰਖੰਡੀ ਪੁਨੀ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਮੌਖਿਕ ਸਵਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸਿਕੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਵਰਾਂ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਵਰਤਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਹ ਪਾਰਖੰਡੀ ਪੁਨੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ :

ਜੱਗ	:	ਜੰਗ
ਸਾਗ	:	ਸਾਂਗ
ਹੱਸ	:	ਹੰਸ

ਅੱਗ : ਅੰਗ
 ਗੋਦ : ਗੋਂਦ
 ਸੌ : ਸੌਂ
 ਚੌਕਾ : ਚੌਂਕਾ

ਉਪਰੋਕਤ ਸ਼ਬਦ ਜੁੱਟਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਾਸਿਕਤਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਸਾਰਥਕ, ਨਿਖੇੜੂ ਤੇ ਵਿਰੋਧਾਤਮਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਸਿਕਤਾ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ।

ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਅਰਥਹੀਣ ਨਾਸਿਕਤਾ ਵੀ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਕਿਸੇ ਸਵਰ ਦੇ ਨਾਸਕੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਉਦੋਂ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਨਾਸਕੀ ਵਿਅੰਜਨ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਸਵਰ ਨਾਸਕੀ ਹੋਵੇ ਪਰ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਵਰ ਅੰਤਮ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਖਾਣ, ਜਾਣ, ਪੀਣ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਿਆ ਹੈ। ਨਾਸਕੀ ਵਿਅੰਜਨ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਸਵਰ ਜੇਕਰ ਅੰਤਮ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਨਾਸਕੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਦੇਣਾ, ਟੱਪਣਾ, ਨੱਚਣਾ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਸਵਰ ਅੰਤਮ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਨਾਸਿਕਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਬੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕੁਮਾਰੀ, ਜਨੌਰ, ਭਨਾਈ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ /ਆ/ ਤੇ /ਐਂ/ ਸਵਰਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਨਾਸਿਕੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਨਾਸਿਕਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਲੱਛਣ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸਵਰ ਇਕੱਠੇ ਆਉਣ, ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਵਰ ਨਾਸਕੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਸਵਰ ਵੀ ਨਾਸਕੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਆਈਆਂ, ਲਿਖਾਈਆਂ, ਤਿਹਾਈਆਂ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

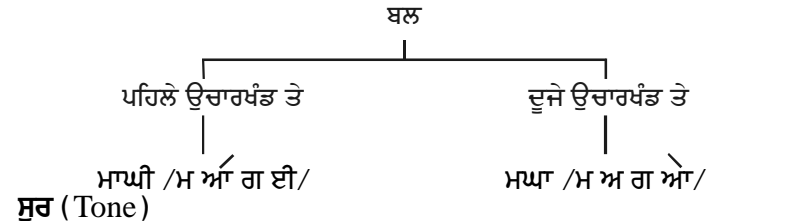
ਬਲ (Stress)

ਧੁਨੀਵਿਉਂਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਬਲ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਉਚਾਰਨ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਘੇਰਾ ਉਚਾਰਖੰਡ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਵੇਲੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਜਾਂ ਉਚਾਰਖੰਡਾਂ ਉੱਤੇ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਦਬਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਕਿਸੇ ਧੁਨੀ ਉੱਤੇ ਵੱਧ ਦਬਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਤੇ ਘੱਟ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਹ ਦੀ ਹਵਾ ਕਿਤੇ ਬਲ ਸਹਿਤ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਬਲ ਰਹਿਤ। ਇਉਂ ਕਿਸੇ ਧੁਨੀ ਜਾਂ ਉਚਾਰਖੰਡ ਉੱਤੇ ਜੋ ਦਬਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ 'ਬਲ' ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਬਲ ਉਚਾਰ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਵੱਧ ਮਾਤਰਾ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਜ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਲੇ ਅੰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਅੰਸ਼ ਉੱਤੇ ਖ਼ਾਸ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਅੰਸ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਨਾ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਵਿਰੋਧ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਅਰਥ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ : ਤਲਾ (ਜੁੱਤੀ ਦਾ ਹੇਠਲਾ ਹਿੱਸਾ) ਤੇ ਤਲਾ (ਪਾਣੀ ਦਾ) ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਚਾਰਨ ਪੱਧਰ ਤੇ ਜੋ ਫਰਕ ਉਭਰਦਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਕਾਰਨ ਬਲ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਉਚਾਰ ਖੰਡ ਉੱਤੇ ਬਲ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਦੂਜੇ ਉਚਾਰਖੰਡ ਤੇ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸਾਰਥਿਕ ਤੇ ਨਿਖੇੜੂ ਪਾਰਖੰਡੀ ਧੁਨੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ /ਸੱਜਾ-ਸਜਾ-ਸਜਾ/ ਤਿੰਨ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਬਲ ਦੀ ਹੋਂਦ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਚਾਰਖੰਡਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਬਲ ਆਮ ਕਰਕੇ ਲੰਮੇ ਜਾਂ ਦੀਰਘ ਸਵਰਾਂ ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ 'ਮਿਆਦ' ਅਤੇ 'ਅਚਾਰ' ਵਿੱਚ ਬਲ /ਆ/ ਸਵਰ ਤੇ ਮਾਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਬਲ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੁੱਤ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਤੇ ਵੀ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦੁੱਤ ਧੁਨੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਬਲਾਤਮਕ ਧੁਨੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਬਲ ਅਤੇ ਸੁਰ ਇਕੋ ਹੀ ਉਚਾਰਖੰਡ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਉਚਾਰਖੰਡ ਤੇ ਬਲ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਸੇ ਉਚਾਰਖੰਡ ਤੇ ਸੁਰ ਮਾਰਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਬਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਹਿਲੇ ਜਾਂ ਦੂਸਰੇ ਉਚਾਰਖੰਡ ਤੇ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਉਚਾਰਖੰਡ ਤੇ ਬਲ ਉਦੋਂ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਪਹਿਲੇ ਉਚਾਰਖੰਡ ਦਾ ਸਵਰ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਗੁੱਟ ਦੇ ਸਵਰਾਂ /ਉ, ਅ, ਇ/ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਇੱਕ ਹੋਵੇ। ਜੇਕਰ ਪਹਿਲੇ ਉਚਾਰਖੰਡ ਦਾ ਸਵਰ ਬਾਹਰਲੇ ਗੁੱਟ ਦੇ ਸਵਰਾਂ /ਈ, ਏ, ਐ, ਆ, ਔ, ਓ, ਊ/ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਇੱਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਲ ਪਹਿਲੇ ਉਚਾਰਖੰਡ 'ਤੇ ਹੀ ਆਵੇਗਾ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ :

ਸੁਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਾਰਖੰਡੀ ਧੁਨੀ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਆਰੀਆ-ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 'ਸੁਰ' ਦੀ ਸਾਰਥਕ ਹੋਂਦ ਹੈ। ਉਂਜ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ 'ਸੁਰ' ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸਾਉਥ ਏਸ਼ੀਅਨ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੁਰ ਹੈ। ਚੀਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਸੁਰਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ 'ਚ ਸੁਰ ਕਿਸ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਆਈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਖੋਜ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ 'ਸੁਰ' ਦੀ ਪਛਾਣ ਕੀਤੀ।

/ਹ/ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੈ। ਇਥੇ ਅਸੀਂ ਮਾਝੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗੇ। ਮਾਝੀ ਵਿੱਚ /ਹ/ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਰ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖ਼ੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਦੀ ਸੁਰ, ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਲਹਿੰਦੀ ਸੁਰ ਤੇ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁਰ ਦਾ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਾਂ ਲਹਿੰਦੀ ਹੋਣਾ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਬਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕੀ ਹੈ? ਜੇਕਰ ਦਬਾ /ਹ/ ਧੁਨੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਚਰਦੇ ਸਵਰ ਉੱਤੇ ਹੋਵੇ ਤਾਂ /ਹ/ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਚੜ੍ਹਦੀ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਦਬਾ /ਹ/ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਵਿਚਰਦੇ ਸਵਰ ਉੱਤੇ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਲਹਿੰਦੀ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ :

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਇਹ ਨੁਕਤਾ ਵੀ ਅਹਿਮ ਹੈ ਕਿ ਬਲ ਤੇ ਸੁਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਅਸੀਂ 'ਬਲ' ਸਿਰਲੇਖ ਤਹਿਤ ਵਿਚਾਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ। ਪੰਜਾਬੀ ਸੁਰ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਅਹਿਮ ਪਹਿਲੂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੁਰ ਦੇ ਇੱਕ ਉਚਾਰਖੰਡ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਉਚਾਰਖੰਡ ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਫ਼ਰਕ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਭਰਾ (ਰਿਸ਼ਤਾ) —/ਪ ਅ ਰ ਐ/ : ਭਰਾ (ਪੰਡ) — /ਪ ਐ ਰ ਆ/
 ਘੜਾ (ਛਿਲਣਾ) —/ਕ ਅ ਝ ਐ/ : ਘੜਾ (ਭਾਂਡਾ) — /ਕ ਐ ਝ ਆ/

ਵਾਕ ਸੁਰ (Intonation)

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਣ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸੁਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕ ਸੁਰ ਦਾ ਆਧਾਰ ਵੀ ਪਿੱਚ ਜਾਂ ਤਾਨ ਹੈ। ਵਾਕ ਸੁਰ ਦੇ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਵਾਕ ਵਿਚਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਰਥਾਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਵਾਕ ਦੇ ਅਰਥ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹੇਠਾਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵਾਕ ਸੁਰ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ :

ਉਹ ਚਲਾ ਗਿਆ।
 ਉਹ ਚਲਾ ਗਿਆ?
 ਉਹ ਚਲਾ ਗਿਆ!

ਪਹਿਲਾ ਵਾਕ ਸਧਾਰਨ ਬਿਆਨੀਆਂ ਵਾਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਰਾ ਘਟਨਾ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਰਾ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹਿਤ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਾਲਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸੁਆਲੀਆ ਵਾਕ ਹੈ। ਤੀਸਰਾ ਵਿਸਮਿਕ ਵਾਕ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਰੇ ਨੇ ਘਟਨਾ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਮਨੋਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਵਾਕ ਸੁਰ ਦਾ ਗਿਆਨ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਾਕ ਦੇ ਅੰਤਮ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਵਾਕ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿੱਚ ਪਿਚ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਡਿਗਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿੱਚ ਪਿਚ ਉਪਰ ਉਠਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਪਿੱਚ ਪੱਧਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਡਾ. ਜੋਸ਼ੀ ਨੇ ਵਾਕ ਸੁਰ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਤੇ ਅਪੂਰਨ ਵਾਕ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ। ਪੂਰਨ ਤੇ ਅਪੂਰਨ ਵਾਕ ਸੁਰ ਦਾ ਨਿਖੇੜਾ ਇਸ ਨੁਕਤੇ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਬੁਲਾਰਾ ਆਪਣੇ ਉਚਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਜੇਕਰ ਉਚਾਰ ਪੂਰਨ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਉਚਾਰ ਨਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਵਾਕ ਸੁਰ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਵਾਕ ਸੁਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਉਚਾਰ ਅਜੇ ਅਧੂਰਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਉੱਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਵਾਕ ਸੁਰ ਨੂੰ ਅਪੂਰਨ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਨੀਵੀਂ ਸੁਰ	ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਉੱਚੀ ਸੁਰ	ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖ਼ੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਉੱਚੀ ਸੁਰ
ਪੂਰਨ ਵਾਕ ਸੁਰ	ਵੰਨਗੀ ਵਿੱਚ ਦਬਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸੁਰ	ਅਪੂਰਨ ਵਾਕ ਸੁਰ
ਹਾਰ/ਆਰ/ ਹੋਰ/ਓਰ/	ਬਿਅਨੀਆਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ	ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਸੁਆਲੀਆ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ

ਸੋਹਣੀ ਪਿੰਡ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।
 ਸੁਰਿੰਦਰ ਕਿੱਥੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ?
 ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।
 ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਕੌਣ ਆਇਆ ਸੀ?

ਦੂਜੀ ਵੰਨਗੀ ਵਿੱਚ ਪਿਚ ਉਪਰ ਵੱਲ ਵਧਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵੰਨਗੀ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਸੁਆਲੀਆ ਵਾਕ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਹਾਂ ਜਾਂ ਨਾਂਹ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਅੱਜ ਸਕੂਲ ਖੁਲ੍ਹ ਗਏ ਹਨ?
 ਅੱਜ ਛੁੱਟੀ ਹੈ?
 ਭਲਕੇ ਕਾਲਜ ਬੰਦ ਰਹੇਗਾ?

ਤੀਜੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਵਾਕ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਪਿਚ ਉੱਚੀ ਪੱਧਰੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਪਿਚ ਨਾ ਤਾਂ ਉਪਰ ਉਠਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਡਿੱਗਦੀ ਹੈ। ਪਿਚ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਵਿਸਮਿਕ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਸਾਹਬੋ ਦੌੜ ਗਈ!
ਰੋਟੀ ਹੋਟਲੋਂ ਆਈ ਹੈ!
ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਸਜਾ ਹੋ ਗਈ!

ਅਪੂਰਨ ਵਾਕਾਂ ਉੱਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਵਾਕ ਸੁਰ ਦੀਆਂ ਦੋ ਵੰਨਗੀਆਂ ਹਨ:

ਪਹਿਲੀ ਵੰਨਗੀ ਵਿੱਚ ਪਿਚ ਨਾ ਉਪਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਉਠਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਡਿੱਗਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਕਤਾ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਲੱਗਿਆਂ ਕੁਝ ਝਿਜਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੇ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣੀ ਤਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਹਿ ਨਾ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ :

ਉਹ ਚਲਾ ਤਾਂ ਗਿਆ ਪਰ...
ਮੁੰਡਾ ਪੜ੍ਹ ਤਾਂ ਗਿਆ ਪਰ...
ਘਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਨੀ ਪਰ...
ਚੋਰ ਫੜਨ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ ਜੇ...

ਅਪੂਰਨ ਵਾਕ ਸੁਰ ਦੀ ਦੂਜੀ ਵੰਨਗੀ ਵਿੱਚ ਪਿਚ ਮੱਧਵਰਤੀ ਪੱਧਰ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਹੀ ਟਿਕੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੰਤਵਾਂ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਗਿਣਤੀ ਕਰਨ ਲਈ, ਕੋਈ ਸੂਚੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜਾਂ ਦੂਰ ਖੜ੍ਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਆਦਿ ਮੰਤਵਾਂ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਮੁੰਡਿਆ, ਚਾਹ ਪੀ ਜਾ।
ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਉਥੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸਾਂ ਮੈਂ ਦੀਪਾ, ਬਾਪੂ ਤੇ ਭੂਆ।
ਸਾਰਾ ਸਮਾਨ ਮੁੱਕਿਆ ਪਿਐ, ਦਾਲ, ਖੰਡ, ਆਟਾ, ਚੌਲ।

✱

ਪਾਠ 10

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪਾਂਕਵਿਉਂਤ

10.1 ਮੌਖਿਕ ਤੇ ਲਿਖਤੀ ਭਾਸ਼ਾ

ਭਾਸ਼ਾ ਰੂਪ ਅਤੇ ਭਾਵ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪੱਧਰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਰਚੇ ਮਿਚੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਵ ਮਾਨਸਿਕ ਹੋਂਦ ਹੈ। ਰੂਪ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਧੁਨਾਤਮਿਕ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਮਾਧਿਅਮ ਹਨ : ਮੌਖਿਕ ਤੇ ਲਿਖਤੀ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਮਾਧਿਅਮ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਦੋ ਵਖਰੇ-ਵਖਰੇ ਵਾਹਨ ਹਨ। ਰੂਪਕ ਪੱਖੋਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ। ਮੌਖਿਕ ਮਾਧਿਅਮ ਦੀ ਰਚਨਾ ਧੁਨੀ-ਅੰਗਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵਿਉਂਤਬਧ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਲਿਖਤੀ ਮਾਧਿਅਮ ਮੂੰਹੋਂ ਉਚਾਰੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਪਰਸਪਰ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਉਂਤਬਧ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਮਾਧਿਅਮ ਇਕੋ ਹੀ ਭਾਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਆਧੁਨਿਕ ਜੁੱਗ ਵਿੱਚ ਲਿਖਤੀ ਮਾਧਿਅਮ ਦਾ ਬੜਾ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਲਿਖਤੀ ਮਾਧਿਅਮ ਨੇ ਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਦੀਵਤਾ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਇੱਕ ਲਤੀਨੀ ਅਖਾਣ ਹੈ, “Verba Volant, Scripta Manent” ਅਰਥਾਤ ਬੋਲੇ ਸ਼ਬਦ ਉਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਿਖਤ ਨੇ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਲਿਖਤੀ ਮਾਧਿਅਮ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨੂੰ ਮੱਦੇ ਨਜ਼ਰ ਰਖਦੇ ਹੋਏ ਹੀ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ/ ਵਿਗਿਆਨਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲਿਪਾਂਕਵਿਗਿਆਨ (Graphics) ਲਿਪਾਂਕਵਿਉਂਤ (Graphology) ਅਤੇ ਲਿਪਾਂਕਣਕਾਰੀ (Orthography) ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ਲਿਪਾਂਕਵਿਗਿਆਨ ਇਸ ਅਧਿਆਨ ਲਈ ਸਿਧਾਂਤਿਕ ਚੌਖਟਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲਿਪਾਂਕਵਿਉਂਤ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਅਧਿਅਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲਿਪਾਂਕਣਕਾਰੀ ਤਹਿਤ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

10.2 ਲਿਪੀ

ਲਿਖਤੀ ਮਾਧਿਅਮ ਦਾ ਆਧਾਰ ਲਿਪੀ ਹੈ। ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਢਾਲਣ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਲਿਪੀ (Script) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਭਾਸ਼ਾ

ਦੇ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਿਪੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ ਦੀ, ਉਰਦੂ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਦੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਰੋਮਨ ਲਿਪੀ ਦੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਹਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਲਿਪੀ ਦੀ ਛੋਟੀ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਇਕਾਈ ਲਈ ਵਖਰਾ ਨਾਮ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੈ ਪਰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਸੰਜਮ ਦੇ ਆਸ਼ੇ ਅਧੀਨ ਹਰ ਲਿਪੀ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਾਂਝੇ ਸ਼ਬਦ ਗਰਾਫੀਮ (Grapheme) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਲਿਪਾਂਕ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਪਾਂਕ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਅੰਗ ਜਾਂ ਇਕਾਈ ਹੈ।

ਲਿਪੀ ਦੀਆਂ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਕਿਸਮਾਂ ਮੰਨੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ :

- (1) ਭਾਵੇਂਸ਼ੀ ਜਾਂ ਭਾਵ ਲਿਪੀ (Idographic Script)
- (2) ਉਚਾਰਖੰਡੀ ਜਾਂ ਅੱਖਰ ਲਿਪੀ (Syllabic Script)
- (3) ਧੁਨੀਆਤਮਿਕ ਜਾਂ ਧੁਨੀ-ਲਿਪੀ (Phonemic Script)

ਲਿਪੀ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿੱਚ ਭਾਵ-ਲਿਪੀ ਦਾ ਚਿਤਰ ਲਿਪੀ ਨਾਲ ਨੇੜਲਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਅੱਖਰਲਿਪੀ ਅਤੇ ਧੁਨੀ-ਲਿਪੀ, ਲਿਪੀ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਸੂਚਕ ਹਨ। ਭਾਵੇਂਸ਼ੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਇੱਕ ਲਿਪਾਂਕ, ਭਾਵੇਂਸ਼ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਚੀਨੀ ਲਿਪੀ ਭਾਵੇਂਸ਼ੀ ਹੈ। ਉਚਾਰਖੰਡੀ ਲਿਪੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਲਿਪੀ ਦੇ ਲਿਪਾਂਕ ਅੱਖਰ-ਬੋਧ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹੋਣ ਅਰਥਾਤ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਲਈ ਲਿਪੀ ਦਾ ਇੱਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ। ਦੇਵ ਨਾਗਰੀ ਉਚਾਰ ਖੰਡੀ ਲਿਪੀ ਹੈ। ਧੁਨੀ-ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਹਰ ਧੁਨੀ ਲਈ ਲਿਪੀ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਲਿਪਾਂਕ/ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰੋਮਨ ਲਿਪੀ, ਧੁਨੀ ਲਿਪੀ ਦੀ ਵਧੀਆ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਉਚਾਰਖੰਡੀ ਅਤੇ ਧੁਨੀਆਤਮਿਕ ਦੋਹਾਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਗੁਣ ਲੱਛਣ ਰਲੇ-ਮਿਲੇ ਹਨ। ਮਸਲਨ ਜਦ ਅਸੀਂ 'ਚੱਲ' ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਲਿਪਾਂਕ ਚੱਚ/ਚ+ਅ/ ਦੇ ਧੁਨੀਆਂ (ਵਿਅੰਜਨ+ਸਵਰ) ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿਛਲਾ ਲਿਪਾਂਕ <ਲ> ਸਿਰਫ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀ ਲਈ ਆਇਆ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਰਵਾਇਤੀ ਨਾਮ ਅੱਖਰ ਜਾਂ ਵਰਨ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਪੈਂਤੀ ਪੱਖਰੀ ਜਾਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਰਨਮਾਲਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸ਼ਬਦ 'ਵਰਨ' ਧੁਨੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ ਅਤੇ 'ਅੱਖਰ' ਉਚਾਰਖੰਡ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸ ਲਿਪੀ ਦਾ ਹਰ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਰ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਾ ਤਾਂ ਅੱਖਰ ਵਾਹਕ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਵਰਨ ਵਾਹਕ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਲਿਪਾਂਕ ਸ਼ਬਦ ਵਧੇਰੇ ਢੁਕਵਾਂ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੀ ਇੱਕ ਨਵੇਕਲੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ <ੳ> ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ <ਅ> ਤੋਂ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਦੇਵਨਾਗਰੀ, ਰੋਮਨ, ਅਰਬੀ-ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਤੇ ਗ੍ਰੀਕ ਆਦਿ ਲਿਪੀਆਂ <ਅ> ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੱਥ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੱਖ

ਹੁੰਦੇ ਹਨ :

- (1) ਹਰ ਲਿਪਾਂਕ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਨਾਮ (Name) ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਏ.ਬੀ.ਸੀ., ਅਲਫਾ, ਗਾਮਾ, ਬੀਟਾ ਅਤੇ ਊੜਾ, ਐੜਾ ਅਤੇ ਈੜੀ ਆਦਿ।
- (2) ਹਰ ਲਿਪਾਂਕ ਦੀ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਸ਼ਕਲ (Shape) ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- (3) ਹਰ ਲਿਪਾਂਕ ਨਾਲ ਇੱਕ ਜਾਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਧੁਨੀ-ਧੁਨੀਆਂ (Sound) ਸਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਬੋਲਚਾਲੀ ਸਰੂਪ ਲਈ ਲਿਖਤ ਜਾਂ ਲਿਪੀ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਧੁਨੀ-ਸੰਜਮ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਲਿਪੀ ਨਿਰਮਾਣ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਵਿਧੀ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਅਤੇ ਤਰਤੀਬ ਵੀ ਇਸੇ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਉਂਤੀ ਗਈ ਹੈ।

10.3 ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਤੇ ਸੰਰਚਨਾ

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :

ੳ	ਅ	ੲ	ਸ	ਹ... ਸਵਰ ਵਰਗ
ਕ	ਖ	ਗ	ਘ	ਙ... ਕ ਵਰਗ
ਚ	ਛ	ਜ	ਝ	ਞ... ਚ ਵਰਗ
ਟ	ਠ	ਡ	ਢ	ਣ... ਟ ਵਰਗ
ਤ	ਥ	ਦ	ਧ	ਨ... ਤ ਵਰਗ
ਪ	ਫ	ਬ	ਭ	ਮ... ਪ ਵਰਗ
ਯ	ਰ	ਲ	ਵ	ੜ... ਅੰਤਲਾ ਵਰਗ
ਸ਼	ਖ਼	ਗ਼	ਜ਼	ਫ਼ ਲ਼... ਨਵ ਵਰਗ

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੀ ਇਸ ਤਰਤੀਬ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਨੇਮਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੰਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਿੰਨੋਂ ਲਿਪਾਂਕ ਸਵਰ ਵਾਹਕ ਹਨ। ਸਵਰ ਉਚਾਰਖੰਡ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰੀ ਮਹੱਤਵ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਵਿਅੰਜਨ ਦੁਜੈਲੇ ਮਹੱਤਵ ਵਾਲਾ ਤੱਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕੇਂਦਰੀ ਤੱਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। <ੳ ਅ ਲ> ਸਵਰ ਵਾਹਕਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਤਰਤੀਬ ਵੀ ਧੁਨੀ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਤਰਕ ਸੰਗਤ ਹੈ। ਇਹ ਤਰਤੀਬ ਉਚਾਰਨ ਸਥਾਨ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ। <ੳ> ਮੂੰਹ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਉਚਾਰੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਵਰਾਂ ਦਾ ਵਾਹਨ ਬਣਦਾ ਹੈ। <ਅ> ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਤੇ ਪਿਛਲੇ ਦਾ ਅਤੇ <ੲ> ਅਗਲੇ ਸਵਰਾਂ ਦਾ ਵਾਹਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਵਰਗ, ਚਵਰਗ, ਟਵਰਗ, ਤਵਰਗ ਤੇ ਪਵਰਗ ਆਦਿ ਵਿਅੰਜਨ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੀ ਤਰਤੀਬ ਵੀ ਉਚਾਰਨ ਸਥਾਨ ਅਤੇ

ਉਚਾਰਨ ਵਿਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ। ਅੰਤਲਾ ਤੇ ਨਵ ਵਰਗ ਮਿਲਵੇਂ-ਜੁਲਵੇਂ ਵਿਅੰਜਨ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੀ ਮੂਲ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪੈਂਤੀ ਸੀ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੂਲ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਕੁਝ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਬਿੰਦੀ ਲਾ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਧੁਨੀਆਂ ਲਈ ਵੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪਾਂਕ ਘੜ ਲਏ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਣ ਫਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਉਚਾਰਨ ਵਿੱਚ ਦੰਤੀ ਪਾਸੇਦਾਰ /ਲ/ ਅਤੇ ਉਲਟਜੀਭੀ ਪਾਸੇਦਾਰ /ਲ/ ਧੁਨੀ ਦੇ ਵਖਰੇਵੇਂ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਮੂਲ ਲਿਪਾਂਕ <ਲ> ਤੇ ਪੈਰੀਂ ਬਿੰਦੀ ਪਾਉਣ ਦਾ ਸੁਝਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਲਗ ਲਿਪਾਂਕਾਂ, ਅਖੰਡੀ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਤੇ ਪੈਰ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਸਮੇਤ ਅਜੋਕੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ 3 ਸਵਰ ਵਾਹਕ, 9 ਲਗ ਲਿਪਾਂਕ, 26 ਵਿਅੰਜਨ ਲਿਪਾਂਕ, 6 ਗੂੜ ਲਿਪਾਂਕ, 3 ਪੈਰ ਲਿਪਾਂਕ, 3 ਅਖੰਡੀ ਲਿਪਾਂਕ ਅਤੇ 6 ਪੈਰ ਬਿੰਦੀ ਲਿਪਾਂਕ ਸਮੇਤ ਕੁਲ 56 ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਮੁੱਚੇ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜਾਂ ਤਾਂ ਮੁਕਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਯੁਕਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ। ਇਸ ਲਈ ਇਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਮੁੱਖ ਵਰਗਾਂ : ਮੁਕਤ ਲਿਪਾਂਕ ਤੇ ਯੁਕਤ ਲਿਪਾਂਕ (ਜੜਤ) ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

10.4 ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ

10.4.1 ਮੁਕਤ ਲਿਪਾਂਕ (Free Grapheme)

ਮੁਕਤ ਲਿਪਾਂਕ ਉਹ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕਾਰਜ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਹ ਲਿਪਾਂਕ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ : ਸਵਰ ਲਿਪਾਂਕ ਤੇ ਵਿਅੰਜਨ ਲਿਪਾਂਕ। ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਨੂੰ ਸਵਰ ਲਿਪਾਂਕ ਤੇ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਅੰਜਨ ਲਿਪਾਂਕ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੀ ਲਿਪਾਂਕਣਕਾਰੀ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

(ੳ) ਸਵਰ ਲਿਪਾਂਕ

<ੳ, ਅ ਏ> ਸਵਰ ਲਿਪਾਂਕ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਲਿਪਾਂਕ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਲਗ-ਲਿਪਾਂਕ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। (ਲਗ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਬਾਰੇ ਅੱਗੇ ਵਖਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।) ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

(ੳ) ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿਚ

ਉਸਤਾਦ, ਉਸ਼ਾ, ਉਠ, ਓਟ, ਅਸਲ, ਅਕਲ, ਆਸ਼ਕ, ਆਪ, ਔਖ ਔਤ, ਐਤਵਾਰ, ਐਸ਼, ਇਸ਼ਕ, ਇਸ, ਈਸਾ, ਏਕੜ, ਏਕਮ

(ਅ) ਲਗ ਲਿਪਾਂਕ ਤੋਂ ਬਾਦ

ਗਾਉਣਾ, ਜਾਓ, ਜਾਊਗਾ, ਬੇਅਸਰ, ਬਿਆਸ, ਬੇਐਬ, ਬੇਔਕੜ, ਬੇਇਲਮ, ਬੇਇਜ਼ਤ, ਬੇਈਮਾਨ, ਪਾਏਦਾਰ।

(ੲ) +/ਅ/ ਵਾਲੇ ਵਿਅੰਜਨ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਤੋਂ ਬਾਦ

ਭਉਂਦਾ, ਪਉਆ, ਹਉਆ, ਹਉਕਾ, ਹਉਮੈ, ਲਉ, ਕਈ, ਗਏ। ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਮੁਕਤ ਲਿਪਾਂਕ <ਅ> ਤੇ <ੲ> ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।

(ਅ) ਵਿਅੰਜਨ ਲਿਪਾਂਕ

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਉਪਰੋਕਤ ਤਿੰਨ ਸਵਰ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ <ਸ> ਤੇ <ਲ> ਤੱਕ 38 ਵਿਅੰਜਨ ਲਿਪਾਂਕ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਮੁਕਤ ਲਿਪਾਂਕ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਯੁਕਤ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸਗਲ, ਹਜ਼ਮ, ਕਦਮ, ਖਰਚ, ਗਠਨ, ਚਮਕ, ਛਮਕ, ਜਸ਼ਨ, ਟਕਰ, ਠਰ, ਡਰ, ਤਖਤ, ਥਰਕਣ, ਦਸਤਕ, ਨਸਲ, ਪਕੜ, ਫਰਜ਼, ਬਦਲ, ਮਸਤ, ਯਤਨ, ਲਸ਼ਕ, ਵਕਤ, ਰੜਕ ਆਦਿ। <ਙ> ਤੇ <ੲ> ਦੀ ਮੁਕਤ ਵਰਤੋਂ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

ਕਾਰਜੀ ਪੱਖੋਂ ਵਿਅੰਜਨ ਲਿਪਾਂਕ ਦੋ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਹਨ :

1. ਸਵਰ ਮੁਕਤ ਵਿਅੰਜਨ ਲਿਪਾਂਕ ਅਰਥਾਤ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀ ਸੂਚਕ ਲਿਪਾਂਕ।

2. ਸਵਰ ਯੁਕਤ ਵਿਅੰਜਨ ਲਿਪਾਂਕ ਅਰਥਾਤ +/ਅ/ ਵਿਅੰਜਨ ਲਿਪਾਂਕ। ਵਿਅੰਜਨ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਕਾਰਜ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਉਪਜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ :

(ੳ) ਉਹ ਵਿਅੰਜਨ ਲਿਪਾਂਕ ਇੱਕ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ :

1. ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਆਖਰੀ ਲਿਪਾਂਕ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਰਤ, ਸ਼ਰਾਫਤ, ਫ਼ਰੋਖ਼ਤ, ਆਦਿ ਵਿੱਚ <ਤ>।
2. ਕਿਸੇ ਉਚਾਰਥੰਡ ਦੀ ਅੰਤਲੀ ਧੁਨੀ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸਮਤ, ਹਸਰਤ, ਦਸਤਾਰ ਵਿੱਚ <ਸ>।
3. ਕਿਸੇ ਵਿਅੰਜਨ ਗੁੱਛੇ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਧੁਨੀ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ

ਹਲਟ, ਪੁਲਸ ਵਿੱਚ <ਲ>।

4. ਕਿਸੇ ਲਗ ਲਿਪਾਂਕ ਨਾਲ ਅੰਕਤ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਪਾਕ, ਪਾਤਰ, ਪਿਆਰ, ਪੁਲਾੜ ਆਦਿ ਵਿੱਚ <ਪ>।

(ਅ) ਉਹ ਵਿਅੰਜਨ ਲਿਪਾਂਕ, ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀ ਦੇ ਨਾਲ +/ਅ/ ਸਵਰ ਦਾ ਵੀ ਸੂਚਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ :

1. ਮੁਕਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਲਿਪਾਂਕ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਚਮਕ, ਚਤਰ ਤੇ ਚਰਸ ਵਿੱਚ <ਚ>।
2. ਮੁਕਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੱਧ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਉਚਾਰਯੰਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਧੁਨੀ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਦਰਸ਼ਕ ਵਿੱਚ <ਸ>।
3. ਅਖੰਡੀ ਲਿਪਾਂਕ ਅੱਧਕ ਤੇ ਟਿੱਪੀ ਨਾਲ ਅੰਕਤ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਚੱਠ ਤੇ ਚੰਮ ਵਿੱਚ <ਚ>।

ਵਿਅੰਜਨ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਰ ਬਿੰਦੀ ਲਿਪਾਂਕ ਤੇ ਗੂੜ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਅਹਿਮ ਨੁਕਤੇ ਹੇਠਾਂ ਵਖਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰੇ ਗਏ ਹਨ :

(ੲ) ਪੈਰ ਬਿੰਦੀ ਲਿਪਾਂਕ

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ <ਸ਼, ਖ਼, ਗ਼, ਫ਼, ਲ਼> ਆਦਿ 6 ਪੈਰ ਬਿੰਦੀ ਵਾਲੇ ਲਿਪਾਂਕ ਹਨ। <ਲ਼> ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਲਿਪਾਂਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਲਈ ਮਿਥੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਫਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ, ਅਰਥਾਤ ਇਸ ਵਾਧੇ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਉਰਦੂ-ਫਾਰਸੀ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਤਤਸਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲੀ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵੰਗ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪਾਦਰੀਆਂ ਨੇ ਵਰਤਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਾਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੂਲ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਲਿਪਾਂਕ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਅਜੋਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਉਚਾਰਨ ਵਿੱਚ /ਸ਼/ ਧੁਨੀ ਤਾਂ ਸੁਤੰਤਰ ਧੁਨੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਰਖਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ /ਸ/ ਧੁਨੀ ਨਾਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਵਿਰੋਧ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸਾਹ : ਸ਼ਾਹ, ਸੀਰ : ਸ਼ੀਰ ਆਦਿ ਵਿਚ। ਸੋ ਇਹ ਉਚਾਰਨ ਤੇ ਅਰਥ ਦੋਹਾਂ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੈ। /ਲ਼/ ਧੁਨੀ ਦਾ ਵੀ /ਲ/ ਧੁਨੀ ਨਾਲ ਕੁਝ ਕੁ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਰੋਧ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਪੋਲੀ : ਪੋਹਲੀ, ਡੋਲੀ : ਡੋਲੀ, ਗੋਲੀ : ਗੋਲੀ, ਬੋਲੀ : ਬੋਲੀ ਆਦਿ ਵਿਚ। ਪਰ ਅਜੋਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਭੇਦ ਮਿਟਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ /ਖ਼ ਗ਼ ਜ਼ ਤੇ ਫ਼/ ਧੁਨੀਆਂ ਤਰਤੀਬਵਾਰ /ਖ ਗ ਜ ਤੇ ਫ/ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਹਿ ਧੁਨੀਆਂ ਵਜੋਂ ਹੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਸਥਾਨ ਵੀ ਇਕੋ ਹੈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਸੀ ਵਿਰੋਧ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਜੋਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਭੇਦ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੀ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ /ਸ਼/ ਤੇ /ਛ/ ਨੂੰ ਵੀ ਰਲਗਭ ਕੀਤਾ ਜਾ

ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ, ਛੜਯੰਤਰ : ਸ਼ੜਯੰਤਰ, ਛਕੰਜਾ : ਸ਼ਕੰਜਾ, ਛੱਕਰ : ਸ਼ੱਕਰ, ਛਤਾਨ : ਸ਼ਤਾਨ, ਛੱਕ : ਸ਼ੱਕ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਲਈ ਅਜੋਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਂਜ ਹਰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੁਲਾਰਾ ਸਥਿਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।

(ਸ) ਗੂੜ੍ਹ ਲਿਪਾਂਕ (Multivalued)

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ <ਘ, ਝ, ਢ, ਧ, ਭ, ਹ> ਆਦਿ 6 ਗੂੜ੍ਹ ਲਿਪਾਂਕ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੂੜ੍ਹ ਲਿਪਾਂਕ ਇਸ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ <ਘ, ਝ, ਢ, ਧ, ਭ> ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਕਵਰਗ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪਵਰਗ ਤੱਕ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਚੌਥਾ ਲਿਪਾਂਕ ਹਨ। ਧੁਨੀ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਪੱਖੋਂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਲਿਪਾਂਕ ਨਾਦੀ, ਮਹਾਂਪ੍ਰਾਣ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹਨ। ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਦੇਵਨਾਗਰੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਲਿਪਾਂਕਾਂ <ਬ, ਝ, ਫ, ਖ, ਖ> ਵਾਲੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਹਨ। ਮੱਧ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਬੁਲਾਰੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬੀ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬੀ (ਭਾਰਤੀ) ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਪਾਰਖੰਡੀ ਧੁਨੀ 'ਸੁਰ' ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜੋਕੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪੰਜੇ ਲਿਪਾਂਕ ਸੁਰਯੁਕਤ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸੂਚਕ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਲਿਪਾਂਕ ਦੋ-ਦੋ ਧੁਨੀਆਂ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਲਿਪਾਂਕ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਆਪਣੇ ਵਰਗ ਦੀ ਅਨਾਦੀ/ਅਲਪਪ੍ਰਾਣ ਧੁਨੀ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਲਿਪਾਂਕ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੱਧ ਜਾਂ ਅੰਤਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਆਪਣੇ ਵਰਗ ਦੀ ਨਾਦੀ/ਅਲਪਪ੍ਰਾਣ ਧੁਨੀ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ :

ਗੂੜ੍ਹ ਲਿਪਾਂਕ	ਮੁੱਢ ਵਿਚ	ਉਚਾਰਨ	ਮੱਧ ਵਿਚ	ਉਚਾਰਨ	ਅੰਤ ਵਿਚ	ਉਚਾਰਨ
ਘ	ਘੜਾ	ਕ,ਉ,ੜ,ਆ	ਮੱਘਰ	ਮ,ਅੰ,ਗ,ਗ,ਰ	ਮਾਘ	ਮ,ਅੰ,ਗ
ਝ	ਝੋਕਾ	ਚ,ਓ,ਕ,ਆ	ਮੱਝੈਲ	ਮ,ਜ,ਐ,ਲ	ਮੰਝ	ਮ,ਅੰ,ਨ,ਜ
ਢ	ਢੋਲ	ਟ,ਓ,ਲ	ਕਢਾਈ	ਕ,ਡ,ਐ,ਈ	ਕਾਢ	ਕ,ਅੰ,ਡ
ਧ	ਧੋਬੀ	ਤ,ਓ,ਬ,ਈ	ਸਿਧਰਾ	ਸ,ਓ,ਦ,ਰ,ਆ	ਮੱਧ	ਮ,ਅੰ,ਦ
ਭ	ਭਰਾ	ਪ,ਅ,ਰ,ਐ	ਲਭਾਈ	ਲ,ਅ,ਬ,ਐ,ਈ	ਲਾਭ	ਲ,ਅੰ,ਬ

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪਾਂਕ <ਹ> ਧੁਨੀ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਪੱਖੋਂ ਖਹਿਵੀਂ ਤੇ ਸੁਰਯੰਤਰੀ ਧੁਨੀ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਧੁਨੀਆਂ ਵਾਂਗ ਇਹ ਧੁਨੀ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ

ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਬਤੌਰ ਵਿਅੰਜਨ ਦੇ ਉਚਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਤੇ ਅੰਤਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਪਾਰਖੰਡੀ ਧੁਨੀ 'ਸ਼ਰ' ਉਚਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਚੀ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਉਚਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ <ਹ> ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਬਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

ਮੁੱਢ ਵਿਚ	ਉਚਾਰਨ	ਮੱਧ ਵਿਚ	ਉਚਾਰਨ	ਅੰਤ ਵਿਚ	ਉਚਾਰਨ	ਦਬਾ /ਹ/ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ
ਹੀਰ	ਈ, ਰ	ਮਾਹਰ	ਮ, ਅ, ਰ	ਜਾਹ	ਜ, ਅ	ਲੁਹਾਰ/ਲ,ਉ,ਹ,ਆ,ਰ/
ਹੋਰ	ਓ, ਰ	ਜਾਹਰ	ਜ, ਅ, ਰ	ਖਾਹ	ਖ, ਅ	ਜਹਾਜ/ਜ ਆ ਜ/

ਨੋਟ : ਸੁਰ ਸੂਚਕ ਵਜੋਂ <ਹ> ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪੈਰ ਲਿਪਾਂਕ ਵਜੋਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਅੱਗੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

10.4.2 ਜੜਤ ਲਿਪਾਂਕ (Bound Grapheme)

ਜੜਤ ਲਿਪਾਂਕ ਉਹ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਜੜਤ ਲਿਪਾਂਕ, ਮੁਕਤ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਹੀ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ। ਜੜਤ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ:

(ੳ) ਲਗ ਲਿਪਾਂਕ, (ਅ) ਪਾਰਖੰਡੀ ਲਿਪਾਂਕ, (ੲ) ਪੈਰ ਲਿਪਾਂਕ,

(ੳ) ਲਗ ਲਿਪਾਂਕ (ਲਗਾਂ)

ਇਹ ਉਹ ਲਿਪੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਵਰਾਂ ਨੂੰ ਅੰਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਰਵਾਇਤੀ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਂ ਜਾਂ ਲਗਾਂ-ਮਾਤਰਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਲਗਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ : ਨਾਲ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਲਿਪੀ ਚਿੰਨ੍ਹ। ਲਗਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਿਸੇ ਮੁਕਤ ਲਿਪਾਂਕ ਨਾਲ ਲਗ ਕੇ ਹੀ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਾਤਰਾ ਦਾ ਅਰਥ ਸਵਰ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਅਰਥ ਮਾਪ ਦੀ ਇਕਾਈ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਕਿਸੇ ਵਰਨ/ਅੱਖਰ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨਾਂ ਸਮਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਤਰਾ (ਮਾਤ੍ਰਾ) ਆਖਦੇ ਹਨ। ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਵਰਾਂ ਨੂੰ ਲਘੂ ਅਤੇ ਦੀਰਘ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਲਗ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨੌਂ ਹੈ। /ਅ/ਸਵਰ ਨੂੰ ਅੰਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਲਗ ਲਿਪਾਂਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਮੁਕਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਇਹ ਵਿਅੰਜਨ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਮਿਲਤ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲਗ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਬਣਤਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :

ਕੰਨਾ (ੲ), ਸਿਹਾਰੀ (f), ਬਿਹਾਰੀ, (ੀ), ਔਕੜ (_), ਦੁਲੈਂਕੜ (_), ਹੋੜਾ, (ੌ), ਕਨੌੜਾ (ੌ), ਲਾਂ (ੌ), ਦੁਲਾਵਾਂ (ੌ)
ਇਹ ਲਗ ਲਿਪਾਂਕ, ਸਵਰ ਲਿਪਾਂਕ ਤੇ ਵਿਅੰਜਨ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੇ ਉਪਰ/

ਹੇਠਾਂ, ਖੱਬੇ/ਸੱਜੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਕਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

ਲਗ ਲਿਪਾਂਕ	ਧੁਨੀ	ਵਰਤੋਂ	ਸਥਿਤੀ
ਕੰਨਾ	/ਆ/	ਭਾਸ਼ਾ, ਆਸ਼ਾ, ਵਾਰਤਕ	ਮੁਕਤ ਲਿਪਾਂਕ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ
ਸਿਹਾਰੀ	/ਇ/	ਵਿਆਕਰਨ, ਗਿਰਵੀ, ਦਿਲ ਪਹਿਲਾਂ
ਬਿਹਾਰੀ	/ਈ/	ਪੰਜਾਬੀ, ਤੀਰ, ਪੀਰ ਪਿੱਛੋਂ
ਔਕੜ	/ਉ/	ਦੁਸ਼ਟ, ਪਹੁੰਚ, ਸੁਰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ
ਦੁਲੈਂਕੜ	/ਊ/	ਦੂਤ, ਧਤੂਰਾ, ਜੰਮੂ ਹੇਠਾਂ
ਲਾਂ	/ਏ/	ਦੇਗ, ਪਰੇਮ, ਜਣਦੇ ਉੱਤੇ
ਹੋੜਾ	/ਓ/	ਕੋਲਾ, ਪਰੋਲਾ, ਟਿਕਾਓ ਉੱਤੇ
ਕਨੌੜਾ	/ਔ/	ਧੌਸ, ਡਕੌਤ, ਲੌਗ ਉੱਤੇ
ਦੁਲਾਵਾਂ	/ਐ/	ਪੈਰ, ਡਕੈਤ, ਬੈਤ ਉੱਤੇ

(ੳ-1) ਲਗਾਖਰ

ਲਗਾਂ ਵਾਂਗ ਰਵਾਇਤੀ ਵਿਆਕਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿੰਦੀ, ਟਿੱਪੀ ਅਤੇ ਅੱਧਕ ਨੂੰ ਲਗਾਖਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਲਗਾਖਰ, ਲਗ+ਅੱਖਰ ਦਾ ਸੰਧੀਛੇਦ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਹਾਇਕ ਲਿਪੀ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਲਗ ਲੱਗੇ ਅੱਖਰ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਖਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਲਗਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਵੇਂ ਲਗਾਖਰ, ਲਗਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਤੀਜਾ ਹੈ : ਅੱਖਰ+ਲਗ+ਲਗਾਖਰ। ਜਿਵੇਂ : ਕਦ=ਕ+ਅ+ਦ+ਦ (ੌ)। ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਲਗ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

(ਅ) ਪਾਰਖੰਡੀ ਲਿਪਾਂਕ

ਪਾਰਖੰਡੀ ਧੁਨੀਆਂ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰਖੰਡੀ ਲਿਪਾਂਕ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸੁਰ, ਬਲ ਤੇ ਨਾਸਿਕਤਾ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਪਾਰਖੰਡੀ ਧੁਨੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਸੁਰ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਸੁਰ ਨੂੰ ਅੰਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਰਛੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਅੰਕਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਝਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਧੁਨੀ/ਉਚਾਰਖੰਡ ਤੇ ਸੁਰ ਮਾਰਕ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਉਸ ਦੇ ਉਪਰ ਤਿਰਛੀ ਲਕੀਰ ਖਿੱਚੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ :

ਉਚੀ ਜਾਂ ਚੜ੍ਹਦੀ ਸੁਰ = ਚਾਹ/ਚ ਆ/

ਨੀਵੀਂ ਜਾਂ ਲਹਿੰਦੀ ਸੁਰ = ਝਾ/ਚ ਐ/

ਪੱਧਰੀ ਸੁਰ = ਚਾ/ਚ +ਆ/

ਬਲ ਤੇ ਸੁਰ ਇਕੋ ਹੀ ਉਚਾਰਖੰਡ ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਬਲ ਨੂੰ ਅੰਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਸੁਰ ਚਿੰਨ੍ਹ ਅਰਥਾਤ ਉਸੇ ਹੀ ਤਿਰਛੀ ਲਕੀਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸੁਰ ਤੇ ਬਲ ਨੂੰ ਅੰਕਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇਹ ਵਿਧੀ ਅਜੇ ਆਮ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਬਲ ਨੂੰ ਅੱਧਕ ਨਾਲ ਵੀ ਅੰਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਾਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਅੰਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਦੋ ਪਾਰਖੰਡੀ ਲਿਪਾਂਕ ਹਨ : ਬਿੰਦੀ ਤੇ ਟਿੱਪੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਵਰ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਜਾਂ ਵਿਅੰਜਨ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਉਪਰ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਟਿੱਪੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਿਹਾਰੀ, ਮੁਕਤੇ ਅਤੇ ਔਕੜ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਿੰਦੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੰਨੇ, ਬਿਹਾਰੀ, ਲਾਂ, ਦੁਲਾਂ, ਹੋੜੇ ਅਤੇ ਕਨੌੜੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸਵਰ ਲਿਪਾਂਕ <ੳ> ਨਾਲ ਬਿੰਦੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅੰਤਲੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਟਿੱਪੀ ਬਲ ਦੀ ਵੀ ਸੂਚਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਟਿੱਪੀ ਤੋਂ ਬਾਦ ਨਾਸਕੀ ਵਿਅੰਜਨ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਦੁੱਤੀਕਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਚੰਮ - /ਚ ਅ ਮ ਮ/ ਵਿੱਚ /ਮ/ ਦਾ ਦੁੱਤੀਕਰਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਦੁੱਤੀਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਾਰਖੰਡੀ ਲਿਪਾਂਕ ਅੱਧਕ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੁੱਤੀ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਅੰਜਨ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਦੂਹਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਵਿਅੰਜਨ ਲਿਪਾਂਕ ਉੱਤੇ ਅੱਧਕ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਸੱਦਾ - /ਸ ਅ ਦ ਦ ਆ/

ਕੱਦ - /ਕ ਅ ਦ ਦ/

ਟੱਪ - /ਟ ਅ ਪ ਪ/

(ੲ) ਪੈਰ ਲਿਪਾਂਕ

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ <ਹ, ਰ ਤੇ ਵ> ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ : ਇੱਕ ਮੁਕਤ ਲਿਪਾਂਕ ਵਜੋਂ ਤੇ ਦੂਜੀ ਪੈਰ ਲਿਪਾਂਕ ਵਜੋਂ। ਅਰਥਾਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੈਰ ਲਿਪਾਂਕ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੀ ਪੈਰ ਲਿਪਾਂਕੀ ਵਰਤੋਂ ਦੋ ਕਾਰਜ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਨ। <ਹ> ਦਾ ਪੈਰ ਲਿਪਾਂਕੀ ਰੂਪ ਤਾਂ ਪਾਰਖੰਡੀ ਧੁਨੀ 'ਸੁਰ' ਦਾ ਸੂਚਕ ਬਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੋਵੇਂ <ਰ ਤੇ ਵ> ਵਿਅੰਜਨ ਨੇੜਤਾ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹਨ। ਇਹ ਜਿਸ ਲਿਪਾਂਕ ਦੇ ਪੈਰ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ /ਅ/ ਰਹਿਤ

ਕਰ ਕੇ ਵਿਅੰਜਨ ਗੁੱਛੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੈਰ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਵਰਤੋਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

ਮੁਕਤ ਲਿਪਾਂਕ	ਪੈਰ ਲਿਪਾਂਕੀ ਰੂਪ	ਵਰਤੋਂ
ਹ	<ੁ>	ਚੜ੍ਹ, ਚਿੰਨ੍ਹ, ਵਰ੍ਹਾ
ਰ	<ੁ>	ਪ੍ਰਤੀ, ਗ੍ਰਹਿ, ਪ੍ਰੇਤ
ਵ	<ੂ>	ਸ੍ਰੈ, ਸ੍ਰਾ, ਹਰਸ੍ਰ

10.5.3 ਵਿਰਾਮ ਲਿਪਾਂਕ

ਬੋਲਦੇ ਜਾਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਥਾਈਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬਹੁਤਾ ਰੁਕਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਟਕਾ ਨੂੰ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਅੰਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਰਾਮ ਲਿਪਾਂਕ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੀ ਵਿਰਾਮ ਲਿਪਾਂਕ ਸੀ। ਜੋ ਦੋ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਸੀ : ਇਕਹਿਰੀ ਡੰਡੀ <।> ਤੇ ਦੁਹਰੀ ਡੰਡੀ <॥>। ਪਰ ਅਜੋਕੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਲਗਪਗ ਸਾਰੇ ਹੀ ਵਿਰਾਮ ਲਿਪਾਂਕ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਕਾਰਜੀ ਪੱਖੋਂ ਇਹ ਸਾਰੇ ਵਿਰਾਮ ਲਿਪਾਂਕ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ : ਇੱਕ ਉਹ ਜਿਹੜੇ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਵਿਰਾਮ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਗੋਂ ਦੋ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ। ਇਹ ਜਾਂ ਤਾਂ ਪੂਰਨ ਠਹਿਰਾਓ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਘੱਟ ਠਹਿਰਾਓ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਤੇ ਅਰਧ ਵਿਰਾਮ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਾਕ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਵਿਰਾਮ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਇਕਾਈ ਪੈਰਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਹੱਦਬੰਦੀ ਲਈ ਕਿਸੇ ਲਿਪਾਂਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸਗੋਂ ਹਰ ਪੈਰਾ ਪਹਿਲੇ ਪੈਰੇ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਹੇਠਾਂ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਕੁਝ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਸੀਮਾ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਅੰਤ ਤੇ ਪੂਰਨ ਵਿਰਾਮ ਲਿਪਾਂਕ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਿਰਾਮ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਲਿਖਤ ਦੇ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਨਾਲ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੋਈ ਮਿਸਾਲ ਦੇਣ ਵੇਲੇ, ਸੂਚੀ ਦੇਣ ਵੇਲੇ, ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਦੱਸਣ ਲਈ, ਕਿਸੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਦੂਜਾ ਵਾਕ ਜੋੜਨ ਲਈ, ਕਿਸੇ ਲੇਖਕ ਦੇ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦ ਉਤਾਰਨ ਲਈ, ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਆਦਿ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਵਿਰਾਮ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਅਤੇ ਆਕਾਰ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠਾਂ

ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ :

ਵਿਰਾਮ ਲਿਪਾਂਕ ਵਰਗ - ਓ

ਪੂਰਨ : ਡੰਡੀ <|>, ਪ੍ਰਸ਼ਨਸੂਚਕ <?>, ਵਿਸਮਈ <!>
ਅਰਧ : ਕਾਮਾ <,> ਬਿੰਦੀ ਕਾਮਾ <:>

ਵਿਰਾਮ ਲਿਪਾਂਕ ਵਰਗ - ਅ

ਡੈਸ਼ <->, ਦੁਬਿੰਦੀ ਡੈਸ਼ <:->, ਬਿੰਦੀ <.>, ਦੁਬਿੰਦੀ <:>
ਜੋੜਨੀ <->, ਪੁੱਠੇ ਕਾਮੇ <“”>, ਛੁੱਟਮਰੋੜੀ <’> ਅਤੇ
ਬਰੈਕਟਾਂ : [] { } () <> //

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਰਾਮ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੰਕੇਤ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੇ ਉਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛੱਡੇ ਗਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਪੂਰਨ ਲਈ <.....> ਬਿੰਦੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਦੱਸਣ ਲਈ </> ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨ, ਬਰਾਬਰ ਲਈ <=> ਦੋ ਸਮਾਨੰਤਰ ਰੇਖਾਵਾਂ ਅਤੇ ਖਾਸ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥੱਲੇ ਲਕੀਰ ਖਿੱਚੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭੁੱਲ ਨਾਲ ਰਹਿ ਗਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਲਈ <^> ਇਹ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

10.6 ਅੰਕ ਲਿਪਾਂਕ

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਰਬੀ ਅੰਕਾਂ <0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9> ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅੰਕ ਲਿਪਾਂਕ <੦, ੧, ੨, ੩, ੪, ੫, ੬, ੭, ੮, ੯> ਇਹ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੰਕ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਕੁ ਵਿੱਚ ਇਕਸਾਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਉਚਾਰਨ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹਨ। ਪਰ ਮਿਆਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਹੇਠਲੇ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ :

ਗਿਆਰਾਂ, ਪੱਚੀ, ਉਣੱਤੀ, ਇਕੱਤੀ, ਉਣਤਾਲੀ, ਉਣੰਜਾ, ਪਚਵੰਜਾ, ਉਣਾਹਟ, ਉਣਾਸੀ, ਉਣਾਨਵੇਂ।

10.7 ਖਾਕਾ ਤੇ ਤਰਕੀਬਾਂ (LayOut & Devices)

ਹਰ ਲਿਪੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਲਿਖਣ ਢੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਖਾਕਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਰੋਮਨ ਲਿਪੀ ਰੇਖਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਲਿਖੀ

ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਸੱਜੇ ਤੋਂ ਖੱਬੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਵੀ ਆਪਣਾ ਲਿਖਣ ਢੰਗ ਜਾਂ ਖਾਕਾ ਹੈ। ਲਿਖਤ ਦੀ ਸੋਹਣੀ ਦਿਖ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਤਰਕੀਬਾਂ ਨਾਲ ਨਿਹਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਰਕੀਬਾਂ ਨਾਲ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਸੰਜਮ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦਾ ਖਾਕਾ ਤੇ ਮੁੱਖ ਤਰਕੀਬਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ :

(ਉ) ਖਾਕਾ (Layout)

ਹੋਰਨਾਂ ਭਾਰਤੀ ਲਿਪੀਆਂ ਵਾਂਗ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪਾਂਕ ਵੀ ਲਕੀਰ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ, ਖੱਬੇ ਤੋਂ ਸੱਜੇ ਨੂੰ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਮੁਕਤ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੈ। ਉੜੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲਿਪਾਂਕ ਬਰਾਬਰ ਉਚਾਈ ਦੇ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਦੋ ਸਮਾਨੰਤਰ ਰੇਖਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਿਰਫ ਉੜੇ ਦੀ ਉਪਰਲੀ ਘੁੰਡੀ ਲਕੀਰ ਤੋਂ ਉਤਾਂਹ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਆੜੇ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਮਮੂਲੀ ਜੇਹੀ ਵੱਧ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੇ ਉਤਲੇ ਪਾਸੇ ਲਕੀਰ ਹੈ ਪਰ <ਅ ਘ, ਪ ਤੇ ਮ> ਉਤੋਂ ਨੰਗੇ ਹਨ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲਿਪਾਂਕ ਲਿਖਣ ਲੱਗਿਆਂ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਉਪਰਲੀ ਨੁੱਕਰ ਤੋਂ ਅਰੰਭ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵਧੇਰੇ ਲਿਪਾਂਕ ਬਿਨਾਂ ਕਲਮ ਚੁੱਕਿਆਂ ਲਿਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਜਿਥੇ ਮੁਕਤ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕਸਾਰਤਾ ਹੈ ਉਥੇ ਯੁਕਤ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲਗ-ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ। ਸਿਹਾਰੀ ਤੇ ਬਿਹਾਰੀ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਮੁਕਤ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਕੰਨੇ ਦੀ ਲੰਬਾਈ, ਮੁਕਤ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਤੋਂ ਅੱਧੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲਗ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਨੌੜਾ, ਹੋੜਾ, ਲਾਂ ਤੇ ਦੁਲਾਮ ਮੁਕਤ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੇ ਉਪਰ, ਔਕੜ ਤੇ ਦੁਲੈਂਕੜ ਹੇਠਾਂ, ਸਿਹਾਰੀ ਖੱਬੇ ਤੇ ਬਿਹਾਰੀ ਸੱਜੇ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਾਰਖੰਡੀ ਲਿਪਾਂਕ ਮੁਕਤ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਤੇ ਪੈਰ ਲਿਪਾਂਕ ਮੁਕਤ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਅੰਤਰ ਉੱਤੇ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਲਿਪਾਂਕ ਇੱਕ ਲਕੀਰ ਹੇਠਾਂ ਜੁੜ ਕੇ ਇੱਕ ਇਕਾਈ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।

(ਅ) ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਤਰਕੀਬਾਂ (Serialize devices)

ਕਿਸੇ ਸਮੂਹ ਦੇ ਅੰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੜੀਵਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਤਰਕੀਬਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਕਿਸੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਪਈਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਘਰ ਦਾ ਸਮਾਨ ਬਜ਼ਾਰੋਂ ਮੰਗਵਾਉਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਮਵਾਰ ਤਰਕੀਬਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਲੀਕਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਤਰਕੀਬ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਕੋਈ ਬੰਨ੍ਹਵਾਂ ਨੇਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੀ

ਸਹੂਲਤ ਜਾਂ ਰੁਚੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਤਰਕੀਬਾਂ ਉਲੀਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇੰਨੀ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਤਰਕੀਬ ਤਿਆਰ ਕਰਤਾ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁੱਖ ਕਰਮ ਤੇ ਫਿਰ ਉਪਕਰਮ ਵਿੱਚ ਲਿਖੇਗਾ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਜੇ ਕਿਸੇ ਸਮਾਗਮ ਲਈ ਖਾਣ ਪੀਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਅਕਤੀ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਮਵਾਰ ਤਰਕੀਬਾਂ ਬਣਾਵੇਗਾ :

1. ਮਠਿਆਈਆਂ	2. ਸਬਜ਼ੀਆਂ	3. ਪੀਣ ਲਈ
(ੳ) ਬਰਫੀ	(ੳ) ਮਟਰ ਪਨੀਰ	(ੳ) ਚਾਹ
(ਅ) ਰਸਗੁੱਲੇ	(ਅ) ਦਾਲ	(ਅ) ਕਾਫੀ
(ੲ) ਪਕੌੜੇ	(ੲ) ਰੈਤਾ	(ੲ) ਠੰਡਾ
- ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਹੋਰ ਉਪਵਰਗ ਵੀ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ।

(ੲ) ਸੰਜਮੀ ਤਰਕੀਬ (Abbreviations)

ਕਈ ਵਾਰ ਆਮ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੁਹਰਾਓ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਅਤੇ ਵੱਧ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਨੂੰ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਉਚਾਰਥੰਡ ਦੇ ਇੱਕ ਹੀ ਲਿਪਾਂਕ ਨੂੰ ਲਿਖ ਕੇ ਬਿੰਦੀ ਲਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵਿਅੰਜਨ-ਲਿਪਾਂਕ ਤੇ ਸਵਰ-ਲਿਪਾਂਕ ਹੀ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਸੰਜਮੀ ਤਰਕੀਬ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

ਡਾਕਟਰ ਲਈ...> ਡਾ., ਸਰਦਾਰ...> ਸ., ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ...> ਅੰ.,
ਫਾਰਸੀ...> ਫਾ., ਕਿਰਿਆ...>ਕ੍ਰਿ., ਉਦੇਸ਼...> ਉ.

(ੳ) ਮੁੱਢ ਲਿਪਾਂਕੀ ਸੰਖੇਪ ਤਰਕੀਬ

ਇਹ ਵੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸੰਜਮੀ ਤਰਕੀਬ ਹੀ ਹੈ। ਅੰਤਰ ਸਿਰਫ਼ ਇੰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਜਮੀ ਤਰਕੀਬ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁੱਢ ਲਿਪਾਂਕੀ ਸੰਖੇਪ ਤਰਕੀਬ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵਾਕੰਸ਼ ਨਾਲ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਵਥਰੀ ਮੁੱਢ ਲਿਪਾਂਕੀ ਇਕਾਈ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼, ਜਥੇਬੰਦੀ, ਸੰਸਥਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਨਾਂ ਅਜਿਹੀ ਤਰਕੀਬ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

ਬਹੁਜਨ ਸਮਾਜ ਪਾਰਟੀ...>ਬਸਪਾ
ਪਟਿਆਲਾ ਐਂਡ ਈਸਟ ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟਸ ਯੂਨੀਅਨ...>ਪੈਪਸੂ
ਨਿੱਜੀ ਪੱਤਰ ਪ੍ਰੇਰਕ...>ਨ.ਪ.ਪ
ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਨਿਊਜ਼ ਸਰਵਿਸ...>ਟ.ਨ.ਸ
ਇੰਡੀਅਨ ਪੀਪਲਜ਼ ਥੀਏਟਰ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ... ਇਪਟਾ (IPTA)

ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਕਾਂਗਰਸ...>ਇੰਕਾ
ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ...>ਭਾਜਪਾ

(ੴ) ਭਿੰਨਤਾ ਸੂਚਕ ਤਰਕੀਬਾਂ (Differential devices)

ਕਿਸੇ ਲਿਪਾਂਕ ਦੀਆਂ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਬਣਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿਭਿੰਨ ਮਨੋਰਥਾਂ ਲਈ ਵਰਤਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਭਿੰਨਤਾ ਸੂਚਕ ਤਰਕੀਬਾਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰਕੀਬ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਉਸ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਬਹੁਭਾਂਤੀ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਰੋਮਨ ਲਿਪੀ ਦੇ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦੂਹਰੀ ਹੈ : ਵੱਡੇ ਲਿਪਾਂਕ ਤੇ ਛੋਟੇ ਲਿਪਾਂਕ। ਬਹੁਭਾਂਤੀ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਨੋਰਥਾਂ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਹਰ ਵਾਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਲਿਪਾਂਕ ਵੱਡਾ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖਾਸ ਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰਕੀਬ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੇ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਇਕਹਿਰੀ ਹੈ।

10.8 ਲਿਪਾਂਕਾਰੀ (ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਜੋੜ)

ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਮੁਕਤ ਤੇ ਯੁਕਤ ਲਿਪਾਂਕ ਇੱਕ ਲਕੀਰ ਹੇਠ ਵਿਉਂਤਬੱਧ ਵਿਧੀ ਰਾਹੀਂ ਜੁੜ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਇਕਾਈ 'ਸ਼ਬਦ' ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਉਚਰਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਹਰ ਉਚਾਰ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਤੇ ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸੁਗੰਠਿਤ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ, ਸਵਰ ਅਤੇ ਵਿਅੰਜਨ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੇ ਸਾਰਥਕ ਸੰਜੋਗ ਤੋਂ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਜੋੜ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਸ਼ਬਦਜੋੜ ਭਾਸ਼ਾਈ ਬੋਲਾਂ ਦਾ ਲਿਪਾਂਕਿਤ ਰੂਪ ਹੈ। ਲਿਖਤ ਦਾ ਆਧਾਰ ਉਚਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਲਿਖਤ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਮੁਤਾਬਕ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਵੀ। ਪਰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਤੌਰ ਨਾਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਉਚਰਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਧੁਨੀ ਜੁਗਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਲਿਖਣ-ਜੁਗਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸੋਧ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਅਤੇ ਉਚਰਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਅੰਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਜੋੜਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਣ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਧੁਨੀਵਿਉਂਤ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਵੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਉਚਾਰਨ ਵਿੱਚੋਂ ਖਾਰਜ ਹੋ ਗਈਆਂ

ਹਨ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਅਜੋਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਉਚਾਰਨ ਤੇ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਪਾੜਾ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਜੋੜਾਂ ਦੇ ਮਿਆਰੀਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਪਿਛਲੇ 100 ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਚੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੱਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 1929 ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਸਿੱਖਿਆ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ-ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਸਭਾ ਬੁਲਾਈ ਗਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ 1949 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਿ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਜੋੜ ਨਾਮੀ ਇੱਕ ਪੈਂਫਲਿਟ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਇਸ ਪਾਸੇ ਸਰਗਰਮ ਰਹੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ (1962) ਨਾਲ ਇਹ ਕੰਮ ਇਸ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਨੇ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਇਉਂ ਇਸ ਮਸਲੇ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਸੰਸਥਾਗਤ ਯਤਨ ਆਰੰਭ ਹੋਏ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਕਾਦਮੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਕਈ ਸੈਮੀਨਾਰ ਕਰਵਾਏ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਜੋੜਾਂ ਦੀ ਇਕਸਾਰਤਾ ਅਤੇ ਨੇਮਾਂ ਬਾਰੇ ਕਈ ਲੇਖ, ਖੋਜ-ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਪੈਂਫਲਿਟ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦਜੋੜ-ਕੋਸ਼ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਕੋਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਡਾ. ਐਸ. ਐਸ. ਜੋਸ਼ੀ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਜਗਤ ਵੱਲੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਗਾਰਾ ਡਾ. ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ ਕੋਸ਼ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਵੱਲੋਂ ਸੰਨ 1988 ਵਿੱਚ 'ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਤੇ ਸ਼ਬਦਜੋੜ ਕੋਸ਼' ਸਿਰਲੇਖ ਤਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੋਸ਼ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕੀ ਮੰਡਲ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਜੋੜਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕਸਾਰਤਾ ਅਤੇ ਉਚਾਰਨ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਲਿਆਉਣ ਹਿਤ ਪੰਜ ਮੂਲ ਸਿਧਾਂਤਾਂ (ਉਚਾਰਨ, ਵਿਆਕਰਨ, ਵਿਉਤਪਤੀ, ਪਰੰਪਰਾ ਤੇ ਸਮਝੌਤਾ) ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਇਹ ਕੋਸ਼ ਇੱਕ ਨਿਗਰ ਉਦਮ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਧੁਨੀ ਸੰਜਮ, ਉਚਾਰਨ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਜਿਹੇ ਅਹਿਮ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਕੁਝ ਕੁ ਨੇਮਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨਿਕ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਭਾਸਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਜੋੜਾਂ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨਿਕ ਨੇਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ :

1. ਹੋਰਨਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਧੁਨੀਜੁਗਤ ਹੈ।
2. ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਹੋਰਨਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਲਏ ਹਨ, ਉਹ ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਹਨ।

3. ਨਵੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਮੁਤਾਬਕ ਜਿਹੜੇ ਤਕਨੀਕੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਅਸੀਂ ਦੂਜੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਲੈਣੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਗਠਨ ਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸੁਭਾ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।
4. ਸ਼ਬਦਜੋੜ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਧੁਨੀਵਿਉਂਤ ਤੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਦੇ ਸੰਜਮ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
5. ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਕਰਨ, ਵਿਉਤਪਤੀ, ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਅਰਥ ਆਦਿ ਨੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

— ਵਿਆਕਰਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਅਸੀਂ 'ਆਈਆਂ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ 'ਆਈਆਂ' ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਰਿਆ 'ਆ' ਤੋਂ 'ਆਈ' ਇਕਵਚਨ, ਇਲਿੰਗ ਰੂਪ ਬਣਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਬਹੁਵਚਨ ਦਾ ਪਿਛੇਤਰ 'ਆਂ' ਲਾਇਆ ਤਾਂ 'ਆਈਆਂ' ਬਣ ਗਿਆ। ਏਹੋ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸਹੀ ਜੋੜ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਉਚਾਰਨ 'ਆਈਆਂ' ਹੈ।

— ਵਿਉਤਪਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨ 'ਪਰਮਾਤਮਾ' ਨੂੰ 'ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ' ਲਿਖਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ 'ਪਰਮ' ਅਤੇ 'ਆਤਮਾ' ਦੀ ਸੰਧੀ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ।

— ਪਰੰਪਰਾ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ 'ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ' ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਮੁਤਾਬਕ 'ਸਾਸਰੀ ਕਾਲ' ਨਹੀਂ ਲਿਖਦੇ।

— ਕੁਝ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅਰਥ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ : ਜੱਗ, ਸੱਤ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਅਧਕ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਗ ਤੇ ਸਤ ਲਿਖਣ ਨਾਲ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਫ਼ਰਕ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਕ, ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਵਿੱਚ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਅੱਧਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੇ ਜੋੜੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ।

— ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਚਾਰਨ ਮੁਤਾਬਕ ਆਰਥਕ, ਸਮਾਜਕ, ਧਾਰਮਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਸੰਪਾਦਕ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਜੋੜ ਸਿਹਾਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਹੀ ਹਨ। ਉਪਰੋਕਤ ਤੱਥਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਛੇ ਨੁਕਤੇ ਧਿਆਨਯੋਗ ਹਨ :

1. ਗੂੜ੍ਹ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਸੁਰ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ
2. <ਹ> ਦੀ ਸਥਿਤੀ

3. ਅੰਤਮ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ <ਓ, ਅ, ਏ> ਦੀ ਵਰਤੋਂ
4. <ਨ> ਤੇ <ਣ> ਦੀ ਵਰਤੋਂ
5. <ਯ> ਤੇ <ਰ> ਦੀ ਵਰਤੋਂ
6. ਬਿੰਦੀ, ਟਿੱਪੀ ਅਤੇ ਅੱਧਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ
7. ਪੈਰ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ

ਪੰਜਾਬੀ ਧੁਨੀ ਵਿਉਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਉਚਾਰਨ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਤਿੰਨ ਹੀ ਡੱਕਵੇਂ/ਮੌਖਿਕ ਵਿਅੰਜਨ ਉਚਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ /ਕ, ਖ, ਗ, ਚ, ਛ, ਜ, ਟ, ਠ, ਡ, ਤ, ਥ, ਦ, ਪ, ਫ, ਬ/। ਪਰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਹਰ ਵਰਗ ਨਾਲ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਇੱਕ ਚੌਥਾ ਲਿਪਾਂਕ <ਘ, ਙ, ਢ, ਣ, ਞ> ਵੀ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜੇ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਉਚਾਰਨ ਵਿੱਚੋਂ ਲੋਪ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਸੁਰ' ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ /ਹ/ ਧੁਨੀ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਵਿਅੰਜਨ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਤੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ /ਹ/ ਧੁਨੀ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸੁਰ ਉਚਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਸੁਰ ਨੂੰ ਅੰਕਤ ਕਰਨ ਦੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕੋਈ ਵਿਵਸਥਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਭਾਵੇਂ ਅਕਾਦਮਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸੁਰ ਲਈ ਤਿਰਛੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ < \--- / > ਦਾ ਸੁਝਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਅਜੇ ਆਮ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਉਚਾਰਨ ਵਿੱਚੋਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਅੰਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨੋਟ : ਗੂੜ੍ਹ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੀ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਸੁਰ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਸੰਬੰਧੀ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਧੁਨੀ ਵਿਉਂਤ ਵਾਲਾ ਪਾਠ ਅਤੇ ਇਸੇ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਗੂੜ੍ਹ ਲਿਪਾਂਕ ਸਿਰਲੇਖ ਵਾਲਾ ਭਾਗ ਵੇਖੋ।

<ਹ> ਲਿਪਾਂਕ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਂਦੇ ਲਿਪਾਂਕ ਨੂੰ ਜੇ ਸਿਹਾਰੀ ਲੱਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਉਚਾਰਨ /ਏ/ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਸੇ ਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਿਪਾਰੀ ਹਾਰੇ ਨੂੰ ਲੱਗੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਏਸ ਦਾ ਉਚਾਰਨ /ਐ/ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜੇ ਹਾਰੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਲਿਪਾਂਕ ਨੂੰ ਔਕੜ ਲੱਗਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਉਚਾਰਨ /ਔ/ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ : ਸ਼ੈਹਰ, ਨੈਹਰ, ਪੈਹਰ, ਮੇਹਰ, ਕੇਹਰ, ਕੋਹਜ, ਥੋਹਰ, ਬੋਹੜ, ਸੋਹਰਾ, ਮੋਹਰਾ, ਵੋਹਟੀ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਵਿਚਲੇ ਉਚਾਰਨ ਤੇ ਲਿਖਤ ਦੇ ਇਸ ਪਾੜੇ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਰਵਾਇਤ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿੰਨ ਲਿਪਾਂਕਾਂ <ਹ, ਰ ਤੇ

ਵ> ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਅੰਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ <ਹ> ਦਾ ਪੈਰ ਲਿਪਾਂਕੀ ਰੂਪ ਤਾਂ ਅਖੰਡੀ ਧੁਨੀ 'ਸੁਰ' ਦਾ ਸੂਚਕ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸੋ <ਹ> ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਲਿਖਣ ਢੰਗ ਤੇ ਉਚਾਰਨ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਟਕਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ <ਰ, ਵ> ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਨੂੰ ਪੈਰੀਂ ਅੰਕਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਚਾਰਨ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕਈ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੈਰ ਲਿਪਾਂਕੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਅੰਜਨ ਗੁੱਛਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ /ਰ, ਵ/ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਈ ਹੋਰ ਵਿਅੰਜਨ ਗੁੱਛੇ ਵੀ ਹਨ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਚਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪੈਰ ਲਿਪਾਂਕੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਜਿਵੇਂ :

ਕਲਪ/ਕ ਅ ਲ ਪ/
 ਮਿਲਣ/ਮ ਇ ਲ ਣ/
 ਪੁਲਸ/ਪ ਉ ਲ ਸ/
 ਸ਼ਰਤ/ਸ਼ ਅ ਰ ਤ/

ਦਰਅਸਲ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ <ਰ, ਵ> ਨੂੰ ਪੈਰੀਂ ਪਾਉਣ ਦੀ ਇਹ ਰਵਾਇਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਰੋਤ ਕਰਕੇ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚੋਂ ਤਤਸਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਏ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਤਸਮੀ ਉਚਾਰਨ ਸਿਰਫ਼ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਆਮ ਪੰਜਾਬੀ ਜਾਂ ਅਜੋਕੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਅੰਜਨ ਗੁੱਛਿਆਂ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਉਚਾਰਦੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ <ਰ, ਵ> ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਕਤ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਸਰੋਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਧੁਨਾਤਮਿਕ ਸਰੂਪ ਮੁਤਾਬਕ ਇੰਜ ਹੋਵੇਗਾ :

ਸਰੋਤ ਰੂਪ	ਪੰਜਾਬੀ ਉਚਾਰਨ	ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ
ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ	/ਪ ਅ ਰ ਕ ਇ ਰ ਤ ਈ/	ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ
ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ	/ਪ ਅ ਰ ਮ ਆ ਤ ਮਾ/	ਪਰਮਾਤਮਾ
ਕ੍ਰਿਪਾ	/ਕ ਇ ਰ ਪ ਆ/	ਕਿਰਪਾ
ਸੂਰ	/ਸ ਵ ਅ ਰ/	ਸਵਰ
ਸ੍ਰੀ	/ਸ ਵ ਐ/	ਸਵੈ

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਿਰਤੀ, ਪਰਤੀਤ, ਪਰੀਖਿਆ, ਪਰਬੰਧ, ਕਿਰਪਾਲ, ਕਿਰਤ, ਪਰਮਾਣ, ਪਰਦਾਨ, ਪਰਚਾਰ, ਪਰਚੱਲਤ, ਪਰਸੰਗ, ਪ੍ਰਗਟ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਪੂਰੇ ਰਾਰੇ ਨਾਲ ਲਿਖਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਵਾਧੀਨ, ਸਵੀਕਾਰ, ਹਰਸਵ, ਸਵੀਕਿਰਤੀ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਪੂਰੇ ਵਾਵੇ ਨਾਲ ਲਿਖਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਗੁੱਟ ਦੇ ਸਵਰ /ਉ, ਅ ਤੇ ਏ/ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਉਚਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਪਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਖੀਰ 'ਤੇ ਅੰਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਪੜਾਅ, ਸਜਾਅ, ਸੁਭਾਅ ਅਤਿ, ਆਦਿ ਬਜਾਇ, ਪਿਉ, ਘਿਉ, ਦਬਾਉ, ਚਲਾਉ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਵਰਾਂ ਨੂੰ ਅੰਕਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਗਲਤ ਪਰੰਪਰਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਉਚਾਰਨ ਰੀਤੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਵਰਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਤੇ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨਾ ਧੁਨੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਖੋਂ ਗਲਤ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਧੁਨੀਵਿਉੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਉਕਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਵੇਗਾ : ਪੜਾ, ਸਜਾ, ਸੁਭਾ, ਅਤ, ਆਦ, ਬਜਾਏ, ਪਿਓ, ਘਿਓ, ਦਬਾਓ ਤੇ ਚਲਾਓ ਆਦਿ।

ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ <ਨ, ਠ> ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਵੀ ਅੰਤਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਉਚਾਰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :

1. ਅੱਪਵਾਦਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ <ਰ, ਝ, ਠ> ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ /ਣ/ ਦੀ ਧੁਨੀ ਨਹੀਂ ਉਚਾਰੀ ਜਾਂਦੀ। ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ /ਨ/ ਦੀ ਧੁਨੀ ਉਚਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਉਚਾਰਨ ਮੁਤਾਬਕ ਅੱਗੇ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜ ਠੀਕ ਹਨ : ਵਿਆਕਰਨ, ਸਧਾਰਨ, ਪੜ੍ਹਨਾ, ਚੜ੍ਹਨਾ ਤੇ ਜਾਣਨਾ ਆਦਿ।

2. ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਅਮਿਤ ਕਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ /ਣ/ ਉਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਜਾਣਾ, ਖਾਣਾ, ਪੀਣਾ, ਸੌਣਾ, ਚੁੱਕਣਾ ਤੇ ਜਾਗਣਾ ਆਦਿ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅਜੋਕੇ ਉਚਾਰਨ ਵਿੱਚ /ਯ/ ਦੀ ਧੁਨੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਉਚਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। /ਯ/ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ /ਜ/ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅੱਗੇ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ <ਜ> ਲਿਪਾਂਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਹੀ ਹੈ : ਜੋਗੀ, ਜੁੱਗ, ਜੱਗ, ਜੰਤਰ, ਸੰਜਮ, ਸੰਜੋਗ, ਵਿਜੋਗ ਆਦਿ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ /ਵ/ ਦੀ ਧੁਨੀ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ /ਆ/ ਸਵਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸੁਆਲ, ਸੁਆਗਤ, ਸੁਆਮੀ, ਗੁਆਚਾ, ਗੁਆਢ, ਜੁਆਈ, ਜੁਆਕ, ਦੁਆਰਾ, ਪੁਆੜਾ ਆਦਿ।

ਬਿੰਦੀ ਤੇ ਟਿੱਪੀ ਦੋ ਪਾਰਖੰਡੀ ਲਿਪਾਂਕ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਨਾਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੂਰਕ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਵਰ ਲਿਪਾਂਕਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਟਿੱਪੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ <ਇ, ਅ, ਉ> ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ <ਈ, ਏ, ਐ, ਆ, ਔ, ਓ> ਨਾਲ ਬਿੰਦੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। <ਊ> ਜਦੋਂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ

ਬਿੰਦੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਦੋਂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਟਿੱਪੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ <ਊ> ਜੇ ਮੁਕਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਬਿੰਦੀ ਹੀ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਬਿੰਦੀ ਤੇ ਟਿੱਪੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਬਦੀ ਮਿਸਾਲਾਂ ਅੱਗੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ : ਇੰਦਰ, ਅੰਦਰ, ਕੁੰਜੀ, ਮੀਂਹ, ਜਾਏਂ, ਬੈਂਤ, ਸਾਂਗ, ਲੌਂਗ, ਊਂਘ, ਹਮਾਯੂੰ, ਜਾਊਂ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਉਪਰੋਕਤ ਤੱਥ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਸੰਜਮ ਵਿੱਚ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਦਾ ਇਹ ਮਸਲਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਂਦ ਨਾਲ ਵੀ ਜਾ ਜੁੜਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਚਰਚਾ 'ਜਿਵੇਂ ਬੋਲੋਂ ਤਿਵੇਂ ਲਿਖੋ' ਦੀ ਸੋਚ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁਣ ਇਸ ਸੋਚ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ, ਇਉਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ 'ਜਿਵੇਂ ਬੋਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਤਿਵੇਂ ਨਾ ਲਿਖੋ' ਸਹੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕੋ ਵੇਲੇ ਸੰਬੰਧਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਧੁਨੀ-ਵਿਉੱਤ, ਲਿਪੀ ਸੰਜਮ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਜੇ ਸ਼ਬਦ ਦੂਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਨਿਰੁਕਤੀ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰੰਪਰਾ ਜਾਂ ਲੋਕਧਾਰਾਈ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਦੀ ਭਾਵ ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਸਮਝੇ ਬਗ਼ੈਰ ਅਸੀਂ ਸ਼ਬਦ ਜੋੜਾਂ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਤਤਪਰ ਹਾਂ ਪਰ ਇਕਮੱਤ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਸੁਹਿਰਦ ਹੋਣਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

✱

ਪਾਠ 11

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਵੰਨਗੀਆਂ

11.0 ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ

ਭਾਸ਼ਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਲਗਪਗ 4000 ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ 14 ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਨਾਂ 'ਭਾਰਤ-ਯੂਰਪੀ' ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ-ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਅੱਠ ਉਪ-ਪਰਿਵਾਰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦਾ ਨਾਮ 'ਭਾਰਤ-ਈਰਾਨੀ' ਹੈ। ਇਸ ਭਾਸ਼ਾ-ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਈਰਾਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ, ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉੱਤਰੀ-ਪੂਰਬੀ ਸਿਰੇ ਤੱਕ ਬੋਲੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। 'ਭਾਰਤ-ਈਰਾਨੀ' ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਈਰਾਨੀ ਸ਼ਾਖਾ' ਅਤੇ 'ਭਾਰਤੀ-ਆਰੀਆ' ਸ਼ਾਖਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਾਰਜ ਗ੍ਰੀਅਰਸਨ ਨੇ ਇੱਕ ਤੀਜੀ ਸ਼ਾਖਾ 'ਦਰਦ ਸ਼ਾਖਾ' ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ 'ਭਾਰਤੀ-ਆਰੀਆ' (■) ਸ਼ਾਖਾ ਨਾਲ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 12-13 ਕਰੋੜ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹੈ। ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਸਥਾਨ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਰ੍ਹਵੇਂ ਨੰਬਰ ਤੇ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣਹਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਿਣਤੀ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਘੱਟ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ (ਭਾਰਤ) ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵੀ ਕਨੇਡਾ, ਅਮਰੀਕਾ, ਇੰਗਲੈਂਡ, ਸਿੰਘਾਪੁਰ, ਜਰਮਨੀ, ਹਾਲੈਂਡ, ਫ਼ਰਾਂਸ, ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ, ਜਪਾਨ, ਨੇਪਾਲ ਤੇ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕੋਠੇ ਕੋਠੇ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਕਾਰਜਾਂ ਲਈ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਵੰਨਗੀਆਂ ਹਨ।

11.1 ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਸਥਾਪਨਾ:

ਤਕਨੀਕੀ ਪੱਖੋਂ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵੰਨਗੀਆਂ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਕੋ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਸਥਾਨ ਤੇ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਤਪੰਨ ਹੋਏ ਵਿਭਿੰਨ ਭਾਸ਼ਾਈ ਰੂਪਾਂ ਤੋਂ ਹੈ।

ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸਨਾਤਨੀ, ਮੱਧਕਾਲੀ ਤੇ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚਲਾ ਅੰਤਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਸਥਾਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀਆਂ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇਸਾਂ, ਪ੍ਰਦੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਵਖਰੀਆਂ-ਵਖਰੀਆਂ ਵੰਨਗੀਆਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਜ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗ ਵਿਭਿੰਨ ਵੰਨਗੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਮਰ, ਰੁਤਬਾ, ਲਿੰਗ, ਕਿੱਤਾ ਤੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਆਦਿ ਇਸ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਬੁਢਾਪੇ ਤੱਕ ਬਦਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜਕ ਰੁਤਬੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਬਦਲਵੇਂ ਰੂਪਾਂਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਿੱਤੇ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਵੰਨਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਡਾਕਟਰਾਂ, ਇੰਜਨੀਅਰਾਂ, ਵਕੀਲਾਂ, ਤਰਖਾਣਾਂ, ਲੁਹਾਰਾਂ, ਮੋਚੀਆਂ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਨਿਵੇਕਲੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵੰਨਗੀਆਂ ਵੇਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਘਰੋਗੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿੱਚ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਲਹਿਜਾ ਉਚੇਚਤਾ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਉਚੇਚਤਾ ਸਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਵਰਗਾ ਬੋਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਦੋ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਸਾਂਝੀ ਬੋਲੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿੱਤ ਕਿਸੇ ਸਾਂਝੀ ਨਵੀਂ ਭਾਸ਼ਾ-ਵੰਨਗੀ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਉਂ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵੰਨਗੀਆਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਇੱਕ ਸੁਭਾਵਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵੰਨਗੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਅਨੇਕਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਆਕਰਨ ਦੀ ਏਕਤਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵੰਨਗੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਨੇਮ ਸਾਂਝੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾ ਇੱਕ ਰਵਾਇਤ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਤੋਂ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਅਦਾਕਾਰੀ (Performance) ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ, ਨਵੇਂ ਵਾਕ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ-ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਵਿਉਂਤ ਨਾਲ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਰਵਾਇਤੀ ਦਾਇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਦਾਇਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸੰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਜੋ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮੰਤਵ ਹੈ, ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮਕਸਦ ਹੈ। ਵਿਆਕਰਨ ਦੀ ਸਾਂਝ ਕਾਰਨ ਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਿਰੰਤਰ ਬੇਰੋਕ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਆਕਰਨ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਬਹਿਰ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਬਹਿਰ 'ਚ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭੂਗੋਲਿਕ ਖਿੱਤਿਆਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵੰਨਗੀਆਂ ਵਰਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਵੰਨਗੀਆਂ ਦਾ ਅਧਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ।

11.2 ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਵੰਨਗੀਆਂ (Idiolect)

ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀ ਸੋਸਿਊਰ (1974 : 13) ਅਨੁਸਾਰ 'ਹਰ ਸਮਾਜ ਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੱਛਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਕੋ ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲਣਹਾਰੇ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਿਲਕੁਲ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।' ਸਮਾਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਰੋਬਿਨਜ਼ (1964 : 40) ਅਨੁਸਾਰ 'ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਬੋਲਣ ਢੰਗ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਭਾਸ਼ਾ (Idiolect) ਹੈ।' ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀ ਲਘੂਤਮ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵੰਨਗੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਉਮਰ, ਲਿੰਗ, ਜਾਤ, ਧਰਮ, ਕਿੱਤਾ, ਸਮਾਜਿਕ ਪੱਧਰ, ਵਿੱਦਿਆ ਤੇ ਘਰੇਲੀ ਵਾਤਾਵਰਨ ਆਦਿ ਕਾਰਕ ਕਾਰਗਰ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਉਮਰ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਤਬਦੀਲੀ ਆਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਬਚਪਨ ਦੀ ਅਵੱਸਥਾ ਵਿੱਚ ਬੱਚਾ ਤੋਤਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪਰਪੱਕਤਾ ਤੇ ਸੂਖਮਤਾ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਡਾ ਭਾਈਚਾਰਾ ਸਾਂਝੀ ਪਰਿਵਾਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਕੋ ਘਰ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਬਰਕਰਾਰ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ; ਅਰਥਾਤ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਦੀ ਵਿੱਥ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵੰਨਗੀਆਂ ਤਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਸੰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਅਸਲੀਅਤ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਥਾਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਪਾਸ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਉਮਰ, ਵਿੱਦਿਆ, ਰੁਤਬੇ ਤੇ ਕਿੱਤੇ ਆਦਿ ਦੇ ਭੇਦਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਤੇ ਸਹਿਭਾਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਜਿਥੇ ਬੁੱਢਿਆਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਨਕਲਾਂ, ਬਾਜ਼ੀਆਂ, ਜੋਗੀਆਂ, ਮੇਲਿਆਂ, ਤਿੰਨਣਾਂ, ਪਰ੍ਹਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵਧੇਰੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਕਟ, ਟੀ.ਵੀ. ਵੀਡੀਓ ਫਿਲਮਾਂ ਆਦਿ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਅਤੇ ਉਚਾਰਨ ਵਧੇਰੇ ਮਿਲਣਗੇ। ਭਾਸ਼ਾਈ ਵੰਨਗੀਆਂ ਲਿੰਗ ਅਧਾਰਿਤ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਮੋਟੀ ਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਪਤਲੀ, ਤਿੱਖੀ ਤੇ ਕੋਮਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਮੁੰਡੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ 'ਯਾਰ' ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਥੇ ਕੁੜੀਆਂ 'ਅੜੀਏ', 'ਸਖੀਏ' ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਰਦ ਆਪਣੀ ਔਰਤ ਜਾਂ ਪਤਨੀ ਨੂੰ 'ਸ਼ੀਮਤੀ', 'ਭਾਗਵਾਨੇ' ਜਾਂ ਫਿਰ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਔਰਤਾਂ 'ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਜੀ' 'ਕਾਕਾ ਦੇ ਪਾਪਾ', ਆਪ, ਜੀ, ਅੱਛਾ ਜੀ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਕਾ ਜੀ, ਬੀਬੀ ਜੀ, ਬੇਟਾ, ਪੁੱਤਰ ਆਦਿ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਉਚਾਰਨਾਂ ਵਿੱਚ 'ਹਾਏ-ਹਾਏ', 'ਫੋਟ', 'ਬੇਸ਼ਰਮਾਂ', 'ਦੁਰ ਫਿੱਟੇ ਮੂੰਹ' ਆਦਿ ਉਚਾਰਨ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਦ ਕਿ

ਮਰਦ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ 'ਸਾਲਾ', 'ਨਾਢੂ ਖਾਂ', 'ਸਹੁਰਾ' ਜਾਂ ਹੋਰ ਗਾਲਨੁਮਾ ਬੋਲ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

11.2.1 ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਵੰਨਗੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਰੂਪ ਅਪਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ 'ਸਲੈਂਗ' (Slang) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਪਭਾਸ਼ਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨੀਵੀਂ ਜਾਂ ਅਸੱਭਿਅਕ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਸ਼ਬਦ ਕਟਾਕਸ਼, ਚਿੜ੍ਹ, ਤਾਨੂ, ਮਿਹਣਾ, ਨਿੰਦਿਆ ਜਾਂ ਵਾਸ਼ਨਾ ਆਦਿ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰੁਚੀ ਅਨੁਸਾਰ ਰੂਪਾਂਤਰ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਵਧਾ ਕੇ, ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹਮਉਮਰ ਕਾਮਿਆਂ, ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਸਮਾਜਿਕ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਪੁਲਸੀਆਂ ਨੂੰ 'ਮਾਮੇ', 'ਖਾਕੀ ਕੁੱਤੇ' ਕਹਿਣਾ, ਬਾਣੀਆਂ ਲਈ 'ਡੰਡੀਮਾਰ', ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ 'ਪੁਰਜ਼ਾ', 'ਪੀਸ', 'ਮਾਲ' ਅਤੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ 'ਲਗੌੜ', 'ਮੁੰਡੀਰ' ਆਦਿ ਅਪਭਾਸ਼ੀ ਵੰਨਗੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹਨ। ਅਪਭਾਸ਼ਾ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਬਦਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

11.2.2 ਅਪਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀਮਤ ਵਿਅਕਤੀ ਸਮੂਹਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵੰਨਗੀ 'ਗੁਪਤ ਭਾਸ਼ਾ' (Code language) ਹੈ। ਗੁਪਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਸਧਾਰਨ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸਮੂਹ ਆਪਣੀ ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਗੁਪਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਗੁਪਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਨਿਹੰਗਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਗੁਪਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਇੱਕ ਨਿਵੇਕਲਾ ਨਮੂਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ 'ਗੜਗੱਜ' ਜਾਂ 'ਬੜਬੋਲ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਹੇਠਾਂ ਕੁਝ ਨਮੂਨੇ ਪੇਸ਼ ਹਨ:

ਦੁੱਧ	>	ਸਮੁੰਦਰ
ਚਾਹ	>	ਢਿੱਡ ਫੂਕਣੀ
ਘਿਉ	>	ਪੰਜਵਾਂ
ਗੁੜ	>	ਸਿਰਜੋੜ
ਖੰਡ	>	ਸਿਰਖਿੰਡੀ
ਭੰਗ	>	ਸੁਖ ਨਿਧਾਨ
ਸਿਗਰਟ ਪੀਣਾ	>	ਗਧੀ ਚੁੰਗਣਾ
ਛੋਲੇ	>	ਬਦਾਮ

11.2.3 ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕਿੱਤਾ ਅਪਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਕਿੱਤੇ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ (Jargon) ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਕਿੱਤੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀ ਨੇ ਕਿੱਤੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ 'ਰਜਿਸਟਰ' (Register) ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ,

ਇੰਜੀਨੀਅਰਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਤਰਖਾਣਾਂ, ਲੁਹਾਰਾਂ, ਮੋਚੀਆਂ ਆਦਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿੱਤਿਆਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਅਪਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਜਿਸਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੇ ਅੰਤਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅੰਤਰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਹੋਟਲ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ 'ਗੰਦਾ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚ ਏਹੋ ਪਾਣੀ ਦੂਸ਼ਤ ਜਾਂ ਅਸ਼ੁੱਧ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿੱਤੇ ਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਹਰ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਸੀ ਸੰਚਾਰ ਸਮੇਂ ਵਰਤਦੇ ਹਨ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਧੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸਮੇਂ ਕਰਤਰੀ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਵਰਨਣ ਲਈ ਕਰਮਵਾਚੀ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਥੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਤੇ ਬੋਲਚਾਲੀ ਰੂਪ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਬੋਲਚਾਲੀ ਰੂਪ ਤੇ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕਰਨਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਬੋਲਚਾਲ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਫ਼ਾਲਤੂ ਅੰਸ਼ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਧੇਰੇ ਗੁੰਦਵੀਂ ਅਤੇ ਚੁਸਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਰਤਾ ਕੁ ਉਚੇਚ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਵਕਤੇ ਵੀ ਲਿਖਤ ਵਾਂਗ ਬੋਲ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਵਕਤਾ ਵਿਰਲਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਬੋਲਚਾਲ ਵਾਂਗ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ। ਲਿਖਤ ਦਾ ਸੁਭਾ ਫ਼ਾਲਤੂ ਨੂੰ ਛਾਂਗਦਾ ਹੈ। ਫ਼ਾਲਤੂ ਦੇ ਔਗੁਣ ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਹੋਣ ਇੱਕ ਗੁਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਰੋਤਾ/ਪਾਠਕ ਰਤਾ ਕੁ ਬੇਧਿਆਨਾ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਬੋਲ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਲੋਕ ਪਿਆਰੇ ਲੇਖਕਾਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਵੀ ਬੋਲਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਫ਼ਾਲਤੂ ਅੰਸ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਲੋਕ ਪਿਆਰਾ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ, ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ ਤੇ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵੇਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿੱਚ ਫ਼ਾਲਤੂ ਅੰਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬੜੀ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਵਾਕ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

11.3 ਪਿੰਜਨ ਅਤੇ ਕਰੀਓਲ ਵੰਨਗੀਆਂ

ਜਦੋਂ ਦੋ ਵੱਖਰੀਆਂ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਵਕਤਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਸਾਂਝੀ ਬੋਲੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿੱਤ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇ ਤਾਂ ਇੱਕ ਸੀਮਤ, ਸਧਾਰਨ ਤੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਿਲੀ

ਜੁਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਵਕਤਾ ਦੂਸਰੇ ਵਕਤੇ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਉੱਪਰ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਚੇਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਥੋਪ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਦਖਲ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਵੰਨਗੀ ਉਤਪੰਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜੀ ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਮਿਲੀ-ਜੁਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ 'ਪਿੰਜਨ' ਅਰਥਾਤ ਕੰਮ-ਚਲਾਉ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਗੜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਟੁੱਟੀ ਫੁੱਟੀ ਮਿਲੀ-ਜੁਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਮਾ ਪਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਥਾਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਜਿਹੀ ਨਵੀਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ 'ਕਰੀਓਲ' ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਉਰਦੂ ਭਾਸ਼ਾ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਹੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਉਥਾਨ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਮੇਲਜੋਲ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਯੂ.ਪੀ. ਜਾਂ ਬਿਹਾਰ ਤੋਂ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਆਏ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜੱਟਾਂ ਦੀ ਆਪਸੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵੀ ਪਿੰਜਨ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਅਨਪੜ੍ਹ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਸੇ ਯੂਰਪੀ ਮੁਲਕ ਜਾ ਕੇ ਟੁੱਟੀ ਫੁੱਟੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਵੀ ਪਿੰਜਨ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ :

(ੳ) 'ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਨਾ ਸਲੀਪਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਈਟਦਾ ਹੈ ਬਸ ਵੀਪਦਾ ਹੀ ਵੀਪਦਾ ਹੈ।'

(ਅ) 'ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀਆਂ ਰੋਡਾਂ ਉੱਤੇ ਵਿੰਡੋ ਥਾਣੀ ਲੁਕ ਮਾਰ ਕੇ ਦੇਖੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਿੱਪਲ ਹੀ ਪਿੱਪਲ (ਲੋਕ) ਨਜ਼ਰ ਆਉਣਗੇ।'

(ੲ) 'ਹਾਏ ਰਿਤੂ ਇਹ ਚਾਈਨਜ਼ ਚਿਕਨ ਸਲਾਦ ਕਿੰਨਾ ਟੇਸਟੀ ਏ। ਅੱਜਕੱਲ ਤਾਂ 'ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੋਲਚਾਲ ਵਿੱਚ ਵੀ

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਚੈਨਲਾਂ ਤੋਂ ਜਿਹੜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਘੱਟ, ਪਿੰਗਲਿਸ਼ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਪਿੰਗਲਿਸ਼-ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਪੇਸ਼ ਹੈ :

“ਦੋਸਤੋ ਵੀ (ਵੂਈ) ਵਾਂਟ, ਦੈਟ ਵੀ ਸ਼ੁੱਡ ਆਲਵੇਜ਼ ਸਪੀਕ ਇਨ ਪੰਜਾਬੀ...

ਤਦੇ ਹੀ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਵੇਗਾ...!

ਅਦਰਵਾਈਜ਼ ਵੀ ਵਿਲ ਲੂਜ਼ ਪੰਜਾਬੀ ਲੈਗੂਏਜ਼...।”

ਬੋਲਚਾਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖਤ-ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਵੀ ਵੇਖਣਯੋਗ ਹੈ :

“ਉਮਰ ਦੇ ਵਧਣ ਨਾਲ ਹੀ ਡਾਰਕ ਸਰਕਲਜ਼, ਏਜ ਸਪੱਟਸ, ਫਾਈਨ ਲਾਈਨੇ, ਰਿੰਕਲਜ਼, ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਗਹਿਰੇ ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ... ਈਲਾਸਿਟਨ ਅਤੇ ਕੋਲੋਜਨ ਫਾਈਬਰਜ਼ ਜੋ ਸਕਿਨ ਨੂੰ ਸਟਰੈਚ ਰੱਖਦੇ ਹਨ... ਸਕਿਨ ਦੀ ਇਨਰ ਲੇਅਰ ਡਰਮਿਸ ਵੀ ਪਤਲੀ ਹੋਣ ਲਗਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਹੋਰ

ਕਾਰਨ ਵੀ ਹਨ ਜੋ ਏਜਿੰਗ ਲਈ ਉਤਰਦਾਈ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ : ਸਮੋਕਿੰਗ, ਡ੍ਰਿਕਿੰਗ, ਸਨ-ਐਕਸਪੋਜ਼ਰ ਡੀਹਾਈਡਰੇਸ਼ਨ, ਸਟਰੈਸ ਆਦਿ।”

(ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, ਪੰਨਾ-੫ , 28-10-2006)

ਪਿੰਗਲਿਸ਼-ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਇਹ ਰੁਝਾਨ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਕੰਨੋ ਅਜਿਹਾ ਫੜ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਇਸ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਜਾਪਦੈ। ਇਉਂ ਅਸੀਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬਹਿਰ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਪਰ ਧਿਆਨ ਰਹੇ ਸੋਚ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਜ਼ਰੀਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਸੋਚ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਖਿੜਦੀ ਤੇ ਮਹਿਕਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਸੋਚ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਵਗੇ ਤਾਂ ਨਿਰਮਲ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਉਹ ਨਹੀਂ ਜੋ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੈ, ਮਨੁੱਖ ਅਸਲ 'ਚ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦੀ ਸੋਚਣੀ 'ਚ ਹੈ, ਵਿਚਾਰਾਂ 'ਚ ਐ, ਮਨ 'ਚ ਐ। ਭਾਸ਼ਾ ਮਨ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਅਸੀਂ ਮਨੋ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਸਾਡੇ ਮੂੰਹੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੇਗੀ। ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਮਹਿਜ਼ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਹ ਇੱਕ ਸੋਚ ਹੈ, ਇੱਕ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਹੈ।

11.4 ਇਲਾਕਾਈ ਵੰਨਗੀਆਂ

ਹਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮੇ, ਸਥਾਨ ਤੇ ਸਥਿਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਝ ਫਰਕ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਮੇ ਤੇ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਪੈਣ ਵਾਲੇ ਫਰਕ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਉਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਆਏ ਹਾਂ। ਸਥਾਨ ਅਰਥਾਤ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਰੂਪ ਬਦਲਦਾ ਹੈ। ਇਕੋ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਰੂਪ ਕੁਝ ਫਰਕ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਜਲੰਧਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਅਤੇ ਬਰਨਾਲੇ ਦੇ ਰਸਤੇ ਰਾਹੀਂ ਬਠਿੰਡਾ ਪਹੁੰਚੀਏ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਮਾਝੀ, ਦੁਆਬੀ ਤੇ ਮਲਵਈ ਆਦਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਇਲਾਕਾਈ ਵੰਨਗੀਆਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਇਲਾਕਾਈ ਰੂਪ ਵਾਲੀਆਂ ਵੰਨਗੀਆਂ ਨੂੰ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ (ਬੋਲੀਆਂ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਵਿਅਕਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਵੰਨਗੀਆਂ ਕਾਫੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋ ਕੇ ਕਿਸੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸਮਾਜ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਚਾਰ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੇਤਰੀ ਬੋਲੀਆਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਘੇਰਾ ਵਿਸ਼ਾਲ, ਵਧੇਰੇ ਸਥੂਲ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਕ ਸੀਮਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕੁ ਇਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਭਾਸ਼ਕ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਉਚਾਰਨ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਥੋਂ ਤੱਕ ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਨੇਮਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਉਹ ਕਰੀਬਨ ਸਮਾਨ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਵਿਭਿੰਨ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਬੁਲਾਰੇ ਆਪਸੀ ਸੰਚਾਰ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਰਿਆ, ਸੰਘਣੇ ਜੰਗਲ, ਉੱਚੀਆਂ

ਪਹਾੜੀਆਂ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਕਾਰਨ ਆਦਿ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਭਿੰਨਤਾਵਾਂ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਮੋਟੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਸਤਲੁਜ, ਬਿਆਸ, ਰਾਵੀ, ਚਨਾਬ ਅਤੇ ਜੇਹਲਮ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੁੰਗਰੀਆਂ ਹਨ। ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਬੰਨ੍ਹਵੇਂ ਨੇਮ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਰਸਪਰ ਸਮਝ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਕਸੌਟੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਜੇ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲਣਹਾਰੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇ ਸਮਝ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਇਕੋ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਤਸੱਲੀਬਖਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਬਾਂਗਰੂ ਲੋਕ ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਹਿੰਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਪੱਛਮੀ ਹਿੰਦੀ ਦੀ? ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਨਿਰਧਾਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਹਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੱਛਣ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੱਛਣ ਮਿਲਣ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਬੰਧਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਭਾਸ਼ਾਈ ਨੇਮਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਂਝਾਂ ਤੇ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਯੋਗ ਹੈ।

11.5 ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ

ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਿਛੋਕੜ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਭੂਖੰਡ [(ਸਪਤ-ਸਿੰਧੂ) ਪੰਜ+ਆਬ (ਪੰਜਾਬ) 1947 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਰਾਜਨੀਤਕ ਹੱਦਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਬਹੁਤੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਰਹੀਆਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਰਤੀ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਫਿਰ ਪਟਿਆਲਾ ਸੰਘ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ (ਪੈਪਸੂ) ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਰਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਪਿਛੋਂ ਇਸ ਨਵੇਂ ਬਣੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੋ ਭਾਸ਼ਾਈ ਖੇਤਰ ਬਣਾਏ ਗਏ ਤੇ ਅਖੀਰ ਹਰਿਆਣੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਵਖ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਇਲਾਕੇ ਹਿਮਾਚਲ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਉਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਕੁਝ ਇਲਾਕੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਵਖ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਪਰ ਰਾਜਨੀਤਕ ਨਕਸ਼ੇ ਭਾਸ਼ਾ-ਰੇਖਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਜੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਖੇਤਰ ਅੱਜ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੱਕ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤੇ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਹੱਦਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਆਰਪਾਰ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਆਪਣੀਆਂ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਜਿਉਂਦੀ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਹੋਂਦ-ਹਸਤੀ ਦਾ ਗਵਾਹ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ

(Dialectology) ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਰਵੇਖਣ ਕੋਈ ਬਹੁਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਭਾਸ਼ਾ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਲਬੈਰੂਨੀ (11ਵੀਂ ਸਦੀ) ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਖੁਸਰੋ (14ਵੀਂ ਸਦੀ) ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਲਬੈਰੂਨੀ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਆਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਤੱਕ ਸਾਰੇ ਸੂਬੇ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਮ ਅਜੇ ਵਰਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਨਾਲੇ ਉਸ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ-ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਵੇਰਵੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ। ਅਮੀਰ ਖੁਸਰੋ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਗਿਆਰਾਂ ਉੱਪੀਆਂ ਪ੍ਰਾਂਤਿਕ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਉਹ 'ਲਾਹੌਰੀ' ਹੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਅਬੁਲ ਫ਼ਜ਼ਲ (ਆਇਨੇ ਅਕਬਰੀ) ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ 'ਮੁਲਤਾਨੀ' ਨਾਮ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਵਿਲੀਅਮ ਕੇਰੀ (1816) ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ 'ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ' ਕਿਹਾ ਹੈ। ਸੰਨ 1853 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪੱਛਮੀ ਵਿਦਵਾਨ ਸਰਪੇਚੀ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਖੋਜ-ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੇ 'ਪੰਜਾਬੀ' ਅਤੇ 'ਮੁਲਤਾਨੀ' ਨੂੰ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਜਾਨ ਬੀਮਜ਼, ਹਾਰਨਲੇ, ਰਿਚਰਡ ਟੈਂਪਲ, ਭਾਈ ਮਈਆ ਸਿੰਘ, ਬਿਸ਼ਨਦਾਸ ਪੁਰੀ ਅਤੇ ਡਾ. ਸੁਨੀਤੀ ਕੁਮਾਰ ਚੈਟਰਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ ਕਾਬਲੇਗੌਰ ਹਨ। ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਸਰਵੇਖਣ ਜਾਰਜ ਗ੍ਰੀਅਰਸਨ ਦੀ ਖੋਜ ਨਾਲ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਤਸੱਲੀਬਖਸ਼ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ 'ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਐਟਲਸ' ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਖੋਜਕਾਰਜ ਡਾ. ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਭਾਗ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਗ੍ਰੀਅਰਸਨ ਨੇ ਸਾਂਝੇ ਪੰਜਾਬ (ਭਾਰਤੀ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ) ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਅਤੇ ਲਹਿੰਦੀ ਦੇ ਵੱਖਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਮੰਨ ਕੇ, ਪੰਜਾਬੀ ਤੇ ਲਹਿੰਦੀ ਦਾ ਨਵਾਂ ਵਿਤਕਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗ੍ਰੀਅਰਸਨ ਦੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਡਾ. ਸੁਨੀਤੀ ਕੁਮਾਰ ਚੈਟਰਜੀ ਨੇ ਰੱਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਹਰਦੇਵ ਬਾਹਰੀ, ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਖ਼ੁਦ ਲਹਿੰਦੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਜੰਮਪਲ ਸਨ, ਨੇ ਗ੍ਰੀਅਰਸਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ। ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (2004 : 286) ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:

(1) ਕੇਂਦਰੀ ਜਾਂ ਟਕਸਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ, (2) ਮਾਝੀ, (3) ਮਲਵਈ, (4) ਦੁਆਬੀ, (5) ਪੁਆਧੀ, (6) ਪਹਾੜੀ (ਡੋਗਰੀ, ਕਾਂਗੜੀ), (7) ਪੋਠੋਹਾਰੀ, (8) ਮੁਲਤਾਨੀ (ਲਹਿੰਦੀ), (9) ਸਿਰਾਇਕੀ, (10) ਰਾਠੀ ਤੇ ਭਟਿਆਣੀ।

ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ 'ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ' ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਤਹਿਤ 'ਕੇਂਦਰੀ ਜਾਂ ਟਕਸਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ' ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸੂਚੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਅੱਗੇ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ

ਉਪਭਾਸ਼ਾਈ ਆਧਾਰ ਕਦੇ ਮੁਲਤਾਨੀ, ਕਦੇ ਲਾਹੌਰੀ, ਕਦੇ ਮਲਵਈ ਅਤੇ ਕਦੇ ਮਾਝੀ ਬਣਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਸ ਸੂਚੀ ਨੂੰ ਹਰਫੇ-ਆਖਿਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ (1983 : 180) ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਕਾਬਲੇਗੌਰ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਵੀ ਅੱਗੇ ਖੇਤਰੀ ਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਵਾਲੇ ਉਘੇ ਲੱਛਣ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਫੇਰ ਵੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਫ਼ਰਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਾਮੂਲੀ ਫ਼ਰਕ ਵਾਲੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਉਪਬੋਲੀਆਂ (subdialects) ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਕੁਲ ਤਿੰਨ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹਨ : (1) ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬੀ, (2) ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜਾਂ ਲਹਿੰਦੀ ਅਤੇ (3) ਪਹਾੜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਜਾਂ ਡੋਗਰੀ। ਡਾ. ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਾਝੀ, ਮਲਵਈ ਤੇ ਪੁਆਧੀ ਨੂੰ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਉਪਬੋਲੀਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨੀ, ਪੋਠੋਹਾਰੀ ਤੇ ਹਿੰਦਕੋ ਨੂੰ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਉਪਬੋਲੀਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਪਹਾੜੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੰਮੂ ਦੀ ਬੋਲੀ, ਕਾਂਗੜੀ, ਭਟਿਆਲੀ ਅਤੇ ਪੁਣਛੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਅੱਗੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ 'ਚ ਰੱਖਦਿਆਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਬੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬੋਲੀ, ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਆਦਿ ਸੰਕਲਪ ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਜਾਪਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਿੰਨ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਵੰਡ ਰੇਖਾ ਖਿੱਚ ਕੇ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਸ਼ਾ, ਉਪਬੋਲੀ ਤੇ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਆਦਿ ਸੰਕਲਪ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਉਲਟ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਸਾਪੇਖ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹਨ। ਇਹ ਸੰਕਲਪ-ਨਿਖੇੜੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ-ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਇਹੋ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਵਰਤਮਾਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸਥਿਤੀ ਉਪਰ ਨਜ਼ਰਸਾਨੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਵਰਤਮਾਨ ਯਥਾਰਥ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਜਾਬੀ, ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਵਰਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਮ ਬੋਲਚਾਲ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਹੁਣ ਹਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਿੱਚ ਚੁੱਕਿਆ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ, ਸੰਚਾਰ ਮਾਧਿਅਮਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਰਕਾਰੀ/ਦਫ਼ਤਰੀ ਕੰਮਕਾਜ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਜੋਂ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਖਰੇਵਿਆਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ, ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਧਾਰਨ ਲਈ ਸੋਧ ਦੇਵੇਗੀ।

ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਮਿਆਰੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਰੂਪ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :

(ੳ) ਮਲਵਈ : ਮਲਵਈ ਸ਼ਬਦ 'ਮਾਲਵ' ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। 'ਮਾਲਵ' ਆਰੀਆ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਜਾਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰੁਕਤੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਮਲਵਈ ਜਾਤੀਵਾਚਕ ਨਾਂ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਕਾਫੀ ਵਡੇਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ, ਮਾਨਸਾ, ਫਰੀਦਕੋਟ, ਮੁਕਤਸਰ, ਮੋਗਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਸੰਗਰੂਰ ਅਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਪਟਿਆਲਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਪੱਛਮੀ ਭਾਗ ਵੀ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਮਲਵਈ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾਈ ਪਛਾਣ : ਉਪਭਾਸ਼ਾਈ ਵਖਰੇਵਾਂ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ-ਭੰਡਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਵਿੱਚ ਨਿਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਕਿਉਂ ਜੋ ਖ਼ਾਸ ਖੇਤਰ ਦੀ ਬੋਲਚਾਲ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਵੀ ਖੇਤਰੀ ਵਰਤੋਂ ਮੁਤਾਬਕ ਸੀਮਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਲਵਈ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਖੇਤਰ ਕਾਫੀ ਲੰਮਾ-ਚੌੜਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਖਿੱਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਬੋਲਚਾਲ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਮਸਲਨ ਫਰੀਦਕੋਟ-ਬਠਿੰਡੇ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਰਤਨ ਨੂੰ 'ਬੱਠਲ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਲੁਧਿਆਣੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਨੂੰ 'ਤਸਲਾ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਰੀਦਕੋਟ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੀ 'ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ' ਮਾਨਸਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ 'ਬਾਈ' ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਧੁਨੀ-ਵਿਉਂਤ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਠਿੰਡਾ-ਮਾਨਸਾ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ /ਹ/ ਆਪਣੇ ਵਿਅੰਜਨੀ ਸਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਫਰੀਦਕੋਟ-ਮੋਗਾ-ਲੁਧਿਆਣੇ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਇਹ 'ਸੁਰ' ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਲਵਈ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਸਾਂਝੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮਸਲਨ ਮਲਵਈ ਉਚਾਰਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ /ਅ/ ਸਵਰ ਬੋਲਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਲਵਈ ਲੋਕ ਅਕਾਲੀ ਨੂੰ 'ਕਾਲੀ' ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਨੂੰ 'ਨੰਦ ਕਾਰਜ' ਹੀ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ /ਇ/ ਸਵਰ ਧੁਨੀ ਬੋਲਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵੀ ਘੱਟ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਸਿੰਜਾਈ-ਸੰਜਾਈ ਅਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰ-ਸ਼ਕਾਰ ਆਦਿ। ਨਾਸਕੀਕਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੈ : ਤਾਸ਼-ਤਾਂਸ਼,

ਅਤੇ ਕੱਚ-ਕੱਚ ਆਦਿ। ਮਲਵਈ ਵਿੱਚ ਧੁਨੀ ਵਟਾਂਦਰੇ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਲੂਣ-ਨੂਣ ਅਤੇ ਲਾਂਘਾ-ਨਾਂਘਾ ਆਦਿ। /ਸ/, /ਸ਼/ ਅਤੇ /ਛ/ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਖਿੱਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਾਤਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਮਾਜਿਕ ਜਾਂ ਬਾਹਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਅਧੀਨ ਦੋ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲ-ਭੇਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਸੂਸ਼ਕ/ਛੂਛਕ, ਸਤਰੀ/ਸ਼ਤਰੀ/ਛਤਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਤਾਨ/ਛਤਾਨ ਆਦਿ। ਮਲਵਈ ਵਿੱਚ /ਯ/ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ /ਜ/ ਹੀ ਬੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ /ਵ/ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ /ਬ/ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਨਾਸਕੀ /ਵ/ ਨੂੰ /ਮ/ ਬੋਲਣ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਬੱਟਾ, ਬੀਰ, ਬੱਖੀ, ਤੀਮੀ, ਇਮੇ, ਕਿਮੇ ਆਦਿ। ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਮਲਵਈ ਵਿੱਚ ਨਿਰਾਲੇ ਪੜਨਾਂਵ ਬੋਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ : ਤੈਂ, ਥੋਡਾ, ਸੋਡਾ, ਥੋਨੂੰ, ਸੋਨੂੰ ਆਦਿ। ਸੰਬੰਧਕ ਕਾ-ਕੇ-ਕੀ ਵੀ ਸਿਰਫ ਮਲਵਈ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਲਵਈ ਦਾ ਆਪਣਾ ਨਿਵੇਕਲਾ ਸ਼ਬਦ ਭੰਢਾਰ ਵੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਨਮੂਨੇ ਵਜੋਂ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਪੇਸ਼ ਹਨ : ਬਲਾਈਂ, ਨੇ-ਜਾਣੀਏ, ਤੋਕੀ ਜਾਂ ਐਰਕੀ, ਲੋਣੇ, ਹਾਜ਼ਰੀ ਰੋਟੀ, ਤਿੱਖੜ ਦੁਪਹਿਰਾ, ਆਥਣ-ਉਗਣ, ਖਬਣੀਂ, ਕੇਰਾਂ, ਬਗ ਗਿਆ, ਜਾਨਾਰਾ ਅਤੇ ਡੱਕਰ ਦਿਓ ਆਦਿ।

(ਅ) ਮਾਝੀ : 'ਮਾਝਾ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਮੱਧ ਜਾਂ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਰਾਵੀ ਅਤੇ ਬਿਆਸ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਮਾਝਾ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਾਮ ਮਾਝੀ ਪੈ ਗਿਆ। ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮਾਝੀ ਪੂਰੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦੀਆਂ ਦੋ ਤਹਿਸੀਲਾਂ- ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਅਤੇ ਬਟਾਲਾ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਕੁਝ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਾਝੀ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪਛਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹ : ਸੁਰ (tone) ਮਾਝੀ ਦੀ ਉੱਘੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਮਾਝੀ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨੇ ਸੁਰਾਂ- ਉੱਚੀ, ਨੀਵੀਂ ਅਤੇ ਪੱਧਰੀ- ਉਚਾਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨਾਦੀ ਜਾਂ ਸਘੋਸ਼ ਮਹਾਂਪ੍ਰਾਣ ਧੁਨੀਆਂ /ਘ, ਝ, ਞ, ਠ, ਡ/ ਅਤੇ /ਹ/ ਵਿਅੰਜਨ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਚਾਰਨ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮਾਝੀ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ /ਲ/ ਧੁਨੀਆਂ (ਦੰਤੀ-ਪਾਸ਼ੇਦਾਰ ਅਤੇ

ਉਲਟਜੀਭੀ-ਪਾਸੇਦਾਰ) ਉਚਾਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਮ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ /ਛ/ ਅਤੇ /ਞ/ ਵਿਅੰਜਨ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲੇ ਜਾਂਦੇ ਪਰ ਮਾਝੀ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਂਜ ਤਾਂ ਮਾਝੀ ਟਕਸਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਲਈ ਆਧਾਰ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਪਰ ਮਾਝੀ ਵਿੱਚ ਟਕਸਾਲੀ ਪੜਨਾਂਵ ਦੀ ਥਾਂ ਧਿਆਡਾ, ਧਿਆਡੇ ਆਦਿ ਹੀ ਬੋਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਤੁਹਾਨੂੰ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਧਿਆਨੂੰ' ਜਾਂ 'ਤਿਆਨੂੰ' ਬੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਝੀ ਬੋਲਚਾਲ ਵਿੱਚ ਸੰਜੋਗਾਤਮਿਕਤਾ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਮਾਝੀ ਉਚਾਰਨ ਵਿੱਚ ਉਸ ਕਿਹਾ, ਹੱਥੀਂ ਕੀਤੀ, ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠਾ, ਬੱਸੇ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਸਕੂਲੇ ਗਿਆ ਆਦਿ ਉਚਾਰਨ ਆਮ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਹੋਰਨਾਂ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਮਾਝੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਨਿਵੇਕਲਾ ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਵੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਵਾਂਢੇ, ਸਲੂਣਾ, ਰੁਮਾਨ, ਖੜਨਾ, ਭਾਉ, ਕੂਣਾ, ਯਾਰਾਂ, ਹਵੇਲੀ, ਝਬਦੇ, ਗਾੜੀ ਆਦਿ।

(ੲ) ਦੁਆਬੀ : ਦੁਆਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦੁਆਬਾ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੁਆਬਾ ਜਾਂ ਦੁਆਬ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜ+ਆਬ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬ, ਪੰਜ+ਆਬ ਦੀ ਸੰਧੀ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਉਵੇਂ ਦੋਆਬਾ ਦੋ+ਆਬਾ ਭਾਵ ਦੋ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਦੁਆਬੀ ਸਤਲੁਜ ਅਤੇ ਬਿਆਸ ਦੇ ਵਿਚਾਲੇ ਖੇਤਰ ਦੀ ਬੋਲੀ ਲਈ ਰੂੜ ਹੋਇਆ ਖਾਸ ਨਾਂਵ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੁਆਬੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਜਲੰਧਰ ਅਤੇ ਕਪੂਰਥਲਾ ਆਦਿ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪਛਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹ : ਮਲਵਈ ਵਾਂਗ ਦੁਆਬੀ ਵਿੱਚ /ਵ/ ਨੂੰ /ਬ/ ਬੋਲਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਬਾਰ-ਬਾਰ, ਬਾਰਨਾ ਅਤੇ ਬਾਰਾਂ (ਵਾਰਾਂ) ਆਦਿ। ਪਰ ਇਥੇ 'ਵਿਚ' ਅਤੇ 'ਬਿੱਚ' ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਬੋਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੱਧ ਜਾਂ ਅੰਤ ਉੱਤੇ ਨਾਸਕੀ /ਵ/ ਨੂੰ ਜਿਥੇ ਮਲਵਈ ਵਿੱਚ /ਮ/ ਬੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ-ਇਮੇ, ਕਿਮੇ ਆਦਿ। ਉਥੇ ਦੁਆਬੀ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰੇ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ : ਇੰਦਾਂ, ਕਿੰਦਾਂ ਅਤੇ ਜਿੰਦਾਂ ਆਦਿ। ਮਲਵਈ ਵਾਂਗ ਹੀ ਪੋਤਾ, ਦਾਤੀ ਅਤੇ ਸੂਤ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ /ਰ/ ਲੋਪਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਹੈ। ਮਲਵਈ ਵਾਂਗ ਹੀ ਭੂਤਕਾਲੀ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ /ਸੀ/ ਨੂੰ ਦੁਆਬੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੀਗਾ, ਸੀਗੇ, ਸੀਗੀ ਆਦਿ ਬੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੱਭੇ, ਘੇ, ਪੇ, ਜਨੇਤ, ਫੇਰੇ, ਭਾਜੀ ਆਦਿ ਦੁਆਬੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੇ ਖਾਸ ਪਛਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ

ਇਲਾਵਾ ਦੋਆਬੀ ਬੋਲਚਾਲ ਦੀਆਂ 'ਕਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ', 'ਖਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ', ਉਹ ਗਏ ਓਏ ਆ, ਜਿਹੜਾ ਹੈਗਾ ਆਦਿ ਕੁਝ ਹੋਰ ਉਪਭਾਸ਼ਾਈ ਬਣਤਰਾਂ ਹਨ।

(ਸ) ਪੁਆਧੀ : ਪੁਆਧ ਦੀ ਨਿਰੁਕਤੀ 'ਪੂਰਵਾਰਧ' ਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਪੂਰਬੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਅੱਧ। ਅਜੋਕੀ ਪੁਆਧੀ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਰੋਪੜ, ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਪੂਰਬੀ ਹਿੱਸਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸੰਗਰੂਰ ਦੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਦੀ ਤਰਫ ਦਾ ਖੇਤਰ, ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਦੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੀ ਗੁੱਠ, ਅੰਬਾਲਾ ਅਤੇ ਜੀਂਦ ਦਾ ਪੱਛਮੀ ਹਿੱਸਾ ਅਤੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹਿਸਾਰ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਵੀ ਪੁਆਧੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਹਨ।

ਪਛਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹ : ਪੁਆਧੀ ਸਰਹੱਦੀ ਇਲਾਕੇ ਉੱਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਮਲਵਈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬਾਂਗਰੂ-ਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪੁਆਧੀ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਈ ਬਣਤਰਾਂ ਉਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਮਲਵਈ ਵਾਂਗ ਕਈ ਪ੍ਰਸੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਪੁਆਧੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਲਾ /ਹ/ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦਾ /ਵ/ ਦਾ /ਬ/ ਅਤੇ /ਮ/ ਵਿੱਚ ਰੂਪਾਂਤਰਨ ਮਲਵਈ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਦੋ ਸਵਰਾਂ ਵਿਚਲਾ /ਵ/ ਅਕਸਰ /ਮ/ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਸਬੇਰਾ, ਸਬਾਰ, (ਸਵਾਰ), ਕੈਮਾਂ (ਕਿੰਨਵਾਂ), ਸਮਗਾ (ਸਗਵਾਂ) ਤੇ ਜਮਾਈ ਆਦਿ। ਬਾਂਗਰੂ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੁੱਢ ਵਿੱਚ ਹ੍ਰਸਵ ਸਵਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦੀਰਘਤਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਖੂਣੇ (ਖੁਣੇ), ਝੂਲ (ਝੁੱਲ) ਅਤੇ ਊਹਾਂ, ਈਹਾਂ ਆਦਿ। 'ਮ੍ਹਾਨੂੰ'/ਹਮਾਨੂੰ ਪੁਆਧੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੜਨਾਂਵ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਬਿੱਚਮਾ' ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਬੰਧਕ ਹੈ। ਭੂਤਕਾਲੀ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਪੁਆਧੀ ਦੀਆਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਵੇਕਲੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ : ਗਿਆ ਤੀ, ਗਏ ਤੇ ਆਦਿ। ਕੁਝ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਥੇ, ਥੀ, ਥੀਆਂ ਵੀ ਬੋਲਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਹੈ। ਇਹ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ। ਹੋਰ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਪੁਆਧੀ ਦੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ : ਗੋਰੂ (ਡੰਗਰ), ਸਿੰਘ ਜੀ (ਸਹੁਰਾ), ਛੋਕੜੀ (ਕੁੜੀ), ਗੈਂ (ਗਊ), ਬਾਂਸਣ (ਭਾਂਢਾ) ਅਤੇ ਬੋੜ (ਸਥਾਨ) ਆਦਿ।

11.6 ਟਕਸਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ

ਸੱਭਿਅਤਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਇੱਕ 'ਆਦਰਸ਼' ਜਾਂ ਸਾਂਝੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਵੇ

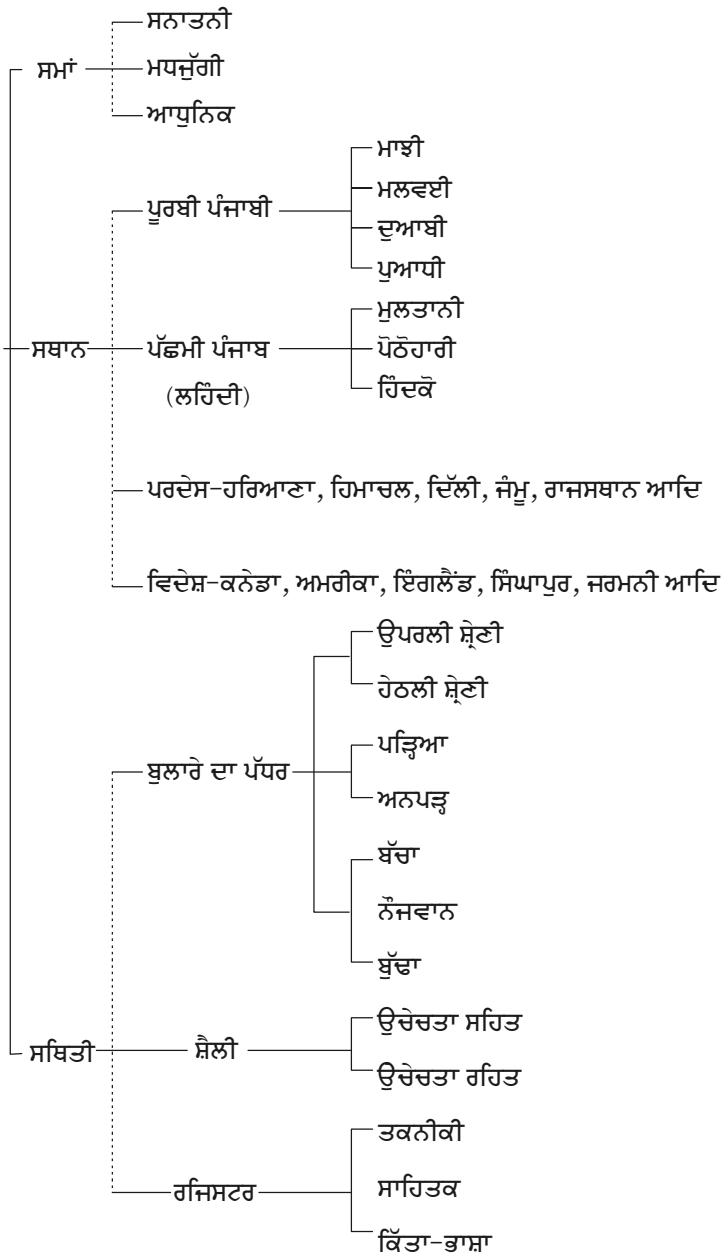
ਜਿਹੜੀ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮਕਾਜ, ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਖੇਤਰ, ਸਾਹਿਤ, ਕਲਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੰਚਾਰ ਮਾਧਿਅਮਾਂ ਦਾ ਵਾਹਨ ਬਣੇ। ਅਜਿਹੀ ਆਦਰਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਭੰਡਾਰ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਰਚਨਾਵੀ ਸਾਂਝ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰੈਬਿਨਜ਼ (1964 : 45) ਅਨੁਸਾਰ 'ਕਿਸੇ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਗੂੜ੍ਹੀ ਸਾਂਝ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਵਰਗ ਦਾ ਜਦ ਮਹੱਤਵ ਵਧਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸਿੱਖਿਅਤ ਸਮਾਜ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜਾਂ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਤਿਕਾਰੀ ਕਿਸੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਣਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਕਸਰ 'ਟਕਸਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ' ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਜਦ ਟਕਸਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਹਾਸਿਲ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 'ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਉਨਤੀ ਕਰਨ ਦੇ ਕੁਝ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭੂਗੋਲਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਖੇਤਰ ਕੇਂਦਰੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਟਕਸਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿਰਫ਼ ਇਕੋ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਉਪਰ ਹੀ ਅਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਬਲਕਿ ਟਕਸਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਮੂਹ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਸ਼ ਵਿਦਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਟਕਸਾਲੀ ਰੂਪ

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਟਕਸਾਲੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ 'ਮਾਝੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾ' ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਾਝੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਖੇਤਰ ਵੰਡ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਭੂਗੋਲਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਇਸ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਝੁਰਮੁਟ ਪਾ ਕੇ ਫੈਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਰਾਜਨੀਤਕ ਪੱਖ ਵੀ ਲਾਹੌਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਖ਼ਬਾਰ, ਪਰਚਾਰ ਵਾਲੇ ਵੀ ਇਸੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾਝੀ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਪੂਰ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਸਾਹਿਤ, ਸੰਗੀਤ, ਕਲਾ ਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਮੀਰ ਖੁਸਰੋ ਵੇਲੇ ਲਾਹੌਰੀ ਭਾਸ਼ਾ ਇਹੋ ਮਾਝੀ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੇਲੇ ਵੀ ਲਾਹੌਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰਾਜ-ਨਗਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਝੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ ਜਾਂ ਟਕਸਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਮੰਨਣ ਜਾਂ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਉਕਤ ਕਾਰਨ ਸਹਾਇਕ ਸਨ। ਇਹੀ ਸਿਧਾਂਤ ਟਕਸਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਟਕਸਾਲੀਕਰਨ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਟਕਸਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਾਕੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਚੰਗੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬਾਕੀ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੀਵੇਂ ਦਰਜੇ ਦੀਆਂ ਜਾਂ ਘਟੀਆ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨੀ ਲਈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਬੋਲਣਹਾਰਿਆਂ ਲਈ ਹਰ ਭਾਸ਼ਾ ਇਕੋ ਜੇਹੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਕੋ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਟਕਸਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਰਹੇ। ਸਮੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਦਰਜਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ

ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਲਈ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਵੰਡ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਲਾਹੌਰ ਦੋਵੇਂ ਸੀਮਾਵਰਤੀ ਖੇਤਰ ਬਣ ਗਏ ਤੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਮਾਝੇ ਦੀ ਬਜਾਏ ਮਾਲਵਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਅੱਜ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੋਂ ਮਾਲਵਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਅੱਜ ਮਲਵਈ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਟਕਸਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਹਦਬੰਦੀਆਂ ਕਾਰਨ ਇਕੋ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਟਕਸਾਲੀ ਰੂਪ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਦੋ ਕੇਂਦਰੀ ਰੂਪ ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੈ। ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਪਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਰਾਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਥੇ ਏਹ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਦੋਹਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਵੀ ਵਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਰਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ। ਪਰ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਗਿਆਨ, ਵਿਗਿਆਨ ਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਜੁੱਗ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਜੁਗ ਵਿੱਚ ਸੰਚਾਰ ਮਾਧਿਅਮ ਤੇ ਆਵਾਜਾਈ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਵਿਕਾਸ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਥਾਨਕ ਦੂਰੀਆਂ ਦਾ ਪਾੜਾ ਘਟ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੋ ਵਿਭਿੰਨ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵੰਨਗੀਆਂ ਤਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਕੋਈ ਵਖਰੀ ਟਕਸਾਲੀ ਵੰਨਗੀ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਸਹੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਟਕਸਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਇੱਕ ਆਦਰਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖਿੱਤੇ ਦੀਆਂ ਸਮੂਹ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੰਨਗੀਆਂ ਉਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਜਾਂ ਵਜੂਦ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਟਕਸਾਲੀ ਰੂਪ ਜਾਂ ਟਕਸਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ, ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਉਪਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਘੜਿਆ-ਤਰਾਸ਼ਿਆ ਇੱਕ ਆਦਰਸ਼ ਰੂਪ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਤਹਿ ਹੇਠ ਹਰੇਕ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਹਾਜ਼ਰ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਅੱਗੇ ਆਰੇਖ ਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵੰਨਗੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ

✧

ਪੁਸਤਕਾਵਲੀ

ਪੰਜਾਬੀ
 ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ, ਵੇਦ. 1981. ਪਰਿਚਾਇਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ. ਜਲੰਧਰ:ਦੀਪਕ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼.
 1995. 'ਵਧੇਤਰ : ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਸਥਾਪਿਤੀ'. ਖੋਜ ਪੱਤ੍ਰਕਾ-41. ਪਟਿਆਲਾ:ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ.
 2008. ਸ਼ਬਦ ਸਰੋਕਾਰ. ਜਲੰਧਰ:ਦੀਪਕ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼.
 ਅਗਰਵਾਲ, ਚਮਨ ਲਾਲ. 1981. ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ. ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ:ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ. ਟੈਕਸਟ ਬੁੱਕ ਬੋਰਡ.
 ਸੰਘਾ, ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ. 1997. ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ. ਜਲੰਧਰ:ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਕਾਦਮੀ.
 ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ. 1939. ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਨ. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ:ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼.
 ਸਿੱਧੂ, ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ. 1991. ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕੰਸ਼-ਜੁਗਤ. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ:ਕਸਤੂਰੀ ਲਾਲ ਐਂਡ ਸੰਨਜ਼.
 ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ. 1980. ਰੂਪਾਂਤਰੀ ਵਿਆਕਰਨ. ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ:ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਟੈਕਸਟ ਬੁੱਕ ਬੋਰਡ.
 1980 -ਓ.'ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ'. ਭਾਖਾ ਸੰਜਮ-13. ਭਾਸ਼ਾਵਿਗਿਆਨ ਵਿਭਾਗ. ਪਟਿਆਲਾ:ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ.
 1988. ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ: ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਟੈਕਸਟ ਬੁੱਕ ਬੋਰਡ.
 ਹਰਵਿੰਦਰ ਪਾਲ ਕੌਰ. 2007. ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਕਾਰਕ ਪ੍ਰਬੰਧ. (ਅਣਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪੀਐੱਚ.ਡੀ. ਥੀਸਿਸ) ਪਟਿਆਲਾ:ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ.
 ਕਪਿਲ ਕਪੂਰ. 1995. 'ਪਣਿਨੀ ਵਿਆਕਰਨ : ਪਦਰੂਪ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ'. ਖੋਜ ਪੱਤ੍ਰਕਾ-41. ਪਟਿਆਲਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ.

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ. 1940. ਨਵੀਨ ਮੈਟਰਿਕੁਲੇਸ਼ਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ. ਲਾਹੌਰ: ਆਤਮਾ ਰਾਮ ਐਂਡ ਸੰਨਜ਼

ਗੰਗਾਵਾਲਾ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ. 1929. ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ (ਤਿੰਨ ਭਾਗ). ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ:ਭਾਈ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ.

ਚੀਮਾ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ. 2005. ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕ ਪ੍ਰਬੰਧ: ਬਣਤਰ ਅਤੇ ਕਾਰਜ. ਪਟਿਆਲਾ:ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ.

ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ. 1988. ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ : ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਅਤੇ ਇਕਾਈਆਂ. ਜਲੰਧਰ: ਨਿਊ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ.

ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ. 1997. 'ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਲੇਖਨ', ਖੋਜ ਦਰਪਣ-40. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ:ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ.

..... 2003. 'ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਪਦ-ਕ੍ਰਮ' ਆਲੋਚਨਾ-200. ਲੁਧਿਆਣਾ: ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ.

..... 1995. 'ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਰਕ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਕਾਰਕ'. ਖੋਜ ਪੱਤ੍ਰਕਾ-41. ਪਟਿਆਲਾ:ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ.

ਜੱਸਲ, ਕਵਲਜੀਤ ਕੌਰ. 1998. ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਂਵ ਵਾਕੰਸ਼: ਰੂਪ ਤੇ ਕਾਰਜ. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ:ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ.

ਢੀਂਗਰਾ, ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) 2010. ਭਾਸ਼ਾ : ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਵਿਹਾਰ. ਜਲੰਧਰ:ਦੀਪਕ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼.

ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ. 1948. ਛੁੱਧ ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖੀਏ ?. ਲਾਹੌਰ:ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ.

ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ. 1959. ਉਚਤਮ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਅਤੇ ਲੇਖ ਰਚਨਾ. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ:ਕਸਤੂਰੀ ਲਾਲ ਐਂਡ ਸੰਨਜ਼.

ਦੁਨੀ ਚੰਦਰ.1964 ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨ. ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ:ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ.

ਨਛੱਤਰ ਸਿੰਘ. 2007. ਪੰਜਾਬੀ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਾਕੰਸ਼ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ. (ਅਣਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪੀਐੱਚ.ਡੀ. ਥੀਸਿਸ). ਪਟਿਆਲਾ : ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ.

ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ. 2002. 'ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ 'ਨੇ' ਰਚਨਾ'. ਸਮਦਰਸ਼ੀ-66. ਦਿੱਲੀ: ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਕਾਦਮੀ.

ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ. 2002. ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ. ਪਟਿਆਲਾ: ਮਦਾਨ ਬੁੱਕ ਹਾਊਸ.

ਪੁਆਰ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ. (ਸੰਪਾ.) 1988. ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ: ਸੰਕਲਪ ਤੇ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ. ਜਲੰਧਰ:ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਕਾਦਮੀ.

ਪੁਆਰ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.) 1991-92. ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨ (ਭਾਗ-I,II,III) ਜਲੰਧਰ:ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਕਾਦਮੀ.

ਪੁਰੀ, ਬਿਹਾਰੀ ਲਾਲ. 1924. ਪੰਜਾਬੀ ਬਯਾਕਰਣ. ਲਾਹੌਰ:ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ.

ਬਰਾੜ, ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ. 1995. ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ. ਪਟਿਆਲਾ:ਸੋਹੀ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨਜ਼.

..... 2004. ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ: ਸ਼੍ਰੋਤ ਤੇ ਸਰੂਪ. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ:ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ.

ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ. 1902. ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਬੋਧ. ਦਿੱਲੀ:ਮੁਨਸ਼ੀ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਐਂਡ ਸੰਨਜ਼.

ਰਮਨਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ. 2008. ਦਸਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਆਕਰਨ. ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ:ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ.

ਰਾਮ ਸਿੰਘ. 1930. ਵੱਡਾ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ (ਦੋ ਭਾਗ). ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ:ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ.

ਵਾਲੀਆ, ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ. 1968.ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ: ਇੱਕ ਸਰਵੇਖਣ, ਆਲੋਚਨਾ. ਲੁਧਿਆਣਾ:ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ.

English

- Akshar Bharti Group. 1995. National Language Processing :
- Anderson, J.M. 1971. **The Grammar of Case : Towards a Localistic Theory**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Balachandran, Lakshmi Bai. 1973. **A case Grammar of Hindi**. Agra : Central Institute of Hindi.
- Baily, T.G.Grahame.1904. **Panjabi Grammar**. Lahore: Punjab Government Press.
- Bhatia, T.K. 1993. **Panjabi : A Cognitive-Descriptive Grammar**. Routledge.
- Blake, B.J.1990. **Relational Grammar**. London: Routledge.
-1994. **Case**. Cambridge.
- Bloomfield, Leonard.1935. **Language**, London: George Allen and Unwin.
- Bhardwaj, Mangat Rai. 2012 (1995) **Collequial Panjabi**. Routledge.
- Carey, William. 1812. **A Grammar of the Panjabi Language**. Fortwilliam Serampore.
- Chafe, W.L. 1970. **Meaning and the Structure of Language**. Chicago: University of Chicago Press.
- Chomsky, Noam. 1957. **Syntactic Structures**. The Hague: Mouton.
- 1965 . **Aspecets of the Theory of Syntax**. Cambridge: The M.I.T. Press.

- Clark, R.H. and Clark, E.V. 1977. **Psychology and Language : An Introduction to Psycho-Linguistics**. New York: Harcourt Brace Jovanovich Inc.
- Croft, William. 2001. **Redical Construction Grammar**. Oxford: Oxford University Press.
- Dulai, Narinder K.1989. **A Pedagogical Grammar of Punjabi**. Patiala: Indian Institute of Language Studies.
- Filmore, C.J. 1968. The Case for Case. In E. Bach and R.T. Harms (eds). **Universals in Linguistic Theory**. Holt. Rinehart & Winston.
- Gill, H.S. and H.A. Gleason (Jr.) . 1969. **A Reference Grammar of Panjabi**. Patiala: Punjabi University.
- Gleason, H.A. 1963. **Linguistics and English Grammar**. New York: Holt. Rinehart and Winston.
- 1968. **An Introduction to Descriptive Linguistics**. Oxford and IBH. Publishing Co. New Delhi.
- Grierson, G.A. 1916. **Linguistic Survey of India**, Vol.4. Part-I. Calcutta.
- Harris, Z.S. 1951. **Methods in Structural Linguistics**. Chicago: University of Chicago Press.
- Hockett, C. F. 1970. **A Course in Modern Linguistics**. New Delhi: Oxford & IBH Pub. Co.
- James Sledd. 1959. **A Short Introduction to English Grammar**. Scott. Foresman and Company.
- Kapoor, Kapil. 1985. **Semantic Structure and the verb**. New Delhi: Intellectual Publishing House.
- Laurie Bauer. 1983. **English Word Formation**. Cambridge.

- Leech, R. 1938. **A Grammar of the Panjabi Language**. Journal Asiatic Society of Bengal.
- Lyons, John. 1968. **Introduction to Theoretical Linguistics**. Cambridge University Press.
-, (ed.) 1970. **New Horizons in Linguistics**, England: Penguin Books Ltd. Harmondsworth Middlesex.
- Langacker, Ronald W. 1987. **Foundation of Cognitive Grammar**. Vol.I. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Mathews, P.H. 1993. **Morphology**. Cambridge.
- Newton, E.P. 1961. **Panjabi Grammar**. Patiala: Language Department Punjab.
- Nilson, Don Lee Fred. 1972. **English Adverbials**. Mounon.
- Norman, C.Stagebery. 1967. **An Introduction to English Grammar**. Holt. Rinehart and Winston Inc.
- Otto, Jespersen. 1924. **The Philosophy of Grammar**. London: George Allen and Unwin Ltd.
- 1979. **Essentials of English Grammar**. London: George Allen and Unwin Ltd.
- Plamer, Frank. 1978. **Grammar**. The English Language Book Society and Penguin Books Ltd.
- Puar, J.S. 1990. **The Punjabi Verb : Form and function**. Patiala: Punjabi University.
- Qurik, Randolph. Greenbaum. Sidnay. 1981. **A University Grammar of English**. English Language Book Society and Longman. Group Ltd.
- Robins, R.H. 1964. **General Linguistics : An Introductory Survey**. Longman.
- Robins, R.H. 1967. **A Short History of Linguistics** Longman.
- Sandhu, Balbir Singh. 1968. 'A Descriptive Grammar of Puadi'. **Parkh**. No. 11. Chandigarh: Punjab University.
- Saussure, Ferdinand. 1974. **Course in General Linguistics**. Glasgow: William Collins Sons and Co. Ltd.
- Smirnov, U.A. 1966. **The Composite Sentence**. **Parkh-2**. Chandigarh: Punjab University.
- Starosta, S. 1988. **The Case for Lexicase : An outline of Lexicase Grammatical Theory**. London & New York: Printer Publishers.
- Tisdale, W.St. Clair. 1889. **A Simplified Grammar and reading Book of the Panjabi Language**. London.
- Tolstoya, N.I. 1981. **The Panjabi Language : A Descriptive Grammar-II**. Routledge.
- T.C. Jupp, J. Milne. 1979. **English Sentence Structure**. The English Language Book Society.
- Walter, A. Cook. S.J. 1969. **Introduction to Tagmemic Analysis**. Holt. Rinehart and Winston Inc.
- Walia, P.S. 1975. **A Systemic Description of Clause Patterns in Punjabi**. (Unpublished Ph.D. Thesis) Amritsar : Guru Nanak Dev University.
- Wilson, J. 1893. **A Grammar and Dictionary of Western Panjabi**. Lahore: Punjab Govt. Press.

ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ

ਉਚਾਰ	Utterance
ਉਚਾਰਖੰਡ	Syllable
ਉਚਾਰਕ	Articulator
— ਸੁਸਤ	Passive
— ਚੁਸਤ	Active
ਉਚਾਰਨ	Articulation
ਉਚਾਰਨ ਸਥਾਨ	Place of Articulation
ਉਚਾਰਨ ਢੰਗ	Manner of Articulation
ਉਚਾਰਨ ਅੰਗ	Organs of Speech
— ਸਖਤ ਤਾਲੂ	Hard Palate
— ਸੰਘ	Throat
— ਸੁਰ ਤੰਦਾਂ	Vocal Cords
— ਸੁਰ ਯੰਤਰ	Epiglottis
— ਕਾਂ	Uvula
— ਜੀਭ ਦਾ ਅੱਗਾ	Front of the Tongue
— ਜੀਭ ਦੀ ਪਿੱਛਾ	Back of the Tongue
— ਜੀਭ ਦੀ ਨੋਕ	Tip of the Tongue
— ਦੰਦ	Teeth
— ਦੰਦ ਪਠਾਰ	Alveolar
— ਨਰਮ ਤਾਲੂ	Soft Palate/Velum
— ਨੱਕ ਪੋਲ	Nasal Cavity
— ਬੁੱਲ੍ਹ	Lips
— ਮੂੰਹ ਪੋਲ	Oral Cavity
ਉਦੇਸ਼	Subject
ਉਪਵਾਕ	Clause
— ਸਵਾਧੀਨ	Independent
— ਪਰਾਧੀਨ	Dependent (Subordinate)
— ਸਹਿ (ਸਾਵਾਂ)	Co-ordinate
— ਅਪੂਰਨ	Imperfect

— ਅਬੰਦਸ਼ੀ	Non-Restrictive
— ਅਮਿਤ ਕਿਰਿਆਵੀ	Infinitival
— ਸਧਾਰਨ	Simple
— ਸੰਬੰਧ ਯੁਕਤ	Relative
— ਸੰਬੰਧਮੁਕਤ	Non-Relative
— ਸ਼ਰਤੀਆ	Conditional
— ਸ਼ਰਤ ਰਹਿਤ	Non-Conditional
— ਸੰਯੋਜਕੀ	Conjunctival
— ਕਿਰਦੰਤਮਈ	Participial
— ਪੂਰਨ	Perfect
— ਬੰਦਸ਼ੀ	Restrictive
— ਲੜੀਬੱਧ	Sequential
— ਲੜੀ ਰਹਿਤ	Non-Sequential
— ਵਿਆਖਿਆਮਈ	Defining
— ਵਿਆਖਿਆਰਹਿਤ	Non-Defining
— ਵਿਧੇਯੁਕਤ	Predicate Bound
— ਵਿਧੇਮੁਕਤ	Non-Predicate Bound
ਉਪਭਾਸ਼ਾ	Dialect
ਅੰਦਰ ਕੇਂਦਰੀ	Endocentric
ਅਧਿਕਾਰ	Government
ਅਧੀਨ ਬਣਤਰ	Subordinative Construction
ਅਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ	Indirect Object
ਅਪਭਾਸ਼ਾ	Slang
ਮਨੋਦਸ਼ਾ (ਕ੍ਰਿਆਰਥ)	Mood
ਅਵਿਕਾਰੀ ਸ਼ਬਦ	Undclinable Word
ਇਕਾਈ	Unit
ਸਤੱਰਪਰਕ ਵਿਆਕਰਨ	Stratificational Grammar
ਸਥਿਰ	Stative
ਸੰਕੇਤਕੀ	Directive
ਸੰਬੰਧਕੀ ਵਿਆਕਰਨ	Relational Grammar
ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ	Word Classes
ਸ਼ਬਦਜੋੜ	Spellings
ਸੰਬੰਧਕ	Post Position
ਸੰਬੰਧਕੀ ਰੂਪ	Oblique Form
ਸਮਤਾ	Concord
ਸਮਾਨਧਿਕਾਰਕ	Appositive

ਸਮਭਾਵੀ (ਪੜ੍ਹੂਪ)	Proforms
ਸੰਜੋਗੀ	Connective
ਸੰਯੋਜਗਾਤਮਕ	Synthetical
ਸੁਰ	Tone
— ਚੜ੍ਹਦੀ	High
— ਪੱਧਰੀ	Level
— ਲਹਿੰਦੀ	Low
ਸਾਵੀਂ ਬਣਤਰ	Co-ordinate construction
ਸਵਰ	Vowels
— ਉੱਚੇ	High
— ਅਰਧ	Semi
— ਅਗਲੇ	Front
— ਅਗੋਲ	Unrounded
— ਗੋਲ	Rounded
— ਦੀਰਘ	Long
— ਦੂਹਰੇ	Diphthong
— ਨੀਵੇਂ	Low
— ਪਿਛਲੇ	Back
— ਬਾਹਰਲੇ	Peripheral
— ਲਘੂ	Short
— ਵਿਚਕਾਰਲੇ	Central
ਸਿਸਟਮੀ ਵਿਆਕਰਨ	Systemic Grammar
ਹਵਾ ਰੋਂ	Air Stream
ਕਰਤਾ ਨਾਂਵ	Subject Noun
ਕਰਮ ਨਾਂਵ	Object Noun
ਕਾਰਕ	Case
— ਅਪਾਦਾਨ	Ablative
— ਅਧਿਕਰਨ	Locative
— ਸੰਬੋਧਨ	Vocative
— ਸੰਪਰਦਾਨ	Dative
— ਕਰਨ	Instrumental
ਕਾਲ	Tense
— ਵਰਤਮਾਨ	Present
— ਭਵਿਖ	Future
— ਭੂਤ	Past

ਕਿਰਿਆ	Verb
— ਅਕਰਮਕ	Intransitive
— ਅਕਾਲਕੀ	Non-Finite
— ਸਕਰਮਕ	Transitive
— ਸਹਾਇਕ	Auxiliary
— ਸੰਜੁਗਤ	Conjunct
— ਕਾਲਕੀ	Finite
— ਜੋੜੂ/ਸੰਜੋਗੀ	Linking
— ਦੂਹਰੀ	Double
— ਪ੍ਰੇਰਨਾਰਥਕ	Causative
— ਮੁੱਖ	Main
ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ	Adverb
— ਸੰਯੋਜਕੀ	Adjuncts
— ਯੋਜਕੀ	Conjunct
— ਵਿਯੋਜਕੀ	Disjuncts
ਕੋਸ਼ਗਤ ਸ਼ਬਦ	Lexical Word
ਖੰਡੀ ਧੁਨੀਆਂ	Segmental Phonemes
ਖਾਕਾ	Layout
ਗੁਪਤਭਾਸ਼ਾ	Code Language
ਛੇਕੜਲੇ	Ultimate
ਟਿੱਪਣੀ	Comment
ਟਕਸਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ	Standard Language
ਤੱਤ ਵਾਕ	Kernel Sentence
ਤਾਨ	Pitch
ਤਰਕੀਬਾਂ	Devices
— ਸੰਖੇਪ	Abreviational
— ਕਰਮਵਾਰ	Serilization
— ਮੁੱਢ ਆਖਰੀ	Acronyms
— ਭਿੰਨਤਾ ਸੂਚਕ	Differential
ਧਾਤੂ	Root
ਧੁਨੀ ਵਿਗਿਆਨ	Phonetics
— ਉਚਾਰਨ	Articulatory
— ਸੰਚਾਰਨ	Acoustic
— ਸ਼ਰਵਣ	Auditory
ਧੁਨੀਵਿਉਂਤ	Phonology

ਨਾਂਵ	Noun
— ਆਮ/ਸਧਾਰਨ	Common
— ਇਕੱਠਵਾਚਕ	Collective
— ਨਿੱਜੀ/ਖਾਸ	Personal/Proper
— ਪਦਾਰਥਬੋਧਕ	Material
— ਭਾਵਵਾਚੀ	Abstract
ਨਿਕਟਅੰਗ	Immediate constituents
ਨਿਪਾਤ	Particle
ਨਿਵੇਸ਼ੀ	Egressive
ਨਾਸਕਤਾ	Nasalisation
ਪਰਪੰਚ	Phenomena
ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਰਮ	Direct Object
ਪੱਖ	Aspect
— ਪੂਰਨ	Perfect
— ਅਪੂਰਨ	Imperfect/Progressive
ਪੜਨਾਂਵ	Pronoun
— ਅਨਿਸ਼ਚੇਵਾਚਕ	Indefinite
— ਸੰਬੰਧਵਾਚਕ	Relative
— ਨਿਜਵਾਚਕ	Reflexive
— ਨਿਸ਼ਚੇਵਾਚਕ	Definite
— ਪੁਰਖਵਾਚੀ	Personal
— ਪੁਸ਼ਨਵਾਚਕ	Interrogative
ਪੁਰਖ	Person
ਪਰਵੇਸ਼ੀ	Ingressive
ਪਰਾਣਤਾ	Aspiration
ਪੂਰਕ	Complement
ਪਾਰਖੰਡੀ ਧੁਨੀਆਂ	Suprasegmental-Phonemes
ਬਲ	Stress
ਬੰਧਕੀ ਵਿਆਕਰਨ	Tagmemic Grammar
ਬਾਹਰ ਕੇਂਦਰਿਤ	Exocentric
ਬੰਦ ਪਰਬੰਧ	Close System
ਭਾਵੇਸ਼	Morpheme
ਭਾਵਜੁਗਤ	Semantics
ਮੂਲ	Stem
ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ	Complex Word

ਯੋਜਕ	Conjunction
— ਅਧੀਨ	Subordinate
— ਸਮਾਨ	Co-ordinate
ਲਿੰਗ	Gender
— ਅਲਿੰਗ	Neutral
— ਇਲਿੰਗ	Feminine
— ਪੁਲਿੰਗ	Masculine
ਲਿਪੀ	Script
ਲਿਪਾਂਕ	Grapheme
ਲਿਪਾਂਕ ਵਿਉਂਤ	Graphology
ਲਿਪਾਂਕ ਵਿਗਿਆਨ	Graphics
ਲਿਪਾਂਕਣਕਾਰੀ	Orthography
ਵਚਨ	Number
ਵਧੇਤਰ	Affix
— ਅਗੇਤਰ	Prefix
— ਪਛੇਤਰ	Suffix
— ਮਧੇਤਰ	Infix
— ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰਖਿਅਕ	Class-maintaining
— ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਬਦਲੂ	Class Changing
— ਰੂਪਾਂਤਰੀ	Inflectional
— ਵਿਉਂਤਪਤ	Derivational
ਵਧਾਵੀਂ	Additive
ਵਾਕ	Sentence
— ਸਧਾਰਨ	Simple
— ਸੰਜੁਗਤ	Compound
— ਮਿਸ਼ਰਿਤ	Complex
— ਜੜਤ	Composite
— ਆਗਿਆਵਾਚਕ	Imperative
— ਪੁਸ਼ਨਵਾਚਕ	Interrogative
— ਬਿਆਨੀਆ	Declarative
ਵਾਕਸੁਰ	Intonation
ਵਾਕੇਸ਼	Phrase
ਵਾਕੇਸ਼ ਉਸਾਰੀ ਵਿਆਕਰਨ	Phrase Structure Grammar
ਵਾਚ	Voice
— ਕਰਤਰੀ	Active

— ਕਰਮਣੀ	Passive
ਵੰਨਗੀਆਂ	Varieties
ਵਿਅੰਜਨ	Consonant
— ਉਲਟਜੀਭੀ	Retroflex
— ਅਲਪਰਾਣ	Unaspirated
— ਅਨਾਦੀ	Unvoiced
— ਸਰਕਵੇਂ/ਖਿਸਕਵੇਂ	Gliding
— ਸੰਜੋਗ	Sequence
— ਸੁਰਯੰਤਰੀ	Glottal
— ਹੋਠੀ	Labial
— ਕੰਠੀ	Velar
— ਕੰਥਵੇਂ	Trill
— ਖਹਿਵੇਂ	Fricative
— ਗੁੱਛੇ	Cluster
— ਡੱਕਵੇਂ	Stops
— ਤਾਲਵੀ	Palatal
— ਦੰਤੀ	Dental
— ਨਾਸਕੀ	Nasal
— ਨਾਦੀ	Voiced
— ਨੇੜਤਾ	Adjacency
— ਪਾਸੇਦਾਰ	Lateral
— ਫਟਕਵਾਂ	Flap
— ਮਹਾਂਪਰਾਣ	Aspirated
ਵਿਅਕਤੀ ਭਾਸ਼ਾ	Idiolect
ਵਿਸਮਕ	Interjection
ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕ	Modifier
ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ	Adjective
ਵਿਸ਼ਾ	Topic
ਵਿਕਲਪੀ	Alternative
ਵਿਧੇ	Predicate
ਵਿਧੇਈ	Predicative
ਵਿਜਾਤੀ	Heterogeneous
ਵਿਭਕਤੀ	Case ending
ਵਿਆਕਰਨਿਕ ਸ਼ਬਦ	Grammatical Word
ਵਿਕਾਰੀ ਸ਼ਬਦ	Declineable Word